CSICSAY ALAJOS

MÉRFÖLDKÖVEK KÖDBEN

LILIUM AURUM

CSICSAY ALAJOS

Mérföldkövek ködben

CSICSAY ALAJOS

Mérföldkövek ködben

LILIUM AURUM
DUNASZERDAHELY

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó kft.
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A könyv megjelenését
a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma (Pozsony)
és az Illyés Közalapítvány (Budapest) támogatta.

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín 2006

© Csicsay Alajos, 2006
© Lilium Aurum, 2006
ISBN 80-8062-308-2

I. rész

A CSALÁD

Az első mérföldkő megérintése

Ha van szerencse az életben, talán a legnagyobb az, hogy sohasem tudjuk, mi vár ránk. Szeretjük, ezért várjuk a nagyszerű dolgokat. A múlt pedig, különösképpen nemzetünk múltja, úgy él bennünk, mint elődeink dicső tetteinek láncolata, amelyre illik, sőt jó büszkének lenni. Ám ha az egyéni életutak alakulását vesszük szemügyre, hamar rájövünk, hogy mindannyiunk sorsa megszámlálhatatlan mennyiségű véletlennek és próbatételnek a függvénye. A legnagyobb kihívás pedig az, hogy a megpróbáltatások közepette mennyire tudunk embernek maradni.

Mindnyájan beleszülettünk valamiféle közegbe, családba, nemzetbe, társadalmi rétegbe, földrajzi miliőbe, amelyek életre szólóan meghatározzák kötődéseinket, személyiségünk alakulását, ragaszkodásunkat és ellenszenvünket mindenhez, ami közvetlenül vagy csak közvetve érint bennünket, legyen az múlt, jelen vagy a jövőre vonatkozó következtetés. Minden, amit érzékelünk, érzünk, hatást gyakorol ránk még akkor is, ha a legtöbbjét nem tudatosítjuk. Vannak emlékek, amelyektől ha akarnánk, sem tudnánk megszabadulni, függetlenül attól, hogy az életben maradásunkért, kisebb-nagyobb közösségeken belüli szerepvállalásainkért folyó küzdelmeinkhez kötnek-e bennünket, vagy csak a kíváncsiságunkat ébresztették fel valami iránt. Szinte mindegy. Sorsunk alakulására mindegyiknek hatása lehet.

1960-ban Muzslára kerülve kételkedve hallgattam azt a legendát, miszerint a falu Párkány felőli szélén, a bozóttal benőtt széles árkot azért hívják Szent István völgyének, mert első királyunk a kíséretével ott szokott megpihenni. Szomjukat pedig az Úrkútjának nevezett

forrás bő vizével oltották. A kút még ma is megvan, ám a völgyet előbb szeméttel hordta tele a lakosság, végül utat építettek rá. Ezer év emlékét fedte be az aszfalt. Amit befedhetett.

Muzslán lehettem tanúja egy olyan átmeneti kornak, amelyben a község fiataljainak összeházasodása révén úgy tűnt, a néprétegek közötti sok évszázados határok kezdenek elmosódni, de valójában még a huszonegyedik század elején is emlékeznek rá, hogy melyik família tartozott a gazdákhoz és melyik a vagyontalanokhoz, pedig ritkaság volt, ha valamelyik család termőföldjeinek területe meghaladta az ötven katasztrális holdat, mai számítás szerint a mintegy huszonöt hektárt. Legfeljebb tízre volt tehető az ilyen nagygazdák száma. A gazdálkodók többségének vagyona öttől húsz-harminc holdig terjedt. Viszont szőlőt az egészen kicsi földterülettel rendelkezők is műveltek.

A község lakosságának, amelynek száma a huszadik század első felében is már háromezer körül mozgott, közel fele zsellér és vagyontalan agrárproletár volt. Ennyi embert a néhány nagygazda képtelen volt foglalkoztatni. A kisparasztok épphogy megéltek földjük hozadékából, a jobb módú középparasztok családi gazdálkodást folytattak, s legfeljebb részaratókat alkalmaztak. A vagyontalanok viszont a környékbeli nagybirtokok: Csenke, Kismuzsla, Szentgyörgyhalma, Kengyeles, Béla idénymunkásai voltak, jobb esetben Dorog és Nyergesújfalu ipari üzemeiben találtak munkát a Monarchia idején, majd a Felvidék visszacsatolása után. A közbülső időben pedig, Közép-Szlovákiában, utak, vasutak építésén dolgozhattak.

A község vagyonos és nincstelen rétegei között érzelmi szakadékok is tátongtak. A gazdák olykor kevélyen éreztették fölényüket a vagyontalanokkal szemben. Sokat emlegették, hogy szokás volt, ha a vasútállomás felé igyekvő vagy a szőlőhegyről hazaballagó, batyut cipelő asszony mellett lovas kocsi haladt el, annak tulajdonosa ostorral a lovak közé csapott, nehogy fel kelljen vennie járművére az ágrólszakadtat, mert hát az illem úgy kívánta volna. Egyik elbizakodott gőgös paraszt kijelentése pedig még a módosabbakat is megbotránkoztatta olyannyira, hogy évtizedeken át emlegették a faluban. Állítólag azt mondta: „Ameddig korpám lesz, kutyát is tarthatok." Értendő alatta, hogy akár éhbérért is dolgoztathat embereket. Akkoriban nem volt ritka eset Muzslán az éhezés.

A háború utáni rendszerváltozásig akit a gazdák részaratónak fogadtak fel, annak kötelessége volt segédkezni a fűkaszálásnál, szénagyűjtésnél, behordásnál, amiért legfeljebb napi élelmet kapott. Az

aratónak el kellett járnia családostul a gazdáékhoz kukoricát, répát, krumplit kapálni, amiért a szokásjog alapján egy hold harmados kukorica járt. Kötelessége volt továbbá részt vennie a gabonabehordásban és a cséplésben, sőt az érdeke is így kívánta, mert ekkor derült ki, milyen lett a terméshozam, amiből ő, illetve a családja részesült. A részaratót, de csak a kaszást, általában a kicsépelt magnak a tizede illette meg. Mivel a részaratónak igásállattal, azaz fogattal nem rendelkezett, úgynevezett kocsifuvarért kénytelen volt a gazdához folyamodni. Kocsifuvarnak számított a tűzifa hazaszállítása az erdőről, őrleni való gabona elszállítása a malomba, illetve a liszt hazavitele, s ha volt az aratónak földje, annak megművelése és a termés hazafuvarozása is. A gazda mindent pontosan följegyzett, s amikor az év végi elszámolásra került sor, bebizonyította, hogy egyik sem tartozik a másiknak semmivel, mert az aratónak minden egyéb munkáját a gazda kocsifuvarban honorálta. A szegények szemfülesebbje reggelenként el-elszaladt a gazda udvarába trágyát kihordani az állatok alól és bealmozni, mert ilyenkor reggelit kapott, általában tejbe, tejeskávéba aprított kenyeret. Így tudott a családban magának egy-egy étkezést megtakarítani.

A kiszolgáltatottságnak rengeteg formája élt, amely megannyi megalázkodással járt.

Hogy én a házasságom révén mely tőről fakadt családba csöppentem, azt csak később tudtam meg. Valójában nem is voltam rá kíváncsi, hiszen az akkor, a huszadik század második felének elején, már nem volt mérvadó. Legalábbis nekünk, fiataloknak nem. Mi – feleségem és én – akkor nemzeti hovatartozásunkat mindennél fontosabbnak tartottuk, hiszen olyan pályát választottunk, amely arra volt hivatott, hogy a szlovákiai magyarok nemzeti tudatát segítse megőrizni és e tudat által ápolni nemzetünk kultúrájának értékeit.

A lány, akit feleségül vettem, következőképpen van bejegyezve az anyakönyvbe: „Pathó Károly és Góra Mária leánya Aranka, született Muzslán, 1941. augusztus 5-én." Tehát magyarul.

A sors fintorai közé tartozik, amikor az 1989-es rendszerváltozás után lehetőség nyílt arra, hogy ő az okiratokban ne Zlatica néven szerepeljen, s én ne Alojz vagy Alois legyek, mint korábban évtizedekig, nekem az anyakönyvi kivonatot Balonyról, mivel ott jegyeztek be a nagykönyvbe, a magyarra fordított nevemmel – ugyanis 1938. április 8-án születtem Csiliznyáradon, tehát még az első Csehszlovák Köztársaság idején – bérmentve küldték el címemre, míg feleségemmel

húszkoronás okmánybélyeget vetettek Muzslán, mondván, önkényesen változtatta a keresztnevét magyarra.

Fényes Elek 1847-ben Pesten megjelent Magyarország leírása című munkájában a község lakosságát egyetlen tömör mondatban így jellemezte: „Muzsla f. 2160 lakossal, akikben a keleti magyar nép faj még tiszta eredetiségében látszik." Nem szól róla, hogy eme tiszta népfajhoz tartozó lakosok elődei évszázadokon át csupa jobbágyok voltak.

Az első nemesi család, aki már a 17. század elején kiemelkedett közülük, a Pató, illetve Pathó volt. Ennek bizonyítékára a dr. Borovszky Samu által szerkesztett Esztergom vármegye című, 1908-ban megjelent monográfiában lelhetünk. A következő leírás olvasható benne: „Pató (Pathó). György az 1623 febr. 23-án és Gergely, az 1626 jan. 6-án tartott közgyűlésen Esztergomban a vármegye nemesei sorába beiktattatott. Pál, István és György testvérek, nagybátyjukkal Jánossal és Endrével együtt 1715-ben igazolták nemességüket. Az 1754–55. évi nemesi összeírásban e családból István és János fordulnak elő Esztergom vármegye nemesei között. A XIX. század elején e család Muzslán lakott."

Ugyan ki ne tudná, hogy a Pató név Petőfi Sándor Pató Pál úr című verse által híresült el Magyarországon mint a magyar nemesi nemtörődömség szimbóluma. Arra, hogy a költőben mi váltotta ki ama érzést, amely arra ösztönözte, hogy e nevet nevetségessé tegye, nem valószínű, hogy valaha is fény derül. Pedig Pató, azaz Pathó Pál, akiben Petőfink a magyar nemesi tespedtség megtestesítőjét látta, mint tiszteletet érdemlő létező személy, 1848-ban szőgyéni lakosként a Párkányi járás alszolgabírója volt, s egyike azoknak, akiket Szemere Bertalan a nemzetőrség szervezésével bízott meg. Százötven év múlva egyik kései leszármazottja Nagy János szobrászművésszel mintáztatta meg alakját. Így most már a község művelődési házának bejárata mellett kőszemeit lesütve valóban egykedvűen méláz. Így illik bele mindinkább a talaját vesztett paraszti világba.

Muzsla község múltjáról így szól a fenti monográfia: „Muzsla, dunamenti magyar nagyközség, a párkányi járásban. Házainak száma 580, lakosságáé 3200, a kik csekély kivétellel róm. kath. vallásúak. Határa 8888 kat. hold. Elsőízben 1156-ban szerepel, mely évben Martyrius (Mártély) esztergomi érsek e helység tizedét átengedi az esztergomi káptalannak. A XIII. század közepén bizonyos Jakab és Zup voltak itt birtokosok, a kik 4 ekényi földjüket 1255-ben István esztergomi kereskedőnek adták el. 1257-ben Benedek esztergomi érsek szerzett itt bir-

tokokat a fenti Zuptól, valamint rokonaitól, Sándortól, Jakabtól, Ambrustól és Benétől. Az érsek birtokai a IV. László halálát követő belzavarok alatt gyakori pusztításoknak voltak kitéve. 1295-ben a Hunt-Pázmán nembeli Kázmér fia, László az érsek jobbágyainak barmait is elhajtotta. 1233-ban már fennállott a plébániája, melyet 1332–1337-ben a pápai tizedjegyzék is felemlít. A XV. században az egész helység az esztergomi érsek birtoka volt. 1489-ben ll hajó szénát szolgáltatott Budára és Esztergomba az érseki gazdaságok istállóinak. Az 1532–1647. évi adóösszeírások is az érsek birtokának mondják. 1550-ben 4, 1593-ban, mikor a hódoltsághoz tartozott, 4 1/2, 1647-ben 9 portája volt. Az 1696. évi összeírás szerint az érseknek öt negyedtelkes és ugyanannyi nyolczadtelkes jobbágya volt itt, de a falu lakosai a régi faluhelyről a hidegkúti völgybe költöztek. Az 1755. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 1236 lakosa volt. E jegyzőkönyv már megemlékezik iskolájáról is. Templomát, melyet 1817 szept. 8-án szenteltek fel, gróf Esterházy Imre herczegprímás kezdte építtetni. 1848-ig az esztergomi érsek földesúri hatósága alatt állott. Hozzátartozik Csenke puszta, melyet Szent István király a Huntpázmán nemzetség egyik ősének adományozott. Utóda a XII. század első felében a nemzetség itteni birtokát a bozóki prépostságnak adományozta. II. Endre király 1223-ban Nagymartoni Simonnak adományozott itt birtokokat. IV. Béla 1243 előtt a csenkei földet tartozékaival együtt Nagymartoni Simontól elvevén, azt Techa zsidónak adományozta, de 1243-ban ismét Nagymartoni Simon birtoka. IV. László király 1277-ben megerősítette Simon fiait Csenke birtokában. Simon dédunokái azonban, a kik elpazarolták az ősi vagyont, 1353-ban az Osli nembeli Kanizsaiaknak adták zálogba az ekkor már lakatlan Csenkét. Később a király birtokába került. 1388-ban Zsigmond király Csenkét több más birtokkal egyetemben Kanizsai érseknek adományozta. Azóta Csenke állandóan az esztergomi érsek birtoka. A községben levő Úrkútja hagyomány szerint még Szent István korából való. 1898-ban a dunai védtöltés készítése alkalmával arany-kehel került elő a földből, melyet állítólag az ízsai templomból sodort oda az árvíz. A mintegy 268 éves kehely a Nemzeti Múzeum birtokába jutott. Találtak még 1624-iki, török időkből való ezüstpénzeket is. 1862-ben nagyobb tűzvész volt itt, mely a templomot és községházát elhamvasztotta. 1876-ban árvíz pusztított. Jelenlegi birtokosai az esztergomi érsekség és Luczenbacher Pál, a kinek mezőgazdasági szeszgyára is van itt. A községben járásbíróság és főszolgabírói hivatal van. A lakosság temetkezési és önkéntes tűzoltó-egyletet, továbbá fogyasztási és hitelszövetkeze-

tet tart fenn. Határában vannak az Alsócsenke, Csenke, Kengyeles, Kismuzsla, Papmajor és Szentgyörgyhalma tanyák. Postája, távíró- és vasúti állomása helyben van."

Egy további fejezet: „Muzsla. Primási uradalom. Ide tartozik a Csenke pusztai birtok. Összterülete 3387 1/2 k. hold. Ebből kert és beltelek 4 3/4, szántóföld 936 1/3, kaszáló 263 3/4, legelő 997, erdő 662 1/4; van ezenkívül nádas és használhatatlan terület 524 hold. Gazdasági és üzemrendszere váltó. Lóherét, luczernát, bükkönyt, répamagot, baltaczímet 80 k. holdon termel, czukorrépát pedig 30 k. holdon. Szarvasmarha-állománya 163 drb. simmenthali kereszt. fajta; ebből ökör 80, gulyabeli 65. Merinói juhainak száma 2000. Dunai halászata haszonbérbe van adva. Erdészete tűzi- és szerszámfát szolgáltat s 20 éves fordákban kezeltetik. Eladási piacza a főváros. A munkaerőt helyben és vidékről szerzi; napszámárak férfiaknál 160–300, nőknél 100–160 fillér. Átlagos haszonbér m. holdanként 16–24 korona. (...) Ifj. Luczenbacher Pál gazdasága. A birtok Kismuzsla pusztán van. Összterület 600 m. hold és 120 hold bérlet. Ebből kert és beltelek 15, szőlő 10 h., a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszere 4-es forgó. Burgonyát 150 m. holdon termel. Ló-állomány 16 vegyes; szarvasmarhája van 154 drb., berni és simmenthali fajta; ebből ökör 34, tehén 80 és hízó 40 drb. Sertésállomány 150 yorskhirei keresztezett faj. Szőlejében csemegeszőlőt termel. Van szeszgyára. Tejgazdasága napi 400 liter tejet szállít Budapestre. A munkaerőt helyben és Libádról szerzi; napszámárak férfiaknál 140, nőknél 100 fillér. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 20–28 korona m. holdanként."

Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi feljegyzés az 1900-as évek elején levő állapotokat tükrözi. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a régi történelemkönyvekben gyakran előforduló egy ekényi föld 120–150 holdnyi terület volt, tehát kb. 60–70 hektár. A fentiek sokatmondó adatok. Oka van, hogy most felidézzük.

Feleségem apai részről a muzslai Pathó família egyik ágának a leszármazottja. Édesanyjának, Góra Máriának a családja viszont hosszú időn át Ebeden élt.

Mint minden községnek, Ebednek is rétegződött a lakossága, ám annyira kemény határvonalak, mint Muzslán kialakultak, nem választották el őket egymástól. A földvagyon egyenlőbben osztódott meg a gazdálkodók között, és arányában lényegesen kevesebb volt a vagyontalan család, mint Muzslán. A szegényebb réteg férfiai közül többen is a vasútnál igyekeztek állást találni, meg több volt közöttük a kisiparos is.

A településről az alábbiakat írja a monográfia:

„Ebed, nagyközség, a Duna mentén, 292 házzal és 1588 róm. kath. vallású magyar lakossal. Határa 4441 kat. hold. Eredetileg a galgóczi várhoz tartozott. Azt a földet, hol a mai helység határa terül el, II. Endre király adományozta az esztergomi káptalannak. IV. Béla király 1237-ben megerősítette benne. A várföldön kívül a Muzslai családnak is volt itt birtoka, melyet Muzslai Bene Jakab és Zsup 1250-ben részben eladtak, részben pedig odaajándékoztak a káplánnak. Utóbbinak ebedi birtokára vonatkozó adománylevelét 1295 febr. 1-én III. Endre, 1439-ben Albert király is megerősítette. Ez utóbbi megerősítő-levél szerint egy sziget is tartozott hozzá. Az 1593. évi összeírásban a töröknek behódolt falvak között szerepel. 1609-ben Nagy-Ebed néven fordul elő az összeírásban, ekkor az esztergomi érsek van megnevezve földesúrnak. 1647-ben 5 portája volt. Az 1696. évi összeírás az elpusztult helyek között sorolja fel. A falu jobbágyai Esztergom városába költöznek és onnan mívelték földjeiket. Az 1732-iki egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint már ismét virágzó helység; templomát ekkor építtette a káptalan; 1701-ben már említik iskolamesterét, a kinek egy hold földje és rétje is volt. 1755-ben 808 katholikus hívő lakta. Plébániáját 1783-ban állították. 1848-ig az esztergomi káptalan földesurasága alá tartozott. Eredetileg a Duna partján épült. Lakosai a folytonos áradások miatt költöztek oda, a hol a helység jelenleg van. Most nagyobb birtokos itt az esztergomi főkáptalan. Határához tartoznak az Ebedi és Hörcsök puszták. Dűlői közül fölemlíthetők a Faluhely dűlő, melyen 600 évvel ezelőtt a község állott, továbbá a Sánczok dűlő, hol a török hódoltság idejében ütközet volt. Erre vall az ott talált sok régi kard-darab, zabla, kengyel, stb. A Homokok nevű dűlőben kelta pénzek kerültek napfényre. A községet 1876-ban árvíz öntötte el. Posta- és távíró-állomás: Párkány-Nána."

A XX. század elejei községről pedig a következők olvashatók:

„Ebed. Koditek Károly gazdasága. Összterület 340 m. hold. Ebből szántóföld 300 m. hold, a többi kaszáló, legelő, erdő és szőlő. Gazdasági és üzemrendszere váltó. Czukorrépát 40 m. holdon termel Kisoroszka piaczára. Szarvasmarha-állománya 40 darab, nyugati fajú. Tejgazdasága 150 litert termel Esztergom számára. Gyümölcsöse, a mely körülbelül 600 fából áll, almát, körtét, cseresznyét, meggyet és diót szolgáltat. Eladási piacza Párkány. A munkaerőt helyben szerzi; napszámárak férfiaknál 100–240, nőknél 80–180 fillér. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken m. holdanként 28–32 korona."

A fentiek alapján önkéntelenül felvetődik a kérdés, mi történhetett Ebeddel az 1696-os esztendőt megelőzően?

A krónikák megjegyzik, hogy a község az 1500-as években behódolt a törököknek. Ugyan mi mást tehetett volna, hiszen a vármegye déli része Szőgyén határáig már az esztergomi szandzsák területéhez tartozott. 1663-ban pedig a Török Birodalom területe Érsekújváron túlra is kiterjedt, sőt újvári központtal hozták létre a birodalom hatodik vilajetjét Magyarországon.

A történészek még ma sem fogadták el egyértelműen, hogy a török Európából való kiűzése nem Bécs sikeres ellenállásával kezdődött meg – hiszen ott csak megfutamodott Kara Musztafa nagyvezír serege –, hanem a sorsdöntő párkányi csatával, 1683. október 9-én. Az ütközetre az Ebed és Párkány közötti sík területen került sor. Mi sem természetesebb, hogy a lakosság kipusztításához, illetve a megmaradottaknak a csatamezőről való elmeneküléséhez e véres összecsapás döntően hozzájárult. Ma már köztudott, hogy a törökök kiszorítása után Esztergom vármegye szörnyű módon elnéptelenedett. Az viszont kevésbé ismert tény, hogy a visszafoglalt területek erődítményeiből a hátrahagyott oszmán helyőrség szabad elvonulást kapott. Csakhogy ennek a hadászatilag nagylelkű gesztusnak emberileg szövevényesebb vonatkozásai lettek. A mintegy másfél évszázadig tartó megszállás idejére a hódítók és a helybéli lakosság viszonyára általában a békés együttélés volt jellemző. Mégpedig olyannyira, hogy nem kevés török katona keresztény családok leányai közül választott magának feleséget és a helybéli szokásokhoz igazodva alakult ki a családi élete. A szabad elvonuláskor viszont dönteniük kellett. A katona vagy vitte magával a török fennhatóság alatt levő területre a családját, vagy ittmaradt, vállalva a paraszti sorsot meg a keresztény vallást a magyarok között. Ez utóbbi elhatározásnak meggyőző bizonyítéka, hogy a Párkány környéki falvak lakói közt eléggé gyakoriak az olyan, állítólag török eredetű nevek, mint a Kara, Zalaba és a Bitter. Ez utóbbi ne tévesszen meg bennünket, mert két t-vel írva kétségtelenül német eredetre vall. Viszont van olyan vélemény, hogy a mai Bitterek többségének neve régebben egy t-vel íródott, ami török leszármazásra enged következtetni.

A török idők utáni területeket a Habsburg uralkodók, leginkább Mária Terézia adománybirtokként felosztotta hű alattvalói között. Az új földesuraknak pedig új jobbágyok, meg idővel bánya- és ipari munkások is kellettek, akiket szlovákok és németek lakta területekről te-

lepítettek be. Kerültek közéjük morva és lengyel családok is. Nem véletlen, hogy Esztergom vármegye majdhogynem színtiszta szlovák és német falvai a török idők után jöttek létre.

A családnevekből kiindulva Ebed akkori lakossága nemzetiségileg igencsak kevert lehetett, ám minden jel arra mutat, hogy csakhamar mindannyian magyar nyelvűekké és római katolikusokká váltak.

Én, aki joggal állíthatom, hogy csilizközi felmenőim hetedíziglen magyarok voltak, unokáim Párkányban már négy nemzet fiainak a leszármazottaiként magyarok.

Törékeny dolog az élet

– Családi nevem Pathó – indítja a szót családja eredetéről Pathó Károly –, de ha a vér szerinti nagyapám feleségül vette volna a nagyanyámat, és szüleim házasságából, miként ez megtörtént, én születek meg, a Pathó helyett most Rab Károly lennék. Ezzel kimondtam, hogy apám, aki 1897-ben született, akkori fogalmak szerint törvénytelen gyerekként látta meg a napvilágot, aminek aztán viselnie kellett a következményeit. Mintha ő tehetett volna róla, hogy sorsa így alakult. Az emberek szívesen szégyenítik meg egymást. Szülém – így nevezték Muzslán a nagyanyákat –, Pathó Mária, amikor apám beszélni tanult, mélyen az emlékezetébe véste, hogy az apja Rab Jóska. Amikor a falubeliek megkérdezték tőle – miért is ne tették volna folyvást? – „Hogy hívják az apádat?" – a gyerek rögvest rávágta: Babbóka. Így sikerült ráragasztani a Babóka gúnynevet, amiért később nagyon haragudott. Az ilyen ragadványnevet faluhelyen az egész família örökli. Mi valószínűleg néhai Pathó István leszármazottai közé tartozunk. Határozottan emlékszem rá, hogy a hajdani „kutyabőrön" ez a név volt olvasható. Az pedig, hogy a nemesi oklevél elsikkadt, leginkább az én lelkemen szárad. Öt-hat éves lehettem, amikor felfedeztem a tulipántos láda fedelének az aljára ragasztva. Igaz, nem nagy becsülete volt már akkor a ládának, mert apám abrakot kevergetett benne az állatoknak, de az oklevelet nem fejtette le róla. Én pedig, mivel könnyen málló finom irhabőrszerűség volt, körmömmel kapargattam. Sikerült is le-lecsípnem belőle egy-egy darabot. Közben alaposan szemügyre vettem rajta a betűket, amelyekre később is jól em-

lékeztem. Amikor már olvasni tudtam, hasonló betűformákra leltem nagyanyám imakönyvében. Fel is olvastam hangosan: Nemes Pathó István tulajdona. Szülém, miután megdicsérte a teljesítményemet, azt mondta, akinek a nevét kibetűztem, az az ember az ő „máskapja", vagyis a nagyapja volt. Szerintem inkább a déd- vagy ükapja lehetett. Ám ha a nagyapját is Istvánnak hívták, mi sem természetesebb, köztük még kellett lennie egy harmadik nemzedéknek, azaz a dédszüleimnek, akiknek a neve Pathó Ambrus és Szalai Viktória volt. Én már csak a dédanyámat ismertem.

Ahogy hallgatom őt, gondolataim közben elkalandoznak. Amióta a Pathó családhoz tartozom, mindenszentek táján három-négy temetőben is megfordulok, sőt néha egy ötödikben is. Szapon vannak eltemetve anyai nagyanyám szülei, így rokonaimnak is egy része. Nyáradon szüleim, az apai és részben az anyai felmenőim nyugszanak, Muzslán apósom, Ebeden pedig anyósom részéről a néhai családtagok, illetve az ő szülei a Sopron melletti Ágfalván. Ami különbséget felfedeztem Csilizköz és a Párkány melletti temetők között, az az, hogy az én szülőföldemen senki sem hallott koleratemetőkről. Annak az irgalmatlan kórnak az útja, amely utoljára 1831 nyarán söpört végig az országon, nyomon követhető Liptó vármegyétől Esztergomon át a Dunán túlig. Egyik napról a másikra ezreket döntött sírba, köztük Rudnay Sándor hercegprímást is. Neki külön sírkamrája van a bazilika kriptájában, de más-más módon temették el Muzslán és Ebeden a járvány áldozatait. Muzslán ecetfaerdő nőtte be a temetőnek azon részét, ahol több külön sírban nyugszanak, ki tudja hányan, Ebeden viszont gondozott fű borítja az egyetlen tömegsírt, mintha névtelen háborús áldozatok tetemei porladnának benne. A szájhagyomány szerint koporsó nélkül engedték le (?) az áldozatokat, és mésszel öntötték le őket. Szigorú tilalom mondta ki, hogy azokat a földeket, amelyekbe a kolera áldozatai kerültek, százötven évig nem szabad megbolygatni. Ebeden még a 2000-es évek elején is tiszteletben tartják a rendeletet, Muzslán viszont már egyre nagyobb részeket vesznek vissza az ecetfaerdőtől.

Muzslán él egy olyan népszokás is, hogy „gyertyagyújtás napján" a hozzátartozók tökmagot rágnak a sírok mellett és a héját szétszórják, Ebeden viszont soha nem tettek ilyet, Nyáradon, Szapon pedig igencsak megbotránkoznának rajta, ha valaki megpróbálkozna vele. E muzslai szokásnak mindmáig nem sikerült az eredetére lelnem.

Pathó Ambrus emlékét nem csupán a lassan már évszázados kőkereszt őrizte meg, amelynek tövénél unokáim, tehát a hetedik nemzedék tagjai is gyújtanak még gyertyát, hanem egy pedagógiai vonatkozású történet is, amelyet érdemesnek tartok feljegyezni. Íme: Pathó Józsefnek, azaz feleségem nagyapjának, miután az akkor kötelező elemi iskola hatodik osztályát befejezte, mint minden vele egykorú gyereknek, tizenöt éves koráig ismétlőiskolába kellett járnia, így hát gyakran megfordult az iskola környékén. Történt egyszer, hogy amikor a falu tanítónői este kimentek – urambocsá! – szükségüket végezni a lakásuk körüli bokrok közé, valaki hanttal meghajigálta őket. A kisasszonyok – állítólag besúgás folytán – ki másra gyanakodhattak volna, mint a kamaszodó, törvénytelen fiúra, azaz Babókára. Pár nap múlva egyik férfi kollégájuk fülön is csípte a gyereket, berángatta a tanterembe, ahol a tanítónők bottal agyba-főbe verték. Pathó Ambrus a bot ütötte véraláfutásokról a helyi orvossal látleletet vétetett, amellyel elgyalogolt Esztergomba feljelentést tenni a megyei iskolaszéknél. Rövidesen meg is történt a tárgyalás, amelyen a két Kanszky kisasszonynak vádlottként kellett megjelennie. Tettüket nem tagadhatták. Az egyik kanonok azzal a kérdéssel fordult Ambrus papához, hogy szerinte milyen büntetést kéne a vétkesekre kiróni, mire ő:

– Adhassak nekik egy-egy pofontot. – Mire a kövér kanonok megrökönyödve: – De lölköm, nőt megütni?

Végül a tanítónőknek száz korona büntetést kellett fizetniük, ami Pathó nagyapa szerint megdöbbentően nagy összeg volt. Valóban az lehetett, ha figyelembe vesszük, hogy egy napszámos akkoriban fillért keresett naponta – ha egyáltalán munkát kapott. Ám a dolog lényege, hogy a gyerekek durva bántalmazását már a Monarchiában is törvény tiltotta. Különben nem róhatott volna ki az iskolaszék semmilyen büntetést a tanítónőkre.

Pathó Józsefet, mint az elmondottakból kitűnik, anyai nagyszülei nevelték, akik nemesek voltak. Elszegényedett nemesek. Gyerekeiknek nem volt min gazdálkodniuk, ezért szétszéledtek a világba. Az egyik fiuk, József például csendőrnek ment, így aránylag fiatalon nyugdíjhoz jutott, amiből, miután visszatért a falujába, „úriasan" megélt. Az ő famíliája a Csendőr Pathó nevet kapta. Ambrus dédapa testvére András szabó volt, ezért őt és a leszármazottait Kecske Pathónak nevezték el. Aztán voltak még – ki tudja, milyen oknál fogva – Berka, Bodri, Harsányi, Sakter, Zsidó és a csuda tudja még milyen ragadványnévvel megkülönböztetett Pathók.

Alig melegedtem meg Muzslán, máris akadtak, akik sunyi kíváncsisággal megkérdezték tőlem:

– Maga a Babókáék veje?

– Én a Pathó Károlyék veje vagyok – feleltem.

– Hát nem a Józsi bácsiéké? – Sokan hosszú ideig úgy vélték, feleségem nem lánya, hanem testvére apósomnak.

Nagymama szerint viszont így akarták tudtomra adni a család gúnynevét, aminek akkor én már az eredetét is ismertem, sőt néhány adalékot is hozzá. Például azt, hogy Rab Jóska feleségül vette volna a dédmamát, ha a szülei nem beszélik le róla. Érdekből házasították meg, amely házasságból egy csenevész kislány született, a fiú viszont daliás legénnyé serdült. Nem is mulasztotta el a bosszút dédmama, ha alkalom kínálkozott rá.

– Látod, milyen szép fiad van, Rab Jóska? – mondta neki, amikor találkozott vele az utcán. – Menj haza, nézd meg a lányodat, és hasonlítsd össze őket!

Gyerektartásként Rab Józsefnek nem nagy vagyonából egy hold földet kellett a fia nevére íratnia. Így aztán földjeik egymás mellett voltak a Hátúti dűlőben. Emberközelbe a két férfi két ízben került egymással. Egyszer, amikor a csenkei erdészetnél karácsony előtt fenyőfaőrzésre – nyilván szándékosan – együtt rendelték ki őket.

– Végtelenül hosszú volt az az éjszaka – emlékezett rá nagyapa. – Járkáltunk vagy ültünk egymás mellett szótlanul. Alig vártam, hogy végre kivirradjon. – A másik alkalmat azonban Rab József kereste.

Amikor beérett a bab mindkettőjük földjén, szólt a fiának, hogy együtt menjenek fölszedni. Kora hajnalban indultak, mielőtt a harmat felszáradt volna, hogy az érett hüvelyek ki ne peregjenek. Abban egyeztek meg, hogy a fiú fogja ébreszteni az apját.

– Már izmos, erős gyerek voltam, magamban elhatároztam, hogy ha kettesben leszünk a határban, megverem. Addig tervezgettem magamban, hogy lesz, miként lesz, míg végül a szándékomat lecsökkentettem egy pofonra. Még csak derengett, amikor megzörgettem az ablakukat. Ki is jött Rab Jóska hamar, és elindultunk a faluból a földek felé. Tragacsot toltunk mindketten, ő elöl, én utána lépkedtem. Nyár vége volt, hamar világosodott, porzott az út a mezítelen talpunk alatt, s nekem folyton az járt eszemben, most. Most kell elébe ugranom, szemébe kiáltanom iránta érzett haragomat a sok megaláztatásért, amiért zabigyerekké tett. Kiröhögtetett a világgal, hogy az egész falu számára Babóka lettem. Dacosan összeszorítottam ajka-

mat, s a tekintetemet a nyakára szegezve biztattam magamat: Most! ... Nem tudtam megtenni. Többet nem kerültem a közelébe. Ügyeltem rá, hogy távol tartsam magamat tőle.

– Apám gyerekkorában szükséget nem szenvedett – mondja Pathó Károly. – Anyám úgy emlékezett rá, hogy a többi gyerekhez képest ő úrifiú volt. Ugyanis szülém elszegődött szolgálónak Esztergomba, hosszú éveken át a papneveldében volt szakácsnő, később mindenáron azt akarta, hogy én is pap legyek. A keresetét hazaadta dédapáméknak, amiből ők az apámat gond nélkül eltartották. Annál keményebb sors jutott anyámnak, Mészáros Rozáliának. Nagyapám korán meghalt, s öt gyereket hagyott maga után, négy lányt és egy fiút. Anyám volt közülük a legidősebb, így hát természetes, hogy a legnagyobb teher rá nehezedett. Korán férjhez ment apámhoz, mint akkoriban a legtöbb falusi lány. Két kisebbik húga alig néhány évvel volt idősebb nálam. Emlékszem, dadogva beszéltek, én pedig követtem a példájukat. Amikor szülém arra biztatott, pap legyek, így válaszoltam neki: „Én ne-nem leszek pa-pap, én su-suszter leszek." Azért akartam suszter lenni, mert anyám testvére, Imre bátyám cipész volt. Mondták, nem is rossz mesterember. Én csak arra a cúgos cipőre emlékszem, amelyet a mestervizsgájára készített és nekem ajándékozott. Aztán több télen át azt kellett hordanom, de mire belenőttem volna, tönkrement. Kezdetben rengeteg rongyba kellett bebugyolálni a lábamat, hogy a cipő le ne essen róla. Persze hogy zúgolódtam miatta, hiszen mozogni is alig bírtam benne. Egyszer anyám próbálta lábamra tekerni a kapcát, miközben én durcásan kapálóztam. Meg mertél rúgni? – kiáltott fel anyám, és magából kikelve ütni próbált, mire én kiugrottam a markából és usgyi, ki a hóba mezítláb. Mindig rettegtem a veréstől, meg persze nem kevés makacsság is szorult belém. A hideget sem érzékelve rohantam ki az udvarból, egyenesen a Duna felé. Öcsém szaladt utánam rimánkodva: Gyere vissza, Karcsika, kérjél bocsánatot, meglátod, nem fog bántani anya. Bocsánatkérésre nem voltam hajlandó, miért is lettem volna, ha úgy éreztem, bűntelen vagyok. Végül visszasomfordáltam, és anyám valóban nem vert meg. Amikor már nagyobbacska voltam, akkor értettem meg, hogy a szegény ember, ha megverte a gyerekét, legtöbbször a nyomorúság okozta tehetetlenség váltotta ki a haragját. Később apám is ezért rontott rám vasvillával akkor, amikor kettesben a melléképületek falát raktuk a Bánomban. Így hívták az alsó faluvéget, ahol döngölt fal-

lal építették fel az új házunkat. Addig a Szurdikon laktunk az Ambrus dédapáméktól örökölt házban. A lakóház építésében még nem tudtam segíteni, mert gyenge voltam hozzá, vagy tízéves lehettem, de később az istálló meg a kamra falának rakásánál már én adogattam fel villával a sarat. Hiába kevertünk közé kötőanyagként szalmát, csak visszapotyogott. Apám föntről, vagyis az állásról irányította, melyik adagot hová tegyem, de szörnyű nehéz volt emelgetni a masszát, hiszen csak tizennégy-tizenöt éves ha voltam, meg bosszantott is, hogy a fele visszahullott, néha bele az arcomba. Egyszer csak dühömben azt kiáltottam apámnak: Ne zsákmányoljon ki! Mire ő szörnyű haragra lobbant, ha el nem szaladok, talán még megölni is képes lett volna.

Meglehet, ez a pillanat szülte azt a feszültséget, ami a két férfi között egészen az apa haláláig nem tudott maradéktalanul feloldódni. Pedig szerették egymást, ahhoz nem férhetett kétség.

Pathó Józsefet általában kemény, rideg emberként ismerték a faluban. Illetve félreismerték. Ha szaknyelven kellene meghatározni személyiségét, azt lehetne mondani, introvertált volt és a feltételezésekkel ellentétben együttérző, tehát élt benne az empátia meg az igazságszeretet. Legkedvesebb barátja, Jenei Gyula is mindig dicsérően nyilatkozott róla. A másik ember, akihez szoros barátság fűzte, egykori katonakollégája és hadifogolytársa, a szalkai Kovács Ferenc volt. Ő is ragaszkodott hozzá élete végéig.

Pathó nagyapa alig múlt tizennyolc éves, amikor az első világháborúban kivezényelték az orosz frontra, ahol nem egész egy év múltán fogságba esett. Ott aztán biztonságban érezhette magát, mert a háború ideje alatt, akárcsak itt Magyarországon, az oroszoknál is a hadifoglyok egy részét kiadták férfimunkaerő pótlására parasztgazdaságokba dolgozni. Nagyapa ott látott életében először, meg hát utoljára is szaunát, ami a Kárpát-medencében máig sem tudott igazán meghonosodni. Talán még szerelmi kalandja is akadt, amivel később Kovács Ferenc sokat heccelte őt, jóllehet, az egykori féltékenység hagyott benne nyomot, mivel a szalmaözvegy orosz asszonyság folyvást a Jozsi körül settenkedett. Amikor fogságuknak ezen epizódjai kerültek szóba, úgy mondják, nagyapa jókat derült rajta.

A háború befejeztével, a hadifogságból hazatérve Pathó József csakhamar megházasodott. Első fiuk, Károly, 1919-ben született, rá három évre a testvére, József, aki mindössze kilenc évet élt, ezért örökre Józsika maradt.

Mint már szó esett róla, Muzsla lakossága a huszadik század első felében erősen rétegződött, amit még a település elrendezése is mutatott. A falu közepén és a Hosszúsoron laktak a gazdák, a peremrészeken a zsellérek.

Nagyapáéknak mintegy két hold föld jutott, amelyen igásállatok híján csak tengődni lehetett, ezért rá voltak kényszerülve arra, hogy a gazdáknál vállaljanak részesmunkát. Előbb az egyik Jenei családnál vállaltak részaratást, majd Gondáéknál. Nagyapa később egyikükre sem panaszkodott, sőt, még a szocializmus idején is jóbarátság fűzte őt egykori munkaadóihoz. Nevetve szokta mondogatni, hogy Jenei gazda tréfásan meg-megkérdezte tőle: – Hogyan eszel, Józsi, úgy, mint a marha, vagy mint a disznó? – Ugyanis a szerint töltött kinekkinek bort a poharába, hogy evés után ivott-e vagy közben kortyolgatott az illető.

Amikor a szülők reggeltől napestig a határban dolgoztak, a gyerekeket magukra hagyták az udvarban. Ha kellett, libákat őrizni jártak rokonokhoz, de olyasmi is előfordult, hogy csak csellengtek. Ilyenkor anyjuk a lábasólba készítette be nekik a napi élelmet, mert a lakást nem merte rájuk bízni. A lábasól aránylag tiszta volt, hiszen már évek óta nem lakott benne állat. Disznót nem neveltek, majd csak később a bánomi háznál, baromfit is csak módjával. A főzéshez való zsírt hízlalt kacsákból nyerték. Bánomban már tehenet, lovat tartottak és több földre is szert tettek, de addig rengeteget kellett gürcölniük mindannyiuknak.

Pathó Józsefék földvagyon-gyarapodásáról külön történet szól. A feleség édesapját, Mészáros Károlyt tífusz ragadta el az első világháború befejezése után a nyíregyházi katonakórházban. Több társával együtt valamelyik ottani tömegsír nyelte el. Neje, Lukács Ilona, hogy gyerekei éhen ne haljanak, hitelben vásárolt lisztet, sót meg egyéb élelmiszernekvalót a párkányi szatócsoknál, de tartozásait megadni nem tudta, végül annyira felhalmozódott az adósság, hogy a jelzálogot képező darabka földjei kerültek dobra. Ki is hirdették az árverés napját, de a vőn kívül senki sem jelentkezett a licitálásra. Maradt hát a kikiáltási ár, amit Pathó József helyben ki is fizetett, kölcsönpénzből, amelyet a családnak később sikerült ledolgoznia.

Az ilyen árverés akkoriban nem volt egyedi eset Muzslán. Ha valaki a vagyonosabbak közül megreszkírozta volna, hogy a szegény emberek földjét ily módon szerzi meg, valószínűleg kihívta volna maga ellen a falu haragját.

No de még a szurdiki háznál tartunk, ahol a két gyerek a lábasólban találta meg az ennivalóját, ha megéhezett.

Most, hogy felidézzük a képet, ne rójuk meg a szülőket a higiénia semmibevétele miatt. A huszadik század első kétharmadában e fogalmat tájainkon nem is ismerték. A hatvanas évekig faluhelyen, így Muzslán is, fürdőszobája még az értelmiségnek sem volt. Aztán nagy hirtelen az egykori pórnép is elfinnyásodott, mindenkinek vízvezeték, benti vécé meg persze fürdőszoba kellett.

A múlt megidézésében most a húszas éveknél tartunk, amikor a falusi emberek legtöbbje reggelenként úgy mosakodott, hogy pohárból vizet vett a szájába, azt a markába köpte és az arcára kente, jobb esetben a kút melletti itatóvályúnál mosakodott meg amúgy macska módjára, vasárnapokon pedig derékig vetkőzve bent a konyhában. Ilyenkor, tehát hetente egyszer, szoktak alsóneműt is váltani, ami hálóruhaként is szolgált. Az alsótestüket nyáron mosták meg egyszer-kétszer a kinti vizekben, tóban, patakban, kanálisban, esetleg folyóban, ha akadt idejük megfürödni. Persze, ha nagyon bepiszkolódott a kezük vagy a lábuk, lemosták. Lábat kellett mosni akkor is, ha préselés előtt szőlőt tapostak, vagy káposztát tettek hordóba savanyítani. Igaz, a szőlőnél a lábmosást nem tartották annyira fontosnak, mondván, a must mindent kiforr. Különben se kosztól, se trágyától nem irtóztak. Mi mást is tehettek volna? A szarvasmarhák, lovak alól a trágyát naponta ki kellett hányni, kitologatni az istállóból, a disznók ólját legalább hetente egyszer, a baromfiét is havonta kisöpörni. Történt mindez abban a ruhában, lábbeliben, amit köznaplónak neveztek. A gyerekek iskolába is abban jártak. Ünneplőruhája azonban a szegényebb réteghez tartozóknak is volt, amit nagyon megkíméltek, s csak akkor vették fel, ha igen muszáj volt, például amikor templomba vagy városba mentek. Pathó nagyapa szokta emlegetni, hogy Kovács Ferenc barátja, aki a jobb módúak közé tartozott Szalkán, amikor bejött Párkányba az októberi Simon-Júda vásárra, „mesztéláb" tette meg a mintegy tizenöt kilométer utat, jóllehet nem gyalog, de a fényesre vikszolt csizmáját a kocsiról leszállva sem húzta fel, hanem a felhúzójánál összekötve, a vállán lógatta, hogy lássák, nem jöttment koldusféle ő, akinek ne telne lábbelire, sőt nem is akármilyenre.

– Mint mondtam, ketten voltunk testvérek – emlékezik vissza gyermekkorára Pathó Károly. – Én voltam az idősebb, de sokkal gyengébb fizikumú, mint öcsém. Ő inkább apám testi adottságait örökölte, én

pedig anyámét. Ráadásul folyvást köhögtem, leginkább nyáron és ősszel. Csak sejtem, hogy allergia kínzott, mert orvoshoz nem vittek el. Az ún. szénanátháról is már csak idős koromban hallottam, de most már tudom, hogy a kettő ugyanaz. Szüleimet nyugtalanította a szüntelen köhögésem, különösen apám volt ideges miatta. Attól félt, tüdőbajos vagyok. Éjjel, hogy ne zavarjam őket, kínomban a takaróm csücskét tömködtem a számba, amitől pedig fuldokolni kezdtem. Hogy mikor és mitől múlt el a nyavalyám, fogalmam sincs róla, tény, hogy felnőttkoromban már úgy éreztem, makkegészséges vagyok. Azonban hirtelen megbetegedett öcsém. Ő sokkal csintalanabb gyerek volt, mint én. Amikor libákat őriztünk nyáron, pucérra vetkőzött, meghempergett a sárban és úgy szaladgált, s amikor megunta, megmártózott a patakban, de ahelyett, hogy lehiggadt volna, folyvást ugrabugrált, mindenhová fölkapaszkodott. A libalegelő közelében magas vaskorlátok álltak, s egyszer az egyikről hanyatt leesett. Nagyon megütötte a hátát, s utána beteg lett, egyre betegebb. Két éven át csak gyengült, végül olyanná vált, mint az árnyék. Amikor látták szüleim, hogy komoly baja van, orvoshoz vitték, aki mindjárt kórházba utalta. Azt beszélték az asszonyok, hogy vízi betegséget kapott, meg hogy a vérét felélte a szervezete. Borzasztó sokat szenvedett, s én végtelenül sajnáltam őt. Anyám Muzsláról Komáromba gyalog ment el őt meglátogatni. Az orvosok látva, hogy nincs segítség rajta, a kórházból hazaadták. Amikor haldoklott, mindnyájan az ágya mellett álltunk, közöttünk szülém is, aki azt mondta neki: – „Te most felmész az angyalkákhoz, Józsika. Búcsúzzál el a Karcsikától, csókoljátok meg egymást!" Én fölé hajoltam... Látod, most is elszorul a torkom, ha rá gondolok. Csak kilencéves volt.

A muzslai temetőben két egyforma sírkő őrzi két kisgyerek emlékét abból a Pathó családból, amelyikhez tartozom. Mindkettőt Pathó Károlyék csináltatták a hetvenes években és mindkét gyereksírt betonlappal fedették be. Az egyik kőbe Józsika nevét vésették, a másikba Karcsikáét. Ez utóbbi kisgyerek egy későbbi történetnek lesz a szereplője.

– Öcsém elveszítése mindannyiunkat megviselt. Apám mintha nyersebbé vált volna, anyám pedig hallgatag lett. Egyedül szülém maradt olyan, mint azelőtt, sőt mintha még beszédesebbé vált volna. Engem addig is nagyon szeretett, de utána már szinte kényeztetett. Falusi fi-

nomságokkal, gyümölccsel, kedvenc ételeimmel igyekezett a kedvemben járni, de túl korán kikerültem a szárnyai alól.

Öcsém kórházi kezelése nem került pénzbe, mert a községházán szegénységi bizonyítványt állítottak ki rólunk, viszont a család addig is szerény jövedelme megsínylette anyám munkából való kimaradozását. Attól is féltek, hogy engem is el fognak veszíteni. Apám egyszer éjjel, amikor felköhögtem őt álmából, hallottam, azt mondja anyámnak: „Ha ez is meghal, nem kell több gyerek." Egész életemen át megmaradt bennem a gondolat, miként öcsém, én is bármikor meghalhatok. Az életben maradás a szerencse dolga. Később tapasztaltam, ez mennyire igaz.

A falusi családok a huszadik század elején, pontosabban az első világháborúig, túl népesek voltak. A gazdag és szegény családok mindegyikében bőséges volt a gyermekáldás meg a gyermekhalandóság is. Ez utóbbira szokták mondani: Isten adta, elvette. A szaporaságra úgy tekintettek, mint a gyümölcsfák és a gabonaföldek terméshozamára, ugyanis a gyerek a pelenkáskorát kinőve mindjárt munkaerővé vált, előbb baromfipásztor lett, de az öt-hat évesre már a nagyobb állatok legeltetését is rá lehetett bízni Szentgyörgy-nap előtt és Mihály-nap után. Ugyanis az állatok csordában legeltetése országszerte április 24-től szeptember 29-ig tartott. E határidőkön kívül ki-ki maga gondoskodott állatainak az őrzéséről, amit gyerek is el tudott végezni. A gyereknek, mihelyt elbírta keze a szerszámot, ásnia, kapálnia kellett, meg tűzifát aprítani fűrésszel, baltával, ólakat kitisztítania villával, lapáttal.

Az állattartással kapcsolatban el kell mondani, hogy Muzslán külön csordalegelőjük volt a gazdáknak és külön a zselléreknek, ami azt jelenti, hogy pásztort, kanászt is külön fogadtak. Ma már elképzelni is nehéz, amikor a két tehéncsordát és a két kondát naponta kétszer végigterelték a falun, mekkora port kavartak és miféle nyomokat hagytak az állatok maguk után, amit soha senki nem takarított fel. Ürülékük felszáradva összekeveredett az út porával, melyet hordottvitt a szél, csak időnként vert le az eső, de ha több csapadék hullott, különösen ősszel, mindenki bokáig érő sárban csuszlogott, tapicskolt. A főutakat később zúzott kővel hintették be, így jöttek létre a makadámutak. A beton- és az aszfaltutakat a hatvanas években kezdték el építeni. Rajtuk már csordákat nem hajtottak.

Volt nagyapának egy pár évvel fiatalabb árva unokatestvére, akit ugyancsak Pathó Józsefnek hívtak. Addig, amíg gondoskodásra szo-

rult, nagyapáéknál talált menedéket, később a zsellérek pásztora mellett lett bojtár. Feleseperedve béresnek szegődött, Muzslán úgy mondták, szógának ment – ettől kezdve valamelyik gazdának az istállója lett az otthona. A sok Pathó Józseftől úgy különböztették meg, hogy ő a Szóga Jóska, mások szerint Jozsa, amit még kamaszkorában az egyik orosz hadifogoly ragasztott rá az első világháború alatt, viszont a második háborúban már neki is harcolnia kellett. Németországba vitték, ahol amerikai fogságba esett. Onnan két emléket hozott magával, egy szót, a dörgeműzét, meg egy fölöttébb hosszú, finom pengéjű bicskát. Egyiknek a másikhoz semmi köze sem volt, mert a dörgeműzéhez bicska nem kellett. Sőt, dörgeműze-evésre sem kényszerült többé Józsi bácsi, mert az Muzslán kacsa eledelként szolgált. Nem volt az egyéb, mint forrázott korpával meghintett, apróra vágott nyers takarmányrépa-levél. Mielőtt a csajkába került, hatalmas kádakban keverték össze az éhes hadifoglyok szeme láttára. Hogy a bicskára – amellyel bátyánk szőlővesszőt szokott oltani, meg persze szalonnázott – miként tett szert, sohasem derült ki.

Takaros kis házukban gyakran megfordultam, ahova leginkább télen tértem be, szívesen hallgatni Józsi bácsi ízes beszédét, meginni vele egy-egy pohárka sillert és élvezni a vaskályhájuk árasztotta meleget. Ágya végében egy kicsi asztalon állt a rádió, amit este elalvás előtt és reggel ébredés után szokott hallgatni.

– Tudod, én meleg szobában, dunnás ágyban először azután feküdtem, miután megnősültem.

Attól a naptól kezdve tekintette az életét életnek, ami számára akkor fejeződött be, amikor a felesége meghalt. Ezután ha benyitottam hozzá, mindig azzal fogadott: – Bármit mondhatsz nekem, csak hosszú boldog életet ne kívánj!

Nem is élt sokkal tovább a feleségénél, de ha jól számolom, azért túllépte a nyolcvanat. Az életéből a fent idézett két mondat közé valóban minden belefért.

Ébredő értelem

Pathó Károly határon túli magyarnak született az első Csehszlovák Köztársaságban. Személyiségének kialakulása és fejlődése ennek

megfelelően, tehát sajátos társadalmi körülmények között ment végbe. Gyermek- és ifjúkorában szerzett, egymásnak folyvást ellentmondó tapasztalatai egész életére kihatottak.

A háborúból győztesként kikerült nagyhatalmak „jóvoltából", 1918. október 28-án voltaképpen nemzetállamként kikiáltott köztársaság gazdasági-politikai rendszere az államelnökké megválasztott egykori bécsi professzor, Tomáš Garrigue Masaryk által a nyugat-európai és amerikai emigrációja idején kidolgozott politikai programra épült, ami valójában liberális polgári demokrácia volt. Dél-Szlovákia mezőgazdaságból élő magyar lakosságát a megélhetés szempontjából ez legfeljebb annyira érintette, hogy némileg javult a gabona felvásárlási ára, amiből a kis- és középparasztoknak vajmi kevés haszna származott, a vagyontalan, leginkább napszámból élőké pedig semmit sem. A muzslaiaknak más tájegységek, például a Csallóköz lakóival szemben azonban annyi előnyük volt, hogy a környékbeli nagybirtokokat nem darabolták fel, és nem osztották szét jutalomföldekként a csehszlovák légió tagjai és más kolonisták között, mert egyházi tulajdont képeztek, így idénymunkásokként továbbra is hozzájuthattak némi jövedelemhez.

A polgári demokráciának Dél-Szlovákiában inkább politikai és kulturális vonatkozásai voltak. A magyarok nemzeti alapon is létrehozhattak politikai pártokat, vagy bármelyik pártnak tagjai lehettek, amelyikről úgy vélték, nemzeti hovatartozásuk ellenére is képviseli az érdekeiket.

A monarchiabeli állapotokhoz viszonyítva megváltozott az állam iskolarendszere, amely a nemzeti kisebbség értelmiségének anyanyelven való képzését erősen korlátozta, viszont fellendítette a népoktatást, mégpedig azáltal, hogy a kötelező iskolalátogatást nyolc évre emelte. Jelentős állami támogatással létrehozta a népkönyvtárak országos hálózatát, s kötelezővé tette, hogy az iskoláknak legyen a gyerekek által is igénybe vehető saját könyvtáruk. A kötelező alapoktatást olyan szigorúan vették, hogy ha a tanuló hosszabb időn keresztül igazolatlanul hiányzott, szülőjét a hatóságok többnapi elzárásra ítélhették, amit igen sok esetben meg is tettek.

Pathó Károly iskolás éveit 1926. szeptember 1-jén kezdte meg és 1934. június 30-án fejezte be, tehát abban az évben, amikor dr. Szerényi Ferdinánd, pozsonyi gimnáziumi tanár szerkesztésében megjelent a Csehszlovákiai Magyar Tanítók Almanachja. Ez a monumentális dokumentumanyag tizenöt év pedagógiai tapasztalatait

summázza, illetve részletekbe menően rögzíti a magyar elemi iskolák teljes hálózatának akkori állapotát. A szerkesztő abból a tényből kiindulva, hogy „filozófus az állam feje", a következő kérdéseket intézi kollégáihoz: „Mi tanítók mik vagyunk? (...) Megvan-e bennünk a három nélkülözhetetlen polgári erény: az okosság, a bátorság és a mértékletesség?" E tömör megfogalmazás arra is utal, hogy a tantestületek tagjainak a nevelés és oktatás célja tekintetében volt mihez igazodniuk.

Muzslán a harmincas években egy iskola működött, a római katolikus felekezeti iskola, amelynek tanítói a következők voltak: Gajdár Erzsébet, Kanozsay József (igazgató és kántor), Pajor János, Schenkengelné Hlavica Anna, Szabó Emil, Szabóné Ruman Rózsa, Torma József és Tormáné Kanozsay Gizella.

Pathó Károlyt közülük négyen tanították, legtovább, a negyedik osztálytól a hetedikig, tehát négy éven át Szabó Emil.

Az iskolának akkor kilencvenkötetes könyvtára volt, de jól működött a könyvállományával gazdagabb községi könyvtár is, amelyet még a Monarchia idején, visszaemlékezések szerint, Toma István, a falu plébánosa hozott létre. Ő maga is írt egy helytörténeti könyvet, amelynek azt a címet adta, hogy Muzsla a mezőváros.

– A betűvetést és a számolást palatáblán tanultuk meg, de később már füzetekbe írtunk, tintába mártogatott, tollszárra tűzött acéltollal. Minden padnak tartozéka volt a lapjába süllyesztett tintatartó, a kalamáris – emlékszik vissza a hajdani kisdiák. – Saját könyvtárunk otthon nem volt, miből is vettünk volna könyveket, hiszen szüleim még a tankönyvek árát sem tudták előteremteni, ezért nekem nagyon oda kellett figyelnem a tanítók magyarázatára. Szerencsére jól működtek az érzékszerveim, ha láttam, hallottam valamit, egyformán meg tudtam jegyezni, és szinte minden érdekelt. Mivel tankönyveim nem voltak, reggelenként korán keltem, bementem az iskolába, ahol a módosabb családok gyerekei, leginkább a lányok, hangosan mondták, illetve olvasták a leckét, vagyis magoltak. Hol az egyiket, hol a másikat hallgattam, miközben belepislogtam a tankönyvekbe is. Amikor aztán felelni szólított a tanító, saját szavaimmal könnyen reprodukáltam a tananyagot. Mindig kitűnő bizonyítványt kaptam, csak a harmadik osztályban csúszott be két hármas, és pont magyarból meg számtanból. Máig sem értem, miért, hiszen mindkét tantárgyat szerettem, s megítélésem szerint tudtam is belőlük mindent,

amit akkor tudni kellett. Aztán az is meglepett, hogy később a szlováknyelv-tudásomra, ami igencsak szerény volt, jeles osztályzatot kaptam. Az iskolában tanultakból később a köbözésnek vettem nagyobb hasznát. Egy halom kitermelt fa, föld mennyiségének megállapítása vagy bármi, amit térfogatra kellett mérni, soha nem okozott gondot.

Az előbb azt mondtam, saját könyvtárunk nem volt, pedig dehogynem, mégpedig négy kötetből álló. Hogy honnan került hozzánk Gaál Mózesnek a magyar hősökről és királyokról szóló háromkötetes könyve, halovány sejtelmem sincs róla. A negyedik könyvnek már sem a címére, sem az írójára nem emlékszem, csupán a kissé érzelgős tartalmára. Arról szólt, hogy egy kisgyereket bölcsőstül elsodort az árvíz és egy kutya mentette meg. Elolvastam, érdekes volt, de különösebb nyomot nem hagyott bennem, viszont annál többet és mélyebbet a magyar történelmi mondák. Azt hiszem, Gaál Mózes könyvei ezeknek a gyűjteményei voltak. Szóltak Emese álmáról, a csodaszarvasról, Árpádról, és végigvezettek az egész magyar történelmen.

Gaál Mózesről a következőket jegyzi meg az irodalmi lexikon: Baróton született 1863-ban és Budapesten halt meg 1936-ban. Tanárember volt és „kora ifjúsági irodalmának népszerű művelője. Szépirodalmi formában csaknem az egész magyar történelmet feldolgozta", a következő könyveiben: Hun és Magyar mondák, Magyar királymondák, valamint a Magyar hősök és királyok. Mind 1900 és 1901-ben jelentek meg először. Pathó Károly irodalom- és történelemszeretetét, valamint nemzeti érzelmeit életre szólóan kétségtelenül a Magyar hősök és királyok című munkája alapozta meg.

– Könyveimet, mint féltett kincseket, a padláson rejtegettem, az egyik gerenda volt a könyvespolcom. Újra és újra végigrágtam magam mind a három köteten. Ezt a szokásomat, mármint a könyveim újraolvasását mindmáig megtartottam. A világ- és a magyar irodalom klasszikusainak munkái ma is kedves olvasmányaim. Nyolcvanöt évesen is naponta több órán keresztül olvasok. Van, amelyik könyvet már háromszor, négyszer is elolvastam, és mindig találok benne valami újat, érdekeset. Hol a mondatok nyelvi szépsége, hol egy-egy gondolat igaza vagy maga a történet ragad meg. Nyugdíjaskoromban olvastam végig a Bibliát is – kétszer. Előbb a Károli Gáspár-féle fordítást, majd a Szent István Társulat által kiadottat. Kíváncsi voltam

rá, mi az eltérés közöttük. Nem sok, de azért akad. Mindkettőnek különösen vonzó a nyelvezete, meg a bennük levő rengeteg esemény. Ez is egyfajta történelem.

Szabó Emil tanítóm nagyra értékelte történelmi ismereteimet, meg az előadói képességemet is, amiért gyakran megdicsért és biztatott. Nem emlékszem rá, hogy valaha is kikaptam volna tőle. Torma József viszont egyszer vonóval ráütött a fülemre. Fájdalmamban kis híján felkiáltottam. Nem tudom, miért tette, mert jó hallásom volt és tisztán is énekeltem. Zeneóráin mindig hegedült, s az volt a szokása, ha valaki a dallamban melléfogott, annak a fülét célozta meg a vonó hegyével. Hogy a fülre mért ütés milyen kegyetlen dolog, valószínűleg azért is nem felejtettem el, mert egy későbbi rossz tapasztalatom újra felidézte bennem, holott annak már nem én voltam a szenvedő alanya.

Később rögződött meg bennem annak az emléke is, hogy a muzslai iskola tanítói más-más politikai beállítottságú emberek voltak. Kanozsay József és családja (lánya és fiai is tanítók voltak), az ún. Hodža-párthoz tartozott, amely akkor éppen kormánypárt volt Csehszlovákiában. Szabó Emilről pedig az egyik választás után megjegyezte apám, hogy a kommunistákra szavazott. Hogy erre miként jöttek rá, nem tudom, de az is lehet, hogy csak feltételezték.

Azt viszont, hogy a muzslai iskola tanítói hazafiságra és a magyar történelem és irodalom szeretetére egyaránt neveltek bennünket, joggal állíthatom. Soha nem felejtem el, hogy a cseh és a szlovák himnuszt mi magyar szöveggel tanultuk meg és énekeltük. A második világháború utáni magyar iskolákban pár évig ugyanígy tanították, de később már csak csehül és szlovákul, ezért a mai negyven-ötven évesek számára a magyar szövegek ismeretlenek. Úgy tudom, mindkét himnusz fordításának több változata is volt. Hadd idézzem fel azokat, amelyeket én tanultam meg.

A cseh himnusz így szólt:

„Hol van honom, hol a hazám,
Hol a réten csermely csobog,
Hegyek hátán fenyves susog,
Szántóján ezer virág,
Gyönyörű ott a világ,
Földre szállott éden vagy te,
Cseh országom, szép hazám,
Cseh országom, szép hazám.”

A szlováké pedig így:

„Vihar zúg, mennydörög fenn a Tátra ormán,
Vihar zúg, mennydörög fenn a Tátra ormán,
Állj meg, szlovák testvér, elmúlik a veszély,
Szebb napok virradnak.

Szlovák hazánk ébred, zúzza a bilincset,
Szlovák hazánk ébred, zúzza a bilincset,
A nagy virradóra, ütött már az óra,
Népünk ébred újra."

Megmosolyogtatott, amikor a televízióban láttam, hallottam a szlovák politikusok heves szócsatáit, mi helyesebb a himnuszukban, a „Zastavme ich bratia" változat, miként ma éneklik vagy a régebbi „Zastavme sa bratia". Ha ismerték volna az egykori magyar fordításokat, ugyanis az a mondat, hogy „Állj meg, szlovák testvér", mindegyikben ugyanaz, könnyen véget vethetett volna a vitának.

Volt egy másik magyarra fordított szöveg is, amelyet mi, akárcsak a himnuszt, szintén fennhangon énekeltünk. Így szólt:

„Szép hazánk ősz feje, szabadság reménye,
Amíg Téged miközöttünk tart az Isten,
Szép hazánkban, szép hazánkban
Jól megy minden.

Szeretett ősz apánk hűséggel vigyáz ránk,
Amíg szemünk, amíg szemünk Téged láthat,
Baj nem éri, baj nem éri
Szép hazánkat."

Nyilván nem nehéz kitalálni, ki lehetett az az ősz apó, aki által a szép hazában úgy ment minden, mint a karikacsapás, és baj senkit nem érhetett. T. G. Masaryk köztársasági elnök volt, aki 1930. december 14-én töltötte be nyolcvanadik életévét, s ez alkalomból írta valamelyik szerény képességű cseh dalnok a fenti éneket, amit az ország iskoláiban mindenütt énekeltek a gyerekek, így a muzslaiak is, magyarra fordított szöveggel. Aztán pár év múlva nyilvánvalóvá vált, az, hogy a szép hazában minden jól menjen, nem annyira a szeretett ősz apó vigyázó hűségén múlik, mint inkább a világgazdaság egyensúlyának a stabilitásán, ami éppen a harmincas évek elején ingott meg, to-

vábbá a párizsi békediktátumok helyénvalóságának a megkérdőjelezésén. Meg az is kiderült, hogy a feszültségek – amelyek végül a köztársaság bukásához vezettek –, előidézéséhez a szép haza ősz fejének is volt némi köze. Csakhogy ezt a tanítók, ha tudták is, akkor még nem mondhatták meg a gyerekeknek.

Mint már említettük, Pathó Károlynak, akárcsak a többi falusi gyereknek, a tanulás mellett dolgoznia is kellett. A nagybirtokokon idénymunkára az intézők szívesebben alkalmaztak gyerekeket és asszonyokat, mert sokkal kevesebb napszámot kellett nekik fizetni, mint az erejük teljében levő férfiaknak. A szóban forgó Pathó család kénytelen volt ehhez a helyzethez alkalmazkodni. Mihelyt a család annyira össze tudta szedni magát, hogy képes lett az önálló gazdálkodásra, az apa nekifogott. A mintegy négy holdra gyarapodott saját földjéhez további holdakat bérelt, amelyeket leginkább a szülők maguk műveltek, s a még alig serdülő gyereket pedig, ha lehetőség kínálkozott rá, napszámba küldték fát ültetni, gyümölcsöst, szőlőt kapálni a csenkei vagy a szentgyörgyhalmi nagybirtokra. Károly tizenegy éves volt, amikor elszegődtették egy libádi részaratónak mellé a bélai uradalomhoz marokszedőnek.

– Egy hónapi kemény munkáért egy mázsa búzát kaptam – mondja. – Ennyi volt minden marokszedő bére, azé az asszonyé is, akivel vasárnap esténként elindultam Libádra, majd egy hét elteltével, szombat esteken vissza, hogy otthon alaposan megmosakodjak és alsóneműt váltsak. Kosztot is kaptam Andris bácsiéknál, jót és kiadósat, csak ne sütött volna a felesége annyi siskát. Ő Muzsláról származott, lánykori nevén Csuport Ilonának hívták, valójában ő fogadott fel engem a szüleimtől, vigyázott is rám, amennyire lehetett. Csakhát korán kellett kelni, még sötétben, hogy időben odaérjünk a bélai határba, ahol a munka alkonyat utánig tartott. Előfordult, hogy gyaloglás közben is elaludtam. Meg egyszer, mindjárt az első napokban, a túl zsíros siska is megártott. Szomjas voltam, sok vizet ittam rá, nem csoda hát, hogy rosszul lettem tőle. Érthető, hogy a kaszásoknak szükségük volt a tápláló zsíros ételekre, de én még csak fejlődésben levő gyerek voltam, szervezetem könnyebb ételek befogadására képes, de ki gondolt akkor ilyesmire. Soha nem voltam válogatós, ám tény, hogy azóta ezt az ételt, ha lehet, kerülöm.

A bélai nagybirtokra később már nem jártam dolgozni, annál többet próbálkoztam munkát találni Csenkén és Szentgyörgyhalmán,

ami gyakran sikerült is. Tavasszal facsemetét ültettünk, aztán meg kapálni jelentkeztünk. Volt eset, amikor vagy kétszázan gyűltünk össze, de az erdész legfeljebb húszat választott ki, a többit hazaküldte. Ilyenkor csalódottan letelepedtünk az árokpartra, megettük a magunkkal vitt elemózsiát, s aztán mi mást tehettünk volna, hazaballagtunk.

Az idénymunkák már húsvét tájékán elkezdődtek. Ha valamelyik gyereknek szerencséje volt munkához jutnia, olyankor az iskola sem volt fontos. Sok szülő a néhány napos elzárást is vállalta, csakhogy a gyerek munkája által némi pénzhez jusson a család. Nagy volt a munkanélküliség akkor. Nem mondhatnám, hogy az emberek békességgel tűrték a sorsukat.

Muzslán már az első háború előtt szerveződött a munkásmozgalom, de igazán csak a húszas, harmincas években vett lendületet. Tizenkilencben, a Tanácsköztársaság idején helyi direktóriuma is volt a községnek, amelynek élén Nagy János kárpitosmester állt. Nagy János később alapító tagja lett a kommunista pártnak, amelynek muzslai alapszervezete az elsők között, mindjárt 1921-ben megalakult.

Tőle, meg más idősebb embertől hallottam, hogy tizenkilencben milyen ádáz harcok dúltak Párkány környékén a cseh légiósok és a magyar vöröscsapatok között. Muzsla is kapott néhány belövést a dunai monitorokról.

Az igazság kedvéért el kell mondani, hogy a magyar vöröskatonák nem mind önként álltak be Kun Béla, illetve Stromfeld Aurél seregébe. Mivel akkor az volt az egyetlen katonai erő, amely alkalmazható volt Magyarország védelmére, a Monarchia tisztjeinek egy része csapataikkal együtt az újonnan szerveződő hadsereg részévé vált. Így lett sok jómódú parasztgyerek és értelmiségi fiatal, például jogász, tanár, tanító, hirtelenjében vöröskatona. Sokan el is estek közülük a harcokban, de olyasmi is előfordult, hogy elfogták és kivégezték őket. Közben garázdálkodtak a szélsőbaloldali bandák is. Egyszer egy kisebb csoportjuk azzal a szándékkal állított be Nagy Jánoshoz Muzslán, hogy jöttek a papot felakasztani. Ha mint a direktórium elnöke nem lép fel ellenük kellő eréllyel, a művelt és igen népszerű Toma plébánost meggyilkolták volna, csupán azért, mert néhány vérengző alaknak éppen arra támadt kedve.

Nagy János kárpitosként vajmi keveset dolgozott. Önmaga iránt igénytelen emberként élte le életét, viszont kezdettől fogva elkötele-

zett híve volt annak az eszmének, amelynek a szolgálatába állt. Hitt abban, hogy az eszme által minden szociális probléma megoldható, sőt a világ rendje is megváltoztatható. Fiatal korában szuggesztív egyéniség lehetett, mert sokakat magával tudott ragadni nemcsak Muzslán, másutt is a szlovákiai magyarok között.

Csehszlovákiában a kommunista párt legális szervezet volt, képviselőik, köztük magyarok is, bejutottak a parlamentbe, s nem egy községben a képviselő-testületben is ott voltak a párt tagjai. Muzslán a harmincas években két alkalommal is kommunista bírót választott a lakosság, gondolhatnánk, Nagy János személyében, de nem. Ő valószínűleg nem pályázott e posztra, mert folyvást úton volt, agitált, szervezett, például tüntetéseket a munkanélküliség ellen vagy a sokáig emlegetett kényszeraratást Csenkén. Ugyanis egy alkalommal az történt, hogy az uradalomban az éveken át dolgozó részaratók helyett Észak-Szlovákiából jött munkásokat fogadtak fel kevesebb részesedésért, ami azt jelentette volna, hogy a muzslaiak télen kenyér nélkül maradnak. Nagy Jánosnak támadt az az ötlete, hogy a volt aratók, mintha mi sem történt volna, az egyik táblába álljanak be dolgozni. Így aztán a parcella egyik végén az idegenek, a másikon pedig a muzslaiak vágták a rendet. Első kaszás a gyenge fizikumú kárpitos volt, aki addig soha nem vállalt részesmunkát. Szinte élvezte az új szerepet, mert közben politikai jelszavakat skandált, vagyis lázította a munkát követelőket. A gazdaság vezetője, hogy leállítsa az önkényes munkavállalást, kihívta a muzslai csendőröket, akik tehetetlenül nézték az eseményeket. Ezután a falvakban szétszóródva letelepedett cseh légiósokat mozgósították. Meg is jelentek egyenruhában, fegyveresen, a kaszások elé álltak, miközben puskáikat rájuk szögezték. Nagy János széttárta az ingét és harsányan azt kiáltotta: Ide lőjetek! Aztán felmarkolta a kaszát és nekibuzdulva vágta a rendet. A fegyveresek kénytelenek voltak meghátrálni, az intéző pedig alkuba bocsátkozni a régi aratókkal, akik a csatát megnyerték.

A csendőrök már ezt megelőzően is tapasztalhatták a muzslai agrárproletárok elszántságát, amikor az egyik helyi tüntetés alkalmával a tömeg nekiszorította őket az egyik porta palánkjának. Talán ezért nem akartak Csenkén ismét megszégyenülni.

– Azon a csendőrszorongató tüntetésen mint suhanc én is részt vettem – mondja Pathó Károly –, mivel anyámat minden politikai megmozdulásra elkísértem. Érdekes, hogy apám soha ilyesmiben nem

vett részt annak ellenére, hogy a családból egyedül ő lett kommunista, igaz, csak 1936-ban, akkor is azért, mert rábeszélték. A kommunista párt helyi vezetői, akikkel jó barátságban volt, úgy gondolták, ha mint lovasgazdát sikerül őt beszervezniük és jelölik képviselőnek, a kisparasztok zöme rá fog szavazni. Nem így lett. Harminchatban Muzslán már nem a kommunisták nyerték meg a választásokat, hanem az Egyesült Magyar Párt. Apám nem lett csalódott. Nekem úgy tűnt, mintha restellte is volna a proli réteggel vállalt közösséget. Kisparaszt létére nem is illett közéjük, viszont a lelke mélyén mégis szolidáris volt velük, így hát jóváhagyta, hogy anyám minden baloldali szervezkedésben részt vegyen, s én eljárjak vele a munkásotthonba politikát tanulni. Szokta mondani, ha őt a párttagsága miatt netán becsuknák – bár akkor semmi jel nem utalt rá –, nem hal éhen a család, de ha Száz Miskával vagy Máté Jenővel tennék meg ezt, a gyerekeik elpusztulnának. Nekik a két kezükön kívül valóban semmijük sem volt.

Apám olvasó ember lévén, rendszeresen kölcsönzött könyveket a helyi népkönyvtárból, amelyeket én is elolvastam. Újságolvasó is korán vált belőlem. A Munkás, a Magyar Nap és Az Út járt hozzánk, no nem egyszerre, hanem felváltva, mikor melyik, és akkor sem egyedül fizettük elő, hanem másokkal közösen, és időnként egybegyűlve a felnőttek felolvasóesteket tartottak, mi gyerekek pedig kíváncsian hallgattuk nemcsak a cikkek szövegét, hanem a velük kapcsolatban elhangzó véleményeket is. Emlékszem, a hatóságoknak leginkább a Munkással akadtak problémáik. Gyakran előfordult, hogy cikkek üres helyével akár egész oldalakkal jelent meg egy-egy szám a cenzúra beavatkozása folytán. Muzslán pedig az is meg-megtörtént, ha a képviselő-testület olyan döntéshozatal előtt állt, amelyhez szükséges volt a bíró jelenléte, a jegyző szólt a csendőröknek, akik a bírót elvitték Párkányba kihallgatásra, miközben ő megvétózhatta a képviselők határozatát. Azért annak a sokat emlegetett ideális csehszlovák demokráciának is megvoltak a maga árnyoldalai, aminek ellenére mégis elfogadhatóbb volt, mint mondjuk Magyarország akkori politikai rendszere.

Nagyon érdekelt, hogy mi folyik a felnőttek társadalmában, mégis, amikor legénykedni kezdtem, egyre kevesebbett tartózkodtam közöttük. Mi sem természetesebb, minthogy szívesebben mentem a kortársaim közé, akikkel késő estekig bandákba verődve csavarogtunk a faluban, olykor bizony még randalíroztunk is. Azokat a felnőt-

teket szoktuk bosszantani, akik nagyon haragudtak a gúnynevükért. Tán nem is élt Muzslán olyan ember, akinek ragadványneve ne lett volna. Egy-egy semmitmondó szóért némelyek dührohamot kaptak. Számunkra épp ez volt a nevetséges és szinte élveztük, ha valamelyik felhergelt személy a sötétben megkergetett bennünket. Pedig gyerekkoromban én nem is voltam olyan bátor. Egyszer éppen a maflaságom miatt gorombított le apám. Már az új házunkban laktunk a Bánomban, amikor pajtásaimmal elmentünk szilvát lopni. Nem azért, mintha rá lettünk volna szorulva, hiszen nekünk is voltak szilvafáink, de a gyümölcslopás olyan csínytevés volt, amit minden gyereknek ki kellett próbálnia. Javában lakmároztunk a fán, akár a seregélyek, önfeledten, amikor megjelent alattunk a tulajdonos, egy nagydarab süketnéma ember, hatalmas fejszével a kezében. Artikulálatlan hangjából és fenyegető hadonászásából nem volt nehéz megérteni, mi a szándéka velünk. Rémületemben azt hittem, lepottyanok a fáról, de aztán sikerült ügyesen leugrálnunk és ki merre látott, arra menekült. Én egész testemben remegve estem be a konyhánkba, alig bírtam kinyögni, mi történt, mire apám mindenféle gyügének, gyávának lehordott.

Egy másik esetnek, amiért ugyancsak kikaptam tőle, sőt anyámtól is, teljesen más volt az előzménye. Már kimaradtam az iskolából, azazhogy befejeztem a nyolcadik osztályt, sőt már legénykedni is kezdtem, amikor az őszi mezőgazdasági munkák befejezése után apám biztatására felmentem Közép-Szlovákiába útépítéseknél munkát keresni. Jártak oda Muzsláról többen is, akik már állandó munkások voltak, de nekem, mivel később érkeztem, csak gyengén fizetett hely maradt, abból is legtöbbször kivert az eső. Azért csak maradtam, s abból a pár koronából, amit kerestem, vettem magamnak napszemüveget és egy elegáns kis pipát. Kétségtelen, hogy tettemben volt egy cseppnyi vagánykodás, de ugyanakkor némi gyakorlatiasság is. Mint minden falusi legényke, én is korán rászoktam a dohányzásra, amiről akkor még senki sem sejtette, mennyire ártalmas, sőt úgy vélték, hozzátartozik az egészséges életmódhoz. Én abból indultam ki, hogy a pipázás kevesebb pénzbe kerül, mint a cigarettázás, meg hát a pipa jobban is illik hozzám, felnőttebbé tesz. Közben a magammal vitt lábast, amiben az ennivalómat melegítgettem, sikerült a nyílt tűzön annyira megégetni, hogy használhatatlanná vált. Könnyelműségemért, de főleg a pénz felelőtlen elherdálásáért évekig hallgathattam szüleim szemrehányását.

A politika engem nem nagyon érdekelt, pedig voltak a faluban ifjúsági szervezetek is. Legtöbben a Katolikus Legényegyletbe, mozaiknevén a KALOT-ba tömörültek, a szegényebbje viszont a Világosságba. Ez utóbbi a Haladó Magyar Ifjúsági Szövetség alapszervezeteként működött Muzslán, amelynek egy rövid időre titkárává is választottak. Ami érdekesség, hogy ennek a szervezetnek országos hálózata volt – szervezőtitkárát, a losonci Keleti Ferencet, személyesen is megismertem, amikor Muzslán járt –, viszont az alapszervezeteknek minden településen más-más nevet adtak. Mi volt ebben a pláne, nem tudom. Egy darabig tengtem-lengtem benne, de mint mondtam, én nem szerettem a feszes, túlszabályozott dolgokat, s úgy vettem észre, mások sem igen. Némelyeket a gépek vonzottak, meg a technikai újdonságok, mások meg sportolni akartak. A nálunk jóval idősebb Mészáros Istvánnak sikerült is összehoznia egy futballcsapatot, amelynek én lettem a centerhalfja, magyarul középfedezete, amit így senki sem nevezett, nem csak akkor, később sem. Fölöttébb tetszett, hogy István bácsi vasárnaponként egylovas kocsiján át-átzötyögtetett bennünket a szomszédos falvakba megmérkőzni az ottani csapatokkal. Tavasztól nyárig élvezettel rúgtuk a labdát, télen pedig színdarabokat játszottunk. Amiért a KALOT-ban vállaltam színpadi szerepet, a Világosság tagjai igen megorroltak rám. Nem sokat törődtem vele. Engem egyik helyen is, másikon is a laza szerkezetű közösségi élet érdekelt és nem a merev politizálás. Mi tagadás, szórakoztam és élveztem az életet. Leginkább az akkor divatos népszínműveket játszottuk, én kettőben arattam elég nagy sikert, mindkettőben apa szerepet alakítottam. Egyiknek a címe A karikagyűrű, a másiké pedig Az ördög mátkája volt. Mivel a hosszú téli esteken más szórakozás akkor faluhelyen nemigen akadt, mindig „telt ház” előtt játszottunk. Így cseperedtem fel.

A marokszedői mivoltomból is hamar kinőttem. Már tizenöt éves koromban kaszáltam, előbb nagygazdáknál vállaltam aratást, aztán az uradalmaknál. Ott aratógazdák szervezték meg az aratóbandákat, amelyeknek az alapegységei három kaszásból és három marokszedőből álltak. Minden kaszás maga szerzett maga mellé marokszedőt. A munka úgy szerveződött, hogy két kaszás vágta a rendet, a harmadik pedig kötötte a kévét. A kévekötő marokszedője a levágott gabonából menet közben csavarta a kötőt, amit az első kaszás marokszedője elé terített. Minden gabonakéve két marokból, valójában nyalábból állt össze, egyiket az egyik, másikat a másik marokszedő tette a kö-

tőre, aminek az egyik végét a második kaszás marokszedője a kéveköt kezébe adott. Nem lehetett ügyetlenkedni. Az aratásnál minden mozdulatnak megvolt a maga szerepe. A kaszások és a marokszedők, hogy senki ne élvezzen előnyt, vagy hátrányt ne szenvedjen, naponta váltogatták egymást. Aki első nap első kaszás volt, másnap második lett, harmadnap kévét kötött, persze követte őt a marokszedője. A munkanap azzal fejeződött be, hogy a férfiak összehordták a kévéket, keresztekbe rakták, a marokszedők azalatt széles gereblyékkel átfésülték a tarlót, hogy semmi se vesszen kárba. A letöredezett kalászokat és a kihullott magot szabad volt libákkal feletetni.

Sokan nosztalgiáznak manapság a rádióban, hogy milyen szép volt régen az aratás. Esténként az aratók mindig vidám nótaszóval fejezték be a munkát. Én arra emlékszem, hogy az uradalomnál aratás idején nap mint nap holtfáradtra dolgoztuk magunkat. Igaz, az első napokban a marokszedő lányok énekelgettek vacsora után, de pár nap elteltével abbahagyták. A falu messze volt, ezért kint aludtunk a majorban, rendszerint valamelyik üres istállóban. Fekhelyünk földre terített szalma volt. Egy helyiségben aludtak nők, férfiak, gyerekek, persze csoportonként egymástól elkülönítve. Napkelte előtt ébredtünk, már hajnalban megkezdtük a munkát, és napnyugta után fejeztük be.

Ételt naponta egyszer hozott a faluból egy lovas kocsi, amelyet a kaszások fogadtak fel fejenként 25 kg gabonáért. Ha ezt beszorozzuk az aratók számával, azaz negyvennel, (ennyiből állt egy aratóbanda), akkor megkapjuk, hogy a bére 10 mázsa gabona volt. Mindent leszámítva (marokszedő, kocsis, vízhordók bére) nagyjából ennyire jött ki egy-egy arató is. (Megjegyzem, nálunk csak a kaszásokat nevezték aratóknak.) A kocsis délben összeszedte az ételhordó kosarakat, amelyeket nálunk kasnak neveztek. Ebbe a vesszőből font alkalmatosságba rakták az asszonyok az ebédre szánt főtt ételt, a vacsorára és a másnapi reggelire kenyeret és a hozzávalót, leginkább füstölt húst, illetve ami éppen jutott.

Az aratók fogadtak vízhordót is, általában egy-egy kiöregedett kaszást, aki ökrös szekérre tett lajtban hordta az ivóvizet. Reggel megtöltötte a nagy faedényt, majd beállt vele egy fa árnyékába, vizes zsákvásznat teregetett rá, hogy nagyon át ne melegedjen. Persze, így is langyos lett délutánra, pont akkorra, amikor leghevesebben tűzött a nap. Az öreg ott szunyókált a fa alatt, mert a vizet az emberek után legtöbbször egy gyerek cipelte kannában, egy marokszedő béréért.

Vitte magával a közösen használt egyetlen poharat is. Mi sem természetesebb, a langyos vízért ő kapta meg a dorgálást.

Étkezési szünetet csak napjában egyszer tartottunk, délben. Reggelit, vacsorát, netán tízórait, uzsonnát, mindenki akkor evett, amikor ideje jutott rá. Emlékezetem szerint csak háromszor étkeztünk naponta.

Teljesen más munkaszervezéssel végezték a munkát a gazdák aratói. Ott általában a családtagok is dolgoztak, a gazdaság nagyságától függően. A falusi életben a jobb módúak gyerekei sem vonhatták ki magukat a munkából, nem játszhatták meg a sétifikáló vagy a vízparton napozgató úrigyereket. A marokszedők, mint már említettem, asszonyok, lányok vagy nagyobbacska fiúk voltak, aratás idején alig jutott idejük kipihenni magukat. Legfeljebb délben, ebéd után, amikor a kaszások a szerszám pengéjét kalapálták, valamelyik fa árnyékában pár percet szundíthattak.

Az uradalmi aratók helyzete abban is eltért a gazdáknál aratókétól, hogy rendszerint nem tizedik, hanem kilencedik részért arattak, viszont az aratáson kívül nem voltak kötelesek más ingyenmunkát végezni. Azonban lehetőséget kaptak másféle fizetett napszámos munkákra, de kocsifuvar már nem jöhetett szóba, ezért az uradalmaknál leginkább vagyontalan agrárproletárok vagy a kisparasztok legényfiai arattak, mint én, a gazdáknál pedig főként a szegényparasztok. A gazdák maguk látták el élelemmel az aratóikat. Ők naponta ötször étkeztek, de a reggeli és az uzsonna nem szokott dús lenni, leginkább tejeskávéból, aludttejből vagy gyümölcsből állt, persze kenyeret is adtak hozzá, viszont a vacsorához már bor is került az asztalra.

Nagyjából ilyen volt az élet Muzslán az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt, ami nem tartott sokáig.

A köztársaság széthullásának előszele már az eseményt megelőzően elérkezett hozzánk. Családunk újságolvasó volt, ezért ki tudtuk következtetni, mi fog lejátszódni 1938 végén. Feltételezem, apám azért volt annyira óvatos. Mondhatnám, izgatottan vártuk a magyar katonák bevonulását Dél-Szlovákiába. Én egy csapat korombeli fiatallal biciklin mentem elébük Párkányba. A kerékpárt szüleim beleegyezésével vettem részletre, hasonló módon, mint manapság vásárolnak a fiatalok személyautót.

Az első bicikli Muzslán valamikor a húszas évek második felében jelent meg és nem más volt a tulajdonosa, mint Mészáros Imre nagybátyám, aki cipészmester volt. Mint mondtam már, nem holmi folto-

zóvarga, hanem új lábbeli készítésére képes, vizsgázott iparos, aki megtehette, hogy a községben elsőként vegyen magának csodaszámba menő járművet. Hat-hét éves lehettem, amikor egyszer elsesentem tőle és felkapaszkodtam rá. Mi sem természetesebb, hogy eldőltem vele, el is hajlott a pedálja rögvest. Kétségbeestem, de Imre bátyám nem haragudott meg rám, ügyesen helyre kalapálta az alkatrészt. Tán mondanom sem kell, hogy az én járgányom már jobb minőségű anyagból készült.

Sajnos nagybátyámnak nemcsak a kerékpárja volt sérülékeny, hanem az idegrendszere is, pontosabban a pszichikuma. Egyszer csak anyámék észrevették, hogy furcsa dolgokat kezd művelni. Végül annyira magába fordult, hogy bezárkózott a műhelyébe, ahonnan ki se jött napokig, s ha valaki bekopogott hozzá, félig kész vagy javításra váró lábbelikkel hajigálta meg. Megtakarított pénzét a még gyerekkorú húgaival küldözgette a templomba, nagyobb értékű papírpénzeket is, amelyeket a lányok kés hegyével tudtak csak átpiszkálni a perselyek szűk résein. Anyám elment a plébánoshoz, kérte, adja vissza legalább a nagyobb címletű bankjegyeket, de nem volt hajlandó rá. Az idegbeteg ember egy napon ököllel belevágott a falon függő Szűz Mária-képbe, és azt kiáltotta: „Te tettél tönkre!" Engem mint ministránst nagyon megrázott a dolog, úgy véltem, Imre bátyám halálos bűnt követett el. Később azzal lepett meg bennünket, hogy kijelentette, aznap este hatkor a másvilágról eljön érte az apja. Persze hogy nem jött el, s miután az óra elütötte a hatot, azt mondta, éjfélkor érkezik. Mindenki ott maradt mellette, köztük én is. Emlékszem, nagybátyámnak, mint akit a hideg ráz, egész teste remegett, és a fülei úgy mozogtak, mint valami riadt állaté, amitől pedig én borzongtam. Tudtam, hogy anyai nagyapám hol és mikor halt meg, tehát semmiképpen sem jöhet haza, de mint gyerek azért féltem, hátha valami kísérteties dolog fog történni. A faluban hamar híre ment, hogy Imre bátyám megháborodott, sokan az okát is vélni tudták. Azt mondták, azért, mert Mészáros Ágnes nem hozzá ment feleségül, hanem Harangozó Pistához. Megjegyzem, Muzslán legalább annyiféle Mészáros család élt, amennyi Pathó. Tény, hogy bátyámon nem lehetett segíteni, ezért anyámék kijárták, hogy intézetbe kerüljön. Lőcsére vitték el vonattal, csakhogy egy este váratlanul betoppant hozzánk, mondta, otthagyta a bolondok házát és gyalog tette meg a több száz kilométeres utat. Végül Nyitrán kapott elhelyezést, s mivel az orvosok azt állapították meg, nem közveszélyes, kiadták őt munkára egy falusi

parasztcsaládhoz. Egyszer meglátogattam, aminek nagyon örült, de hogy baj van az elméjével, csakhamar meggyőződhettem róla. Éppen szalmát hordott az állatok alá, miközben sejtelmesen odasúgta: – Látod azt a bolond asszonyt? – mutatott a család egyik tagjára. – Azt képzeli magáról, hogy grófkisasszony – közben jelentőségteljes pillantásokat vetett rám, értésemre adva, hogy ő nagy titok tudója ám. Valószínűleg a háború alatt pusztult el, mert később hiába kerestük, nem sikerült a nyomára lelnünk. Szokták mondani, minden családnak megvan a maga keresztje. Anyáméknak több is jutott.

Visszatérve a Felvidék visszacsatolásához, tehát Párkányban vártuk a katonák bevonulását, ami, ha jól emlékszem rá, november hatodikán történt. Az alakulat élén haladó díszegyenruhás férfira valaki a bámészkodók között azt mondta, ő József főherceg. Néhányan csalódottak voltak, hogy nem maga Horthy Miklós jött.

Muzslára nem a párkányi hídon átvonult katonák érkeztek, hanem azok, akik Komáromnál keltek át. Nagy éljenző tömeg fogadta őket a kultúrház előtt, köztük szüleim is. A katonatiszt, aki az ünnepi beszédet tartotta, valószínűleg nem is sejtette, miféle zenészek fújják az indulót. A kommunista párt zenekara játszott, amely a harmincas évek elején alakult, s azonkívül, hogy lakodalmakban és táncmulatságokon is zenélt, minden május elsejei felvonuláson részt vett Párkányban. Hát annak befellegzett. A tiszt a beszédében nagy hangon kijelentette: „Kommunistáknak nincs helyük a magyar államban." A közönség egy része tapsolt, a másik elszontyolodott. Apám is jobbnak látta, ha eloldalog. Aztán csakhamar a többi kommunistával együtt nyilvántartásba vették őt.

Pár nap elteltével megérkezett a Rongyos Gárda egyik csapata is: félig katona-, félig civilruhába öltözött szedett-vedett népség; volt, akinek csak katonasapka jutott, röpcédulákat szórtak és azt lármázták: „Gyújtsátok fel a kastélyokat, pusztuljanak a zsidók!" Meg hogy: „Ki ad a népnek kenyeret?" „Szálasi!" – üvöltötték. A kommunisták közül is sokakat megtévesztettek. Párkányban egy Szabó nevű villanyszerelő lett a nyilasvezér, akihez több muzslai fiatal is csatlakozott.

Új korszak vette kezdetét.

Családalapítás

A kilencvenes évek elejétől gyakori szó lett nálunk a rendszerváltozás. Pathó Károly, ha úgy tetszik, ötöt élt meg belőle. Az elsőbe beleszületett, hiszen az 1918 és 21 között játszódott le, ami azt jelenti, hogy elkezdődött a Monarchia, illetve Magyarország feldarabolásával és befejeződött a trianoni békediktátum ratifikálásával. A napvilágot Muzslán látta meg 1919. október 9-én. Egy hajdani október kilencedike is sorsfordító esemény volt a magyar történelemben, mégpedig azért, mert 1683-ban ezen a napon verték meg az európai seregek Párkány határában a törököket, megtörve ezzel közel másfél évszázados uralmukat Magyarországon. No, de hát ez az ő életére nem sok kihatással volt, hacsak annyiban nem, hogy feleségének elődei a török idők után telepedtek le Ebeden.

Élete nagy fordulópontjához 1939. október 28-án érkezett, amikor feleségül vette Góra Máriát, akivel mára már hatvanöt évet éltek meg együtt jóban, rosszban.

– Tudom, hogy súlyos beteg vagyok – mondja –, de ez a tudat nem tör le. Nem hiszem, hogy van korombeli ember, aki élete folyamán ne került volna többször is életveszélybe, olyanba, amikor tudta, hogy élete egyetlen hajszálon függ. De ne siessünk a dolgok elébe. Az élet elviseléséhez derűlátás kell, s bennem ez gyerekkoromtól kezdve megvan. Amikor még fiatal az ember, nem sokat törődik az elmúlással, igyekszik alkalmazkodni a körülményeihez, s ha valóban életrevaló, nehéz viszonyok között is megtalálja problémái megoldásának a módját.

Mint említettem, a Felvidék egy részének visszacsatolása Magyarországhoz sokakat, így engem is lelkesedéssel töltött el, pedig megélhetési szempontból nem sok okunk volt rá. Csupán alapműveltséggel rendelkező fiatalember voltam, a kudarcok elviselését már korán megtanultam, de azt is, hogy nem szabad mindenbe beletörődni. Más kilátásom nem volt, minthogy fizikai munkából kell megélnem, tehát ehhez igazodtak az igényeim is. Míg apám gazdálkodott, én folyvást munkát kerestem. Nyáron a szentgyörgyhalmai nagybirtokon arattam, tavasszal és ősszel pedig a Duna túloldalán próbáltam munkához jutni. Több helyen is megfordultam. Harminckilenc tavaszán többedmagammal kiálltunk az esztergomi piac sarkára várni, hogy vala-

ki napszámba hívjon bennünket. Ki is választott párunkat a szentgyörgymezei plébános testvéröccse, aki a papi földeken folyó munkákat irányította, akkor éppen a szőlőmetszés volt soron. Tizennégy fillér volt a szokásos órabér, ő egy pengőt kínált egész napra és egy liter bort. Borunk volt otthon, de mivel jobb lehetőség nem adódott, vállaltuk a munkát. Ez azért maradt emlékezetes számomra, mert a bor, amit kaptunk, tiszta volt, ittunk belőle, de egyszer csak azt vettük észre, hogy megkékült tőle a vizeletünk, és estére a demizsonban levő bor is sötétkék színt kapott. Később sok borász barátom akadt, de mindig elfelejtettem megkérdezni tőlük, milyen betegsége lehetett annak a bornak, hogy ilyen furcsa változáson ment át pár óra leforgása alatt és az elfogyasztása milyen meglepő eredménnyel járt.

A szőlőmunkák nem sokáig tartottak, ezért odébb kellett állni. Szerencsém volt, mert utána bejutottam a dorogi szénbánya asztalosműhelyébe, ahol vagy három hónapig segédmunkásként dolgoztam, később pedig híre jött, hogy épül a selyemgyár Nyergesújfalun, amihez földmunkások kellenek, és a napszám két pengő lesz. Persze hogy odamentem. Amikor felidézem életemnek ezt a szakaszát idős fejjel, főleg most, hogy már a mozgás is nehezemre esik, csodálkozom rajta, hogyan bírtam a fölöttébb nehéz megterheléseket. Amikor Dorogra jártam, hajnalban kellett felkelnem, biciklire ülni még rossz időben is, gidres-gödrös makadámutakon zötyögtünk oda-vissza húsz, illetve negyven kilométereket naponta, s amellett el kellett végezni a munkát, és ráadásul udvaroltam is, hiszen fiatal, egészséges legény voltam, abban a korban, amikor fölöttébb vonzottak a lányok. Nem tudom miért, de leginkább az ebediek tetszettek. Aztán csakhamar beleszerettem Góra Máriába, több mint másfél évig udvaroltam neki, mire végül összeházasodtunk. Persze nem olyan simán ment a dolog, mert leendő anyósom többször is megpróbálta kitenni a szűrömet, de nem hagytam. Amikor azt mondta, nem hozzájuk illő vagyok, azt feleltem, „ebben nem maga határoz".

– Édesanyám valóban ellenezte a házasságunkat – emlékezik vissza Pathó Károlyné. – Abban az időben a falusi szülők a földtulajdont tekintették a gyerekek megélhetéséhez szükséges alapnak. Az enyémek nem tartoztak sem a gazdagok, sem a szegények közé, viszont szükséget soha nem szenvedtünk. Arra sem voltunk rákényszerülve, hogy mi, a gyerekeik napszámba járjunk vagy valahol részesmunkát kelljen vállalnunk. Én 1923. január 14-én születtem, utánam öt évre követett fiútestvérem, akit a Ferenc névre kereszteltek.

Szüleink mindketten ebediek voltak, édesapánkat Góra Istvánnak, édesanyánkat Bitter Ilonának hívták. A Górák valószínűleg Lengyelországból kerültek Ebedre, a Bitterek pedig minden bizonnyal németek voltak, mert a szájhagyomány úgy őrizte meg, hogy a legrégebbi őseink „föntről", vagyis valahonnan a Duna felső szakaszától hajón jöttek, de azt már senki sem tudta megmondani, pontosan mikor. Az is a legendához tartozik, hogy juhokat hoztak magukkal, eleinte azokat tenyésztették, de aztán áttértek a földművelésre.

Ebeden nem vezet keresztül országút, így hát ma is aránylag csendes község, valamikor még inkább az volt. A Párkányt Komárommal összekötő főúthoz két bekötőúttal csatlakozik. A Párkány felőli leágazás feletti dombon áll közismert nevén a Bitter-kereszt, amelyet még a tizenkilencedik században Bitter József és Selmeci Katalin állíttattak.

– Ők voltak az én dédszüleim. A nagyapámat is Bitter Józsefnek hívták. Kislányként ismertem őt, de csak annyit tudok róla, hogy vasutas volt, jómódban élt, még azt is megengedhette magának, hogy vadászengedélye legyen. Furesa természete lehetett, mert időskorában, amikor úgy érezte, élete vége felé közeledik, koporsót készíttetett magának, belefeküdt, maga köré rendelte a családja tagjait, s onnan, a koporsóból mondta el a végakaratát és mindenkitől elbúcsúzott, de utána még vagy nyolc-tíz évig élt, a koporsóját egy külön kis kamrában tartotta. Nagyanyánk, Góra Ágnes viszont aránylag fiatalon, ötvenkét éves korában halt meg. Valami súlyos hormonális zavar okozhatta a halálát, mert rettenetesen el volt hízva. Persze a falusi emberek mindenre találnak megfelelő magyarázatot, azt mondták, hogy a szervezete felélte a vérét. Emellett azt is beszélték róla, szerette a divatos ruhákat, különösen szép volt a rojtos berlinerkendője. Nagyszüleim is állíttattak egy kőkeresztet, illetve már csak a nagyapám, de nem valamelyik út mellé, hanem a temetőbe, így hát ott is őrzi egy relikvia a Bitterek emlékét. Mintha érezték volna, hogy fiúágon nem lesz majd, akiben nevük tovább éljen, legalábbis Ebeden nem, mert az utolsó Bitter, édesanyám testvére, Géza bátyám volt, akinek ugyan született unokája egyik leányától, de hát a családi név általa nem öröklődhetett.

Góra família viszont több is él a szülőfalumban, de a miénk ott fiúágon sajnos szintén kihalt. Édesapám szüleit Góra Pálnak és Kovács Ágnesnek hívták. Hozzájuk kötődtem jobban, talán mert egy

házban éltek velünk és nagyon szerettek minket, gyerekeket. Kilenc éves voltam, amikor nagymamám meghalt. Amikor kísértük ki a temetőbe, végigzokogtam a falut. A községben a fiatalok között már csak az unokatestvéreim leszármazottai élnek, hogy miért, azt később mondom el.

Szüleim szívvel-lélekkel magyarok voltak és mélyen vallásosak, azaz római katolikusok, mint a falu lakosságának túlnyomó többsége. A más vallásúak száma elenyésző volt, s így maradt ez mindmáig. Minket, gyerekeket, nem azt mondom, hogy szigorúan, inkább természetesen, hívő katolikusoknak neveltek. A falusi életmódnak, vagyis az együttélésnek megvoltak a maga szabályai. Amikor annyi idős lettem, hogy már megilletett a megtiszteltetés, a templomban besoroltak a tisztlányok közé.

Az iskolában kitűnő tanuló voltam az első osztálytól kezdve a nyolcadikig. Az iskola nyolcosztályos volt, de csak négy vagy talán öt tanító tanított benne. Az igazgatói tisztséget Bukovszky Gyula, annak a Buga doktornak az édesapja töltötte be, aki a Kossuth rádióban éveken át folytatódó orvosi tanácsok által vált ismertté a hatvanas-hetvenes években. Turý Sándor volt a kántor és ott tanítottak még Brigán Dezső, Pollákné Puskás Anna és az én kedves tanítóm, akinek a vezetéknevére már nem emlékszem, mert egymás között úgy hívtuk és azóta is csak úgy emlegetem őt, hogy Janka tanító néni. Folyvást dicsért, biztatott, de nemcsak engem, mindenkit, aki valamiben jól teljesített. Nekem a kézimunkáimat emelte ki, de megszerettette velem a számtant és az olvasást is. Egyszer behívatta az iskolába édesapámat és arra kérte, hogy küldjenek engem tanítóképzőbe. Nekem tetszett is volna a továbbtanulás plusz azért is, mert a barátnőm, Becse Irénke tanítónőnek készült, el is végezte a képzőt Pozsonyban, én viszont maradtam otthon. Ennek fő oka az volt, hogy öcsém folyvást betegeskedett, egykettőre megfázott, belázasodott, ágynak esett. Valami más probléma is lehetett vele, mert szokta mondogatni, hogy mindenhol jó, de legjobb az ágyban. Később mint anya tudtam, ha a gyerek szívesebben fekszik, mint mozog, azt nem szabad csak úgy tudomásul venni. Gyakran megfordult nálunk az orvos, de akkoriban ilyesmire még nemigen figyeltek fel. Azért azt éreztem, hogy szüleimet aggasztotta Feri betegeskedése. Talán ez ösztönözte őket arra, hogy papnak szánják, velem pedig úgy tervezgessenek, hogy férjhez adnak valaki dolgos legényhez. Feri azonban hallani sem akart a papneveldéről, ha csak tehette, az állatok körül szorgoskodott. Kényeztették is egy kicsit, labdát vettek ne-

ki ajándékba, nekem pedig azt mondták, készítsek magamnak rongyból. De hát ez amolyan apróság. Tény, hogy Feri a gyerekkori betegségeket hála Istennek kinőtte, erős, izmos fiatalember lett, szüleink támasza akkor, amikor legnagyobb szükség lett rá. De ez is egy későbbi történethez tartozik.

Férjemmel egy színdarab bemutatása alkalmával ismerkedtem meg. Hogy mi volt a darab címe, már nem emlékszem, csupán arra, hogy én anya szerepet játszottam benne. Sokan megnézték, köztük a muzslai legények is. Megjegyzem, akkoriban nem volt szokás, hogy a lányok is csavarogjanak. A műsor után hazafelé tartottam, házunk a Muzsla felőli faluvégen állt, így nem volt furcsa, hogy Pathó Karcsi hazakísér. Aztán többször is eljött hozzánk, s amikor édesanya megpróbálta őt kitessékelni, állandóan a házunk előtt énekelt. Végül édesapa szólt közbe, hogy inkább jöjjön be, s aztán amikor a lánykérés is szóba jött, azt mondta, legyen úgy, ahogy a sors akarja, nekem sem jut több föld, mint amennyi a kérőmnek van, együtt a kettőéből meg lehet élni.

Mielőtt Muzslára kerültem volna menyecskének, senkit sem ismertem a faluban, hiszen csak két alkalommal jártam ott. Egyszer, amikor Karcsi bemutatott a szüleinek, másodszor amikor az érkező magyar katonákat fogadtuk a kultúrház előtt. Minket, ünnepi népviseletbe öltözött ebedi lányokat, lovas kocsin vittek át Muzslára, de csak a leendő anyósom jött oda hozzám, az udvarlóm nem tudom, hol járt. Egyszer a mama, későbbi anyósom is meglátogatott bennünket Ebeden. Úgy éreztem, mindjárt az első találkozásunk alkalmával elnyertem tetszését. Szeretett is engem élete végéig, meg persze én is őt, végül az egész rokonság befogadott, apósom is a maga módján, de mi tagadás, végig úgy éreztem, túl rideg hozzám, bár lehet, hogy csak azért, mert más természetű ember volt, mint az édesapám, aki lelkét is kitette volna értünk, ha úgy érezte, gyámolításra szorulunk.

Akkoriban a lakodalmakat vagy ősszel, a betakarítási munkák után tartották, vagy kora tavasszal, leginkább farsang idején. A miénk október végén volt. Délelőtt kilenckor a községházára mentünk, ahol Pollák jegyző úr, Puskás tanító néni férje előtt tettünk polgári esküt, ami kötelező volt, rá két órára pedig a templomban Tóth Zoltán esperes úr adott össze bennünket. Ő fiatal papként került Ebedre, és élete végéig ott maradt. Kevés embert ismerek, akit úgy tiszteltek volna az ebediek, mint őt.

A lakodalmi mulatság a mi udvarunkban kezdődött el, édesapám a pajtát ürítette ki, hogy rossz idő esetén tető legyen a násznép feje fölött, és mindenki kényelmesen elférjen. Délután négy órakor kocsikra ültünk és nótaszóval átkísértek bennünket Muzslára. Ott hatalmas sátor alatt folytatódott a mulatozás, cigánybanda muzsikája mellett. Közben éjfélkor kezdődött a menyasszonytánc. Átöltöztem, s a fejemen levő fátyolos, gyöngyös koszorút menyecskekendő váltotta fel, de ezzel még a mulatság nem fejeződött be. Tartott mindaddig, amíg a ház előtt meg nem gyújtották a hajnaltüzet, amelyet nekünk, újházasoknak, át kellett ugranunk, s ebben a násznép fiataljai is követtek bennünket.

Új nap vette kezdetét, számomra egy merőben más élet. Kiszakadtam addigi családomból és egy másiknak váltam tagjává. Szinte még gyerek voltam, mindössze tizenhat éves, a férjem pedig húsz. Ez akkoriban természetes volt. Ha valamelyik lány húszéves koráig nem ment férjhez, suttogni kezdtek róla, és öreglányként emlegették.

Hogy a fiatalok külön háztartást vezessenek, szóba sem jöhetett. A menyecskének a férje családjába kellett beilleszkednie, az sem volt ritkaság, hogy a hálószobájuk egy volt az öregekével. Mi külön szobát kaptunk. Viszont a férjem keresetéből én egy fillért se láttam sohasem. Valójában nem is volt rá szükségem, mert mindenem megvolt, amire egy fiatalasszonynak szüksége lehetett. Évszázados szokás volt, hogy a férjhez adandó lányt ki kellett stafírozni. Az én stafírungom két szobai szekrény volt tele szebbnél szebb ruhákkal, persze népviselettel. A zömét én magam varrtam, mert mihelyt kimaradtam az iskolából, szüleim vettek nekem egy Lada varrógépet, amely még ma is megvan. Ami a családnak kellett, mindent meg tudtam rajta varrni. Kaptam friss tollal tömött négy dunyhát, tizenkét párnát és hozzájuk váltóhuzatokat, lepedőket, meg persze sok más apróságot is, ami a kelengyéhez tartozott. Igen sok pénzükbe kerültem szegény szüleimnek. Szokás volt az is, hogy a lány a családja vagyonából egy üszőborjút kapott, a földek viszont valamelyik fiútestvérei maradtak, nálunk Feri jöhetett volna számításba, de mint utaltam rá, édesapám mindent kétfelé akart osztani, persze nem mindjárt, hanem majd akkor, ha ő már nem fogja bírni a munkát. Így mi a férjem szüleinek tanácsára a menyasszonytánc által összegyűlt pénzből vettük meg az üszőt, ami természetes, hogy az apósék jószágai közé került. A szo-

kásos borjú helyett azonban kaptam tizenkét libát egy anyalúddal, aminek mama, a férjem édesanyja nagyon megörült.

– Én is a mamának adtam a keresetemet továbbra is, mintha mi sem változott volna meg azáltal, hogy nős ember lettem – veszi át a szót Pathó Károly. – Az előbb ott hagytam abba, hogy Nyergesújfalun kínálkozott új munkalehetőség, amire csak ősszel jelentkezhettem. Az aratás után még egy ideig az uradalomnál dolgoztam, végeztük a többi termény betakarítását, amikor egy kellemetlenség jött közbe. Vakbélgyulladást kaptam, gyorsan meg kellett műteni, amit az egyik esztergomi kórházban végeztek el rajtam. Így hát Nyergesújfalura csak az esküvőm után mehettem, meglehetősen nagy késéssel. Az utat úgy rövidítettük le, hogy nem Dorogon keresztül mentünk, hanem a Duna bal partján levő erdészházig biciklivel, ott ladikba ültünk és a révészek áteveztek velünk a túlsó partra, este pedig visszahoztak. Mivel utoljára érkeztem Nyergesújfalura, nem kaptam másutt helyet, csak a tiszapolgári kubikusok között. A föld mozgatását nem a megszokott módon végezték, azaz talicskákkal, hanem csillékkel. Engem az utolsó csilléhez osztottak be egy hatvan körüli öregember mellé, miáltal alaposan kitoltak velem. Ugyanis akik a csillesor elején dolgoztak, azok lefelé dobálták a földet, ráadásul a felső laza réteget, nekünk pedig már felfelé kellett hánynunk, de előbb megbontani a kemény agyagot. A fizikai erő igénybevétele szempontjából az sem volt mindegy, hogy milyen szerszámmal dolgozik az ember, az enyém egy ásásra is alkalmassá formált széles, tenyeres lapát volt. Amekkorát markoltam vele a földből, az mind rajta maradt, fel is hajigáltam a csillébe, az öreg pedig egy negyedakkora lapáttal, mint az enyém, szedegette össze a törmeléket. Mondogatta is szegény, Karcsikám, magának ásó kellene, mert így bele fog szakadni a nehéz emelgetésbe, én meg csak itt szöszmötölök, csakhogy az ásó pénzbe került volna, s én nem akartam a keresetemből egy fillért se szerszámra költeni. A nehéz munkától sohase riadtam vissza, ha kellett, teljes erőmből dolgoztam. Alaposan megküzdöttem hát a napi két pengőmért. A munka nem okozott gondot, annál inkább a gyomorégésem, ami igen gyakran gyötört. Furcsamód az öreg kubikus társam gyógyított ki belőle. Azt mondta, vagy a vörös, vagy a fokhagyma segít rajtam. Próbáljam ki. Egyek előbb napokon keresztül fokhagymát, s ha nem múlik el az égés, váltsak át vöröshagymára. Igaza lett, a vöröshagyma hozott rendbe. Azóta is szívesen fogyasztom.

Fél év sem telt el az esküvőnk után, katonai sorozásra hívtak, s aztán kötelezővé tették, hogy rendszeresen részt vegyek a leventeoktatáson és a gyakorlatokon. Tudtam, rövidesen be kell vonulnom katonának, ezért az egzecírozást nem vettem komolyan, s ha lehetett, ki is bújtam alóla, amire később majdnem ráfizettem.

II. rész

KATONASÁG

„Gyere, pajtás, katonának…”

Aki e dal folytatását nem ismerné, annak elmondom. „Jobb dolgod lesz, mint apádnak,/ Nem kell kaszálni, kapálni,/ Csak a lányok után járni.” Az utóbbi mellékmondat Pathó Károlyt már nem csábíthatta, mert amikor 1940. december 2-án megkapta a behívót, nős ember volt. Ám ha kapálnia nem kellett is egy ideig, kaszálnia viszont igen, mert rendszerint aratás idejére a honvédség egy részének kiadták a nyári szabadságát, hogy a falusi fiúk részt vehessenek a kenyérnek való betakarításában. Ez azonban december elejétől még egy kicsit odébb volt.

Amikor a sorozóbizottság megállapította, hogy a legény alkalmas a katonai szolgálatra, kötelezővé tették számára, hogy elkészíttesse a szabvány szerint előírt katonaládáját, amelyet zöldre kellett befestetni.

– Az enyém ma is megvan a régi családi háznál Muzslán, amelyben ma a középső lányom, Marika lakik a családjával. Kézi szerszámokat tartanak benne. December 2-án apám befogta a lovat, kocsira ültem, feleségem mellém, s elindultunk az esztergomi Vak Bottyán kaszárnyába. Amikor elköszöntek tőlem, apám azt mondta: „Feleséged jó helyen van, három esztendeig senkire, semmire nem kell, hogy gondod legyen, csak magadra.”

A kaszárnyáról addig csak azt tudtam, hogy ott áll a város közepén, közvetlenül a piac mellett, de hogy miféle alakulat tanyázik benne, csak a bevonulásom napján lett világos előttem. A Török Ignác nevét viselő II. utászzászlóaljhoz kerültem, illetve annak a 4. századába, a rohamesónakosokhoz. Később tudtam meg, hogy ki milyen alakulathoz nyer besorolást, már a sorozáson eldöntötték.

Az újoncok kiképzése, mint mindenütt, nálunk is rendgyakorlatokkal kezdődött, amit legtöbben kitűnően tudtak, én viszont olyan gyámoltalan voltam, hogy az egész szakasz rajtam röhögött. Itt boszszulta meg magát, hogy a leventekiképzést nemcsak alábecsültem, hanem egyenesen semmibe vettem.

Tudtam, Magyarországon az 1920-as évektől működött a leventeintézmény, azt pedig tapasztaltam, hogy a visszacsatolás után nálunk is megszervezték. Muzslán 1939 tavaszán hozták létre az alapszervezetet, amelynek kiszemelt főparancsnoka Budai Imre lett, viszont a fiatalok gyakorlatoztatását Tóth Józsefre, egy kiszolgált katonára bízták, aki a csehszlovák hadseregben nyert kiképzést. A rendgyakorlatokon kívül kötelezővé tették a fiataloknak, hogy vasárnaponként misére vagy istentiszteletre járjanak. Muzslán a gyakorlatozás a vásártéren történt (a mai futballpálya területén), ahol általában hetente egyszer megjelent egy főhadnagy és hazafias beszédeket intézett a fiatalokhoz.

Nekem a jobbra át, a feküdj még úgy-ahogy ment, csak a szabályos puskafogás, így a puskával való tisztelgés is csetlés-botlássá fajult.

– Maga mit csinál Pathó? – kiáltott rám a tizedes. – Szél Gusztáv hadnagy pedig magához intett és megparancsolta, hogy jelentkezzem nála a századirodán, ahol az első kérdése az volt, hogy: „Maga nem volt levente?" Aztán alaposan kifaggatott a családom felől. Be kellett vallanom, hogy apámat, mivel a visszacsatolás előtt tagja volt a kommunista pártnak, mi több, községi képviselőjelöltje is, csendőri megfigyelés alá helyezték. Később csodálkoztam rajta, hogy a rohamcsónakos századból, amely végül is az elit alakulatok közé tartozott, nem távolítottak el. Igaz, fegyelmezett katona vált belőlem, ennek ellenére rendfokozatot sohasem kaphattam.

Utászzászlóaljunk négy századból állt. Az első kettőben szolgáltak a hídverők, a harmadikban az ún. gázosok, olyan műszakiak, akiket vegyiharcra készítettek fel és a negyedikbe, vagyis a mi századunkba kerültek a „rocsósok".

A zászlóalj parancsnoka, Nagy-Józsa Kálmán alezredes, családjával együtt a kaszárnyában lakott. A parancsnoki lakás úgy volt elhelyezve, hogy ablakaiból az alezredes a kaszárnya fontosabb pontjait, például az őrhelyeket, beláthatta. Különösképpen azt követelte meg, hogy a kapu előtti őrség példásan teljesítsen szolgálatot. A puskaszíjnak mindig feszesnek kellett lennie, a mozdulatoknak pedig szabá-

lyosaknak. Ha valami szabálytalanságot vett észre, azonnal szólt a napos tisztnek. Egyébként közvetlenebb kapcsolatot nem tartott fenn a katonákkal.

A negyedik század parancsnoka Novák százados volt, de csak addig, amíg negyvenegyben őrnaggyá nem léptették elő és ki nem vezényelték a frontra. Helyébe az első szakasz parancsnokát, Csepreghy Károly főhadnagyot nevezték ki, akit ezután századosi rangra emeltek. Mivel agglegény volt, a legénység azt pletykálta róla, hogy homoszexuális és az írnoka az állandó partnere. Ki tudja, mi volt belőle igaz, én joggal állíthatom, a magyar hadsereg legemberségesebb tisztjei közé tartozott, a fegyelmet azonban ő is szigorúan megkövetelte.

Napirendünk a következő volt: reggel 5 órakor ébresztő, utána reggeli torna és tisztálkodás.

7 órakor reggeli.

8 órakor kivonulás vagy a gyakorlótérre, vagy a tanterembe, ez utóbbiba leginkább télen.

12–13 óra között ebéd, amelynél a sorban állás századonként és azokon belül szakaszonként naponta változott.

Ebéd után következett a fegyelemtartás elengedhetetlen része: kihallgatás a századirodában. Erre jelentkezni kellett, de csak akkor, ha a honvéd kérni akart valamit. Ugyan mit kérhetett? Semmi egyebet, mint esti kimaradást vagy hétvégi eltávozást. Aki viszont parancsra kellett jelentkezzen a kihallgatásra, az biztos, hogy megrovásban vagy büntetésben részesült.

Délután ismét gyakorlat következett.

18 órakor sorakozó a vacsorára, utána kimenő, de 21 órakor már a laktanyában kellett lenni, illetve a szobán, mert fújták a takarodót.

A kimenőt nem tették kötelezővé, általában az öreg, leginkább a harmadéves katonák éltek vele, az újoncok többsége inkább bent maradt a kaszárnyában. Őket bizony alaposan megkínozták a tisztesek. Ha átmentek egy másik szobába ismerősüket, leginkább falubelijüket keresni, ágy alatt kerestették velük, csúszkáltatva őket az olajos padlón, aztán az összekent ruhájukat tíz perc alatt ki kellett tisztítaniuk és jelentkezniük az őrvezető, a tizedes vagy a szakaszvezető úrnál. A zubbonyaik gombjait lemetélték, s tíz perc múlva felvarrott gombokkal kellett jelentkezni. Étkezés a szobákban történt, s a kiszemelt kiskatonákat felguggoltatták a katonaládájukra és a padlóra helyezett csajkájukból kellett kikanalazniuk az ételt, meghatározott idő alatt. Mellel a falhoz kellett simulniuk és így szalutálni, ami szinte

képtelenség. Mindez kaján röhögések közepette játszódott le, de durcáskodni, megsértődni miatta nem volt érdemes. Egyébként is jókedvű, vidám század volt a miénk, s mint elit alakulat tagjainak több apró szabálysértést megbocsátottak a fölöttesek. Például olyasmit is, ha a katona (persze nem újonc) engedély nélkül maradt kint, ám ha az őrség elkapott valakit, amikor a hátsó kapun próbált beszökni a kaszárnyába, azért már egy-két napi fogda járt.

Engedéllyel kimaradni éjfélig lehetett, a helybeliek vagy a közelben lakók szombat déltől vasárnap éjfélig kaphattak eltávozást. Én elég gyakran éltem e lehetőséggel. Keresztapám, Magyar Lajos, a város parádés kocsisa közelben lakott, felesége, a keresztanyám, Lukács Julianna anyám muzslai rokonságából származott, kimenők alkalmával gyakran meglátogattam őket. Náluk tartottam a kerékpáromat, így nem volt nehéz kimenők esetén haza-hazaruccannom. A katona sok leleményességre képes. Például hamar megtanultuk, hogy a lemetélt gombokat hogyan lehet gyorsan gyufaszállal helyükre illeszteni, a szétdobált ágyat pár mozdulattal összerakni, amit a tisztesek kvitteltek. Hiszen az volt a szándékuk, hogy az újoncokat betörjék. Nekünk szerencsénk volt, mert negyvenegy januárjában Kalocsa mellé, Foktőre vezényeltek bennünket árvízvédelemre, így a dresszúrából mindössze egy hónap jutott, tehát jóval kevesebb, mint az előttünk bevonulóknak.

Érdekesek voltak a reggeli tornagyakorlatok is. Míg a hidászoknak nehéz gerendákat kellett emelgetniük, velünk az egyszerű tornagyakorlatokon kívül ún. szemmozgató gyakorlatokat végeztettek. Eleinte nevettünk rajta, de később megértettük, miért volt erre szükség.

Minden századnak külön mosdó állt rendelkezésére, de fűrészporos kályha csak a miénkben állt. Csepreghy nagy gondot fordított a tisztaságra. A mosdók, vécék takarítását sosem a büntetettek végezték, hanem egymást váltva a szakaszok. Ruhánk is mindig tiszta kellett legyen, így hát ebben is különböztünk a többi századbeliektől.

Ruházata az egész századnak egyforma volt. A gyakorlatozó zöldes, télen-nyáron ugyanaz, a kimenő is egyforma szabású, de a pénzesebbek a szabókkal igazíttathattak rajta. A lábbeli egyetlen pár csizma, ám a zoknit nem ismertük, akárcsak otthon, kapcát tekertünk a lábunkra. Ez azonban a hosszabb menetgyakorlatoknál sok gondot okozott, mert rendszerint ott nem védte a lábfejet, ahol a legjobban kellett volna, így aztán nem csoda, hogy a durva lábbeli lehorzsolta a bőrt, feltörte a lábat. Kimenőre, akinek volt, saját cipőjét

húzhatta fel, de ez ritkán fordult elő, mert a sajátját mindenki kímélte, viszont a csizmának ilyenkor csillognia kellett. A katona nem hagyhatta el a kaszárnyát slamposan. Erre ügyeltek.

A kiképzés szigorú volt, de nem nehéz. Századunknak harminckét rohamcsónakja volt, nagy teljesítményű Kovács-motorral, amelynek nemcsak a kezelését tanították meg velünk, hanem a javítását is, ha probléma adódott vele. Ilyesmi ritkán fordult elő, mert a karbantartásra nagy gondot kellett fordítani. A motorszerelést is megtanultuk a műhelyben, előbb modelleken, de aztán meg kellett ismernünk a valódi motor csínját-bínját is. Mondhatnám, szinte szakmát tanítottak velünk.

A mi csónakjaink könnyű faanyagból készültek. Egy-egy csónak a kéttagú személyzeten kívül nyolc ember szállítására volt alkalmas, s a hatalmas farmotor ötven kilométeres sebességgel tudta előre tolni. Legalábbis ezt mondták, de soha nem próbáltuk ki, igaz-e, ám hogy gyors volt, azt tapasztaltuk. Én a motorkezelésre kaptam kiképzést. Szerepem az volt, hogy a csónak farában állva lássam el feladatomat, egy személyben voltam gépész és kormányos. Társam, a csónakkezelő a parttól ellökte és a kikötésnél rögzítette a csónakot, ilyenkor bizony gyakran a vízbe kellett ugrania, menet közben pedig a csónak elején hasalt. Ülőkéket nem építettek be a szállítandók számára sem, nekik, ha vittük őket, guggolniuk kellett. Külön parancsnoki csónak nem létezett, a parancsnokok a manővereket a partról irányították. A leírtakból kitűnik, hogy századunk harcászati szerepe a gyalogság szállítására korlátozódott, támadás és visszavonulás esetén. Meg persze a hidászok munkáját segítettük, amikor a hídelemekkel megrakott pontonokat kellett a helyükre tolni. Mi, „rocsósok" puskát nem is kaptunk, csak oldalfegyvert viseltünk, akár a tisztek. Persze, ha őrszolgálatot teljesítettünk, nekünk is puska járt.

Említettem, hogy már a sorozásnál eldőlt, ki milyen alakulathoz kerül, viszont azt, hogy ott melyik milyen beosztást kap, már a kaszárnyában határozták meg. A keménykötésű, fogdmeg gyerekeket a hidászokhoz sorolták, ami nem azt jelenti, hogy ott nem volt szükség szellemi képességekre is. A rohamcsónakosok szigorúbb válogatáson estek át, mert a gépeket nagyon féltették a tisztek. Ezért nehézkesebb felfogásúak nem kerülhettek a századba.

A zászlóaljnak voltak más szakemberei is, akik nem kaptak harcászati kiképzést, így például a szabók, suszterek, kovácsok, szakácsok, lovászok. Ezek, az utóbbi kettőt kivéve, falusi iparos szakmát tanult fiúk közül kerültek ki.

A zászlóaljnak egyetlen konyhája volt, amelyben szerintem jól főztek. Reggelire rendszerint feketekávét kaptunk, vagy zupát, ami valójában rántott leves volt, de mindkettőhöz kenyéradag járt. Ebéd: leves és főétel, amely pörkölt, illetve gulyás volt, tészta, általában krumplis, azaz „granadírmars", szárazborsófőzelék főtt hússal, amit a finnyásabbak folyvást becsméreltek. Azt mondták rá, olyan, mint a gyerekkaki, ezért meg se ették. Én nem válogattam. Voltak közöttünk nagyevetők, akik gyorsan behabzsolták az adagjukat és rohantak sorba állni dupláért. Soha nem kértem duplát, még ha ízlett is az ebéd. A vacsorát mindig egytálétel alkotta, gyakran babgulyás, kevés lével és elég sok hússal. Akinek pénze volt, kiegészíthette a kosztot a kantiban. A gyakorlótérre kijártak a markotányosok is. Mivel nem tartoztam a nagyétkűek közé, soha nem vettem semmit, sőt hazulról sem vittem, mert nem kellett. Zsoldként havi két pengőt kaptunk, amit én rendszerint cigarettára költöttem, mint a legtöbb katona Honvédet szívtam, meg subickot vettem a csizmámra.

A laktanyából szinte naponta kivonultunk a gyakorlótérre, vagyis a Dunára. A műhelyünk is a víztorony közelében állt, a tartalék csónakok pedig, amelyeket csak mozgósítás esetén szabadott igénybe venni, a szappangyárban pihentek. Persze őrség vigyázott rájuk állandóan.

Abban az időben a kivonuló katonák dalolva meneteltek. Ha elhangzott a vezényszó: Nóta!, rázendítettünk.

Akárcsak az iskolai nevelést, a katonai kiképzést is alaposan megideologizálta minden politikai redszer. Emlékszünk, mit énekeltettek velünk, tanulókkal a Masaryk éra alatt? Így aztán semmi meglepő nem lehet abban, hogy a katonadalokból sem maradhatott ki Magyarország első emberének, azaz kormányzójának a neve. Minden alakulatnak ismernie kellett a következő nótát:

„Horthy Miklós katonája vagyok,
Legszebb katonája.
Vígan élem katonaéletem,
Nem gondolok másra.

Masírozok a hadnagy úr szavára,
Rágondolok az én violámra.
Horthy Miklós katonája vagyok,
Legszebb katonája."

Ahogy később megtudtam, ezt énekeltették az ötvenes évek elején a Rákosi-féle rendszerben is, csupán annyi változtatással, hogy az an-

gyalbőrbe bújtatott fiatalok már nem Horthy, hanem Farkas Mihály legszebb katonái lettek.

Magának a rohamcsónakos századnak is létezett külön nótája, amit hasonlóképpen, mint annak idején az „ősz apóról", ezt is valami fűzfapoéta kanyarította, íme:

„Esztergomnak a kellős közepében
van az utász kaszárnya.
Ott székel a kettes honvéd utász
negyedik százada.
Rocsón járó kettes utász
Horthy katonája,
Nincsen párja széles e világon,
sehol nincsen párja.
A kaszárnya minden ablakán
muskátli virágzik.
Fáj a szíve de sok barna lánynak,
jaj, de nagyon fáj is.
Ne sírj, ne ríj, barna kislány,
büszke lehetsz rája,
hogy szívednek egy kettes honvéd utász
a hűséges párja."

Nem voltunk mi annyira műveltek, hogy tudtuk volna, mennyire giccses ez a szöveg. Fújtuk teli torokból, mert úgy éreztük, rólunk szól, ezért még büszkék is voltunk rá. Bakanótákat viszont, mint például a Százados úr, sejehajt, soha nem daloltunk, mert nem illett hozzánk, de annál inkább harsogtunk trágárságokat, amelyekkel a járókelőket vagy megnevettettük, vagy felbosszantottuk, ám a tisztjeink ezt soha nem tették szóvá. Egyiket, amelyik még úgy-ahogy eltűri a nyomdafestéket, felidézem:

„Őrmester úr fasza gyerek, bumsztiráriratitom tirárom,
Jól ismeri a terepet, bumsztiráriratitom tirárom,
Ha meglát egy csinos hölgyet, bumsztirári tirárom,
Keres rajta hegyet, lukat, völgyet, bumsztiráriratitom tirárom."

Ilyeneket főleg akkor daloltunk, amikor a szigeten masíroztunk át, ahol a parkban apácák szoktak sétálgatni kettesével. Katonáéknál egyébként mindig dívott a trágárkodás meg az ocsmány beszéd, pe-

dig a kiképzés részét képezte a kötelező templomba járás is. Mi minden vasárnap délelőtt közösen vonultunk el a ferencesek templomába, ahol a gyónást kötelezővé tették, de az áldozást már senki sem ellenőrizte. Én, akárcsak néhány társam, már nem voltam vallásos, a gyónást nem tagadhattam meg, de az áldozás elől, ha lehetett, meglógtunk. Ezt nem valami tiltakozásképpen tettük, inkább csak azért, mert ezáltal több szabadidőhöz jutottunk.

A vízi gyakorlatozás közbeni pihenők idején a tisztesek azokat, akik kimaradáson, hétvégi eltávozáson voltak, arra kényszerítették, hogy részletesen beszámoljanak az átélt szerelmi, pontosabban szexuális kalandjaikról. Ezen szaftos, olykor kitalált történetekkel kellett szórakoztatni a többieket. Annyi tapintat azért volt bennük, hogy a nős embereket békén hagyták. Az esti mesébe azonban mindenkinek be kellett kapcsolódnia. Takarodó után a napos tiszt ellenőrizte az alvást, illetve azt, hogy mindenki ágyban van-e és katonás rendben rakta-e le ruháját, csizmáját, sisakját, mert ha nem, akkor szétdobálta és pár perc múlva újra megjelent ellenőrizni. Miután elment, következett a mese. Nekem nem okozott gondot, mert szülémtől annak idején sok mesét hallottam, meg jól jöttek Gaál Mózes könyvének egyes fejezetei is. Igen nagy sikereket arattam velük. Annak az újoncnak viszont, aki nem tudott mesélni, bele kellett kiáltania a kályhába, hogy „Idesanyám, küldjön mesét a hülye fiának!" Gyerekes dolgok voltak ezek, de szórakoztatók. A laktanyának könyvtára nem volt, nem emlékszem rá, hogy a katonák közül valaki is újságot, netán könyvet olvasott volna. Hogy mi történik körülöttünk a kinti világban, legfeljebb egymástól értesülhettünk róla. Barátkozó természetű ember lévén, ki másokhoz kötődhettem, mint a szakaszombeliekhez, de nem mindenkihez egyformán. Közelinek éreztem magamhoz a szőgyéni Skrován Jánost, Báti Andrást Csolnokról, továbbá Rendás Ferit, Dankó Jóskát és Kolter Gyulát, hogy néhányat megemlítsek. Különösen érdekelt Dankó Jóska üvegfúvó szakmája, a kónyi béresfiúk életmódja, népszokásaik, meg a különféle népi mozgalmak, amelyekről egyes bajtársak meséltek. Mint már említettem, az újoncok kimenő idején rendszerint a szobákon maradtak.

Az ágyszomszédom Dombóvári Imre karpaszományos volt, későbbi szakaszparancsnokom, akivel jó barátságba kerültem. Tán érdemes elmondani, hogy karpaszományosoknak azokat a katonákat nevezték, akik bevonulásuk előtt középiskolát, leginkább gimnáziumot vagy tanítóképzőt végeztek. Amíg mi három évig szolgáltunk, ők csak egyéves ki-

képzést kaptak, s végül zászlósként szereltek le. Ritkán akadt közöttük olyan, mint néhai Keszeli Miska barátom, aki tizedesként küszködte végig a háborút, ám vele később kerültem kapcsolatba. Szakaszparancsnokunk, Halász őrmester (nem vagyok biztos benne, hogy Kálmán volt-e a keresztneve, mi csak Pecásként emlegettük, nagyhangú, tréfás kedvű fiú volt) példás szakaszt faragott belőlünk. Miután tiszti vizsgát tett, zászlóssá léptették elő. Ha nem kedveljük, biztosan nem adtunk volna neki becenevet, amit előtte sem titkoltunk.

Sokszor hallottam, meg olvastam is róla, hogy a magyar hadseregben milyen durva, embertelen kiképzés folyt. A nálam pár évvel idősebbek, akik a Csehszlovák Hadseregben szolgáltak, főként Csehországban, elítélően szoktak nyilatkozni a magyar katonai dresszúráról. Én nem voltam „cseh katona", ezért nem hasonlíthattam össze a kétféle regulát, meg azt sem tudhatom, hogy más alakulatoknál mi ment végbe a Magyar Honvédségnél. Mint említettem, apám politikai hovatartozása okán majdhogynem priuszos létemre sorkatonai szolgálatom ideje alatt hátrányt nem szenvedtem. Becsmérlően felvidéki kommunistának sem szólítottak soha, nemcsak engem, a többieket sem.

Kissé nehezen viseltem el a hosszabb menetgyakorlatokat. Ilyenkor teljes felszereléssel kellett kivonulni, hátunkra, akárcsak a bakáknak, felkerült a borjú, a pokróc, sisak, csajka, oldalunkon lógott a kenyérzsák, de hát minek soroljam fel, mi minden apróságot kellett cipelnünk, mert nem az okozott gondot, hanem a lábam. A lábfejem magas és keskeny, a kapca hamar lecsúszott róla, a talpam alá gyűrődött, így aztán a csupaszon maradt bokámat, sarkamat véresre törte a csizma. Bizony, amikor Esztergomból Piliscsabáig kellett gyalogolnunk meg vissza, azt hittem, belerokkanok, de kibírtam.

Említettem, hogy az első komolyabb „vízi gyakorlaton" akkor vettünk részt, amikor Foktőre vezényeltek bennünket. A Duna be volt fagyva, csak a közepén maradt keskeny sodrásban lehetett közlekedni, ott is úszó jégtáblák között, amelyek Kalocsánál feltornyosultak. Azt a feladatot kaptuk, ha nem sikerül robbantással eltávolítani a torlaszt s a folyó kilép a medréből, a lakosság mentését kell elvégeznünk. Szerencsére nem került rá sor. Viszont azáltal, hogy miként manőverezzünk az úszó jégtáblák között, amelyeket a csónakkezelőnek kellett csáklyával ellökdösnie, tisztjeink szerint jó tapasztalatokra tettünk szert. Tegyem hozzá, soha nem vettük hasznát.

Azt is megjegyzem, hogy a hídverést velünk, „rocsósokkal" is megtanították, meg a „botló" aknák felszedésének módját is. Az viszont

nem tartozott a feltételek közé, hogy a rohamcsónakos katona úszni tudjon. Azt mondták, ha támadás esetén találat éri a csónakot, vele együtt úgyis elmerülünk. Akadtak is köztünk úszni nem tudók, de én nem tartoztam közéjük. A Dunában úgy mozogtam, miként a csónakkal, rézsút az ár ellen. Hogy ki tud úszni, ki nem, akkor derült ki, amikor nyáron pihenők alkalmával megengedték, hogy megfürödjünk a folyóban. Én viszont egyszer egy hideg őszi napon beleestem a vízbe, valóban keservesen tudtam partra vergődni, különösen az amúgy is nehéz csizma miatt, amely telefolyt vízzel. Ez esetben is megmutatkozott Csepreghy embersége, mert beküldött a kaszárnyába megszárítkozni.

A nagy háború előszele

– Mint említettem, újságot nem olvastunk, rádiónk nem volt, tisztjeink igyekeztek távol tartani bennünket a politikai események megis merésétől. 1941. március 15-én felsorakoztattak bennünket, Csepreghy tartott egy hazafias ünnepi beszédet, amelyből azt vettem ki, hogy nem nagyon szereti a németeket. De ez csak amolyan megsejtés volt. Mivel gyakran jártam haza hétvégeken, apám rendszeresen tájékoztatott a világban zajló történésekről, amelyekből azt a következtetést vontuk le, hogy hamarosan kitör a háború. Néhány katonatársamnak is ez volt a véleménye, ezért nem ért meglepetésként bennünket, amikor Jugoszlávia megtámadása alkalmával vízre kellett szállnunk és megkaptuk a parancsot, irány Újvidék. Ez valamikor április közepe táján történt. Amikor odaértünk, láttuk, hogy a szerb kaszárnya romjai még füstölögnek. Századunkat egy hatalmas gabonaraktárba szállásolták be. A határvadászokhoz osztottak be bennünket, ezért az lett a feladatunk, hogy a Dunának mintegy negyven kilométeres szakaszán cirkáljunk. Ehhez tudni kell, hogy Németország 1941. április 10-én szállta meg Jugoszláviát, pontosabban Szerbiát, Horvátországból pedig hasonló bábállamot hozott létre, mint Szlovákiából. Ezáltal a Duna a két ország közötti határfolyó lett.

Öt hónapig tartózkodtunk Újvidéken, ám ez alatt az idő alatt semmi különös dolog nem történt, ami éreztette volna velünk, hogy folyik a háború. Azt is csak egyszerűen tudomásul vettük, hogy júniusban Németország megtámadta a Szovjetuniót, és Magyarország csatlakozott hozzá. Mi úgy éltünk ott Délvidéken, mintha valami kiránduláson vettünk volna részt. Legnagyobb veszélybe akkor kerültem,

amikor a sötétben kis híján összeütköztünk a Kékes nevű hajóval. A csónakkezelő előbb azt kiabálta, jön a hajó, jön a hajó, majd pedig azt, hogy jobbra, jobbra, mert nekimegyünk. Fogalmam sincs, hogyan siklottunk el mellette és miként jutottunk át a folyó túloldalára, azaz Horvátországba.

Egy alkalommal komoly motorhiba is akadt azáltal, hogy kiolvadt az egyik dugattyúcsapágy. Itt jegyzem meg, hogy a csónakhoz evező nem tartozott, ha a motor leállt, mint valami gondolát, csáklyával kellett odébblökdösni. Viszont igen nagy hasznát vettük az esztergomi műhelyben tanultaknak. Úgynevezett kompozíció, azaz csapágyfém állt a rendelkezésünkre, meg lakatosműhely is volt, ahol a csónakkezelővel ki tudtuk önteni a csapágyat, esztergályozni is tudtunk, így aztán rövid idő alatt magunk távolítottuk el a hibát.

Újvidéken gyakran vendégeskedtünk halászoknál, akik kitűnő halászlével traktáltak bennünket, meg nyárson sült hallal, persze nem csupán barátságból, mert rászedtek bennünket, hogy csempésszünk át a határon ezt-azt, főleg lisztet a rokonaiknak, ilyenkor ladikkal mentünk, nehogy a motorbúgás felhívja ránk a figyelmet. Segítségünket élelemmel, pálinkával honorálták, meg hát egy kicsit kaland is volt számunkra az időnkénti átruccanás. Egyszer bemerészkedtünk az egyik magyarok lakta faluba is, ahol igen nagy örömmel fogadtak bennünket, azt hitték, azért mentünk, hogy felszabadítsuk őket. Kiszaladtak az utcára, és ujjongva azt kiabálták:

– Katonák, itt vannak a katonák, madzsarok jöttek!

Igen jólesett hallani a magyar szót, a szokatlan akcentust is, de egyszer csak akkora lett a csődület, hogy jobbnak láttuk eltakarodni. Siettünk vissza a csónakhoz. Olyan faluban is megfordultunk, ha jól emlékszem, Újbecsének hívták, amelyben csupa svábok laktak, csak egyedül a hentes tudott valamelyest magyarul.

Újbácsra érkezett hozzám a távirat, hogy augusztus 5-én megszületett a kislányom, Aranka. Rohantam a századirodába szabadságot kérni, mire a következő választ kaptam:

– Hol él maga, Pathó? Ki hallott már olyat, hogy a katona háborúból szabadságra menjen. Majd ha vége lesz, hazamehet.

Hol a fenében van itt háború, gondoltam, és addig kilinceseltem, míg végül kaptam öt nap szabadságot, amiből négyet elutaztam, ezért csak egy napig lehettem otthon a családomnál. A legtöbb időm Pesten veszett kárba, mert igen rossz volt a vonatok csatlakozása haza és visszamenet egyaránt.

Amikor pedig szeptember derekán visszavezényeltek bennünket Esztergomba, azt tapasztaltuk, minden megváltozott. Most már javában dúlt a háború a Szovjetunió ellen. Századunk első és harmadik szakaszát mozgósították, tartalékosokkal feltöltve, kétszer harminckét csónakkal Csepreghy Károly vezénylete alatt e menetszázadot a keleti frontra vezényelték. Közel három esztendő múltán, 1944-ben, Csongrádnál találkoztunk velük. A többi esztergomi századdal úgyszintén.

A második szakasz, amelybe tartoztam, újoncképzés céljából Esztergomban maradt. Parancsnoknak Filo Gyula hadnagyot nevezték ki, akiről az a hír járta, hogy az apja tábornok.

Századunk legtöbb tagja rajparancsnok lett, én nem, de azért feladat nekem is jutott. Az őrség felvezetőjének posztját láttam el. Három őrhelyre kellett az őrséget felvezetnem, éspedig a laktanya kapujához, a szappangyári raktárhoz és a vízi gyakorlótérhez.

Újból felidézem, évtizedeken át sok szó esett arról, hogy a magyar hadseregben a haptákoláson kívül semmi értelmes dolgot nem tanítottak meg a katonával. Föltételezem, hogy az általam eddig elmondottak nem ezt igazolják, de hangsúlyozom, hogy a saját véleményemet mondom annak alapján, hogy én milyen kiképzést kaptam. Persze létezett egyfajta merev regula, amit minden egyenruhát viselőnek, közkatonáktól a törzstisztekig (tábornokokról nem beszélek, mert leginkább messziről láttam őket), mindenkinek respektálnia kellett. Az állomány tagjainak érintkezésében szerepe volt minden mozdulatnak, szónak. Természetesnek vettük, ha följebbvaló mellett mentünk el, legyen az akár alacsonyabb rangú tisztes, feszes testtartásban szalutálva kellett tisztelegni, neki pedig fogadnia kellett a köszönést. Ezért mi, közkatonák, főleg újonc korunkban, nem szívesen jártunk kimenőre, mert folyvást arra kellett ügyelnünk, ki jön velünk szembe. A kaszárnyán belül viszont már nem volt ennyire szigorú a fegyelem. Ám ha tiszt vagy tiszthelyettes szólította meg a katonát, annak vigyázzba kellett vágnia magát, s ha kérdezett tőle valamit, azzal kellett kezdenie a válaszadást, hogy, például: „Hadnagy úrnak alázatosan jelentem…", s csak ezután következhetett a felelet. Ha idegen volt a tiszt, akkor be is kellett neki mutatkozni, mondjuk így: „Pathó Károly honvéd (ha szolgálatban voltam: napos tizedes, ami nem azt jelentette, hogy tizedesi rangom is volt) alázatosan jelentem" stb. Ha tisztet kísért a napos tizedes akkor előtte kellett lépdelnie,

ajtóhoz érve azt kinyitni, utána oldalra- vagy hátralépni, hogy a tiszt beléphessen a helyiségbe. Előre mindig bal lábbal indult a katona – úgy tudom, ma is –, hátra pedig jobbal, és bal lábbal zárt. Adott volt az is, hogy mikor és hogyan kell fél és egész fordulatot tenni. A díszlépés merevített lábbal történt és nem sarokra, hanem talpra kellett lépni. Nem is lehetett volna másként, s közben fejet föl, hasat be, mellet ki tartásban mozogni. Megítélésem szerint ez nem holmi üres póz volt, hanem egyfajta testi-lelki tartást adott a fiatalembernek.

Tán azt is el kellene mondanom, hogy a magyar hadseregben miként csoportosultak a rendfokozatok. Tisztesek voltak az őrvezető, tizedes és a szakaszvezető. E rendfokozatokat bárki megkaphatta, akit a tisztek arra érdemesnek tartottak. Altisztek, illetve később tiszthelyettesek (őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester, esetleg alhadnagy) azok lehettek, akik a kötelező katonai szolgálat letelte után bezupáltak, vagyis hivatásos katonákká váltak. Ezeknek kellett, hogy politikailag megbízható családból származzanak, bizonyára altiszti továbbképzést is kaptak, hogy bizonyos speciális feladatok ellátására alkalmassá váljanak. A tiszti rangok a zászlóssal kezdődtek, ám ez inkább amolyan átmeneti rang volt, mert az igazi tisztek a hadnagy, főhadnagy és a százados voltak, legalábbis a mi szemünkben, majd következtek a törzstisztek: őrnagy, alezredes, ezredes, s a ranglétra legfelső fokán álltak a tábornokok, ám ezekhez a magamfajta közkatonáknak nem sok közük volt. Mi leginkább a szakasz- és a századparancsnokunktól függtünk. Ha ezek emberségesek voltak, elviselhető volt a katonaélet, mert a tisztesek csak addig mehettek el a basáskodásban, ameddig azt e két tiszt megengedte nekik. Különösen sok múlott a századparancsnokon. Mondhatnám azt, hogy mi Csepreghyt mint fölöttesünket szinte szerettük. Mint említettem, szakaszparancsnok kivételesen lehetett tisztes is, ám ha valaki odáig feljutott, mint a mi „Pecásunk", igyekezett megszerezni a tiszti rangot. Persze a szamárlétrán inkább azok tudtak mind feljebb kapaszkodni, akik eleve tiszti iskolát végeztek a budapesti Ludovika Akadémián. Ilyenek a magyar hadseregben leginkább polgári vagy dzsentri származékok voltak.

A parasztember gyereke, ha értelmiségi pályára lépett, leginkább pap vagy tanító lett, ritkább esetben falusi jegyző. Tiszti ranghoz a karpaszomány által jutottak el, de csupán tartalékos tisztek

lehettek, mert szolgálatuk leteltével szinte kivétel nélkül visszatértek a civil életbe. Papok a hadseregben tábori lelkészként szintén tiszti rendfokozattal szolgáltak, az orvosok úgyszintén.

Csepreghyhez egyszer a véletlen folytán sikerült igazán emberközelbe jutnom.

Azáltal, hogy megbontották a zászlóaljat, illetve a századunkat, a rend és a fegyelem is kissé lazábbá vált. A kihallgatásokra való jelentkezést nem tartottuk olyan fontosnak, mint újonc korunk kezdetén. Egyébként is a délutánok zömét a gyakorlótéren töltöttük, s ilyenkor a kihallgatás vacsora utánra esett, ezért inkább kijártunk engedély nélkül, sőt a közelben lakók még el is távoztak. Én magam is. Persze ilyenkor nem karékpáron, hanem gyalog indultam el Muzslára. Mi volt az a tíz kilométer egy fiatalembernek! Egyik vasárnap, kellemes időben, átballagtam a hídon Párkányba, aztán gondoltam egyet, és irány Muzsla. Alig hagytam el a vasútállomást, motorbúgásra lettem figyelmes, aztán hirtelen megállt mellettem egy személyautó. Akkoriban nem szaladgáltak százával, hogyne lett volna maga az autó is meglepetés, hát még az, hogy a benne ülők egyike a nevemen szólított.

– Hová megy, Pathó?

– Százados úrnak alázatosan jelentem, sétálgatok.

– Üljön be! – mondta. – Szóval csak sétálgat.

– Megvallom őszintén, haza akartam menni – feleltem.

Most megfordulnak velem, visszavisznek és belöknek a rács mögé, gondoltam, de csak ment velünk az autó tovább.

– Ugye fiam, maga muzslai? – kérdezte, de feleletet sem várva hozzátette: – Amikor a házuk elé érünk, szóljon, kitesszük.

Nem tudtam mire vélni a dolgot. Csepreghy mellett a hátsó ülésen ott ült Filo hadnagy is, tehát beismerésem nélkül is jól tudták, nincs eltávozási engedélyem, de ezt egy szóval sem jelezték. Amikor kiszálltam az autóból, Csepreghy azt mondta, kerülnek egyet a faluban, s majd visszafelé bejönnek hozzánk. Anyám abroszt terített az asztalra, apám poharakat rakott rá és egy kancsó bort hozott fel a pincéből, hogy illendően fogadja a vendégeket. Bejöttek, beszélgetni kezdtek, csupa jelentéktelen dolgokról, egyszer csak a százados azt mondta apámnak:

– Pathó bácsi, én most kimegyek a frontra, s arra gondoltam, magammal viszem a fiát is. Rendes, becsületes katona a gyerek, kineveztetem szakaszvezetőnek, garantálom, biztonságban lesz mellettem.

Apám, ahelyett hogy igent vagy nemet mondott volna, így szólt:
– Százados úr, nekem az a véleményem, ezt a háborút elveszítettük. Kár volt beleavatkozni.

Nagyon meglepett a bátor vagy inkább merész kijelentése, meg az is, hogy nem többes szám harmadik személyben mondta, hanem elsőben. Azt hittem, a tisztek felállnak, és faképnél hagynak bennünket, de nem. Igaz, Filo grimaszt vágott, jelezve, hogy nem tetszik neki a beszéd, de Csepreghy nyugodtan ült tovább, egy arcizma sem rezdült, s mintha csak magának mondta volna: – Mindenkit hazahozok.

A százados nem vitt magával a frontra, szakaszvezető soha nem lett belőlem, de még csak őrvezető sem. Viszont mint megtudtam, állta a szavát. Akik a parancsnoksága alatt szolgáltak 1944-ig, pontosan hol jártak, nem tudom, de Skrován János, akivel jóval később, a háború után találkoztam szülőfalujában, Szőgyénben, ahova Budapestről látogatott haza, azt állította, hogy mindnyájan épségben megúszták.

Muzsláról a tisztek visszavittek a kaszárnyába, szóvá sem tették, hogy engedély nélkül mentem haza. Igaz, ez Filora tartozott volna, hiszen már ő volt az új századparancsnok. Később azon is gondolkodtam, Csepreghy miért mondta apámnak, hogy kivinne a frontra és tisztest faragna belőlem, egyenesen szakaszvezetőt, hiszen a menetszázad létszáma akkor már teljes volt, aligha változtattak volna rajta. Csepreghy Károly századost többé nem láttam. Skrován János szerint a háború után az új magyar hadseregben is szolgált, de hogy milyen rendfokozatban és beosztásban, azt nem tudta. Viszont az a hír jutott el hozzá, hogy egykori századparancsnokunk 1956-ban disszidált.

Emlékezetem szerint nekünk, tényleges katonáknak, négy hét szabadság járt. Egy a karácsonyi ünnepek idején vagy újévkor, három pedig az aratás ideje alatt. 1942. július közepén mentem haza aratni, de alig két hét elteltével parancs érkezett: „Szabadság megszakítva, azonnal bevonulni!”

Első találkozás az embertelenséggel

– Javában dúlt a háború, s én negyvenkettő nyaráig csellengő katona voltam Esztergomban. A kiképzőkeretbe csak keveseket soroltak be, ám híre járt, hogy a 2. utászzászlóalj Komáromba lesz áthelyezve, de ez csak amolyan szóbeszédnek tűnt. Aztán amikor megszakították a szabadságomat, illetve a többiekét is, tudtunkra adták, hogy valóban átvezényeltek bennünket Komáromba, előkészíteni az ottani vízi gyakorlóteret. Komáromban két laktanya volt, egyik, a Dunára támaszkodó Monostori erőd a gyalogságé, a másik, a város közepén levő Frigyes laktanya pedig a huszároké. Ez utóbbiba összpontosítottak két, zsidókból álló munkaszolgálatos századot, akikkel a földmunkákat végeztették a leendő gyakorlótéren. Föléjük mintegy negyventagú őrséget rendeltek, közöttük engem is. Hangsúlyozom, mi 1942. augusztus 3-án nem önkéntes jelentkezés alapján mentünk Esztergomból Dél-Komáromba, minket oda vezényeltek, s azt is megmondták, hogy a vízi gyakorlótér a rohamcsónakosok számára épül, vagyis nekünk, a 2. utászzászlóaljnak. A földmunkák abból álltak, hogy a Duna széléből ki kellett szedni az oda lerakott hullámtörő sziklákat és a nagy területű egyenetlen talajt el kellett simítani, mi mással, mint emberi erővel, azaz egyszerű kézi szerszámokkal. Rengeteg teendő volt, az emberek zöme viszont alig alkalmas a nehéz fizikai munkára. A munkaszolgálatosok többsége negyven év körüli férfi volt, a legfiatalabb tizennyolc-húsz éves lehetett, az idősebbek olyan ötvenesek. Foglalkozásukat tekintve nagy részük értelmiségi, de akadtak közöttük munkásmozgalmi egyének is. Az egyikről megtudtam, hogy bútorkereskedő, a másik bornagykereskedő, a harmadik gyárigazgató és így tovább.

A magyarországi munkaszolgálatról a következőket írja az egyik hadtörténeti lexikon: „felszerelés nélküli, munkával teljesített honvédelmi szolgálat. Az 1939: II. tc. (honvédelmi törvény) szükség esetén nemre való tekintet nélkül munkaszolgálatra kötelezte a felszerelt honvédelemre alkalmatlannak talált személyeket. A Honvédségnél 1939. júl. 1-től hadtestenként 1-1 közérdekű munkaszolgálatos (kmsz.) zászlóaljat állítottak fel azon sorkötelesek bevonulta-

tására, akik származási politikai, erkölcsi stb. okokból tényleges katonai szolgálatukat felszerelt alakulatoknál nem tölthették le. (...) Az 1942: XIV. tc. értelmében a zsidók vagy zsidónak minősítettek honvédelmi kötelezettségüknek csak kisegítő munkaszolgálattal tehettek eleget. Mozgósításkor a kmsz. zlj-ak és a bevonulási központok munkaszolgálatos századokat állítottak fel. A katonai munkaszolgálatos századokba főleg nemzetiségiek, a kisegítő munkaszolgálatos századokba zsidók, a különleges munkaszolgálatos századokba politikailag megbízhatatlanok kerültek. A munkaszolgálat magyarországi rendszere egyedülálló volt a német szövetségi rendszerben. Az 1944. jún. 17-i 158/eln.42.-1944. sz. HM rendelet értelmében a hátországban dolgozó zsidó munkaszolgálatosokkal hadifogolyszerűen kellett bánni. A fronton a munkaszolgálatosokkal gyakran életveszélyes feladatokat (pl. aknaszedést) végeztettek. Az embertelen körülmények és a felügyeletükkel megbízott keretlegénység kegyetlenkedése miatt sok munkaszolgálatos elpusztult. E kilengések megakadályozására hozta létre Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök, ill. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a haretéri, vmint a hátországi munkaszolgálatos alakulatok felügyelője állásokat. (...) Különösen nagy volt a munkaszolgálatos századok vesztesége 1943. jan-febr-ban a doni visszavonuláskor, vmint a nyilasok hatalomra jutása után. – 1944 nyarától erődítések építésére munkaszolgálatra kötelezték a leventeszervezetekbe sorolt fiatalokat, majd a nyilas érában a 14–70 éves lakosságot is. Munkaszolgálatosok létszámadatai nem maradtak fenn."

[Magyarország a második világháborúban. (szerk.: Sipos Péter – Ravasz István) Lexikon A–Zs Petit Real Könyvkiadó Bp. 1997]

– Ha felidézzük, hogy apám csendőri megfigyelés alatt állt, nyilvánvaló, hogy az idézett törvény értelmében nekem a „különleges" munkaszolgálatosok közé kellett volna kerülnöm. Valószínűleg az esztergomi tiszteknek köszönhettem, hogy meghagytak az elit alakulatnál, s végül a szerencsétlen „kisegítő" munkaszolgálatosok felügyeletére is beosztottak. Persze én akkor erről mit sem tudtam. Mentem oda, ahová vezényeltek. Ugyan mi mást tehettem volna?

Komáromba érkezve három napig kellett szolgálatot teljesítenem, azaz őriznem a munkaszolgálatosokat, de ennyi is untig elég volt. Sajnáltam a testi munkához nem szokott csetlő-botló embereket, akik saját ruhájukban kínlódva turkálták a földet. Fogtam ma-

gam és beálltam közéjük dolgozni. Az egyik öregnek a kezéből kivettem az ásót, és mondtam, hogy addig, amíg én dolgozok, üljön le pihenni. Ám ezt nem sokáig tehettem, mert más beosztásba helyeztek.

Az egyik munkaszolgálatos század parancsnoka, átmenetileg a miénk is, Luzsica László tartalékos hadnagy, civilként hivatalnok a városi vízműveknél, aki a tiszti rendfokozatát még a csehszlovák hadseregben kapta, váratlanul magához intett.

– Pathó, maga muzslai? – szögezte nekem a kérdést.

– Hadnagy úrnak alázatosan jelentem, igen.

– Ismeri Kanozsay Józsefet?

– Ha tanító, akkor ismerem.

– Honnan?

– Muzslán volt az iskola igazgatója és egyben kántor is.

– Helyes. Jelentkezzen nálam, az irodában!

Jelentkeztem. Meglepetésemre Luzsica kinevezett a konyhára főszakácsnak. Azt se kérdezte, tudok-e főzni. Csak annyit tudtam, amennyit otthon anyámtól ellestem, de rájöttem, nem nehéz mesterség, meg hát volt már a konyhán hozzáértő ember, négy munkaszolgálatos: Müller Gyula hentes Galántáról, Fuksz András és Krausz Árpád Győrből és egy kárpátaljai ortodox zsidó, akinek a nevére már nem emlékszem. Nem is csoda, mert senkivel sem beszélgetett, csak annyit sikerült tőle megtudni, hogy a falujában mindenki zsidó, még a szántóvető szegényparasztok is. Ha befejeződött a munka, ő rögvest félrevonult és imádkozott. Valami dobozkát kötözött a homlokára, a karjaira pedig szíjakat tekergetett és héberül mormolta az imáit. A másik három ember viszont, ha tehette, kártyázott. Huszonegyeztek, ami valójában hazárdjáték. Szóltak, hogy én is üljek közéjük, de mondtam, nincs pénzem, mire felkínálták, adnak szívesen, nem kölcsön, csak úgy, azért, hogy legyen ki a parti. A két svihák, Fuksz és Müller a főzés ideje alatt is verte a blattot, míg Krausz és a szótlan kárpátaljai kevergették az ételt.

Főszakácsságom leginkább abban nyilvánult meg, hogy vételezni jártam a zászlóalj-raktárba meg a henteshez. Az ellátásunk, mint mindenütt a hadseregben, a gazdasági hivatalhoz tartozott. A létszámot mindennap leadták a századirodához, és mi aszerint főztünk.

Az, hogy én kijárhattam a kaszárnyából vételezni és a szakácsok közül egyet-egyet magammal vihettem, jól jött az embereknek. A

munkaszolgálatosokhoz látogató csak elvétve jöhetett egyesekhez, levelet sem kaphattak, ezért sokan el voltak keseredve. A konyhások viszont azáltal, hogy kijártak velem a városba, meg tudták szervezni a levelezést. Persze csak úgy, hogy engem is belevontak. A levelek egy, a városban élő zsidó családhoz érkeztek, amelyeket Fuksz Bandi vett át, ő osztotta szét este titokban és gyűjtötte össze a bentiekét, s másnap vitte ki, amikor vételezni mentünk. Mivel lovas kocsival jártunk, ezért a kocsist, Szalai Mátyást is, aki eredetileg a huszároknál szolgált – ha jól emlékszem rá, aranyosi volt –, be kellett avatni.

Az étel kiosztása a szakácsok feladata volt. Elsőként a keretlegények kaptak belőle, akik folyvást rájuk ripakodtak: – Jól merítsd bele a kanalat! – Mindenki tudta, hogy a kondér alján van a java, amit ha az őrségnek meg a munkaszolgálatosok közül választott parancsnokoknak (ilyenek is voltak) kimertek, a többinek már csak üres lé maradt.

Esztergomban is megtörtént, hogy a szakácsok a haverok csajkájába rakták az étel sűrejét, míg elejét nem vettük a turpisságnak.

Látva, hogy a szakácsaim félnek az őröktől, én vettem át tőlük az adagok kimérését. Miként az esztergomi kaszárnyában csinálták, én is állandóan kevergettem az ennivalót mindaddig, amíg tartott a kondérban. Közben pár hétig a századírnokot, Máté Róbert érsekújvári fiút is helyettesítettem, mialatt a konyhán javaslatomra Kőrösi János dorogi bányász lépett a helyembe.

Luzsica hadnagy megszokott kényelmes életét a hadseregben is folytatta. Szombaton délben hazament és hétfőn kilenc óra körül jött vissza. Más napokon is el-elkésett, ám a századnaplót már reggel nyolckor le kellett adni, a küldönc, Galla István udvardi fiú, pontos időben jelentkezett érte. Mit volt mit tenni, a naplót aláírtam én, persze nem a saját nevemet kanyarítottam rá, hanem Luzsicáét, úgy, ahogy ő szokta, elnyújtott betűkkel egybeírva a három szót: LuzsicaLászlóhadnagy. Aztán addig gyakorolgattam, amíg az aláírás szakasztott mása lett az övének. Végül olyan messzire elmerészkedtem, hogy kimaradási engedélyeket is adtam a munkaszolgálatosoknak, sőt egyszer magamnak is eltávozást.

Lebukásom úgy történt, hogy bejáratos voltam a cipész- és a szabóműhelybe, ahova egyszer Luzsica is benyitott váratlanul, mire én a papíromat gyorsan a zsebembe dugtam.

– Gyere ki, fiam! – mondta higgadtan. – Mutasd, mit tettél a zsebedbe!

Felnőttnek nem voltam olyan ijedős, mint gyerekkoromban, de ekkor egy kicsit megszeppentem. Hirtelen átvillant rajtam, hogy tettemért akár hadbíróság elé is állíthat a parancsnokom. Luzsica nézte a papírt, majd rám tekintett.

– Aláírtad a nevemet? – Bólintottam. Ő pedig csak nézett a papírra, csóválgatta a fejét és mosolygott. – Tökéletes – állapította meg, de ha szóltál volna, az eltávozási engedélyedet én is aláírom – s ezzel le is zárta az ügyet. – Miután Máté visszajött szabadságáról, én újra főszakács lehettem. Majdnem elfelejtettem, közben történt egy furcsa dolog. A századirodára leirat érkezett, miszerint egy munkaszolgálatos századot a frontra indítanak, amelyet név szerint felsorolva, tíz emberrel kellett feltölteni a mieinkből. A leiratot megmutattam a konyhán dolgozóknak, s egyszer csak Fuksz Bandi azzal jött hozzám, hogy a tíz ember között ott van a győri rabbi is, aki hat apró gyereknek az apja, próbáljam meg őt valahogy kimenteni. Szóltam Luzsicának, mire ő tömören azt mondta: „Húzd ki!" Gyorsan töröltem az illető nevét, ám hogy kit írtak be helyette, nem tudom, szerencsére ez nem az én feladatom lett. Aztán másnap, amikor elhaladtam a lóistálló mellett – ez volt a munkaszolgálatosok szállása –, valaki az épület sarka mögül odasettenkedett hozzám, és megszólított:

– Pathó úr?

– Tessék – mondtam.

– Engedje meg, hogy megcsókoljam!

– Miért? – néztem rá igen meglepődve.

– Megmentett a menetszázadtól. Én vagyok a győri rabbi. Nincs semmim, amit magának adhatnék, csak ez a pár szál cigaretta, fogadja el tőlem. – Hirtelen megcsókolta az arcomat, s a féldoboznyi cigarettát a zsebembe csúsztatta. Mindez olyan váratlanul és gyorsan történt, hogy az ajándék miatt tiltakozni se tudtam. Nevét sem jegyeztem meg, így hát nem tudom, mi lett a további sorsa.

A munkaszolgálatosok helyzete enyhén szólva ellentmondásos volt. Például Müller Gyula hentes néha haza is ruccanhatott Galántára, s amikor visszajött, rengeteg szalámit, kolbászt, szalonnát hozott. Néhányan tudtak róla, hogy a laktanya hátsó kapujának kulcsához hozzáférhetek, ezért volt, aki megkért, lopva engedjem ki, esküszik rá, hogy visszajön. Ám ez már csak úgy volt lehetséges, ha

visszatértekor a kapun mászik át, kijátszva az őrök éberségét. Tudtommal soha senki nem bukott le.

A levelezés és a kimenők folytán több zsidó munkaszolgálatossal is baráti kapcsolatba kerültem. Elsőként Likninstein Artúr keresett meg, aki a háború előtt intéző volt a kismuzslai nagybirtokon. Valahogy megtudta, hogy muzslai vagyok, ráadásul azt is, hogy kommunista családból való, ezért bizalommal volt irántam. Ő hozott össze a többiekkel, akik közül a dunaszerdahelyi Stekler Rezső, a csallóközaranyosi Grósz Mátyás és a győri Dejcs Nándor neve jut hirtelen eszembe.

Egyszer olyasmi is előfordult, hogy három munkaszolgálatos azzal jött hozzám, egyiküknek születésnapja van, amit kint szeretnék megünnepelni. Azt is elárulták, hogy velük tart Robotka Ernő tizedes is. Persze hogy kiengedtem őket, de hogy mikor és hogyan jöttek vissza, arról már nem számoltak be nekem. A többségnek azonban nem volt rózsás a helyzete.

Hallottam, hogy nagy kegyetlenkedések történtek a Duna szélében, a kövek kiszedésénél. Hogy milyenek pontosan, nem mondták el, így csak azokat az eseteket tudom felidézni, amelyeket én tapasztaltam.

Egyik őrvezető, aki valahonnan a Felső-Csallóközből származott, ha jól emlékszem a nevére, Gyurcsík Józsefnek hívták, egyszer azt mondta nekem:

– Gyere, mutatok valamit!

Fölkísértem a dombra, ahol egy fiatalember lógott fához kikötve úgy, hogy a vállai kicsavarodtak.

– Engedd le rögtön, te állat, nem látod, hogy kiszakad a karja? – szóltam rá keményen. – Mire a fiatal „muszos" mosolyogva megszólalt:

– Tornász vagyok, kibírom.

Erre Gyurcsík:

– Üsd pofon!

– Szemét alak vagy te – mondtam.

– Ha nem teszed meg, én ütlek pofon téged vagy följelentelek.

– Azt próbáld meg – feleltem dühösen, de a fiatalemberen nem tudtam segíteni, mert én csak közkatona voltam, Gyurcsík viszont tisztes.

Annak is szemtanúja voltam, amikor egy nyikhaj katona a másik századtól a kocsit húzók fülét pálcával ütögette, közben úgy

noszogatta őket, mint valami igásállatokat. Önkéntelenül eszembe jutott Torma József vonója.

– Te miért kínozod ezeket az embereket? – kérdeztem a mitugrászt.

– Ezeket? Ezek zsidók, nem emberek – felelte, és tovább terelte őket.

A harmadik gaztettet az a Kőrösi János követte el, akit főszakácsnak neveztettem ki akkor, amikor századírnok lettem. Említettem, hogy bányász volt, tehát olyan környezetből való, amelyben az emberek közötti szolidaritás természetes dolog, ezért igen nagy csalódást okozott nekem, amikor egy, a bokrok mögött dolgát végző fiatal fiúra szuronyt fogott.

– Idejössz szarni, ahol mi eszünk, te mocsok! – ordította.

– Nem tehetek róla, oktató úr, hasmenésem van – szepegte a fiú.

– Mindjárt agyonszúrlak, te dög – s a bajonettet a legényke torkának szögezte, aki egész testében elkezdett remegni, mire Kőrösi a lábával hanyatt lökte.

– Láttad, hogyan megrémült? – kérdezte tőlem röhögve.

– Miért tetted ezt?

– Csak kíváncsi voltam rá, hogyan reagál. Meg azért is, hogy tanulja meg a rendet. Máskor menjen messzebbre szarni, ne egyenesen a pofánkba. Azt hiszi, ha zsidó, már ezt is megteheti?

A kínzásokról valaki biztosan jelentést tett, mert a felsőbb katonai vezetéstől ellenőrzés jött és néhány kegyetlenkedőt, akik Gyurcsíknál és Kőrösinél is aljasabb dolgokat követtek el, hadbíróság elé állítottak. Hogy mi lett a büntetésük, nem tudom, de a nyilasokat semmi sem fékezte meg. Ők nemcsak tetteik által jelentettek veszedelmet, hanem főleg a propagandájukkal, amelynek sok ezer ember került a hatása alá a hadseregben is. A Frigyes laktanya parancsnoka egy Ág nevű főhadnagy volt, aki nyíltan hangoztatta, hogy a zsidókat mind ki kell nyírni. Olyasmit is megtett, hogy a munkaszolgálatosoknak fekvőtámaszt vezényelt, és a legényeit keresztülgyalogoltatta a hátukon. Engem emberkínzásra soha senki nem kényszerített, de ha valamelyik tiszt megtette volna, biztosan megtagadom a parancsot. Ezt eltökéltem magamban.

1942 végén az egész 2. utászszázadot karácsonyi szabadságra küldték. Amikor negyvenhárom január 7-én visszamentem Komáromba, a munkaszolgálatosoknak egy részét leszerelték, vagyis hazaengedték őket, másokat pedig menetszázadokba soroltak. Az

egyiket közülük átvezényelték Székesfehérvárra. Velük kellett menjen a muzslai Nagy Imre tizedes is, aki 1941-ben, vagyis utánam egy évre vonult be szintén Esztergomba, az úgynevezett gázosokhoz. Tőle hallottam, hogy a század parancsnoka, egy nyilas hadnagy, gyalázatos módon viselkedett a zsidókkal. A keretlegények nagy része, legalábbis nálunk, Komáromban, nem kegyetlenkedett, ám untig elég volt, ha néhány aljas akadt közöttük, s azok a fölöttesek beleegyezésével, sőt egyenesen a biztatásukra, a nekik kiszolgáltatott embereken kiélhették gonosz hajlamaikat.

Kié lett a rövidebb gyufaszál?

– Amikor szabadságom leteltével, 1943. január hetedikén visszatértem Komáromba, a munkaszolgálatosoknak hűlt helyét találtam. Ám érkeztek helyettük orosz hadifoglyok. Őket nem hozzánk, a Frigyes laktanya istállójába szállásolták be, hanem a Monostori Erődben, drótkerítéssel körülkerítve, a szabad ég alatt tartották őket. Élelmet sem kaptak, ám egyszer láttam, hogy a kerítésen át takarmányrépát dobáltak be nekik. A látvány megborzongatott, magamban megállapítottam, hogy háborúban csak ennyit ér az ember. Vagyis annyit sem, mint a háziállat.

Mi, az esztergomi század tagjai, egyszerre mentünk szabadságra, egyszerre is tértünk vissza Komáromba, ahol ismét Filo Gyula parancsnoksága alá kerültünk. Szakaszparancsnokom Dombóvári Imre zászlós lett, akivel annyira összebarátkoztunk, hogy végül tegeztük is egymást. Rangot ugyan nem kaptam, mégis megbíztak egy póttartalékosokból álló raj kiképzésével. A póttartalékosok korosztályon felüli emberek voltak, akik katonai kiképzésben még nem részesültek. Hozzám került két muzslai is, Krakó István és Góra Géza. Mint valami leventeoktató, sorakozásra, menetelésre, puskafogásra tanítottam őket vagy két hétig, mert közben kibicsaklott a térdem. Nem volt ez olyan nagy baj, már gyerekkoromban is megesett velem, később többször is, hogy egy rossz mozdulat következtében a jobb térdem roppant egyet, előbb hasító fájdalmat éreztem, aztán tompáb-

bat, s a lábam szinte megmerevedett. Orvoshoz soha nem fordultam miatta, mert mindig sikerült valahogy magamnak helyre kínoznom az ízületemet. Addig mozgattam, csavargattam jobbra, balra, míg ismét roppant egyet, s utána mintha mi sem történt volna, szabadon tudtam mozgatni, meg járni is képes voltam.

Komáromban viszont az történt, hogy Filo századparancsnok észrevette a furcsa tornamutatványomat, és orvoshoz küldött, persze katonaorvoshoz, aki panaszom hallatán mindkét lábamat megmozgatta, de nem a jobb térdem roppant meg, hanem a bal bokám, ám csak enyhén, ami semmilyen következménnyel nem járt. Az orvos azonban elkezdett velem lármázni, hogy ilyen meg olyan piszok szimuláns vagyok, takarodjak vissza a szolgálati helyemre, és meg ne próbáljam még egyszer zaklatni. Eszembe se volt. Viszont Filo Gyula annyira megszánt, hogy áthelyezett a konyhára segédszakácsnak. Valójában ekkor tanultam meg főzni, többek között olyan specialitásokat is, mint a darált hússal összekevert, komiszkenyérből és nyers krumpliból készült fasírozott, ami fölöttébb ízlett a katonáknak.

Mielőtt szakács lettem volna, távirat érkezett hazulról, hogy január 20-án megszületett a kisfiunk, Karcsika. Feleségemmel előre megállapodtunk, ha a második gyerekünk fiú lesz, a Károly nevet kapja. Mivel a téli szabadságomat kimerítettem, ezért csak eltávozásra engedtek haza.

A tényleges szolgálatomból hátralevő pár hónap könnyen telt el, hiszen a beosztásom kényelmes volt és gyakrabban kaptam eltávozást is, negyvenhárom nyarán pedig hazamehettem ismét aratni. Meg se kezdődött a munka, amikor távirat érkezett, azonnal menjek vissza a laktanyába. Rosszat sejtettem. Csakhamar kiderült, okkal, mert viszszaérkezve mindjárt megtudtam, Filo Gyula parancsnoksága alatt menetszázad indul a frontra, s a létszámból már csak egy ember hiányzik.

A század öregkatonái közül ketten voltunk nősek, családos emberek, a csolnoki Báti András meg én. Ha megvan a menetszázad létszáma, mindketten visszamaradhattunk volna, de hát azt mondták, egyikünkre szükség van. Dombóvári, aki közben századparancsnokhelyettes lett, győzögetett, hogy menjek velük önként a frontra, Filonál elintézi, én legyek a főszakács, de nekem semmi kedvem sem volt hozzá. A századparancsnok úgy határozott, húzzunk sorsot Bátival. Mit ad Isten, a rövidebb gyufaszálat én húztam, Báti boldogan kezet nyújtott, ment vissza szabadságra, én meg lehangolódva in-

dultam vételezni. Összepakoltam a teljes felszerelést, aztán leültem mellé szomorkodni. Alig telt el néhány perc, odajött hozzám egy nyitragerencséri újonc és azt mondta, ő legényember, ha akarom, kimegy helyettem a frontra.

– Ne bolondozzon – feleltem –, a fronton nem futballmeccset játsszanak, ott el is eshet az ember.

– Tudom – felelte, és tovább erősködött. Végül kisütötte, hogy szerelmi bánata miatt ennyire elszánt, meg hát előbb-utóbb úgyis rákerül a sor, minek várjon. Dombóvári szólt közbe, hogy majd ő elintézi Filoval a cserét, amit meg is tett. Miután sikerült, a fiúnak átadtam a felszerelést, sok szerencsét kívánva neki, majd tőle és Imrétől is elbúcsúztam, aztán akáresak Báti, én is siettem vissza szabadságra. Már nem sok idő volt hátra a sorkatonai szolgálatomból, mert 1943. szeptember 29-én leszereltem.

A régiekből nem sokan maradtunk, de az a néhány, aki megúszta a menetszázadokat, nagy dorbézolást csapott. Üveg borokkal a kezünkben szálltunk fel Komáromban az esztergomi vonatra, de én csak Nyergesújfaluig vettem jegyet, mert mint már említettem, ott volt a folyóátkelőhely. Az úton annyira sikerült beboroznom, hogy közben elveszítettem az addig féltve őrzött karórámat. Érdekes, milyen kicsi vagy inkább kicsinyes dolgokra is képes emlékezni az ember.

Bérmálásra Foltán keresztapáméktól kaptam egy zsebórát, amit később eladtam és kiegészítve az árát, harminckét pengőért vettem egy divatos karórát. Hozzám hasonszőrűek közül kevesen dicsekedhettek ilyesmivel. Még az órás reklámja is megmaradt az emlékezetemben. Így szólt:

„Lekési élete legfontosabb találkozóját, ha nem pontos az órája.

Óra, ékszer, látszer, Lekésinél Esztergomban, a Kossuth Lajos utcában."

Óra hiányában aztán nekem is vigyáznom kellett, hogy le ne késsem a ladikjáratot, amely naponta a bal parti erdészháztól a jobb parti Nyergesújfalura meg vissza szállított. Ugyanis abban a gyárban kaptam munkahelyet, amelynek a felépítése előtti földmunkákban részt vettem. Igaz, nem jól fizetett munkám lett, de kényelmes. Gyári tűzoltónak vettek fel a műselyemgyárba, amelyet mi még ma is „Viszkóza" néven emlegetünk. Munkám, mint a többieké, kiképzéssel kezdődött, majd gyakorlatozni jártunk és tűzőrző szolgálatot teljesítettünk, tegyem hozzá, hogy a saját ruhánkban. Egyenruhája egyedül Bujdosó Lászlónak, az őrség parancsnokának volt. Amolyan ténfergő

munka volt ez. Jártuk az üzemet vagy a portán teljesítettünk kisegítő szolgálatot, meg az órát kellett naponta felhúzni. Ami rossz volt az egészben, hogy éjszakai szolgálatra is beosztottak. Tűzeset szerencsére egyszer sem fordult elő a nyolc hónap alatt, amíg ott szolgáltam. Igaz, még ennyi sem telt el októbertől májusközepéig. Ugyanis 1944. május 17-én kaptam meg a SAS-behívót, ami azt jelentette, most már mennem kell a frontra. Ama rövidebb gyufaszál okán ez akár egy évvel előbb is megtörténhetett volna velem.

III. rész
A HÁBORÚ

A veszedelmes ember

– A bevonulási parancs, azaz a SAS-behívó Komáromba szólt, melynek értelmében huszonnégy órán belül a kijelölt helyen kellett jelentkeznem.

Ismét találkozhattam régi katonakollégáimmal egykori szakaszomból, akiket velem együtt addig elkerült a háború. Mindössze hatan maradtunk: Báti András Csolnokról, Dankó József Tokodról, Majtényi János esztergomi fuvaros, aki a szakaszparancsnok lovásza lett, Pekarik István asztalosként bútorgyári munkás, Galántáról, egy Botka nevű szlovák fiú, valamelyik Szenc melletti tanyáról, ő is motorkezelőként szolgált Esztergomban, akárcsak én, de neki géplakatosi szakmája is volt, s végül jómagam.

Örülgettünk egymásnak, már amennyire öröm lehetett, hogy együtt megyünk a háborúba.

Egy 30–40 emberből álló, önálló szakaszba soroltak be bennünket. Azért nem emlékszem a pontos létszámra, mert tizenkét rohamcsónakot kaptunk, ezek személyzete huszonnégy fő, de a felvonuláshoz kisegítő személyzet is kellett.

Szárazföldön a csónakokat lóvontatta speciális kocsikon szállítottuk, kettőt egy járművön, amelyet két ló húzott. A kocsisok gyorskiképzésen átesett póttartalékosok voltak. Külön kocsik kellettek az élelem, a takarmány, a szalma és a katonák szállítására.

Parancsnokunknak az esztergomi Gutrai József tartalékos zászlóst nevezték ki, aki nálam egy évvel volt idősebb. Ismertem őt Szentgyörgyhalmáról, ahol diákkorában a cséplőgép mellett volt ellenőr. Ő is emlékezett rám, s mint régi ismerőst, engem nevezett ki szakácsnak.

Az előkészületi munkák két hétig tartottak, viszont a bevagonozásra mindössze egy napot kaptunk. 1944. június 2-án indult velünk

a szerelvény Lengyelországon át a keleti frontra. Breszt-Litovszk érintésével a régi Galícia nyugati részén fekvő Kobrin városába kerültünk. A vonat lassan döcögött velünk, mert a síneket sok helyen megrongálták a partizánok, bombatámadások is gyakran érték a vasutakat, minket ugyan sohasem vettek célba, de az előttünk haladó német szerelvényt igen. A biztonság kedvéért szerelvényünk előtt külön jármű haladt.

A tábori konyhánk nyitott vagonon volt elhelyezve, ahol két kondérban főztem. Krumpli, bab, szárított hagyma jutott bőven, többnyire hús is, leginkább marhahús. A katonák napi kenyéradagját fél vekniben szabták meg, amit mindenki reggel kapott meg, katonai nyelven faszolt, de be kellett osztania, hogy a vacsorához is maradjon belőle.

Kobrinba érve kivagonoztunk, majd egy kiürített szovjet kaszárnyába szállásoltak be bennünket, csónakjainkat pedig egy számunkra meglehetősen furcsa nevű folyócska – úgy hívták, Pina – vizére rakatták le. A feladatot, hogy az esetleg visszavonuló katonaságot menekítsük át a vízen, nevetségesnek tartottuk, mivel a keskeny folyót akár át is lehetett volna ugrani. Azóta katonai térképeken is kerestem, de csak az egyik rövidke kék vonal alapján sejtem, melyik lehetett az, viszont a nevét leírva sehol se találtam. Csallóközies sík vidék volt Kobrin környéke, maga a város néptelen, mert a civil lakosságot evakuálták.

Az én feladatom maradt, hogy főzzek a legénységnek, és a hozzá való nyersanyagot vételezni eljárjak a német alakulat raktárába. Amikor az étel elkészült, lovas kocsin vittem ki a gyakorlótérre, ahol a fiúk legtöbbször élvezettel sütkérezve a napon, a füvön elterülve heverésztek.

A németektől gyakran kaptam kelkáposztát meg húst is, ám először ott találkoztam művajjal meg marmeládénak nevezett préselt gyümölcsízzel. Elég jó volt, viszont a németek barna, morzsalékos kenyerével nehezen barátkoztunk meg, ami nem csoda, mert a lisztjébe beleőrölték a gabona toklászát is szálkástul. A fiúk kitalálták, fűrészporból készült, a vajra meg, hogy csatornaszennyből nyerték ki, ezért egyesek meg sem ették. Annál jobban kedvelték főtt ételeimet, amelyekből bő adagokat mértem a csajkáikba.

Úgy tudtuk, a németektől független, önálló magyar alakulat vagyunk, de hogy miféle magasabb egység része a szakaszunk, fogalmunk sem volt róla. Még Komáromban azt sulykolták belénk, hogy

legfőbb parancsnokunk vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, de hol volt már akkor a Jány vezette 2. magyar hadsereg, amelyet az oroszok még negyvenhárom januárjában tönkrevertek a Donnál.

A már említett Hadtörténeti lexikonban a „Magyar csapatok lengyel területen" címszó alatt többek között ezek olvashatók: „...a II. tartalék hadtest teljes tüzérségével megerősítve a VIII. német hadtest kötelékében a Pripjaty északi partján, Jazovina–Komorovo térségében szovjet reguláris alakulatokkal szemben látott el védelmi harcfeladatot, a 5. és 23. tartalék hadosztály az arcvonal mögött a Breszt–Bereza–Karteska, a Breszt–Kobrin–Pinszk, illetve a Breszt–Wlodowa vasútvonalat biztosította. Nagyobb erejű szovjet támadás június 21-én érte a magyar csapatokat, a 12. tartalék hadosztály 250 fős veszteséggel tudta visszafoglalni elvesztett állásait. (...) Az I. Belorusz Front 28. hadseregének támadása elsősorban a június második felében Luniniec közelébe szállított, s szintén a 2. német hadsereg alárendeltségébe léptetett 1. magyar lovashadosztályt érte. – (amely) a július 3–4-i kleck-timkowicei ütközetben súlyos veszteségek árán, mocsaras területen át vágta ki magát a szovjet bekerítésből. (...) július 10–15. között a XXII. német hadtest alárendeltségében a Grywda-patak mentén, illetve Pruzana térségében folytatott utóvédharcokat. A közel 2500 fős veszteséget szenvedett lovashadosztályt július 15-én vonták a II. tartalék hadtest kötelékébe. (...) Július 21-től a II. tartalék hadtest parancsnokságának legfőbb törekvése az volt, hogy a Breszt irányába visszaszorított seregtestet a Bug folyó mögé vonja hátra."

– Abból, hogy a frontokon mi történik, mi csupán annyit tudtunk, amennyi hírként szájról szájra járva eljutott hozzánk. Tehát a valóságból szinte semmit. A csónakosaink egyetlen vánszorgó német katonát hoztak át a folyón, aki azt mondta, az alakulatából egyedül ő élte túl az orosz támadást, a többiek vagy elestek, vagy fogságba kerültek. Találkoztunk a szétvert magyar lovas hadosztály maradékával is. Egy-egy huszár kantárszárral egymáshoz kötözött négy-öt lovat vezetett együtt, szinte egy ménesrevalót. Azt beszélték, hogy a régi harcmodor szerint felsorakoztak egymással szemben a huszárok és a kozák lovasok, s amikor megindult a roham, az ellenség csapatának vonala szétnyílt, s a mieink belerohantak a szovjet tankok géppuskatüzébe. Az emberek, mint a legyek, hullottak le a lóról. Valóságos vérfürdő volt. Később megtudtuk, hogy a katonák az ottani,

főleg lengyel parasztoknak pálinkáért adogatták el az összefogdosott lovakat.

Minket Kobrinban semmilyen támadás nem ért, pedig fölöttünk vonultak át a szovjet repülők, amelyek főleg a város rőpterét és a vasútállomást bombázták. Aztán hirtelen parancs jött, hogy rakjuk kocsikra a csónakokat és vonuljunk vissza, mert megindult a szovjet offenzíva, félő, bekerítenek bennünket. A szovjetek mindig U alakban indították a támadást, nyilvánvalóan a német és a magyar csapatok bekerítésének szándékával.

Ettől kezdve folyvást visszavonultunk, mondhatnám, menekültünk, hogy bent ne rekedjünk a szovjetek valamelyik gyűrűjében.

Felmerülhet a kérdés, milyen volt a hadiállapot 1944 nyarán Közép-Európa keleti térségében.

Még tényleges katonaként szolgáltam Komáromban, amikor a német csapatok március 18–19-én megszállták Magyarországot. Ez a tény nemcsak az egyszerű magyar emberekben váltott ki ellenérzést, hanem a tisztek többségében is.

Az, hogy én, családom politikai hovatartozása, így hát neveltetésem által antifasiszta voltam, s katonakollégáim közül is igen sokan, természetes volt. Azt azonban, hogy valami baj van a hadvezetéssel, csak a visszavonulások idején tapasztalhattuk. Túlzás lenne azt állítani, tudatosítottuk is, csupán a demoralizáltság erősített meg bennünket abban, hogy a háború befejezéséhez közeledik. Szállongtak hozzánk hírek, hogy több csatlós országban is felkelés tört ki a németek ellen, de hogy hol és milyen mértékben, nem tudtuk. Azt sem, hogy az angol-amerikai csapatok júniusban partra szálltak Normandiában. Ám annak hírét, hogy merényletet követtek el Hitler ellen, a lengyel civilek juttatták el hozzánk, éspedig úgy, hogy folyvást azt kiabálták felénk: „Gitler kaput”.

Minket a csónakjainkkal a Bug nyugati partján fekvő, Breszt közeli egyik falucskába irányítottak, ahol vagy tíz napig tartózkodtunk. „Legfőbb” parancsnokunk továbbra is Gutrai zászlós maradt, rajta kívül más tiszttel nem érintkeztünk. A szakaszban több tisztes is szolgált, de szerepet csak a két szakaszvezető kapott közülük. Egyik a szakaszparancsnok helyetteseként a csónakosok parancsnoka volt, a másik pedig a fogatosoké. Mellém is beosztottak egy embert segédszakácsnak, akivel jól kijöttünk, viszont a zászlóssal egyre feszélyezettebbé vált a kapcsolatom. Neki külön kellett volna főznöm, ami szinte lehetetlen volt. Néha összehoztam számára egy kis extrát, ha

egyáltalán annak lehetett tekinteni a külön lábasban főzött valamit, de ő nem tartozott a nagy igényű tisztek közé, már ami az étkezést illette, ám annál inkább ragaszkodott az italhoz. Neki külön rumadag járt, s azt kívánta, hogy adjak neki a legénységéből is. Mondtam, az enyémet megihatja, de a fiúkééből nem adok, amiért megorrolt rám. Aztán a Bug mellett közbejött valami, ami végképp megrontotta a kapcsolatunkat. Állítólag egy kémelhárító törzsőrmester érkezett hozzánk, aki felőlem érdeklődött, nem terjesztek-e a szakaszunkban békehangulatot. Már ezt megelőzően bevallottam a zászlósnak, hogy apámat csendőri megfigyelés alatt tartják, mire ő közömbösen azt válaszolta, tudja. Ezzel mintha le is zárult volna a probléma akkor. A törzsőrmester állítólagos megjelenése után – én ugyan nem láttam őt – Gutrai kitalálta, hogy piszkosak a kondérok, ezért engem mint szakácsot kénytelen leváltani és átminősíteni kocsisnak.

– Miért kocsisnak, amikor engem motorkezelőnek képeztek ki Esztergomban? – kérdeztem, de nem felelt rá. Aztán pár nap múlva felsorakoztatta a szakaszt, és parancsban olvasta fel, hogy megrovásban részesít, mert az éjszakai szolgálat alatt elhagytam az őrhelyemet. Ez olyan vétségnek számít, amiért, ha Magyarországra érkezünk, hadbíróság előtt kell felelnem. Hazug rágalom volt, amivel vádolt, de nem szólhattam ellene semmit. Amikor négyszemközt beszélt velem, azt állította, éjjel, amikor őrségben kellett lennem, hiába keresett, nem talált. Így akár az oroszok át is jöhettek volna a folyón, hiszen alig több mint ötven méterre vannak tőlünk.

– Én ott álltam az egyik szalmabála mögött, nem aludtam, de önt nem láttam sehol. Ha keresett volna, biztosan megtalál az őrhelyemen – mondtam.

– Ha befogod a pofádat, nem lesz az ügyből semmi. Értetted? – szólt erélyesen.

Többet nem vitatkoztam vele.

Azt viszont, hogy hagyjuk el a Bugot, valószínűleg ő maga ötlötte ki. Egyik este szinte suttogva mondta, hogy éjjel csendben emeljük ki a csónakokat a vízből, rakjuk őket kocsikra és még virradat előtt induljunk el nyugatnak. Mi, két erdélyi fiúval összebeszélve, úgy határoztunk, ott maradunk a folyónál, bevárjuk az oroszokat és megadjuk magunkat. Már hajnalodott, amikor a kocsik elindultak, ám elfogyott a merszünk és csatlakoztunk a többiekhez.

Amióta bevonultam, folyvást eszemben járt, mely szavakkal bocsátott útra Nagy János Muzslán: „Téged most kivisznek a frontra.

Ha fegyvert adnak a kezedbe, tudnod kell, ki ellen fordítsd." Sejtettem, de valójában nem tudtam, mit értett ez alatt. Talán hogy lődözzük le a tisztjeinket, és álljunk át az oroszokhoz? Balgaság. Ilyesmit csak olyan ember tanácsolhatott, akinek halvány fogalma sem volt a háborúról. Ott az egymással szembenállók minden moccanásra tüzelnek. Kit érdekel az, hogy kinek milyen az érzelme odaát, csak egyetlen dolog fontos, ne őt érje találat, hanem az ellenség pusztuljon, mert az ő életben maradásának ez az egyedüli feltétele.

Elfoglaltam hát helyemet az egyik kocsi bakján, s gyeplővel a kezemben vonultam vissza a többiekkel. Meglepetésemre Gutrai mellém ült, és soha többé nem tágított tőlem. Mint veszedelmes egyénre, vigyázott rám.

A hosszú visszavonulás

– Csónakjainkat a Bugról, mint említettem, valósággal elloptuk, és besorakoztunk velük a visszavonuló vagy inkább menekülő vegyes csapatok közé.

Bresztet Varsóval egy jó állapotban levő műút kötötte össze, de mi csak ritkán fértünk rá, mert teljes szélességében birtokba vették a gépesített alakulatok, többségükben németek. Rozoga puskáinkat emelgetve gúnyosan kiabáltuk feléjük, hogy itt az új fegyver, a csodafegyver, de ők ránk se hederítettek. Azt, hogy az útról leszorítottak bennünket, nem nagyon bántuk, mert kocsijaink eldöcögtek a szántóföldeken is, amelyeket már jól letapostak az előttünk haladók, de ami fontosabb volt, könnyebben tudtunk fedezéket találni az orosz repülők elől, amelyek szüntelenül szórták apró bombáikat. Mintha kosárból öntögették volna, úgy hullottak alá.

Felülről borzalmas látvány lehetett a hömpölygő tömeg, tankok, autók, lovas kocsik, gyalogosok riadt kavargása. A katonaság közé keveredve vonultak vagy inkább csak vánszorogtak a menekülő civilek is. Vajon miben reménykedtek? Megállni szinte lehetetlen volt, de miért is álltunk volna meg? Veszteségeink szerencsére nem lettek.

Varsóhoz közeledve zászlósunk azt mondta, balra egy mélyút vezet át az erdőn, térjünk le rá. Fogalmam sincs róla, honnan tudta.

Ám alig haladtunk pár kilométert, belebotlottunk az orosz tankokba. Úgy tűnt, mintha nem vettek volna észre bennünket, mi viszont egy ösvényen át nyugatnak fordulva csakhamar elértük az országutat, amelyen a Visztula folyását követve a főváros felé vettük az irányt. Az első híd, amelyet elértünk, egy Prága nevű várost kötött össze Varsóval, de már akkor is egybetartoztak. Furcsállottuk, hogy az utcák tele voltak civil lakosokkal, akik, mihelyt megláttak bennünket, lelkendezve kiabálták: – Vengri, vengri! Gitler kaput, vojna kaput. – Valósággal körülrajongtak bennünket. Némelyek fegyvert, lovakat kunyeráltak. Mi van itt, néztünk egymásra csodálkozva, mire valaki azt mondta, felkelés. Fegyvert nem adhattunk nekik, hiszen csak egy-egy vacak puskánk volt, amelyről mindenkinek el kellett számolnia, de a huszárok lovaiból otthagytunk néhányat. Siettünk utunkra, hogy mihamarabb átjussunk a hídon, sőt magán Varsón is.

A lengyel fővárost elhagyva, tőle nem messze egy faluban ütöttünk tábort, a parasztházak udvarán. Az épületek tömve voltak menekültekkel, nekünk azonban megfelelt fedélnek a sátorlap is. Nyár volt, meleg volt, egyedül az élelemhiány okozott gondot, mert a németektől elszakadva megszűnt az ellátásunk.

Jól tettük, hogy iparkodtunk ki a fővárosból, mert még csak vonultunk át rajta, amikor lőni kezdték a németek.

Pathó Károly és szakaszának tagjai akkor nem tudhatták, hogy a 2. világháború egyik tragikus történelmi eseményének váltak szemtanúivá, amelyről a következőket írja a Hadtörténeti lexikon: „Varsói felkelés: a londoni lengyel emigráns kormány utasítására a Honi Hadsereg (Armija Krajowa, AK) által a megszálló németek ellen indított felkelő akció a lengyel főváros felszabadítására. Máig a II. világháború egyik legtisztázatlanabb és legvitatottabb eseménye. 1944. júl. 29-én a szovjet tüzérség lőni kezdte Varsó Prága nevű előrosát, majd este a moszkvai rádió lengyel nyelvű adásában a németek elleni felkelésre szólították fel a varsói lakosságot és a lengyel fegyveres erőket: »Varsóiak, a szabadság a Ti kezetekben van! Lengyelek, fegyverbe! Nincs veszteni való idő!« A németek ekkorra már evakuálták Varsóból saját állampolgáraikat, a város felett légi harcok dúltak. Annak hírére, hogy szovjet harckocsizó csapattestek bevonultak Prágába, Tadeusz Bór-Komorowsky tábornok, az AK főparancsnoka aug. 1-jén 17^{00}-kor parancsot adott a már előkészített felkelés kirobbantására. Az AK létszáma Varsóban ekkor 40–50 ezer fő volt, katonai fegyver-

zettel felszerelve hozzájuk több tízezer lakos csatlakozott. A jól felszerelt és nehéz fegyverekkel is rendelkező német helyőrség 14 ezer főt számlált. Három nap alatt a felkelők ellenőrzésük alá vonták a város nagy részét. Augusztus 4-én von dem Bach-Zelewski SS-Obergruppenführer und General der Polizei parancsnoksága alatt mintegy 25 ezer fős hadtest érkezett a felkelés leverésére, amely harckocsikkal és tüzérséggel is rendelkezett. Ugyanezen a napon az I. Ukrán Front hídfőt foglalt el a Visztulán, Baranownál. A Bach-Zelewski vezetése alatt álló SS alakulatok belekezdtek a város lerombolásához és a civil lakosság lemészárlásához. Augusztus 19-én a németek általános támadást indítottak az AK ellen, egyidejűleg a Luftwaffe bombázni kezdte Varsót. Az angolszász légierő kísérletet tett, hogy légi úton nyújtson segítséget a felkelőknek. Mivel a Szovjetunió nem engedte meg, hogy területéről angol repülőgépek szálljanak fel, az olaszországi légibázisokról felszálló egyes kötelékeket a hosszú légi úton súlyos veszteség érte, emiatt az akciót leállították. Összesen a brit gépek 40 t, az amerikai gépek 120 t hadianyagot juttattak el Varsóba, közben 56 repülőgépet vesztettek 402 repülő katonával. Később a szovjet légierő juttatott el némi utánpótlást Varsóba, de az általuk ejtőernyővel ledobott lőszereket az AK fegyvereiből nem lehetett kilőni. Aug. 29-én az I. Ukrán Front védelembe ment át, majd erőinek átcsoportosítását követően szept. 8-án Szlovákia irányában megindította a duklai hadműveletet. Szept. 14-én az I. Belorusz Front érte el Prágát, a kötelékében harcoló I. lengyel hadtest hídfőt foglalt a Visztulán. Az ellentámadást indító német csapatok 23-ára felszámolták a hídfőt. Az AK ezt követően egyre kisebb területre szorult vissza, végül parancsnoksága okt. 2-án aláírta a kapitulációt. – A 63 napig dúló elkeseredett harcokban mintegy 17 ezer felkelő vesztette életét, 15 ezren megsebesültek. A német megtorló akciók következtében 17 ezer varsói lakos halt meg, 70 ezret koncentrációs táborba vittek. A németek vesztesége 3 ezer halott és 8 ezer sebesült volt. A felkelésben az AK elvérzett, a további eseményekben számottevő szerepet már nem játszott. – Nyugati történészek szerint a szovjet vezetés tudatosan hagyta vérbe fojtani a felkelést, hogy így szabaduljanak meg a londoni emigráns kormány irányítása alatt álló, jelentős erőt képviselő AK-tól, amely adott esetben a megszálló szovjet csapatokkal szemben is számottevő ellenállást fejthetett volna ki. A szovjet hadvezetés arra hivatkozott, hogy nem ismerték előre a felkelés kirobbantásának idejét, ennek következtében nem volt idejük a meg-

felelő tervek kidolgozására, és megfelelő erejű csapatok Varsóhoz irányítására. Az eleve a lengyel főváros közelében harcoló erőknek be kellett várniuk az utánpótlást és a megerősítést, s mire az beérkezett, már késő volt. A felkelés leverését a német erőkoncentrációnak tulajdonították. Ezt a nézetet vette át a szovjet történetírás is. – A felkelés idején vezényelték Varsó térségébe a 2. magyar tartalék hadtestet, amelyet a 9. német hadsereg alárendeltségébe utaltak. Seregtestei (5., 12. tartalék hadosztály, 1. lovas hadosztály) a varsói külső gyűrűben foglaltak állásokat, az AK ellen nem kerültek bevetésre. A németek felé semleges magatartást tanúsítottak, ellenben az AK-t élelemmel, katonáit egészségügyi, sőt hadianyaggal és fegyverek átadásával támogatták. A gyűrűn át Varsóból menekülő lengyel polgári lakosságot átengedték, és a sebesült lengyel katonáknak egészségügyi ellátást biztosítottak."

– Kezdetben valóban nem tudtuk, csupán sejtettük, mi történt, ám abból, hogy a németek szüntelenül lőtték, bombázták a várost, minden világossá vált előttünk. Hátborzongató volt látni, de főleg hallani a Stukák morajlását, a zuhanóbombázók támadásával járó süvítő, bömbölő hangokat.

Idézet A 2. világháború repülőgépei című könyvből: „Amikor a JU 87 közel függőlegesen zuhanva, üvöltő szirénahanggal bombát vetett, a pszichológiai hatás, amelyet ez a kellemetlen, keselyűhöz hasonló repülőgép keltett, sokszor nagyobb hatású volt, mint a támadás tényleges eredménye. A gép »Stuka« néven volt közismert, amely a »Sturzkampfflugzeug« (zuhanóbombázó repülőgép) rövidítéséből származik, noha minden zuhanóbombázónak ez volt a hivatalos német elnevezése." Tegyük hozzá, a német tervezők direkt a fent leírt szándékkal konstruálták e gépeket.

– A fentiek alapján mi a németek külső gyűrűjében állomásoztunk anélkül, hogy tudomásunk lett volna róla. Egyébként is a háborúban az alakulatával ide-oda sodródó közkatona sosem tudja pontosan, hol jár és mi történik körülötte, hiszen semmilyen tájékoztató anyag, térkép, hírközvetítő eszköz nem állt a rendelkezésére. Azt tudhatta, amit a tisztjei mondtak, a neki küldött leveleket, ha egyáltalán eljutottak hozzá, akáresak az őáltala írtakat, cenzúrázták. Persze azért mégsem voltunk hermetikusan elzárva a világtól, mert mindig akad-

tak közöttünk, akik valami módon információhoz jutottak és azt tovább adták. S azt, hogy érintkezzünk a lakossággal, nem lehetett megtiltani. Gutrai mint jó magyar hazafi maga is híve volt a történelmi múltra épülő lengyel–magyar barátságnak. Ezt több példával is bizonyította. Egy alkalommal beküldött bennünket az ostromlott városba, hogy amit össze tudunk szedni, takarót, ruhát, edényeket, hozzuk ki a menekülteknek. Miután megtettük, nagyon hálásak voltak a szerencsétlenek. Olyasmi, hogy a katonák közül valaki valamit eltulajdonított volna, nem fordult elő. Egyszer élelmet szerezni is elindultunk, de nem nagy eredménnyel tértünk vissza. Akkor már napok óta koplaltunk, de nemcsak mi, a helyi lakosság és a menekültek is. Az egyik tanyán mézpergetés közben értük a gazdáékat. Mondogatták szegények, hogy a németek minden ehetőt elvittek tőlük, de azért a mézből szívesen adtak, sőt, honnan, honnan nem, néhány baromfi is előkerült. Boldogan indultunk vissza a szálláshelyünkre, csakhogy útközben kiesett a kocsink kereke, s hajszálon múlott, hogy nyakunkat nem szegtük; persze a kocsin levő tyúkjaink szétrebbentek, jó búvóhelyet lelve a kukoricásban; bottal üthettük a nyomukat. Falusi ember létünkre nagy örömünkben megfeledkeztünk róla, hogy összekössük a lábukat. Mit tehettünk mást, nevettünk a maflaságunkon. Bezzeg nem volt nevethetnékünk a harmadik kalandnál. Egy kétségbeesett lengyel férfi jött hozzánk azt tudakolva, hol van az „oficér". A zászlósnak kézzel-lábbal magyarázta, hogy megtámadták őket az „ukrajincik" és kegyetlenkednek velük. Gutrai mint jó lengyelbarát, „Gyerünk, fiúk!", kiáltotta, és rohantunk rendet tenni, csakhogy csapdába estünk, nem is akármilyenbe. Azt a falut, amelyikből a lengyel jött hozzánk, ukrán banderisták szállták meg. Hasonló gyülevész csapatot képeztek, mint annak idején a magyar Rongyos Gárda. A férfiak közül volt, aki civil ruhát viselt, mások felemás egyenruhát, viszont katonasapka helyett sajátos kucsma díszelgett a fejükön. Kerek volt, drapp színű, teteje piros, rajta két fehér csík keresztezte egymást. Nők, gyerekek is tartoztak hozzájuk. Minket egykettőre lefegyvereztek, betereltek az iskolába, nem volt kétséges, mi a szándékuk velünk. Volt mit tennie a zászlósnak, hogy megértesse velük, mi azt hittük, az orosz csapatok előőrsei lepték meg a lengyeleket, nem tudtunk róla, hogy az ukránok között vannak, akik, akárcsak mi, a németek oldalán harcolnak a szovjetek ellen. Vagy két óra múltán engedtek szabadon bennünket.

Pár napi tétlenkedés és koplalás után a szakaszparancsnoknak sikerült felvennie a kapcsolatot a feletteseivel. Varsótól délre irányítottak bennünket, ám ott hiába várakoztunk, mert a Visztula keleti partjáról senki sem jelezte, hogy át akar jönni a folyón. Tudomásul kellett venni, hogy szakaszunknak a térségben nincs mit keresnie, ezért hát bevagonoztak bennünket és útnak indítottak Magyarországra, ahová óriási vargabetűt leírva jutott el velünk a szerelvény. Állítólag Németországot érintve, valahol a nyugati határon áthaladva jutottunk be az országba. Hogy merre jártunk pontosan, nem tudnám megmondani, csak arra emlékszem, hogy egy reggel kitekintve a vagonból, a vasútállomás épületén azt olvastuk, Kaposvár. Innen keletnek haladva, a Tiszához érve Csongrádon rakodtunk ki a vonatból.

Felesküvés Szálasi ellen

A Tiszánál találkoztunk a Filo Gyula vezette rohamcsónakos századdal, amelynek egyik kocsisa a muzslai Krakó István volt. Azt gondoltam, hozzájuk csatolnak bennünket, de nem tették, így továbbra is önálló szakasz maradtunk. Csónakjainkat vízre bocsátottuk, aminek semmi haszna sem lett, mert két nap múltán a Tisza túlsó partján megjelentek az oroszok, s irgalmatlan tűz alá vettek bennünket, aminek következtében itt estünk át az első igazi tűzkeresztségen. Amennyire bírtak, megszórtak bennünket nemcsak lőfegyverekből, hanem repülőkről kisebb-nagyobb bombákkal is. Egy vaskos kapuoszlop mögé lapulva találtam menedéket, így csupán a tenyeremen sebesültem meg, viszont a közelemben levő két katonát derékban kettévágták a repeszek. Két-három lépésre lehettek tőlem.

Az oroszok megint úgy támadtak, mint Galíciában, Csongrád két szélén törtek át a Tiszán, és be akartak keríteni bennünket. Szedtük gyorsan a sátorfánkat, azaz szedették velünk. Csónakjainkat kocsikra rakva megindultunk Kiskunfélegyháza felé. Menekülés közben észrevettük, hogy az út jobb oldalán egy bedöglött teherautó áll megpakolva katonaruhával. Nem törődve az aknatűzzel, odarohantunk, és amennyi gúnyát sikerült átnyalábolnunk, annyit markoltunk fel és rohantunk vele vissza a kocsihoz. Így sikerült elnyűtt nadrágaink helyett újakhoz jutnunk.

Kiskunfélegyháza előtt egy tábornok állta el utunkat. Ekkor láttam először ilyen magas rangú tisztet, meglepett, hogy személyesen osztogatta parancsait a katonáknak, tudtunkra adva, frontvonalat akar kialakítani. Látva csónakjainkat a kocsikon, intett, hogy haladjunk tovább, de a többieket visszatartotta, ássák be magukat és foglaljanak el tüzelőállást, ami ott, a nyílt terepen teljesen értelmetlennek tűnt. Ahogy haladtunk tovább, észrevettük, hogy két zöldparolinos katona is hozzánk szegődött, de a zászlós nem kergette őket vissza.

Félegyházán áthaladva Kecskemétre mentünk, ahol egy parkban telepedtünk le. Gutrai közölte velünk, ő felmegy Budapestre parancsért, s amíg vissza nem jön, addig onnét ne mozduljunk el.

A nagyfokú fegyelmezetlenségről nemcsak a két zöldparolinos hozzánk csatlakozása tanúskodik, hanem az is, hogy szakaszunk egyik tagja, Kecskeméti tizedes, keresztnevére nem emlékszem, mert csak így emlegettük egymás közt, engedély nélkül hazament Lajosmizsére, s csak hetek múlva, Dunaföldvárnál talált meg bennünket.

A szakaszparancsnok helyettese, egy miskolci fiú, Kassai Tivadar tartalékos szakaszvezető, megszegve a zászlós parancsát, azt javasolta, induljunk el Pest felé, s ha majd odaérünk, szétszéledünk a városban, ahonnan majdcsak hazajutunk valahogy. Ezzel egyrészt azt szeretném érzékeltetni, hogy családias légkör uralkodott a szakaszunkban, más szempontból pedig azt, hogy mennyire naivak voltunk, merthogy az egymással szemben álló csapatok erőviszonyairól, a németek makacs kitartásáról és a nyilasok elvetemültségéről nem sokat tudtunk. Annyira viszont nem voltunk buták, hogy ne sejtettük volna már régen, Magyarország a háborúban nem sokat számít. Mint a közkatonák többsége, arról is meg voltunk győződve, hogy a magyar politika és hadvezetés számára mi senkik vagyunk, hagynak elveszni bennünket, illetve könnyelműen feláldoznak.

Alig hagytuk el Kecskemétet, meglepődve láttuk, jön szembe velünk Gutrai. – Hogy merték elhagyni a helyüket? – üvöltötte. Ilyen idegesnek még sohasem láttuk őt. Annyira kikelt magából, hogy előrántotta a pisztolyát és Kassainak a lába elé lőtt. Aztán lehiggadva közölte velünk, Dunaföldvárra vezényeltek bennünket. Tehát nem Budapest felé kellett mennünk, hanem Soltnak, mert legközelebb ott ívelte át híd a Dunát. Hogy mely településeken vezetett át bennünket a zászlós, nem emlékszem rá. A térképet böngészve, most utólag úgy vélem, Kunszentmiklóson lehettünk, amikor hasonló módon, mint Varsóban, megteltek az utcák emberekkel, civilek katonák közé keveredve a békét éltették.

Én is szinte önkéntelenül elkiáltottam: „Éljen a béke!" Egy tiszt megragadta a lovam kantárját, s megállított. – Fiam, valahol szállásoljatok be és gyertek a városháza elé! – parancsolta. Az egyik házba bementünk, de teremtett lelket nem találtunk, ám hangosan szólt a rádió. Éppen Horthy Miklós proklamációját olvasták fel, amelyben bejelentette, fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. (Ennek idejét perenyi pontossággal följegyezték a történészek; 1944. október 15-én 13 óra 10 perckor történt.) Tehát vége, vége a háborúnak, mehetünk haza. Bajtársaim az udvaron a kocsikerekekhez verték puskáikat, ám kitekintve az utcára, láttuk, hogy géppisztolyos német katonák sétálgatnak. Nem mentünk a városháza elé, ott maradtunk az udvaron. Hallottuk, hogy a rádió folyvást ismételgeti: „Beregfy Károly vezérezredes azonnal jöjjön Budapestre!" Rosszat sejtettünk.

Másnap alarm: „Minden alakulat menjen a futballpályára!" – kiabálták. Mire odaértünk, a pálya tele volt felsorakoztatott katonákkal. Minket is közéjük tereltek. Ami meglepett bennünket, az alakzat négy sarkán ránk irányított géppuskák álltak.

„Eskütétel lesz", hullámzott át a tömegen. Véletlenül Krakó István mellé kerültem.

– Mit akarnak ezek, halomra lőni bennünket? – nézett rám földim ijedten.

– Mondják utánam! – harsogta felénk egy tiszt, és olvasta az eskü szövegét. A körülöttem levők mind mást mondtak, én is, Krakó is, épp a fordítottját annak, amit elvártak tőlünk, de kit érdekelt. Hivatalosan úgy könyvelték el, a honvédség felesküdött Szálasi Ferenc nemzetvezetőre. Mehettünk további parancsot végrehajtani.

Pár nap múlva Dunaföldváron kaptam kézhez anyám levelét, amelyben arról értesített, hogy apámat a nyilasok internálták. Több muzslaival együtt Komáromba vitték a Monostori Erődbe. Nyílt levelezőlapon küldtem a válaszomat, amelyen ez állt: „Amit apámmal tettek, meg fogom bosszulni." Érthető, hogy nagyon elkeseredtem. Aztán meglepetésemre Kecskeméti tizedes szólított meg.

– Találkoztam apáddal Komáromban.

– Tréfálkozol velem?

– Ott volt, ahol az orosz hadifoglyokat tartották, a drótkerítés mögött.

– Te hogy kerültél oda?

– Azt hittem, Komáromba vezényeltek benneteket, ezért Lajosmizséről odautaztam, de visszairányítottak ide, hozzátok.

Ostoba kaland volt, amire vállalkozott, mert híre járta, figyelmeztettek rá bennünket többször is, hogy a katonaszökevényeket „felkoncolják". Akit a tábori csendőrök, majd a nyilasok elkaptak, a rögtönítélő bíróságok nyomban kivégeztették, kit agyonlőttek, kit egyszerűen felhúztak valamelyik telefonpóznára vagy fára.

Nézzük, milyen volt a katonai helyzet abban a térségben, amelyben Pathó Károlyék szakasza heteken át ténfergett!

„Az 1944. október 15-i sikertelen fegyverszüneti kísérlet után hatalomra kerülő fasiszta-nyilas politikai és katonai vezetés október 17-én parancsot adott ki a Duna vonalának védelmére. Az 5. tábori pót-hadosztályt leváltották, és a Duna–Tisza között harcoló 3. magyar hadsereg alárendeltségébe utalták. A Duna nyugati partvonalán három védelmi körzet kialakítását rendelték el. Az első védelmi körzet a Dráva torkolatától Paksig terjedt (148 km), védelmét a magyar 1. folyamdandár (pk.: Trunkwalter Ödön vezérkapitány; harcálláspontja: Szekszárd) csapatai: az 1., 2. és 3. folyamzár-zászlóaljak, a 16. határvadász-zászlóalj, a 39/II. őrzászlóalj, az újvidéki csendőrzászlóalj; a IX. (székely) légvédelmi tüzérosztály három ágyús és a 37. tábori tüzérosztály egy ágyús ütegével szállták meg. A folyamdandárnak volt alárendelve az őrnaszádezred is, amelynek 130–140 tonnás »Szeged«, »Győr«, »Kecskemét«, »Sopron« és »Debrecen« őrnaszádjai a Dunán járőröztek. A második védelmi körzet a Pakstól Rácalmásig terjedő 55 km-es vonalon épült ki, beleértve a solti hídfőt is. Itt a »Matolcsy« harccsoport – majd november 1-től »Kesseő« harccsoport néven (harcálláspont: Előszállás kastély) – magyar csapatai voltak védelemben. A solti hídfőben a »Solt« gyalogezred I. és II. zászlóaljai, valamint az 1. légvédelmi tüzérdandár VIII. és 105. légvédelmi tüzérosztályai építették ki védelmi állásaikat; a Duna nyugati partján (és Dunaföldváron) a »Solt« ezred III. zászlóalja és a 102. légvédelmi tüzérosztály biztosított. A harmadik védelmi körzetet – Rácalmástól Vácig – a VI. hadtest erői szállták meg."

– Dunaföldvárról áthelyezték szakaszunkat Baracsra. Gutrai következetesen vigyázott rám, folyvást maga mellett tartott. A haptákolásnak már régen vége szakadt. Közöltem vele, hogy apámat internálták, mire ő: – Úgy kellett neki, miért volt kommunista.

Finálé

– Hogy Baracsra tettek át bennünket, szintén csak feltételezem, mert Dunaföldvártól pár kilométerre északnak nincs más település, amely a Dunához közel lenne. Ott tájékoztatott bennünket a zászlós, hogy mi lesz a feladatunk. A szegedi utászok a Duna keleti partján foglaltak állást, úgynevezett tagokkal. Tagoknak neveztük az összerakható hídelemeket, amelyeknek kettős szerepük volt. Először is hidat lehetett belőlük összeállítani, mert valójában úszóalkalmatosságok voltak, vagyis pontonok, rájuk szerelt hídrészekkel. Már az előzőekben elmondtam, hogy ezeket kellett rohamcsónakjainkkal a helyükre tolni. Másrészt a tagok a folyón átkelő katonák tömeges szállítására is szolgálhattak. Ilyenkor egy-egy tag alá két csónakkal kellett beállni. A tisztek számításai szerint erre akkor került volna sor, ha a híd kevésnek bizonyul, netán találatot kap vagy felrobbantják.

Ha eddig nem tűnt volna fel, annak ellenére, hogy sokan csónakosok voltunk, nekünk a kiképzésünk kezdete óta nem a támadás esetén ránk háruló feladatainkat hangsúlyozták, hanem a visszavonulások biztosításának módját, a katonák mentését, amire szakaszunk esetében soha nem került sor. Mi nem önként voltunk lógós katonák, nekünk ez a szerep jutott. Mint később kiderült, nem a mi kis alakulatunk volt egyedüli ilyen a magyar seregtestekben.

Gutrai zászlóst mint embert nem tudtam hová tenni. Nem hivatásos tiszt volt, de magyar értelmiségi, híve az akkori rendszernek, ám azt is tudta, hogy én és a szakasz katonáinak többsége más beállítottságú, ami számára valószínűleg csak rólam derült ki. A Bug mellett írt jegyzőkönyvet Magyarországra érve mintha elfelejtette volna, sőt az is lehet, hogy megsemmisítette. Miért ült mellettem folyvást, a fene tudja. Óvott vagy a befolyásomtól féltette a katonákat? Hiszen közülük némelyek jóval rebellisebbek voltak, mint én. Baracson sem engedett el maga mellől. Nem emlékszem, hogy csicskása lett volna, pedig jogot tarthatott volna rá. Egyetlen esetet kivéve engem sem bízott meg soha olyan feladattal, amely arra utalt volna, hogy tisztiszolgájának tekint, pedig együtt voltam vele elszállásolva. Egyszer azonban felszólított, kapcsoljam be a házban levő rádiót és keressem meg rajta az orosz vagy az angol adót. Bekapcsoltam, de azt füllentettem, nem értek a kezeléséhez, nem tudom, hol keressem az állomásokat. – Pedig a szüleiddel gyakran hallgattátok – jegyezte meg gúnyosan. Nem feleltem rá semmit.

Időben november elején tartottunk. Tudtuk, körülöttünk heves harcok dúlnak, amelyekből mi alig észleltünk valamit. A Duna menti kis faluban vártuk, hátha mégis hirtelen vége lesz a háborúnak. Zászlósunknak arra is futotta idejéből, hogy egy süldő sertést vásároljon közösen a helyi plébánossal, és nagy lakomát csapjanak. Vacsorára engem is odarendelt Gutrai a plébániára, hogy segítsek felszolgálni. Hiszen van a plébánián személyzet, gondoltam, ott én legfeljebb csak lábatlankodni fogok.

Most álljunk meg egy pillanatra és tekintsük meg a Duna vonalán kialakult hadi helyzetet.

„1944. október 29-én 14 órakor – a Duna–Tisza közén – megindult a 2. Ukrán Front 46. hadseregének budapesti támadó hadművelete. Az október 29-től november 1-ig zajló harcokban a 3. magyar hadsereg a Törtel–Solt vonalra vonult vissza, miközben jobbszárnya: a VII. hadtest a – magyar »Kesseő« harccsoport által biztosított – solti hídfőn és a dunaföldvári hídon a Dunántúlra hátrált. Elsőnek a hadtest balszárnya, a súlyos veszteségeket szenvedett 23. tartalék gyaloghadosztály vonult vissza: a 42. gyalogezred és 201. önálló zászlóalj Alapon, az 51. és 54. gyalogezredek maradványai pedig Németkéren összpontosultak. A 12. tábori tüzérosztály Kisapostagon, a 88. tábori tüzérosztály Dunaföldváron, az 1. tábori tüzérosztály pedig Bölcskénél és Madocsánál foglalt el újból tüzelőállásokat. A visszavonulást a hadtest jobbszárnya, a 10. gyaloghadosztály fedezte: miközben november 2-án a 8. gyalogezred Dunaegyházáról a Dunán kelt át a rácalmás–dunapentelei partokra, a 6. és 18. gyalogezredek (a hadosztály gyalogsága összesen tíz zászlóaljból állt, 15 db páncéltörő ágyúval megerősítve), továbbá a 10., 11. és 74. tábori tüzérosztályok öt könnyű- és két nehézágyús ütege a dunaföldvári hídon át vonult vissza a Dunántúlra. A hadosztálytörzs Hercegfalván, a 18. gyalogezred két zászlóalja Nagyhantoson és Hercegfalván, a 6. gyalogezred, valamint a 10. és 74. tüzérosztályok Perkátán, az 54. utászzászlóalj pedig Adonyban összpontosult. A 11. tábori tüzérosztály két ütege Rácalmáson, egy ütege Ercsiben, az I. önálló tüzérosztály pedig Ráckeresztúron foglalt el újra tüzelőállást.

Mivel a solti hídfőt november 2-tól már közvetlen szovjet támadás fenyegette, a hídfőt védő erőket megerősítették: a már ott levő csapatok mellé felvonult a magyar 18/III. zászlóalj, a »Bátaszék« ezred 2. zászlóalja, két páncélvadászszakasz (12-12 db „páncélrémmel") és

a német 8/IV. SS-rendőrzászlóalj. Ugyanakkor Dunaföldvárnál és a Duna nyugati partvonalán a magyar 8.,15., 18. tábori tüzér- és 152. sorozatvevő osztályok és a német 803. légvédelmi tüzérosztály ment tüzelőállásba, megerősítve a IV. utászzászlóaljjal. A szovjet 31. gárdalövészhadtest 34. lövészhadosztálya november 4-én délután megrohamozta a hídfőt, s szétverte a »Bátaszék« ezred II. zászlóalját. A szovjet támadás 5-én is folytatódott a hídfő északi szakasza ellen, de a német SS-zászlóalj ellenlökése a támadást visszavetette. November 5–12. között a harcok elcsendesedtek."

– Tehát éppen csend volt, amikor a pap és a zászlós vacsoráztak. Én is jóllakhattam a konyhában. Valóban nem kellett felszolgálnom, de a szobából minden szó áthallatszott. Egyszer csak csöngött a telefon, a pap szakácsnője vette fel a kagylót, majd sietve azt mondta:

– Gutrai zászlós urat keresik.

– Parancs érkezett, hogy holnap reggel az összes motorcsónak legyen a solti hídfőnél – mondta zászlósunk a papnak.

Vacsora után elköszöntünk és mentünk a szállásunkra, ahol a következő szavakkal fordult hozzám Gutrai:

– Holnap összecsókolózhatsz a barátaiddal. Visszamégy csónakosnak.

– Hogyhogy? – néztem rá csodálkozva. – Én most már kocsis vagyok, nem motorcsónakos.

– Újra az leszel. Nincs kibeszélés, ez parancs.

Megértettem, hogy ezután már terhére lennék a zászlósnak. Természetes volt, hogy ő ott marad a fogatosokkal, hiszen a tisztek nálunk mindig hátulról irányítottak, ezért sohasem szálltak csónakba. A feladat végrehajtását Kassai szakaszvezetőre bízta, ő pedig a szakasz felével megindult Budapest felé. A háború után Majtényi Jánostól tudtam meg, hogy elvergődtek Esztergomig, és ott csendben szétszéledtek. Neki sikerült otthon meghúznia magát, így valószínűleg Gutrai is megmenekült, de soha senkitől nem érdeklődtem, hogy mi lett a további sorsa. A miénk azonban egészen másként alakult, mint a kocsisoké.

Solt a Duna keleti partján fekszik, a hídfőállás pedig a folyó és a falu között volt. Csónakjainkat kikötöttük, majd behúzódtunk a hatalmas bunkerba. Bevetésünk november 12-én történt, s másnap megindult az oroszok támadása. Először repülők érkeztek fölénk, hasonlóképpen, mint Lengyelországban, apró bombákat szórtak ránk, amitől nemigen

rettentünk meg. Hanem amit a sorozatvető sztálinorgonák, más néven katyusák műveltek, az túltett a németek Stukáin. Ezek nemcsak őrjítő hangjuk által kergették az embert kétségbeesésbe, hanem kiszámíthatatlanul szétszórt robbanófejeikkel is. Bunkerünk közelében a tányéraknákból vagy két méter magas piramis tornyosult. Isteni csoda, hogy nem kapott találatot, mert ha ez megtörténik, kő kövön nem marad, körülötte mindent cafatokra tép a detonáció.

Bevetésünk és a támadás között másfél nap telt el, ám ez idő alatt szinte minden pereben történt valami. Először beterítettek bennünket magyar nyelven írt röplapokkal. „Magyar katonák, adjátok meg magatokat! Álljatok át hozzánk, nem lesz semmi bántódástok. Gondoljatok a szeretteitekre, akik hazavárnak benneteket. Olyan erőkkel álltok szemben, amelyek ellenében nincs semmi esélyetek. Húzódjatok be az erdőbe, és ne lőjetek! Ha megadjátok magatokat, hazamehettek, de ha akartok, harcolhattok a fasiszták ellen." Ilyen és hasonló mondatok voltak olvashatók. Persze hogy közülünk senki sem akart meghalni. A röplapok arra is figyelmeztettek bennünket, hogy ne egyenként adjuk meg magunkat, hanem csoportosan, mert az egyéni akciók veszélyesek.

Elsőnek az a két erdélyi fiú jött hozzám, akik már a Bugnál is azon törték a fejüket, hogy átállnak az oroszokhoz.

– Legalább lopakodjunk előre és puhatoljuk ki, hol vannak – javasolta az egyik.

Este volt már, hajlottam a szóra, elindultam velük a szőlődombok irányába. Az egyik présházból kiszivárgó fényt fedeztünk fel. Odaosontunk, és belestünk az ablakon. Bent oroszokat láttunk, folyt a dínomdánom.

– Pucoljunk el innen gyorsan – mondtam –, mert ha észrevesznek bennünket, végünk. Részeg katonák, ha ellenséges egyenruhát látnak, minden teketória nélkül lőnek.

Visszaérve társainkhoz, elmondtuk, mit láttunk. Természetes, hogy éjjel alig aludtunk valamit. A támadás már kora hajnalban megindult, de mint mondtam, csak repülőkkel és messze hordó lőfegyverekkel, rakétákkal. Amikor a tűz szünetelt, Kassai Tivadarral előrementünk kikémlelni, közelednek-e a gyalogosok, de nem tapasztaltunk semmit. Már jó előre megbeszéltük, nem fogunk harcolni. Egyszeriben azt vettem észre, hogy a fiúk már nem Kassaira figyelnek, hanem rám, sőt maga a tizedes is. Mind azt hajtogatták: „Nem akarunk megdögleni."

– Akkor rakjátok el a fegyvert meg a tölténytáskákat, és mindenki húzódjon be a bunkerba! – mondtam, s közben körültekintve azt vettem észre, igen sokan lettünk. Azokkal szaporodtunk meg, akik az előttünk levő védelmi vonalból visszaszökdöstek. – Aki nem fér be a bunkerba, húzódjon a vízmosásba! Maga mit téblából itt? – kiáltottam rá egy karpaszományos őrmesterre. – Azonnal menjen le maga is! Mint kussoló kutya, oldalgott el mellettem, s tette azt, amit parancsoltam neki. De gyávák lettetek egyszeriben, gondoltam.

Közben egy fiatal hadnagy bukkant fel, aki megpróbálta átvenni tőlem az irányítást azok felett, akik a Duna vízmosta partja mögött lapultak. Amikor megjelent a láthatáron az oroszok hosszú csatárlánca, tüzet vezényelt, de nem lőtt senki. Én is beugrottam a többiek után a bunkerba, ahol egy kívülről jövő durranást hallottam.

– Mi volt ez?

– Kovács hadnagy agyonlőtte magát – mondta egy katona, aki kíváncsian kidugta a fejét.

Szerencsétlen. Láttam őt, ahogy kétségbeesve hadonászott a parton, kiabált, de nem hallgatott rá senki sem. Nemrég kerülhetett ki az akadémiáról. Őszintén sajnáltam őt.

– Mi lesz, ha ideérnek? – aggodalmaskodott valaki.

– Majd közénk dobnak egy kézigránátot – szólt egy másik hang.

– Pathó, te tudsz szlovákul, te beszélj velük! Nyújtsál ki fehér zsebkendőt!

– Nincs fehér zsebkendőm – feleltem.

Egyszeriben vagy ötöt nyújtottak felém. Ami azt illeti, ez alkalommal én is be voltam tojva. Ki tudja, kikkel találkozunk. Netán részegek, azoknak nyújtogathatom a fehér zsebkendőt. Azért megtettem. Egy vaskos kéz hirtelen megmarkolta a csuklómat, és vad mozdulattal kirántott.

– Igyi szudá! Jop tvaju maty!

Életemben először hallottam e mondatot, de sajnos nem utoljára.

– Germán? – kiáltott rám az orosz.

– Magyar – feleltem.

– Maggyar, jop tvaju maty! Papirósza jeszty? – kérdezte.

Miféle papirost akar ez, néztem rá bambán, és elkezdtem kotorászni a belső zsebemben.

– Cigaret – mondta.

Ezt már értettem, s a köpenyem zsebéből elővettem fél marék törmelékdohányt, mire durván rácsapott a kezemre. – Papirosza –

mondta nevetve, és számba nyomott egy szopókás orosz cigarettát. Megveregette a vállamat, majd intett a bunker szája felé: – Davaj von!

– Gyertek ki, nem bántanak! – szóltam le.

Az emberek előbb bátortalanul, majd nekimerészkedve bújtak elő, s tettetett örömmel kezdték kiabálni: – Szerbusztok, szerbusztok!

Az orosz a géppisztolyához kapott, és visszafogott hangon rájuk szólt. – Tyise, jop tvaju maty!

Amikor a vízmosásban meghúzódók is előjöttek, akkor láttam, hogy mintegy kétszázan lehetünk.

IV. rész

ELSZAKÍTVA A CSALÁDTÓL

Csalódás

– Kezdetben nagy volt a zűrzavar. Az oroszok igyekeztek közöttünk rendet teremteni. Egy motorkezelőnk, Kovács Mihály beugrott az egyik csónakba, és néhány katonával megindult a túlsó part felé.

– Miska, gyere vissza! – kiabáltak utána. – El fognak süllyeszteni.

Már a Duna közepénél tarthattak, amikor hirtelen megfordult a csónak. Az oroszok lőttek utánuk, de csak a levegőbe. Partot érve Miska azt mondta, nem tudja, mi történt, fogalma sincs róla, miért fordult meg. Amikor foglyul ejtőink sorba állítottak bennünket, akkor láttuk, hogy mindössze heten vannak, mi pedig, mint mondtam, vagy kétszázan adtuk meg magunkat. Hogy a többi orosz hová tűnt el hirtelen, nem tudom.

– Sapkát, köpenyt ledobni! – rendelkezett az egyik, de nekem intett, hogy én hagyjam magamon. – Komangyír, nyenáda! – mondta. Nekem csak a sapkámat fordította meg a fejemen úgy, hogy a sapkarózsa elölről hátra került. Mindenkit gyorsan átmotoztak, nincs-e nála fegyver. Közben esett a havas eső, és nyirkos, hideg szél fújt.

– Adják vissza a köpenyünket, sapkánkat! – kiabálták az emberek.

Az oroszok felnyalábolták a holmit, és mindenkinek adtak belőle egyet-egyet. Csak később nyílt rá lehetőség, hogy az emberek egymás közt kicserélgethessék. Engem odaállítottak a menet élére, és az egyik elkiáltotta:

– Sagom mars!

Mindenki megértette, indulás. Mentünk vagy száz métert, amikor a földvári partról elkezdtek bennünket ágyúkkal lőni, sőt egy repülőgép

is leereszkedett fölénk, mire az oroszok betereltek bennünket az erdőbe. Senki sem sebesült meg. A híd felől hatalmas robbanást hallottunk. A föld is megremegett alattunk.

Pathó Károly mindaddig, amíg meg nem mutattam neki, mi áll a Hadtörténeti lexikonban, arról volt meggyőződve, hogy a solti hídfőnél mindössze kétszázan adták meg magukat. Nézzük, valójában mi történt!

„A hadsereg (2. Ukrán Front 46. hadseregének főerői – megj.) egyetlen jelentős sikere a hátában állandó veszélyt jelentő solti hídfő felszámolása volt. November 13-án a 31. gárda-lövészhadtest 34. lövészhadosztálya rajtaütésszerű rohammal felszámolta a hídfőt. A magyar »Kesseő« harcsoportnak csak a maradványai vonultak vissza Dunaföldvárra; összesen 1786 emberük veszett el, zömük megadta magát a támadó szovjet csapatoknak. A várpalotai 201. önálló gyalogos tankzászlóalj 520 emberrel és tisztjeivel együtt, továbbá a »Bátaszék« gyalogezred I. és II. zászlóaljai teljes létszámmal letették a fegyvert. A magyar harcsoport szinte teljes nehézfegyverzete – 163 db könnyű és 32 db nehéz géppuska, 60 db aknavető, 11 db légvédelmi és 7 db páncéltörő ágyú – a szovjet csapatok kezére került. A harcsoportnak alárendelt német »Edelweiss« 58. rendőrzászlóalj – 7 halottat, 57 eltűntet, 68 sebesültet, valamint 28 db géppuskát és 28 db aknavetőt vesztve – visszavonult a Felsőszigetre, majd felrobbantották a Duna-híd keleti ívét. Súlyosan érintette a német katonai vezetést, hogy a magyar VII. hadtest vezérkari főnöke – Hátszegi »Hatz« Ottó ezredes – is megadta magát a szovjet csapatoknak, s magával vitte a dunai védővonal és a Margit-vonal terveit. November 14-én hajnalban a szovjet 34. lövészhadosztály részei partra szálltak a Felsősziget É-i részén, mire a német rendőrzászlóalj hajnali 04 óra 40 perckor maga mögött felrobbantva a Duna-híd nyugati ívét is – visszavonult Dunaföldvárra."

– Hogy milyen katonai alakulatok sorakoztak fel a szovjet csapatok ellen és hol húzódtak a frontvonalak, minket arról senki sem tájékoztatott. Mint egy magyar közkatona a sok közül, én csak azt tudom elmondani, ami velünk, még pontosabban velem történt. Az erdőt elhagyva újra felsorakoztattak bennünket, engem a menetoszlop élére állítottak, és indulás délkeletnek. Egy, a kézfején megsebesült szovjet katona odajött mellém, hangosan kiabált valamit, és folyvást az arcom körül hadonászott a pisztolyával. Megpróbáltam hátrahúzódni, de nem lehetett.

Végül egy fiatal orosz eltaszigálta a pisztolyost, azt mondta, hogy az szerb és valamiért haragszik a magyarokra, de mi ne féljünk, mert ő és a társai majd tanúsítják, hogy puskalövés nélkül adtuk meg magunkat.

Minél jobban eltávolodtunk a Dunától, annál lazább lett köztünk a fegyelem. Kísérőink hagyták, hogy beszaladgáljunk a szőlőkbe a kint hagyott fagyos fürtöket leszaggatni. Éhesek voltunk. Ám amikor jöttek az újabb orosz csapatok, amelyek mindent elárasztottak, ismét menetoszlopba kellett állnunk és így gyalogolnunk tovább. Őreinket is leváltották. Közben egy rossz lépés következtében megint megbicsaklott a térdem, de arra idő nem volt, hogy helyretegyem. Lemaradtam az élről, sőt a csapattól is, alig bírtam követni őket, akár meg is léphettem volna. A lehetőség át is villant az agyamon, de nyomban el is hessegettem a gondolatot. Részben azért, mert erkölcstelen lett volna a bajtársaimat cserbenhagyni, akiket valójában én beszéltem rá, hogy lövés nélkül adjuk meg magunkat. No, meg azért is, mert egyedül, megrokkanva lemaradni sem volt tanácsos, úgy hírlett, az oroszok nem sokat teketóriáznak, ha ellenséges egyenruhában botorkáló magános alakokat pillantanak meg.

Az első kellemetlen élmény, a motozás, Kecskemét előtt ért bennünket. Kísérőink mindannyiunkat letereltek az útról a sáros szántóföldre. Pokrócokat teregettek szét, amelyek mellett libasorban kellett elmennünk, és mindent, ami a zsebünkben volt, kivétel nélkül rá kellett dobálnunk, beleértve az irataink, a hazulról kapott leveleket is. Anyám levelét el akartam rejteni, de az egyik katona ráütött a kezemre. Ledobtam. Viszont azért a fényképért, amelyen a feleségem volt a két kicsi gyerekünkkel, elkezdtem könyörögni:

– Zsena, gyetyi – magyaráztam majdnem sírva, mire ő:

– Igyi! – és megtaszított.

Ez a fénykép lett aztán az egyetlen vigaszom öt éven keresztül. A mai napig sikerült megőrizni.

Az oroszok a kecskeméti huszárlaktanyát használták fel gyűjtőtábornak. Meg se melegedtünk, amikor az emberek körülfogtak, és azt kérték tőlem, menjek a parancsnokhoz, és mondjam meg neki, teljesítsék az ígéretüket.

A laktanya parancsnokának tolmácsa, egy magyarul jól beszélő ruszin fiú, készségesen és pontosan fordította mondataimat oroszra.

– Mi ellenállás nélkül abban a reményben adtuk meg magunkat, hogy beállunk a Vörös Hadseregbe, és önökkel együtt fogunk harcolni a fasiszták ellen – mondtam határozottan.

– Milyen alakulattól vannak? – kérdezte az őrnagy.

Megjegyzem, a rangjelzéseket nem ismertem, a tolmács szőtte be mondataiba, hogy ezt vagy azt kérdezi tőlem és feleli nekem az őrnagy elvtárs.

– Sofőr vagyok – válaszoltam. – Meg sokan mások is közülünk – tettem hozzá.

– Charasó! – vágta rá a tiszt.

Megijedtem, mert hirtelen azt gondoltam, mi lesz, ha autó kormánya mögé ültetnek bennünket, és kiderül, hogy füllentettem.

– Motorcsónakot tudunk vezetni.

– Az nem kell.

– Önök azt ígérték a röplapjaikon, hogy választhatunk. Ha akarunk, harcolhatunk a németek ellen, de ha otthonunk felszabadult, máris hazamehetünk.

– Hitlernek vége, a németek kapitulálnak. A háborút magunk is be tudjuk fejezni. Ti pedig menjetek ki a Szovjetunióba a lerombolt városokat, falvakat felépíteni.

– Mi nem romboltunk le semmit. Én antifasiszta vagyok, apám pedig kommunista – jelentettem ki határozottan.

– Nagyszerű – felelte az őrnagy. – Éppen ilyen emberekre van szükségünk. Te majd szervezed, irányítod a munkát. – Kezet nyújtott és azt mondta: „Daszvidányia!"

Igen lehangolódva mentem vissza.

– Gyerekek, nincs menekvés. Nem engednek haza bennünket.

Másnap Szeged felé irányították a fogolycsapatot. Most már több százan mentünk, eléggé leverten. Amikor ránk esteledett, valamelyik falu iskolájában, pajtáiban hajtottuk le a fejünket. Élelmet nem kaptunk, a falubeliek adtak be egy-egy kenyeret, amelyeket apró kockákra metélve, magunk közt egyformán osztottunk el. Víz hiányában havat nyalogattunk. Közben két fogolytársunk megszökött, ami a reggeli létszámellenőrzésnél derült ki. Kísérőink a hiányt úgy pótolták, hogy útközben felszedtek közénk két új embert, egy idős parasztbácsit a tizennégy éves unokájával, akik a határban répát pucoltak. Ők is hadifoglyok lettek, velünk együtt rakták be őket valamelyik vagonba. Az Urálban hallottam valakitől, hogy már útközben meghaltak. Miután Kecskemét előtt személyi iratainkat, még a „dögcédulákat" is a nyakunkból a kiterített pokrócokra dobáltatták, puszta számok lettünk. Őreink kézről kézre adtak bennünket, számukra semmi más nem volt fontos, csak az, hogy a kísérőpapíron feltüntetett létszám meglegyen.

Szegeden a hírhedt Csillagbörtönbe szállásoltak el. Annak a cellának a falán, amelyben én kaptam helyet, több felirat között ez volt olvasható: „Itt raboskodott Szálasi Ferenc…" ettől eddig (a pontos dátumokra már nem emlékszem). Ott kaptunk először enni valamilyen furcsa habarcsot.

Másnap kiabálás hallatszott a folyosón: „Csehszlovákiaiak jöjjenek le az udvarra!"

Harmincöten sorakoztunk fel, többségben ruszinok, s néhány felvidéki magyar. Mi már Kecskeméten egymásra találtunk. Fogságba esve nem azt keresgéltük, ki melyik alakulatban szolgált, hanem hogy melyik településről való. A marcelházai Moravcsík Lászlóval, a garamkövesdi Ficek Gáborral, a párkányi Németh Imrével (akivel a Lukács família által rokonok voltunk) és a páldi Herman Lajossal Kecskeméten leltünk egymásra, de velünk tartott a dorogi Dankó Józsi is. A börtön udvarán közölték velünk, hogy szlovák katonai egységet hoznak létre, amelybe mi is be leszünk sorolva. Örültünk, de még mennyire örültünk. A fogságtól mindenki rettegett. Irigykedve mondták a cellatársaink: „Nektek már jó lesz."

A vonat rendben megérkezett

– Negyvennégy novemberében estem fogságba, erre határozottan emlékszem, de miután minden nyomtatott szöveget elszedtek tőlünk, kiki magában számolta a napokat. Én nem. Mindig másoktól tudtam meg, hogy az év hányadik napjánál tartunk. Így most nehéz felidéznem, mi melyik napon történt meg velem, illetve velünk. Maradjunk abban, az emlékek felidézésében november közepénél tartunk.

Tán mondanom sem kell, Szegeden hiába irigykedtek ránk a társaink. A Csillagbörtön udvarán történt reménykeltő felsorakoztatás utáni nap reggelén tízszer tízes oszlopokba állították a foglyokat, valószínűleg így kisebb gondot jelentett az emberek megszámolása, majd elindítottak bennünket a vasútállomásra. Ott ötvenesével szálltunk fel a vagonokba. Előtte reggelit és vizet kaptunk. Tele reményekkel vettük tudomásul, hogy elindult velünk a szerelvény, csak azt nem tudtuk, hová.

Nekiálltunk dalolni. Magyar nótáktól kezdve a munkásmozgalmi dalokig mindent énekeltünk. Ki-kilesve a vagon résein, az állomások neve alapján megállapítottuk, hogy Romániában vagyunk. Végállomásunk Brassótól keletre mintegy százötven kilométernyi távolságra fekvő Focsany (Foksány) nevű város lett. Kiszállva a vonatból négyes oszlopokba állítottak és irány a fürdő. Amikor a kapuhoz értünk, pontosan előttem elvágták a sort. Mindenki, akivel fogságba estem, bejutott, csak egyedül én nem, de nem sok idő múlva a következő csoportra, azaz ránk is sor került. Csodálatos érzés volt lezuhanyozni. Csakhogy a fürdőből kilépve pokoli meglepetés ért. A levetett kitűnő utászcsizmáim helyén egy elnyűtt, talp nélküli filelábbelit találtam. Kis híján elsírtam magam. Ugyan kinél reklamálhattam volna?

A fürdőből a vele szemben levő, drótkerítéssel körülvett táborba vezényeltek át bennünket. A tábor rendfenntartói foglyok voltak, hogy kik és milyen alapon válogatták ki őket, nem tudom, viszont tény, hogy a kapuban kétoldalt izmos ruszin gyerekek álltak, kezükben jókora husángokkal, s ahogy vonultunk el a sorfaluk között, akit értek, vágtak.

A fogolytáborban mindössze egy éjszakát töltöttünk. Másnap ezerkétszáz embert felsorakoztattak és elindítottak a vasútállomásra, ám ott szerelvény nem várt ránk. Három napon át várakoztattak a „figurában" (így nevezik Muzslán a vasúti töltés melletti árkot), s közben szakadatlanul hullott a havas eső. Összebújva, mint a birkák, egymást melengettük, közben megpróbáltunk szót is váltani egymással. Volt ott mindenféle náció. Magyarok, különféle szlávok a magyar hadseregből, románok, erdélyi magyarok, munkaszolgálatos zsidók, s ki tudja, ki mindenki még.

Végre megérkezett a vonat. Mint előzőleg, most is ötvenesével raktak bennünket a vagonokba. Amikor léptem volna fel, megesúszott a lábam, mire a szerelvény mellettem álló parancsnoka, egy orosz kapitány, hatalmas pisztolyával a vállamra vágott. Pokoli fájdalmat éreztem. Azt hittem, szilánkokra törte a vállízületemet. Aztán megjelent a vagonban két orosz katona gumibotra emlékeztető ütlegekkel és elkezdtek verni bennünket. Órát, öngyújtót és karikagyűrűt követeltek. Csodák csodája, akadtak emberek, akiknél még találtak elrejtett holmit.

A vagonokban nem voltak priccsek, sőt szalma sem. Amikor Kobrinba és Varsóból visszafelé utaztunk, legalább szalmára feküdhettünk, itt csak a puszta deszka volt alattunk. A priccsek nyomát a vagonok falához erősített vastag deszkaszál őrizte. Csupán arra volt jó, hogy kapaszkodni lehetett benne.

A vagon fogoly parancsnoka – hogy ki nevezte őt ki, senki sem tudta – egy zsidó fiatalember volt. Nem volt több húszévesnél, de igen önző lehetett, mert amikor élelmet adtak fel, rögvest rácsapott és elkezdte tömni magába. Ha valaki megjelent a vagon ajtajában, vagy szembejövő szerelvény döcögött el mellettünk, mint valami eszelős, folyvást azt kiabálta: „Jivríj, jivríj, ja jivríj!", s közben ujjával a mellét bökdöste. Senki nem tette neki szóvá, de pár nap múlva kivették közülünk, és többé nem láttuk őt.

A foglyok utána azt mondták, legyek én a vagonparancsnok. Talán azért, mert megpróbáltam a vagon fenekére valahogy lefektetni őket, de hiába igyekeztem, mert egyrészt nem fértünk el, bárhogyan is variáltam a testhelyzeteket, másrészt pedig rájöttem, hogy ez veszélyes is, mert egyre hidegebb lett, ezért félő volt, ha elalszunk, meg fogunk fagyni. Ebben egyetértettünk. Tehát egymásba és a vagon falán levő deszkákba kapaszkodva állva kellett maradni. Hihetetlen, mit kibír az ember. Harminchét napig ment velünk a vonat Románia belsejéből az Urálig, persze nem folyvást, mert előfordult, hogy egy-egy állomáson fél napokig álltunk, legtöbbet Harkovban. Mindez úgy-ahogy elviselhető lett volna, ha legalább napjában egyszer kapunk élelmet és vizet. Később többször is átszámoltam magamban, hogy háromszor adtak be annyi kétszersültet, azaz „szuchárt", hogy mindenkinek jutott belőle egy-egy maréknyi, ugyanis az egész csupa törmelék volt. Tízszer kaptunk liszthabarcsot és egyszer egy, hangsúlyozom, egy darab fagyos céklarépát. Mindent annyi egyforma adagra osztottam, ahányan voltunk, a céklát is. Kérdés, mivel daraboltam fel? A priccseket felcsatoló pléhekből feszegettünk le vágóalkalmatosságnak való darabokat. Az ember végtelenül leleményes tud lenni, ha szorult helyzetbe kerül.

Elvileg volt egy ételhordó embere minden vagonnak, én a mieink közül Bátit javasoltam. Ezek az első vagonba kerültek, de ők csak azt adhatták be nekünk, amit kaptak. Mindennél legelviselhetetlenebb volt a vízhiány. Amikor egy-egy állomáson megállt a szerelvényünk, egyszerre ordítottuk: „Vodu, vodu"! A kinti orosz őrök pedig vissza, hogy „Tyíse! Jop tvaju maty!" és a levegőbe lőttek néhány sorozatot, mire elcsendesedtünk.

A vécézésre úgy nyílt lehetőség, hogy a vagon egyik oldalán az ajtót nem húzták be teljesen, vagyis keskeny rést hagytak, amelyen keresztül kilógott egy pléh ereszcsatorna. Akinek szüksége lett rá, annak föléje kellett állnia vagy guggolnia. Ez utóbbira ritkán került sor, mert mitől lett volna székletünk, ha élelmet nem adtak. Hogy elszaporodtak raj-

tunk a tetvek, természetes. Már Foksányban megfertőztük egymást, amikor először össze kellett bújnunk. A rovarok csípésénél is rosszabb volt, hogy fáztunk. Egyszer Báti adott fel egy slipperszöget, amivel megpróbáltuk lefeszegetni a priccstartó deszkákat, és tüzet rakni belőlük. Meglepő, hogy akadt az embereknél eldugott öngyújtó, amivel tüzet gyújthattunk. Csakhogy meleg alig áradt a tűzből, annál kínzóbb lett viszont a vagonban kavargó füst. A tűzből egyedül nekem származott hasznom, de az egy kicsit később következett be.

Naponta haltak meg emberek, köztük a párkányi Németh Imre is. Nagyon legyengült és lefeküdt. Hiába könyörögtem neki: „Imre, ne, ne feküdj le, bírd ki", de hiába. Örökre elaludt. Álltam fölötte tehetetlenül, s közben a szemem a lábára tévedt. Ócska vászoncipő volt rajta vastag fatalppal. Levettem és felhúztam. Ezután nem fázott a lábam annyira, viszont kitört rajtam a vérhas. Bár nem valószínű, hogy az volt, mert akkor megfertőztem volna az egész vagont, de rajtam kívül csak Szabó Marci betegedett meg hasonlóképpen. Görcsös fájdalmak jöttek rám, és vér ment tőlem. Próbáltam visszatartani, ameddig bírtam, kínomban ujjammal a nadrágomat szorítottam a végbélnyílásomra. Közben Szabó Marci tartott, hogy le ne rogyjak. Valaki azt tanácsolta, próbáljak faszenet enni. Az elhamvadt tűzből amit tudtam, kipiszkáltam, és jól összerágva lenyeldestem. Ám aligha nem más valami segített rajtam. Amikor végre vizet adtak fel, ez egyszer bőven jutott belőle, literes konzervdobozomat (ez helyettesítette a csajkát) telemerítettem és a számra vettem. A körülöttem levők kétségbeesve kiabálták: „Pathó, ne igya meg, Karcsi, Karcsikám, ne idd meg, meghalsz!" Semmi nem érdekelt. Nyeltem, öntöttem magamba a jéghideg vizet. Másnap mintha elvágták volna a bajomat, megszűnt.

Később, sok-sok év múlva doktor Buga Lászlóval vitattam meg az esetet, mire ő mosolyogva mondta: „Léteznek csodák, de valószínű, hogy nem igazi vérhasban szenvedtél."

Én meggyógyultam, viszont Szabó Márton barátom megbetegedett. Nem sokat tudtam róla, csupán annyit, hogy édesanyja sváb volt, a mostohaapja magyar, aki a nevére íratta, ezért lett ő Szabó.

Harkovban két napig álltunk. Azt mondták, aki beteg, kórházba mehet. Hiába könyörögtem Marcinak, ne szálljon le, ha én kibírtam, ő is át fogja vészelni a bajt. Eddig ő tartott engem, ezután én fogom tartani őt, de nem hallgatott rám. Később valakitől azt hallottam, hogy meghalt. Tudtommal nem tért haza a fogságból.

Harkovban azt a kegyetlenséget is elkövették velünk, hogy kitereltek az erdőbe, és ott mindenkinek a vállára tettek egy kétméteres rönkfát, nem túl vastagot, mégis rettentő nehéz volt. Az állomáson várakozó tehervonathoz kellett cipelni, a leglegyengültebbek többször is elestek alatta, de az őrök tovább noszogatták őket, ha kellett, ütleggel is.

Miután Marci elment a „lazaretbe", a régiek közül már csak Bátival maradtunk ketten. Harkov után a szerelvényt kettéválasztották, s az első részével Andrást is elvitték. Most már senkim sem maradt. Azonban új mozdonyt kapcsoltak a maradék vagonok elé, és ettől a pillanattól kezdve szinte száguldottunk. Legalábbis így éreztük, de jó pár nap eltelt még, amíg a kijelölt végállomást elértük. Alig indultunk el Harkovból, valaki hangosan azt mondta:

– Emberek, karácsonyest van.

Erre néhányan elkezdtek jajongani: „Ma van szent karácsony estje; nem fogjuk látni többé a szeretteinket; ki tudja, hová visznek bennünket; soha nem fog megállni ez a vonat; levisznek bennünket a Földről".

– Emberek, ne siránkozzanak! – szóltam erélyesen. – Nem szabad, hogy elhagyjuk magunkat. Aki lélekben erős, ki fogja bírni, aki nem, elpusztul. Vegyük tudomásul, hadifoglyok vagyunk. Túl fogjuk élni. – S közben én is azt gondoltam, csak egyszer érezzek még földet a talpam alatt.

Végre elértük az Urált, illetve a kijelölt végállomásunkat, Revda városát. 1945. január 7-ét mutatott a naptár. Revda Moszkvától kétezer kilométerre fekszik, az akkori Szverdlovszktól visszafelé pedig csak harmincötre. Nem akartuk elhinni, hogy végre kiszállhatunk. Valójában úgy szedtek ki bennünket, mert erőnk annyira elfogyott, hogy némelyikünk már járni sem bírt. Valaki az ottaniak közül azt mondta, megyünk a „banyjába". Bányába? Ezek tényleg el akarnak minket pusztítani. Ám csakhamar megtudtuk, az orosz „bannaja" szó magyarul fürdőt jelent.

Minden göncöt ledobáltattak velünk, s vitték a fertőtlenítőbe. Testünket teljesen szőrtelenítették a német fogoly borbélyok. Amikor a zuhany alá kerültem, az volt az első dolgom, hogy nyelni kezdtem a langyos vizet. Egyszer csak azt vettem észre, hogy mint valami üres csövön, átfolyik rajtam, és alul csurog ki belőlem. Nem törődtem vele, ittam tovább. Fürdés után mérlegre állítottak. Negyvennyolc kilót nyomtam. Amikor negyvennégy június 2-án bevonultam, a mérleg nyolcvanöt kilót mutatott alattam. Valószínű, hogy november 13-án sem jelzett volna sokkal kevesebbet. Alig két hónap alatt testem csont-bőrré aszadt. De éltem.

Hogy pontosan hányan érkeztünk meg a szerelvénnyel Revdába, nem tudom, mert többen is leszálltak Harkovban mint betegek, a szerelvény elejét is lekapcsolták, viszont az útközben meghaltak száma 380 volt. Ezt biztosan tudom, mert ennyi holttestet szedtek ki az utolsó vagonból. A vonatparancsnoknak ugyanis minden személyről, aki Foksányban egyetlen számadatként a listájára került, el kellett számolnia. Papíron minden stimmelt. A halálvonat rendben megérkezett.

Visszakaptuk a nevünket

– Fürdés után mindenki visszakapta a saját gúnyáját, amelyet féregtelenítettek. Szerelvényünk életben maradt utasait a 331/I.-es számú lágerben helyezték el. Hogy a halottakat hová temették, nem adták tudtunkra. A lágerünk népe német, román, olasz és magyar hadifoglyokból állt. A lágerparancsnok egy ruszin munkaszolgálatos volt, aki még 1941-ben esett fogságba, de vele nem sok dolgunk akadt. Az újonnan érkezettek adatait egy barátságos orosz főhadnagy vette fel. Addig senkinek sem neve, sem száma nem volt. Nemrég hallottam a rádióban ilyen új fogalmakat, hogy biomassza, meg humán biomaszsza. Hát mi akkor a Kecskeméttől Revdáig vezető kálváriánkon nem voltunk egyéb, mint emberekből álló puszta biomassza.

Az összeírásnál ismét egymás mellé kerültem a régiekkel, Moravcsík Lászlóval, Herman Lajossal és Ficek Gáborral. Gábor bácsi (tíz évvel volt nálam idősebb, ezért bácsiztam) mint régi cseh katona jól beszélte a cseh nyelvet, így hármasban az orosz tiszttel keverék szláv nyelven elég jól eltársalogtunk. A főhadnagy elmondta nekünk, hogy a vonat parancsnokát, akinek gondoskodnia kellett volna rólunk, hadbíróság elé állították. Nem végezték ki, bár megérdemelte volna, hanem ólombányába küldték. Most sorsára vár a „tyurmában". Tőle nem azt várták el, hogy emberi roncsokkal meg teli vagon hullával érkezzen meg az Urálba, hanem hogy az elpusztult szovjet emberek helyett munkaerőpótlást vigyen. Az a gazember útközben eladta a foglyok élelmét, még fát hordani is bérbe adta őket Harkovban, amiért a pénzt zsebrevágta. Tehát megtudták. Mi Gábor bácsival bizonygattuk, hogy minden úgy történt.

Amikor a főhadnagy adataink rögzítésekor a nemzetiségünket kérdezte, azt feleltük, magyar, de eredetileg csehszlovák állampolgárok va-

gyunk. Akkor a nemzetiség rovatba azt fogja beírni, csehszlovák, mondta. Nem, nem, tiltakoztunk, mi magyarok vagyunk. Ha akkor elfogadjuk a tiszt javaslatát, már negyvenhat őszén hazakerülhettünk volna, mint a cseh, szlovák és ruszin hadifoglyok.

Az összeírás után elszállásoltak bennünket az egyik barakkban. A láger a várostól hat kilométerre, hatalmas területen feküdt. A hosszú barakkok utcasorokat képeztek benne. Végre lefeküdhettünk. Másnap reggel sorakozó és létszám-megállapítás. Minden nap így kezdődött, és minden reggel hiányzott valaki. A kemény tortúrát, álldogálást a negyvenfokos hidegben nehezen viseltük el. Nem sok idő telt el, amikor azt mondtam a mellettem álló Ficek Gábornak, nem bírom tovább, s nyomban összecsuklottam. Gábor bácsi felemelt, és bevitt a kórházba.

A kórház nem különbözött a többi barakktól. A priccseken nem volt se szalma, se takaró, a puszta deszkákon feküdtünk és saját gönceinkkel takaróztunk, de a helyiségeket kellemes langymeleg árasztotta el, s ami a legfontosabb, nem kellett se felsorakozni, se munkára menni. No, meg fehér kenyeret kaptunk, köleskását és korpa- vagy lisztlevest, ami inkább kására emlékeztetett. Egy negyven-ötven év közötti orvosnő gondoskodott rólunk, aki katonai egyenruhát viselt, századosi vállapokkal. Általában asszisztense, egy zsidó felcser kíséretében szokott megjelenni közöttünk. Gyógyszerük lehetett-e, nem tudom, mert én nem voltam beteg, csak végtelenül legyengült. Az orvosnő víg kedélyű asszony volt, folyvást viccelődött velünk, s hogy ki való a lazaretbe, úgy állapította meg, hogy megcsípte a páciens meztelen farizmát, mi azt mondtuk, segge partját, s addig, amíg az puha volt, legfeljebb OK-s lehetett az illető. Mit rövidítettek e két betűvel, nem tudom, csak a lényegét, hogy akinek a neve mellé odakerült, azt csak a lágeren belül volt szabad dolgoztatni, kíméletesen. Harminckét nap múltán én is OK-s lettem.

Amikor az adatainkat felvették, megkérdezték a foglalkozásunkat is. Mindenki annak vallotta magát, aminek akarta, mi Ficek Gáborral azt mondtuk, szakácsok vagyunk, tehát beírták a nevünk mellé, hogy „póvar".

A kórházból kikerülve mehettem a konyhára kisegíteni, s át kellett állnom a lágerkosztra. Fehér kenyér helyett barna kenyeret kaptam. Ki is újult a régi gyomorégésem, ami kisebb baj lett volna, hanem a lábszáram is megkékült, majd dagadni kezdett. A dagadás a testemen egyre följebb terjedt, végül az arcomat is elérte. A heréim ökölnyi nagyra duzzadtak. Állítólag fehérjehiányom volt, mondják ma, de ki tudhatja. Sok

folyadékot ittam, meg étkeztem is rendesen, már amennyire ez lehetséges volt, s a daganat lassan visszahúzódott. Mitől gyógyultam meg, nem tudom, mert se húst, se tejterméket, se tojást nem kaptunk. Hol lett volna ott ilyesmi! Illetve dehogy gyógyultam meg, utána sárgaságba estem. Kórházba nem szerettem volna visszakerülni, de találkoztam két magyar orvossal, ők a tiszti barakkban laktak, akik azt mondták:

– Maga a konyhán dolgozik, egyen annyi édességet, amennyit bír!

Szót fogadtam. A kására rengeteg cukrot hintettem, és így ettem napokon keresztül addig, amíg a sárgaságom is el nem múlt, sőt a gyomorégésem is abbamaradt, és ki sem újult többé a fogságom ideje alatt. Hanem besárgult Ficek Gábor is. Hiába tanácsoltam neki, hogy kövesse a példámat, ő mindenáron bement a kórházba. Látogattam őt rendszeresen, de egy napon üresen találtam a priccsét. Azt mondták a szobatársai, hogy meghalt. A halál akkoriban könnyen kaszált, sokakat elvitt közülünk, mindannyiunkat kerülgetett, de már kezdtük azt hinni, kevesebb eséllyel. Tán azért is könnyeztem meg Gábor bácsit, mert úgy éreztem, életben maradhatott volna, ha rám hallgat.

Megint egyedül maradtam, mert Herman Lajos és Moravcsík László mindjárt a kezdetén OK-sok lettek, gyorsabban felépültek, ezért elkerültek tőlünk és hamarabb haza is jutottak, még 1947-ben. Senki ismerősöm nem akadt, akin segíthettem volna a konyháról némi ételmaradékkal. Annak adtam hát, aki az utamba került. Aztán csakhamar az én farizmom is feszessé vált, mehettem nehezebb munkát végezni. A Közép-uráli Rézgyárba helyeztek, amit oroszul úgy emlegettek: „Medzavódi", rövidítve SZUMZ, persze orosz betűkkel írva.

A kórházban megtanultam az „azbukát", vagyis az orosz ábécét, és naponta ragadtak rám az orosz szavak is.

A rézgyár a lágertől négy kilométerre volt, ezért gyalog jártunk a munkahelyünkre, harminc-negyven emberből álló csoportokban. Napi nyolc órát dolgoztunk, egyébként ennyi volt a munkaidő, még a mezőgazdaságban is, ami nekem mint mezőgazdasági munkásnak fölöttébb tetszett, hiszen odahaza a falusi emberek, különösképpen a bérből élők, látástól vakulásig robotoltak.

A rézgyár négy egységből állt. Az elsőben folyt az ércdarálás, ahonnan a zúzalék másfél kilométeres futószalagon érkezett az ércpörkölőbe. Itt az őrölt, nedves alapanyag három hatalmas tölcsérbe ömlött, amelyek alatt húsz méter hosszú pörkölőhengerek forogtak. Ezekből ugyancsak futószalag vitte az anyagot a kohókba, amelyekből az olvadt massza óriási üstökbe csurgott, ezek pedig darus irányításával függő sí-

neken folytatták útjukat az öntőbe, ahol kokillákban fejezte be útját a már tiszta réz.

A gyárban fogolybrigádok dolgoztak, civil munkásokkal kiegészítve. Egy-egy brigádot ottani szakmunkás irányított, a miénk tudott a nyelvünkön beszélni, ami nem azt jelenti, hogy magyarul, hanem hogy barátságos, közvetlen hangnemet használt.

Én az ércpörkölő egyik tölcsére mellé kaptam beosztást, két társam volt, egy ukrán deportált és egy tizennyolc éves helybéli fiú, az utóbbi valamelyik kolhozból önként jött oda dolgozni, mivel a gyárban több pénzt lehetett keresni.

A tölcsérek négyszögletesek voltak, amelyekben a nedves zúzalék meg-megakadt, ezért az oldalukat nagykalapáccsal kellett ütögetni, ha ez nem segített, akkor egy két méter hosszú feszítővassal fejtettük le az összecementálódott anyagot a tölcsér faláról, azaz lefeszegettük. Egy-egy művelet után tíz-tizenöt percet pihenhettünk, közben a társaimtól folyvást kérdezgettem, ez mit jelent, az mit jelent, vagyis szorgalmasan tanultam oroszul.

A gyártól kaptunk védőitalként napi két deci tejet és kosztkiegészítésként húsz deka kenyeret. Ez mind jól jött, csak az volt a baj, hogy a tölcsérek alján levő kisméretű ajtót időnként ki kellett nyitni, s ilyenkor láng és gáz csapott ki rajta. Nem tudatosítottam, hogy ez mennyire ártalmas, ám egyszer megállított a főhadnagy, az, aki annak idején nyilvántartásba vett bennünket, és megkérdezte:

– Mi van veled, Karol? Meg vagy feketedve és elvékonyodtak a karjaid is. Te nem maradhatsz a rézgyárban, mert bele fogsz pusztulni.

A tiszt egyébként is barátságos volt, de hozzám különösen, mert egyszer mögöttem állva meghallotta, hogy magamban dúdolgatok. Ez a szokásom fiatal koromtól kezdve máig megmaradt.

– Honnan ismered te a szovjet dalokat? – kérdezte.

– Nem szovjet dal ez – feleltem –, hanem nemzetközi, anyámtól tanultam.

Nem emlékszem rá, melyik mozgalmi dalt dúdolgathattam egész véletlenül, mert inkább a magyar nóták és a népdalok voltak a kedvenceim.

– Te ilyen dalokat tanultál anyádtól? – nézett rám csodálkozva.

– Természetes – mondtam –, nálunk ezeket sokan ismerik.

Tehát a főhadnagy észrevette, hogy rossz hatással van rám a gyár levegője, ezért megtiltotta, hogy másnap odamenjek. Azt mondta, ezután a szabad levegőn fogok dolgozni egy erdőgazdaságban. Erre pontosan

emlékszem, mikor történt. 1945. augusztus 5-én, kislányom negyedik születésnapján.

Élet a lágerben

Mielőtt kimentem volna az erdőgazdaságba, 1945 nyarán, sőt már tavaszán újabb szerelvények érkeztek tele magyar foglyokkal. Odaszállításuk a miénkhez képest luxusutazás volt. Naponta kaptak élelmet, a vagonokban vashordókban állt a víz, leülhettek, lefekhettek. Az egyik vonat a Donnál meg is állt, és a foglyoknak megengedték, hogy megfürödjenek benne. Szinte hihetetlennek tűnt.

Előbb azt mondtam, negyvenöt nyarán, tavaszán. Tegyem hozzá, az Urálban az évszakok nem úgy váltakoznak, mint nálunk Közép-Európában. Június ötödikén még térdig érő hóban gázoltunk, bár az idő jócskán megenyhült, aztán hirtelen nyár lett, de szeptember elején már ismét havazott. Nem is igen termett meg más a földeken, mint burgonya, de amikor elérkezett a betakarításának ideje, mindenki azzal foglalatoskodott, a gyárakat leállították, és minket, foglyokat is kivittek krumplit szedni.

A rézgyáron kívül működött Revdában bútorgyár és szerszámgépgyár is. Ezekben is dolgoztak hadifoglyok, meg a szovhozban, az építőbrigádokban, a fatelepen, vasútépítésen és karbantartáson, vagonrakodásnál és ki tudja, hol még. 1944–45 telén több láger is épült a városban a rengeteg ember befogadására.

Érkezett tiszti szerelvény is Magyarországról. A tisztek külön barakkot kaptak, a nemzetközi egyezmény értelmében nekik nem kellett dolgozniuk, de állítólag sokat győzögették őket, hogy a jobb ellátásuk érdekében önként vállaljanak munkát, amit néhányan meg is tettek. Eredetileg napi két deka vaj járt nekik reggelenként a kosztjukhoz, semmi több, ám ez is nagy érték volt, mert a közkatonák és a tisztesek vajat csak messziről láttak.

Én a tisztek közt nagy tekintélyre tettem szert mindjárt az elején. Ez abból fakadt, hogy még OK-s időmben írtam egy terjedelmes cikket a faliújságra, aminek azt a címet adtam, hogy „Mi a népi demokrácia?”. Ez volt a nyilvánosság elé tárt első írásom. Kifejtettem benne, hogy milyen osztályokból és rétegekből épül fel az új társadalmi rendszer, amelyben az értelmiség is a megbecsült dolgozók közé tartozik. Azt is

leírtam, mi a lényeges különbség a polgári demokrácia és a népi demokrácia között, meg hogy miként lehet és kell megszüntetni a nyomort. A tisztek mind elolvasták, és sorra jöttek gratulálni. A faliújságon minden írás kicserélődött, az enyém több mint három esztendeig a helyén maradt. Megvallom, cikkemet ösztönösen írtam azon elgondolásokból, vágyakból kiindulva, melyek még a muzslai munkásotthonban belém ivódtak, ám a jól képzett értelmiségiek, főleg a tartalékos tisztek ráéreztek, hogy amit papírra vetettem, annak a jövőre nézve valóságalapja lehet. Ők azt is tudták, hogy a háborúban vesztes Magyarország ismét be lesz szorítva a trianoni határok közé, viszont a szovjet érdekszférába fog tartozni. Erről ugyan nyíltan nem beszéltek, de elejtettek néhány erre utaló szót.

A lágernek volt saját könyvtára, benne német és magyar nyelvű könyvek is, persze csupa politikai irodalom. Én alig olvastam belőlük valamit, de a tisztek annál többet, különben unatkoztak volna. Meg járt a hadifoglyok számára írt Igaz Szó című újság, amelybe néha én is belelapoztam.

A lágernek természetesen orosz parancsnoka volt, de mellette létezett egy fogolyparancsnok is. A már említett ruszin munkaszolgálatos helyett Skapinyák Károly erdélyi magyar–orosz szakos tanárt nevezték ki, hogy milyen tiszti ranggal került fogságba, arra nem emlékszem.

A foglyok megalakították a láger „Antifasiszta aktíváját", amelynek élére Zombori László zászlóst választották, azazhogy választottuk, mert én is tagja lettem. Zombori külön irodát kapott, de a szervezet, amely valójában nem is az volt, hanem csak egy szűk csoport, nem fejtett ki semmilyen tevékenységet, ezért csak formálisan létezett. A tisztek közül emlékszem még Szerdahelyi István hadnagyra, aki civilben eszperantista volt, tehát tanár. Ő volt az, aki elsőként felfigyelt a cikkemre, és azt akarta, hogy én legyek az Antifasiszta aktíva elnöke. Eszem ágában sem volt ilyesféle szerepet vállalni, jól éreztem én magam az egyszerű közkatonák, tisztesek meg az ottani civilek között.

A gyárban elköszöntem a munkatársaimtól, örömmel adtam tudtukra, hogy én, a „vojnapléni", kimegyek dolgozni az erdőbe. A hadifogoly oroszul „vojennoplénnij", de mi úgy ejtettük, miként az előbb mondtam. Szinte minden szót deformáltunk, hiszen nem nyelvtanároktól tanultuk a nyelvet, hanem egyszerű emberektől, sokszor nem is oroszoktól, hanem azoktól, akikkel a sorsunk éppen összehozott.

A „Leszpromhoz" nevű erdőgazdaság Revdától jó harminc kilométerre terült el. Nem egyedül kerültem oda, hanem többedmagammal.

Nyár volt, aránylag meleg, az egész környék zöldellt, tiszta volt a levegő és csodálatosan friss. Az erdő egyik tisztásán vagy száz méter hosszú sátor állt, mellette csapott tetejű kalyiba egy nyitott és egy zárt kamrával.

Eszembe jutott, hogy mint valamikor apámat, most engem is kiadtak a fogolytáborból munkára, csak éppen nem magángazdához, hanem állami gazdaságba, mert azóta Oroszországban nagyot fordult a világ. A Leszpromhoz, teljes nevén Közép-uráli Erdőgazdaság, állami vállalat volt, önállóan gazdálkodó részlegekkel, amelyeket a Revdában levő igazgatóság irányított.

Valójában az erdőben is lágerlakó maradtam, ám a lágert nem őrizték fegyveres őrök, csak később, 1946-ban jött oda egy orosz hadnagy a családjával, akkor, amikor a „tyurmásokat", magyarul elítélteket is kihozták dolgozni. A hadnagyot, aki frontot járt ember volt, Grisának szólítottuk, mégpedig úgy, hogy „tavaris Grísa". Az őrséget, amelynek parancsnoka lett, mindössze négy fegyveres civil képezte, akik az erdőgazdaság alkalmazottai voltak, őket ugyancsak a keresztnevükön ismertük meg. Hadd mutassam be őket: Vaszil, besszarábiai román, idősebb Iljúsa (Ilja), hatvan év körüli helybéli orosz, a fiatal Iljúsa, aki tizennyolc éves lehetett, ugyancsak helyből való, akárcsak a húsz év körüli Nyikoláj. Ők egyáltalán nem avatkoztak bele a láger életébe, mert a foglyoknak külön parancsnokuk volt, egy Jablonszky nevű lengyelországi német, aki még 1941-ben esett fogságba. Hozzá tartozott a tíz emberből álló nem fegyveres kisegítő őrség, oroszul „Vojenszkij, vipomogatyelnij kanvój". Az különböztette meg őket a többi fogolytól, hogy zubbonyuk ujján VK feliratú karszalagot viseltek. Tehát a felügyelet laza volt, ugyan ki szökhetett volna meg onnét?

Hogy milyen lehetett a Bibliából ismert bábeli nyelvzavar, azt én az erdőben tapasztalhattam. A létszám, amikor odakerültem, száz és kétszáz között mozgott. Az emberek többsége német, utánuk következtünk mi magyarok, majd a románok, de ha a beszédet figyelte az ember, német, orosz, szlovák, lengyel, magyar szavak röpködtek összevissza. Negyvenötben megjelentek az első orosz civilek is. Először egy család telepedett le, akiknek házat építettünk, de aztán jöttek ukrán, üzbég és kirgiz férfiak is, egyelőre család nélkül.

Nyáron elég volt fedélnek a ponyvával borított sátor, amelyben priccsek sorakoztak, de télre melegebb, földbe vájt hajlékot, ún. „zemljankát" kellett építeni. Olyasmi volt ez, mint a katonai bunker, csak tágasabb, mélyebb és lakályosabb. Azok tanyáztak benne vagy harmincan, akik kint maradtak a lovakat gondozni, egy magyar és egy román bri-

gád, amelyek parancsnokának egy tótkomlósi tizedest, Kmetykó Andrást nevezték ki. Szlovák származású volt, de magyarnak vallotta magát.

A két náció jól megfért egymással, csupán egyszer hallottam, amikor egy magyar az emeletes ágy alsó fekhelyéről felkiáltott a fölötte levő románnak: „Nyustyu, ne szórd le rám a tetveket!" Ebből keletkezett egy kis morgás, de semmi több.

A tetveket nem kellett a románnak szórnia, mert azokat kiirtották belőlünk mindjárt a megérkezésünk napján, s ezután rendszeresen kellett fürödnünk, és a tetvek ellen a ruháinkat ilyenkor fertőtlenítették. Hanem a tetvek helyett megjelent a poloska, de csak a revdai nagylágerben, ahol a matracokat fűrészporral töltötték meg, melyekben azok az apró fehér vérszívók igen jól érezték magukat. A benti barakkok padlózata alá ráadásul a patkányok is befészkelték magukat, amelyek éjjel szaladgáltak, s igyekeztek ellopdosni a foglyoktól a fejük alá rejtett tartalék kenyeret. Egy éjjel az egyik társunk hangosan fel is jajdult, illetve felkiáltott, merthogy megharapta a fülét a patkány. Jót nevettünk rajta. Az erdőben aztán se poloska, se patkány nem volt. Nekem különösen kényelmes életem lett, mert ott is szakácsnak tettek meg, amit valószínűleg a főhadnagynak köszönhettem. Ráadásul külön fülkében alhattam, viszont a segédszakácsom, a tiszapolgári Sándor (csak így emlékszem rá), a többiek között kapott helyet. A biológiai órája azonban kitűnően működött, akárcsak az enyém, mert soha nem kellett őt ébreszteni. Nekünk, szakácsoknak ugyanis ébresztő előtt egy órával kellett felkelnünk, hogy a reggeli időben elkészüljön. Konyhánk, illetve a sparheltünk a kalyibában állt, mellette a zárt helyiségben pedig a „produktot", vagyis a nyers élelmet tartottuk.

Az erdőmunkások feladata az volt, hogy az uráli bányák részére bányafát készítsenek, a hulladékból pedig tüzelőanyagot a városi lakosság számára. Egy brigádunk meg zsindelyfaragással foglalatoskodott. Ezek alapján embereinket négy különböző brigádba sorolták be, éspedig a következőképpen:

A favágók fűrészelték ki és darabolták fel a fákat.

A vontatók lovakkal húzatták el a héjazó brigádhoz, akik a rönkökről lefejtették a kérget és külön rakták a tűzifának valót.

A legfinomabb munkát a zsindelyezők végezték, akik szabvány szerinti lemezeket hasítottak az arra alkalmas rönkdarabokból.

Mindnyájan normára dolgoztak, akárcsak a civilek. Egy főre eső norma, napi átlag, két köbméter fa kitermelése, nem volt irreális követelmény, az emberek mindig teljesítették. A teljesítményt viszont minde-

nütt ellenőrizték, tehát lazsálni nem lehetett. Különösen szigorú volt az emberekhez a német parancsnok, Jablonszky.

Én szakácsként igyekeztem a sorstársak kedvében járni. Hogy jobb ízű legyen az étel, a lisztlevest nem a szokványos módon készítettem el, hanem először olajon megpirítottam. Különösen hiányzott belőle a zöldség és a hagyma. Persze a gyümölcsöt is nélkülöznünk kellett. Említettem már, hogy a kiszolgáltatott ember leleményes, ezért csakhamar észrevettük, mi ehető abból, ami az erdőben megtermett. Hát bizony kevés akadt ilyen, de azért volt. Leghamarabb fakadt a fenyő és a nyírfa. Rájöttünk, hogy a friss hajtásaik ehetők, különösen a nyírfa édes nedvét éreztük kellemesnek, ezért hamar megtanultuk a fortélyát, miként lehet a törzsét megcsapolni. Az egyetlen gyümölcs, amihez hozzájutottunk, a málna volt, de leghasznosabb hiánypótlónak a csalán bizonyult. Korán kibújt a földből, amikor a hóolvadás megkezdődött. Friss hajtását nyomban lecsíptük, a fiatal leveleit pedig a vegetáció ideje alatt mindvégig szedtük. Gyakran főztem belőle a fogolytársaknak levest rántással, és raktam el csalánt sóban is üres konzervdobozokba. Aki több zöldet akart enni, csipegethetett magának és meghinthette vele a kását. Éltek is többen e lehetőséggel. Persze azért, hogy a csalán ehető legyen, előbb le kellett forrázni vagy összezúzni. Ezt mindenki megtanulta.

Voltak, akik gombát is gyűjtöttek az erdőben, de azt soha nem mertem nekik elkészíteni, mert féltem a mérgezéstől. Tudtam, ha csak egyetlen mérgező kalap keveredik az ehetőek közé, elég a tragédiához, ami ott végképp nem hiányzott. Amióta a halálvonatot túléltük és az egészségügyieknek sikerült munkaképessé tenniük bennünket, nem emlékszem rá, hogy a mi csapatunkból Ficek Gábor bácsi távozása után valaki meghalt volna. A benti nagy lágerben ugyan akadtak ostoba önpusztítók, de ez egy másik téma.

Az élni akaró foglyokat semmi más nem érdekelte, mint az, hogy mit kapnak enni, és mikor mehetnek haza. Negyvenhat farsangján, mivel volt egy kis tartalék lisztem, cukrom, olajam, sütöttem nekik forgácsfánkot (legalábbis annak szántam), némelyeknek ízlett, másoknak nemigen. Őket csak az érdekelte, hogy a hasuk megteljen. Amikor az erdőből megérkeztek ebédre, vacsorára, messziről kiabálták:

– Milyen a leves? Megáll benne a kanál?

Folyvást éhesek voltak, pedig a napi adag nem volt kevésnek mondható. Bizonyítékképpen álljon itt a napi étrend:

Reggeli: – leves (vörös vagy fehér lisztből készült habarék. A vörös liszt valószínűleg valamilyen héjastul megőrölt gabonaféléből származhatott)

– 10 dkg hal

– 30 dkg kenyér

Ebéd: – leves (mint reggel, de a liszt helyett lehetett benne hajdina vagy korpa. Az emberek inkább az utóbbihoz ragaszkodtak.)

– kása (kölesből, lisztből vagy hajdinából. Elég gyakran kaptunk szárított krumplit és tésztát is a konyhára. A kását vagy sóval, vagy cukorral készítettük el és olajjal vagy olvasztott cukorral hintettük meg.)

– 10 dkg hús (nagyon ritkán, az is leginkább konzerv formájában érkezett vagy ugyanennyi hal, de csak akkor, ha ez reggel elmaradt). Tévedés ne essék, ez csak naponta egyszer járt, vagy reggel, vagy délben, felváltva 8 dkg fagyos olajjal, ami a kacsazsírra emlékeztetett.

Megjegyzem, ha hús érkezett a konyhára, abból a szakácsok sűrű pörköltfélét készítettek, s minden embernek egy dl-es merőkanállal kellett adni belőle.

– 20 dkg kenyér

Vacsora: – fél liter sűrű leves (a fent felsoroltak valamelyikéből)

– 30 dkg kenyér

A feltüntetett adagokra mindenkinek joga volt. Minden adagot külön ki kellett mérni, a dkg-ban feltüntetetteket mérlegen. Ha valamelyik fogoly reklamált, akkor az adagját szeme láttára újból mérlegre kellet tenni, s ha bebizonyosodott, hogy igaza van, grammnyi pontossággal ki kellett egészíteni.

A gazdasági felelős és a szakácsok vigyáztak, hogy a reklamálás ne fordulhasson elő gyakran, mert akkor leváltották őket és mehettek máshová dolgozni. Túl sok sem maradhatott meg a kondérok alján. Őszintén mondom, azt az egy esetet kivéve a cukorral, amikor sárgaságot kaptam, nekem soha nem kellett több, mint amennyi a többi fogolynak járt.

A fentiekből lehet rá következtetni, hogy az ellátók számára nem az étel minősége volt a fontos, hanem annak kalóriaértéke, vagyis az, hogy jusson az emberek szervezetébe elegendő szénhidrát, zsír, azaz olaj és legalább minimális mennyiségű fehérje. (Ezt most utólag jegyzem meg, mert akkor még ilyesfélére nem gondolhattunk. Hogy léteznek szénhidrátok és fehérjék, az ötvenes évek végén hallottam először, illetve tanultam, meg a vitaminokról is, amelyek megszerzésére szervezetünk rájuk való igénye ösztönzött bennünket.)

Élelmezésünk formája:

A revdai lágerben külön konyhabarakk állt hatalmas étteremmel, benne asztalok, padok. Csajka helyett minden fogoly egy literes égetett cserépedényt kapott, amelynek a belseje mázzal volt bevonva. (Én az enyémet Budapestig hoztam magammal, meg az alumínium kanalamat is.) Egyetlen evőeszközünkhöz a műhelyben dolgozóktól szerezhettünk általuk készített bicskát, de más hasznos dolgot is, mint például fésűt, dóznit, kistükröt. Egyedül borotvát nem, mivel borotválkoznunk nem kellett; a szőrtelenítést, főleg a tetvek elterjedésének megelőzése okán, fürdéskor továbbra is a borbélyok végezték el rajtunk.

Ivóvizet vízvezetékről kaptunk, kint az erdei lágerben is.

Kezdettől fogva azzal hitegettek bennünket, hogy rövidesen hazamehetünk. Nekem ez a „szkóro" négy esztendeig tartott.

Még negyvenöt nyarán felépíttettek velünk egy igen nagy barakkot, vagy háromszáz személy befogadására. Aztán egy ugyancsak nagy lóistállót, egy hosszú faépületet (mi sem természetesebb, hogy ott minden építmény fából készült), amely a Magyarországon elterjedt egykori cselédházakra emlékeztetett, meg egy családi lakóházat is összeállítottunk. Nem volt nehéz munka, sőt érdekes is. A hosszú fenyőtörzsek egyik oldalát teknőszerűre ki kellett vájni, de nem mélyen, csak úgy, hogy a fölé helyezett rönk belefeküdjön. Így épültek fel a falak. Hogy a rönkök között hézagok ne legyenek, mohával tömítettük. Még mielőtt a fákat egymásra fektettük volna, a vájatot megraktuk száraz mohával, ami szintén az erdőben termett.

Azt hittük, hogy a barakk az ottani rabok számára épül, s csak tavasszal derült ki, hogy hadifogolyláger lett – nekünk. Tavasszal meg is érkezett Revdából a kétszáznyolcvan fős csoport, a parancsnoknak kinevezett Szerdahelyi István vezetésével, de én is felavanzsíroztam, mert gazdasági felelősnek tettek meg Szerdahelyi mellé.

Mielőtt elmondanám, mi lett a szerepem, hadd mutassam be az erdei konyhát. A nyitott fészer alatt állt a tűzhely, tetején két nyílással, amelyekbe pontosan beleillett a két nagy kondér, de ha kellett, helyüket vaslemezzel is le lehetett fedni, s ilyenkor lábasokban főtt az étel. A tűzhely mindig jó meleget árasztott. Ezt azért jelzem, mert a harmadik dolog, ami a fogoly számára fontos volt, hogy ne fázzon. Bizony ott télen gyakran előfordult, hogy a hőmérő higanyszála mínusz negyven fok alá süllyedt. Csupán ilyenkor szünetelt a munka. Tehát mínusz negyven fokig dolgozni kellett.

Egy alkalommal kihoztak egy csoport magyar tisztet is fát rakni. Ott álltak szerencsétlenül a hóval befedett farakás mellett, fontolgatva, miként nyúljanak hozzá. Őszintén megsajnáltam a fizikai munkához nem szokott embereket, szóltam az egyik társamnak: „Jancsi, gyere, segítsünk nekik megpakolni a teherautót!" Amíg mi helyettük dolgoztunk, addig ők ott toporogtak a hóban. Amikor befejeztük a munkát, kimelegedve rájuk szóltam:

– Tiszt urak, ha nem akarnak megfagyni, akkor tessenek mozogni, de nem akárhogyan ám! A hideg sokkal kegyetlenebb dolog, mint a munka. Dolgozni kell, kérem, higgyék el, hasznukra válik.

Egyébként jól ismertem őket, mert amikor vételezni jártam Revdába, mindig úgy intéztem a dolgomat, hogy jusson időm bemenni a lágerbe is. Egyedül az OK-sokkal és a tisztekkel tudtam szót váltani, mert a többieknek dolgozniuk kellett valahol. Zomborit minden alkalommal felkerestem, s aztán irány a tiszti barakk. Soha nem izgatott, hogy én csak egy közkatona voltam, ők pedig csupa érettségizett és főiskolát végzett, művelt egyének. Szívesen is fogadtak, valahányszor megjelentem náluk. A társaság csupa zászlósokból, hadnagyokból, főhadnagyokból állt. Legmagasabb rangja egy Lengyel nevű idősebb hadbírónak volt, aki következetesen Karcsikámnak szólított. Egyszer megkérdezte, hogy fogságba kerülésem előtt milyen rangot viseltem.

– Biztosra veszem, hogy tiszteskent vagy tiszthelyettesként szolgált – mondta.

– Én a maguk hadseregében egy krumplivirágot sem érdemeltem meg – feleltem nevetve, mire ő is elmosolyodott. Ugyanis annak idején krumplivirágoknak neveztük a tisztesek gallérján díszelgő rangjelzéseket.

– Nahát! – csodálkozott az alezredes. – Hol volt azoknak az eszük, hogy magát nem nevezték ki legalább szakaszvezetőnek. Ilyen képességeket, mint a magáé, hagytak elkallódni.

Nem dicsekedtem vele, hogy annak akkor politikai oka volt. Egyébként a nem magyar hadifoglyok is Nacsalnyík Karcsinak szólítottak, sőt átvették tőlük az erdei munkára odatelepített vagy önként jött civilek is. Nagyon idegennek tűnt némelyikük fizimiskája. A kirgizeké a kerek pogácsaalmára emlékeztetett, míg az üzbégeké jámbor állatok képére, különösen az egyiké, aki megnyúlt, sötét ábrázatához még hegyes kecskeszakállt is viselt. A foglyok egymás közt úgy is nevezték, bakkecske. Különben kedves, barátságos emberek voltak mindnyájan, a szakállas

üzbég különösen. Ők kerültek a „cselédházba", amelynek szobáiban többedmagukkal laktak. Két szobához tartozott egy konyha, de az épületnek külön társalkodója is volt. Tehát munkásszállás lett a hosszú épületből.

Ha szemügyre vesszük a térképet, Revda tíz szélességi fokkal fekszik följebb, azaz északra Dél-Szlovákiától, és negyven hosszúsági fokkal tőle keletre. Ám az éghajlati viszonyokat nemcsak e két földrajzi mutató határozza meg. Ha kimondjuk, Urál, nyomban az jut az eszünkbe, határvonal Európa és Ázsia között. Ázsia északi részén pedig Szibéria terül el. A Szibéria szóval viszont a legtöbb európai ember gondolatvilága a dermesztő hideget asszociálja. A legtöbb, orosz hadifogságot szenvedett magyar visszaemlékezéseiben külön ki is emeli a már-már elviselhetetlen hideg rá nehezedő hatását. Pathó Károly erről a következőképpen szól.

– Azoknak, aki állandóan kint dolgoztak, valóban nem volt könnyű a helyzetük, de mint jeleztem, a hideg elleni védekezés legbeváltabb módjának bizonyult a mozgás. Mondhatnám, szerencsém volt, mert szakácsként, majd gazdasági felelősként dolgoztam, ezért több időt tölthettem melegben, mint a többiek. Viszont a gyakori nagyobb hőingadozásnak sincs jótékony hatása az emberi szervezetre. Nem voltam még negyvenéves, amikor elkezdődtek ízületi fájdalmaim, amelyek éveim szaporodását követően mindjobban erősödtek. Pedig az uráli erdőben a hideget eléggé jól tűrtem. Kesztyűt ritkán húztam, „usankám" fülvédőjét sem hajtottam le gyakran. Mondogatták is az unió déli területeiről odakerültek:

– Nacsalnyík Karcsi, uralszkij cselovék.

Nacsalnyikoskodásom abból állt, hogy vételezni jártam Revdába, de nemcsak élelmet, hanem ruhát, lábbelit is a foglyok számára.

Említettem, hogy amikor megérkeztünk, a fertőtlenített holmijainkat visszaadták, ám télre újakat kaptunk helyettük, alsóneműtől kezdve a szőrmebéléses bundáig mindent. Kesztyűnk, sapkánk is béléses volt, a lábbeli pedig vastag, fehér nemezcsizma, a „válenki", amelynek a talpa is kemény filcből készült. Egyetlen hátránya volt, ha hóban tűz mellé állt az ember és nem ügyelt rá, a beleolvadt hótól átázott, s aztán igen nehezen száradt meg. Én ritkán hordtam, mert Németh Imre fatalpú vászoncipője helyett már negyvenöt tavaszán sikerült egy levágott szárú német bőrcsizmát szereznem, és inkább abban jártam télen is. A

ruhánk vatelinos nadrág és kabát volt, ún. fufajka. Megjegyzem, a magyarban ismert pufajka vagy bufajka nem teljesen fedi az ottani orosz fogalmakat. Az elrongyolódott magyar katonaruhám helyett is vételezhettem volna új nyári öltözéket, miként a többiek számára megtettem, de inkább szereztem magamnak német nadrágot és zubbonyt, mert azok kissé átalakítva jobban hasonlítottak a civil ruhára, mint amit kaptunk.

A fent leírt téli öltözék kitűnő védelmet nyújtott a fagyás ellen, nem is emlékszem rá, hogy közülünk valaki elszenvedte volna. Annál nagyobb gondot okozott nekem, hogy a tűz mellett kiégett ruhadarabokat folyvást cserélgetnem kellett a revdai raktárban. Különösen a románok között volt több olyan gyámoltalan, aki az erdőben rakott tűz melletti melegedés közben átégette a kesztyűjét, sőt még a bundáját is. Az így megrongálódott holmit mindig le kellett adni, s csak annak ellenében lehetett újat vételezni. Az elrongyolódott ingeknek elég volt csak a levágott gallérját bevinni. A ruhát, amennyire lehetett, kímélni kellett, amit meg is tettek az emberek. Ez azért is fontos volt, mert a tavaszi, őszi ruhacserénél mindenki a sajátját kapta vissza. Ez úgy volt lehetséges, hogy leadás előtt minden ruhadarabra, lábbelire mindenkinek rá kellett írnia a nevét. Mielőtt beadták volna a raktárba, mindent fertőtlenítettek.

Amikor vételeztem, első utam a revdai erdőgazdaságra vezetett, ahol megkaptam a kimutatást a heti normateljesítésről. Ezzel mentem a lágerparancsnokság irodájába, amely a lágeren kívül volt. Ott szétírták, milyen alapanyagból mennyit kaphatok, s én ezzel a „bumázskával" továbbmentem a láger melletti élelmiszerraktárba Voroncov őrmesterhez, aki rendszerint azt mondta, tudod, mi hol van, mérd ki a magatokét. Én pedig visszaélve a bizalommal, mindenből egy kicsivel többet merítettem. Két-három lapáttal több cukrot és három-négy kenyérrel többet, így aztán hetente egyszer pár dekával több cukrot és tizenöthúsz dekával több kenyeret tudtam adni az embereknek. Soha senki nem jelentett fel, illetve nem súgott be miatta. Különösen nagy kincsnek számított a kenyér, amelyből mint mondtam, nekünk foglyoknak napi 80 dkg járt, 10 dkg-mal több, mint a szovjet elítélteknek, de a nehéz fizikai munkát végző emberek igen örültek, ha ráadást is kaptak.

Gazdasági felelősként minden adagot, ami a foglyoknak járt, minden étkezés előtt nekem kellett szétmérnem, mint mondtam, grammnyi pontossággal. Nem is volt ez olyan kényelmes és könnyű munka, naponta háromszor, délben többféléből is szétporciózni az adagokat. A hallal ez úgy történt, hogy derékban kettévágtam, úgy, ahogy a benti lá-

gerkonyhán láttam. Az ételosztásnál egyesek néha odasúgták: „A farkát add!" Legtöbben a fejet vagy legalábbis annak nagy részét is megették, de akadtak, akik eldobták, meg a belső részeket is. Ugyanis szárított, sóval átitatott nyers halat kaptunk nap mint nap. Csupán a hozzá adott kása jelentette a változatosságot. Csodák csodája, ez az egyforma koszt tudta tartani az erőt az emberekben.

Abban az időben a civilek is azt ették, amit mi. A normateljesítés ellenében kaptak jegyet, amit ugyanabban a raktárban, amelyikből mi kaptuk az élelmünket, beválthatták. Mindemellett működött egy szabadpiac is Revdában, amit bazárnak hívtak. Ott sok mindent lehetett kapni pénzért, még húst is, persze nem olcsó áron. Akinek több élelmiszerjegye volt, a fölösleget el is adhatta.

Történt egyszer, hogy a Leszpromhoz igazgatójának a feleségét elcsípték, amikor élelmiszerjegyeket árult, persze nem keveset, amiről bebizonyosodott, hogy a férje által tett rájuk szert. Az igazgatót nyomban leváltották, és másnap ott hajtotta a mieink között a „lósagyot", magyarul a lovat. Nekem és a többieknek is, akikbe mélyen beleivódott az otthoni úri világ, fölöttébb tetszett ez az intézkedés.

Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy a csencsenbencselés lehetőségére a hadifoglyok is hamar rájöttek, meg én is a turpisságaikra. Egyszerre igen sok lett az elnyűtt ing levágott gallérja, amiért a raktárban elkezdtek velem pörölni. Előbb szép szóval próbáltam hatni a sorstársaimra: „Emberek, ne akarjanak velem kitolni, ennyi ing nem szakadhatott el ilyen rövid idő alatt", de amikor láttam, nem hallgatnak rám, kénytelen voltam a körmükre nézni. Tudtam, hogy a civilekkel üzletelnek, amit csak oly módon mérsékelhettem, hogy nyilvántartást vezettem arról, ki mikor faszolt új inget, kesztyűt vagy egyéb holmit. Egyszer azonban gorombáskodni is kénytelen lettem egyik fogolytársammal. Vételezésre mindig magammal vihettem Revdába két embert. Természetes, hogy a gyengébb fizikumúak közül választottam ki őket. Egy alkalommal azonban az egyik meglopott. Néha előfordult, hogy a húszdekás halak helyett nagyra nőtt lazacokat kaptunk, persze dekára kimérve pontosan annyit, amennyi járt. Az emberek nagyon örültek a piros húsú halnak, mert a belőle vágott szeletek a hazai sonkára emlékeztettek, volt, aki nyárson meg is pirította a saját porcióját. Hát ezekből a lazacokból tűnt el egy a vételezés után, legalább negyven-ötven ember egyszeri adagja. Szörnyen ideges lettem. Nem tehettem mást, meg kellett motoznom a két társamat. Nem volt alaptalan a gyanúm, mert az egyiknek a kebléből elő is került a hal. Elmondtam min-

den piszok, aljas gazembernek az illetőt, kevés választott el attól, hogy meg ne verjem. Büntetése az lett, hogy többet soha nem vittem magammal vételezni. A lelkem mélyén mégis sajnáltam őt, hiszen mindnyájan élni akaró, nyomorult, kiszolgáltatott népség voltunk, újkori rabszolgák, de az igazságérzetem azt mondta, nem szabad, hogy bárki, magamat is beleértve, a sorstársaknak járó élelemből akár egy csipetnyit is eltulajdonítson. Nem is emlékszem több ilyen esetre.

A négyzet alakú erdei láger udvarának mind a négy sarkán egy-egy őrtorony állt, de soha fegyveres őrt nem láttam bennük. Mint mondtam, fölösleges lett volna. A mi négy fegyveresünk ki tudja mikor, hol bóklászott. Néha ott sertepertéltek körülöttünk, sőt még haverkodtak is velünk. Közöttünk rend és fegyelem uralkodott, amelynek fenntartásához elegendőnek bizonyultak a VK-sok. Értünk személyesen Szerdahelyi felelt, neki a közvetlen fölöttese pedig az orosz hadnagy volt, akit csak elvétve láttunk. Velem a legkevésbé sem törődött egyikük sem. Hogy amit mondok, példával is megerősítsem, hadd idézzek fel egy kalandomat, amely az orosz naptár szerint 1946. november 6-án történt, vagyis az októberi forradalom évfordulójának előestéjén. Mondanom sem kell, hogy ez náluk a legnagyobb ünnep volt akkor, és maradt egészen a rendszerváltozásig. Odajött hozzám Vaszil, a román őr és azt mondta:

– Karol, gyere be velünk a városba! A fiúk láttak ott a vasút mellett egy halom drótot, elhozzuk kötözőnek. – Ugyanis a zsindelylapokat kötegelni kellett.

Velünk tartott a két Iljúsa is, így az erdőben egyetlen fegyveres őr maradt, Nyikoláj. Revdába érve meg se álltunk a vasút mellett, egyenesen mentünk a bazárba. A fiúk vettek fél-fél liter vodkát, egy üveggel nekem is, mivel tudták, hogy pénzem nincs. Elkezdtünk kortyolgatni az ünnep tiszteletére. Azt is tudni kell, az orosz, amikor iszik, mindig tósztot mond. Most mielőtt a szájukra vették volna az üveget, szertartásosan azt mondták: „Prádnyíkom!" Mondtam utánuk én is. Az italtól hamar jókedvre derültünk, olyannyira, hogy a fiúk elkezdtek lövöldözni a levegőbe. Egyszer csak fényképészhez cipeltek, ahol a kis Iljúsa hetykén a gép lencséjére irányította pisztolyát, persze csak vagánykodásból. A drótszállításból aligha lesz valami, gondoltam, sőt már haza se tudunk menni, annyira ránk esteledett.

– Gyerünk az „obscsizsityie"-ra – javasolta Vaszil, így hát a munkásszálláson kötöttünk ki, mondanom sem kell, hogy jól lerészegedve. Másnap visszatérve, senki nem kérdezte tőlünk, hol voltunk, mit csináltunk, miért nem hoztuk el a drótot.

A tisztek közül is többen kijártak dolgozni, valószínűleg azért, mert halálra unták magukat a benti lágerben. Munkásként kiemelkedett közülük a dunaszerdahelyi Sidó Géza zászlós, aki mások helyett is dolgozott. Nemegyszer túlteljesítette a normát. Csak évek múlva, odahaza derült ki róla, hogy ő bizony nem volt tiszt. Amikor fogságba esett, tiszti zubbonyt viselt, ezért keveredett akkor a tisztek közé. Annyi leleményesség azonban volt benne, hogy zászlósnál magasabb rangot nem vallott magáénak.

Mivel rendszeresen bejártam a nagylágerbe, így nemcsak géhásuk voltam az erdei lágerlakóknak, hanem a postásuk is, már ami a hírek továbbítását illette. Levelezésről ugyanis negyvenhat teléig szó sem lehetett. Hogy melyik hónap hányadikán jelent meg közöttünk először egy politikai tiszt, azaz „politruk", aki vöröskereszttel és félholddal megjelölt tábori lapokat osztott szét azzal az utasítással, írjuk meg haza, hogy élünk és hogy egészségesek vagyunk. Hozzátette, hogy Csehszlovákiába senki ne címezzen meg lapot, mert a csehszlovák vezetők hivatalosan közölték a világgal, országuk polgárai közül a Szovjetunióban nincsenek hadifoglyok. Én a pár soros lapomat a következő címre küldtem el: Pató János, Budapest, XIV. kerület, Gyarmat utca 91. Választ is kaptam rá, amely 1947 őszén ért utol Nyizsnij Tagilban. Csak annyi állt rajta, hogy otthon minden rendben van. Elhittem és nagyon örültem a hírnek. A levelek lélekben mindenkit megerősítettek. Én összesen háromszor váltottam üzenetet a pestiekkel. Mindannyiszor azt írták, legyek nyugodt, otthon semmi baj sincs.

Kiterjedt rokonságunk történetéhez az az apróság is hozzátartozik, hogy a budapesti Pató János eredetileg nem Pató volt, hanem Fischer. Szülei a főváros környéki falvak valamelyikében sváb cselédek voltak, ő maga villamoskalauz lett Pesten. Ott vette feleségül Pathó Ambrus egyik unokáját, apám unokahúgát, Magda nénémet, Józsi bátyámnak (Jozsának) a testvérét, aki Budapestre került szolgálónak. Kezdettől fogva szoros rokoni kapcsolat fűzött bennünket egymáshoz. Fischer sógort (így emlegettük őt), mivel állami alkalmazásban állt, a Horthy-éra alatt arra kötelezték, hogy magyarosítsa a család nevét, úgy gondolta, ha már muszáj, legjobb lesz, ha a feleségéét veszik fel. Igen ám, csakhogy a h-t ki kellett belőle hagyni, mert a Pathót nemesi névként tartották számon, amelyet törvény védett. Rongyos rátartiság!

Amikor beszélgettünk, sokszor szóba jött ilyesmi, ám legtöbbször az, hogy mi lesz otthon, ha hazamegyünk. Szocializmus, mondogatták egyesek. Meg olyan nyomor, mint itt van, felelték mások.

Ha szocializmus lesz, mi biztosan másképpen építjük fel, mint az oroszok, hiszen Közép-Európának teljesen mások a feltételei, mint Oroszországnak voltak. Amit sikerült elérniük, a háború azt is tönkretette. Mindegy, mi vár bennünket otthon, vélekedett a többség, de hogy demokrácia lesz és jobb élet következik, mint a háború előtt volt, arról szentül meg voltunk győződve.

1947. augusztus közepén véget ért erdei kihelyezésünk, mindannyiunkat bevontak a központi lágerbe. Mehetünk haza, örvendeztünk, és sorba ölelgettük az ottmaradt civileket, köztük Vaszilt, Nyikolájt és az Iljúsákat.

V. rész

AZ URÁLTÓL A DUNÁIG

A remény szertefoszlott, de…

– A revdai lágerben azzal fogadtak, hogy pár nap múlva indítanak haza bennünket. Vagy tíz nap elteltével vonatra is rakták a magyar hadifoglyok felét, velünk többiekkel viszont közölték, még maradnunk kell, ám hogy meddig, azt senki sem tudta megmondani. Mit tehettünk mást, beletörődve sorsunkba, lógattuk az orrunkat, s éltük tovább a fogolyéletet.

A nagylágerben egészen más viszonyok uralkodtak, mint az erdeiben. A városi bazárhoz hasonlóan a táboron belül is létrejött egy piac – a foglyok alakították ki maguknak –, ahol intenzív kereskedelem folyt. Az emberek a munkahelyükön amiről úgy vélték, valamit lehet belőle fabrikálni, elcsenték. Már az előbbiekben felsoroltam, hogy a műhelyben dolgozók mi mindent barkácsoltak össze, némelyik darab – kés, doboz, láda, öngyújtó, cigarettatárca – már-már művészi kivitelezést nyert. Ilyesmiket akár meg is lehetett náluk rendelni. A vagonrakók a csizmájuk szárát rendszerint gabonával tömték meg, mások azt saját készítésű kézi malommal megőrölték, és daraként hozták forgalomba. Mivel pénze senkinek sem volt, a piacon csupán csererekereskedelem folyhatott, hangos alkudozás és lárma közepette. A legkeresettebb áru az élelem volt, ebből is legértékesebb a harmincdekás sarokkenyér. Aki a piacon (következetesen mi is bazárnak mondtuk, mint az oroszok) nem tudta eleserélni a holmiját, tovább kínálgatta este a priccsek között:

– Sarokkenyerem van eladóó.

– Búzadarát vegyeneek, mahorkáért adóóm.

A mahorka az a jellegzetes orosz cigarettadohány volt, amit az oroszoktól ellesve újságpapírba sodorva szívtak a dohányosok. Én a fogságban abbahagytam a dohányzást. Mivel a napi élelem adagjához mindenkinek járt egy marék mahorka, az enyémet mindig elcseréltem valamire. Általa jutottam bicskához, fésűhöz meg plusz élelemhez, amire, mondtam, nemigen volt szükségem. Többször is említettem, nem voltam nagyétkű, de egy-egy darab kenyeret, halat többre becsültem, mint a dohányt. Viszont akadtak emberek, akik a kenyerüket, haladagjukat elcserélték mahorkára. Némelyek szándékosan le akartak romlani, hogy ne kelljen dolgozniuk, ezért sót ettek, meg a szemétdombon összeszedett sós halbeleket, fejeket, s nyakló nélkül itták rá a vizet, szívták a vacak dohányt. Legtöbbjükből aztán nem OK-s lett, hanem halott. Korlátolt alakok voltak szegények, mert hiába győzögettük őket, hogy őrültség, amit tesznek, nem hallgattak a jó szóra.

Nyolc órát dolgoztunk, a ki- és bevonulás meg az étkezés nem vett el tőlünk többet egy-két óránál, tehát maradt bőven szabad időnk.

Vacsora után rendszerint leültünk a prices szélére, és lábunkat lógatva beszélgettünk. Mi más lehetett volna a témánk, mint az, hogy mikor megyünk haza és otthon mit fogunk enni. Mindenki azzal kezdte, amit a legjobban szeretett. Az alföldiek folyvást a töltött és a rakott káposztát emlegették, mindig hozzátéve, hogy jól nyakon öntve tejföllel. Hogy én is mondjak valamit, a borjúpörkölttel szoktam előhozakodni. Nem mondom, sok mindent szívesebben megettem volna, mint az egyhangú lágerkosztot, de különösebben kedvenc ételem nem volt odahaza. Mindent jó étvággyal megettem, amit anyám főzött, a krumplikásától kezdve a túrós rétesig. Igaz, inkább a húsételek vonzottak jobban, de abból sem szenvedtünk hiányt. Szüleim jó viszonyban voltak a zsidó hentessel, aki gyakran vágott kecskét, viszont vallási okokból a hátsó forgók körüli húst, ami szerintem a legfinomabb, sem ők, sem a többi, vallásukhoz tartozó kuncsaftjaik nem ették meg. Más állat húsát is csak akkor, ha kósernak bizonyult. A tréflit kimérte a kereszténynek. Anyám leggyakrabban kecskehúst vett tőle, nemcsak comb- és fartőt, mást is, amit savanyú káposztában szokott megfőzni, leginkább télen. Ezt is elmeséltem néha a hazai ételekről való álmodozásaink közben.

A harmadik témánk az volt, hogy mit csinál odahaza az asszony, mármint a feleség. Mi történhetett vele a háború alatt és után, amíg

mi távol voltunk, illetve vagyunk. Legtöbben fenyegetőztek, ha kitudódik valami, megverik, a nyersebbek azt mondták, p-n rúgják, mások meg beletörődve: „Ha megerőszakolták, nem tehetett róla, meg kell bocsátani." Olyan kikötés is elhangzott, hogy csak akkor kergeti el a feleségét, ha zabigyerekkel várja. Én nem gondoltam semmi ilyesfélére, illetve ha mégis megütött egy-egy mondat, igyekeztem elhessegetni az általa kiváltott gondolatot. Feleségem a szüleimmel lakik, biztosan vigyáznak rá, nyugtattam meg magam. Mindnyájan megvannak, élnek egészségben, hiszen Magda nénémék leveleinek mindegyikében ez állt. Csak egyetlenegyszer kerültem nagyon mélypontra szeretteim miatt, közvetlenül azután, hogy megérkeztünk Revdába, s én mindjárt kórházba kerültem. Nehezen tértem magamhoz. Annak ellenére, hogy nem voltam vallásos, egyszer mégis imádkoztam, pontosabban fohászkodtam. Akkor kerített hatalmába az érzés, amikor a feleségem és a gyerekeim fényképét nézegettem, és arra gondoltam, csak egyszer viszontláthatnám őket. Később, amikor megkörnyékezett a honvágy, elő-elővettem a képet és megnyugodtam. Biztosan hazakerülök, és együtt neveljük fel a gyerekeket a feleségemmel. Alaptermészetem optimista, ami nagy segítségemre szolgált életem válságos pillanataiban, most, aggastyán koromban is, amikor tudom, hogy nem sok időm van hátra. Betegségem néha igen nagy fájdalmakkal jár, amit nehéz elviselni, de ha enyhül, jobb kedvre derülök, botra támaszkodva kimegyek sétálni, és arra is képes vagyok, hogy magamban dúdolgassak. Nagyobb zenei műveltségre nem tudtam szert tenni, megmaradtam mindvégig a nótáknál és a népdaloknál, amelyek még fiatal koromban átitatták az érzelemvilágomat. Ezek tartották bennem a lelket a hadifogságban is.

Miután a magyarok felét negyvenhétben hazaengedték, a lágerben átszervezéseket hajtottak végre. Engem a lágerőrség, vagyis a VK-sok parancsnokának neveztek ki. Szabadon utazhattam mindenhová, ahol magyar hadifoglyok dolgoztak, de ez a beosztásom nem tartott tovább két hétnél, mert hirtelenjében átirányítottak Nyizsnij Tagilba, Revdától 130 km-re északra. Ez közvetlenül azután történt, hogy a többieket hazaengedték, vagyis 1947 augusztusában. Nyár volt és Tagilban éjszaka sem sötétült el az ég. Tehát tapasztalhattam, milyenek a fehér éjszakák. Egyesek azt állították, ez az északi fény. Meglehet, azt is láttam, de nagyobb jelentőséget nem tulajdonítottam az ottani természeti jelenségeknek. Bosszantott, hogy nem engedtek haza. Amikor felszálltunk a vonatra, mert persze nem egyedül

engem helyeztek át, azt hittük, nyugat felé visznek, de csakhamar megállapítottuk, hogy épp az ellenkező irányba haladunk. Hogy hová kerültünk, az csak utunk végállomásán derült ki: az Urál keleti oldalára.

A Nyizsnij Tagil-i láger fogolyparancsnoka Földes György, egykori munkaszolgálatos volt. A magyar foglyok között ismerős földimre is találtam, az ebedi Morvai Ferire. Nagyon megörültünk egymásnak.

Ami érdekessége, mondhatnám, színfoltja volt a Nyizsnij Tagil-i lágernek, hogy minden este vacsora közben egy magyar cigányzenekar muzsikált. Persze hadifoglyok voltak ők is valamennyien. Hol magyar nótákat játszottak, hol orosz dalokat, attól függően, kik tartózkodtak az étteremben. Ha orosz tiszt jelent meg, a muzsikusok rögvest átváltottak orosz zenére. Nagyon szépen, kifinomultan zenéltek. Később sajnáltam, hogy nem kérdeztem meg tőlük, honnan valók, és miként vihették ki magukkal a hangszereiket, vagy ha ott jutottak hozzájuk, hogyan. Amikor vonultunk ki a lágerből, ők már ott álltak a kapuban és folyvást a Rákóczi-indulót játszották, meg amikor visszaérkeztünk, akkor is. Mi pedig nevettünk rajta, bár amikor először hallottam, igen megilletődtem tőle.

VK-s parancsnoki beosztásom ideje alatt történt, hogy két német hadifogoly próbált megszökni, de mindkettőjüket elkapták, és hosszú, több évig tartó szigorított lágerfogságra ítélték. Az egyiket egy fegyveres orosz őrrel nekem kellett elkísérnem a börtönlágerbe, ahol kutyás őrök vigyáztak az elítéltekre. A szerencsétlen fiatalembert, mielőtt továbbvittük volna, még pellengérre is állították a láger közepén, és ott hirdették ki mindenki előtt az ítéletet. A fiú állt mereven, bámult a semmibe, mintha nem is róla szólt volna az, ami körülötte történik. Az elítéltek lágerébe csak a fegyveres orosz mehetett be vele, nekem a kapun kívül kellett őt megvárnom. Az elítéltek serege, vagy miként mi is neveztük őket, a tyurmások, igen kevert népség volt. Megrendítő látványt nyújtott, ahogy a fegyveres, kutyás őrök kísérgették, vagy inkább terelték őket munkába és vissza. Nők, férfiak egy csoportban haladtak, de még tizenéves gyerekek is akadtak közöttük. A hadifoglyoktól hallottam, hogy egyszer egy suhanc a csoportból kiválva krumplit akart felkapkodni, ám az egyik katona hidegvérrel lelőtte.

A német fiú átadása után megfogadtam, soha többé nem vállalok VK-s beosztást, igaz, nem is ajánlották fel. Nem tudom, mi lehetett az oka, hogy folyvást kiemeltek, illetve megválasztottak a sorstársak, mert ilyen is előfordult. Föltételezhető, voltak tulajdonságaim, ame-

lyek arra predesztináltak, hogy akiktől függtem, olyan feladatokkal bízzanak meg, amelyekkel mások javára válhatok, mert soha sehová nem tolakodtam, mégis mindig olyan munkakörökbe csöppentem, amelyektől kisebb-nagyobb embercsoportok, később közösségek sorsa függött. No, de ennek ott még csak igen a kezdetén tartottam. Mostanában lett divatos szó a túlélés. Már magára az életre is vonatkoztatják. Mi akkor valóban csak arra törekedtünk, hogy életben maradjunk és hazakerüljünk.

Nyizsnij Tagilban meg akartak győzni, legyek a láger kultúrfelelőse. Később bántam, hogy nem vállaltam, de akkor úgy véltem, jobb lesz nekem a fizikai munkások között. Nem is csalódtam, mert tényleg jó társaság verődött össze, csupán az volt a hibája, hogy a harminctagú brigádban semmilyen szakmunkához nem értett senki, az oroszoknak pedig mindenütt szakmunkások kellettek volna. Előbb vasúti pályán dolgoztunk, amihez nem kellett különösebb szakértelem, de aztán átirányítottak bennünket építkezéshez.

Az orosz őrök felsorakoztattak bennünket, és elkezdték kérdezgetni, ki közülünk plótnyik (ács) és kámenscsik (kőműves). Senki sem jelentkezett.

– Csto ti? – mutatott rám a nacsalnyik.

– Póvar – feleltem.

– Ah! – legyintett. – Nyenáda.

A többiekre is ezt mondta, ennek ellenére mellé állítottak bennünket egy hosszú földszintes épületnek, amelyről azt mondták, gyár lesz, vakoljuk be. Homok, cement, mész volt bőven, a maltert meg is tudtuk keverni, de hiába próbáltuk felkenni a falra, mind lepotyogott. Gondolkodtam rajta, hogy is csinálták odahaza a kőművesek? Úgy rémlett, fölülről kezdték és a fandlival jól odacsapták az anyagot. Megpróbáltam, sikerült.

– Vot, szpecialíszt – örvendezett az orosz, és az ujjával megfenyegetett, hogy szaktudásomat letagadtam.

Ment, ahogy ment a vakolás, aztán kitalálták, hogy építsünk tőzegtüzelésű kályhákat a félkész épületekbe, ám egy hét kínlódás után megelégelték a kétbalkezességünket, és visszaküldtek bennünket a lágerbe. Mehettünk újra pályamunkásnak, meg vagonokat ki-be rakni, mikor mire volt szükség. Tény, hogy hamar elröppent az év, s elkövetkezett 1948 júniusa. Hogy melyik nap volt pontosan, nem emlékszem rá, csak arra, hogy reggel felsorakoztattak bennünket és kihirdették, hogy a magyar hadifoglyok mennek haza, a csehszlovákó-

kat pedig egy másik lágerbe helyezik át. A több mint ezer emberből négyen maradtunk: Sidó Géza (zászlós) Dunaszerdahelyről, Dolník József levente a Muzslához közeli Sárkányfalváról, egy kassai tartalékos zászlós – nevét nem tudom, akkor sem tudtam, mert befelé forduló ember lévén, velem egyáltalán nem tartott kapcsolatot, úgy rémlik, civilben tanító volt – és jómagam. Már útra készen állt a szerelvény, amikor bevittem a Budapestre címzett levelemet a politikai tisztnek, akinek jelentették, hogy egy magyar hadifoglyot levettek a vonatról és visszahozták. Felmerült a gyanú, hogy az illető tagja volt az SS-nek, ami a hónaljvizsgálatnál derült ki. Könyörgött szegény, hogy az a heg a hóna alatt, amire azt mondják, műtét helye, egy kelésnek a nyoma.

– Majd kiderül – jelentette ki a politruk, azzal felém fordult, és azt mondta: – Indulj, Karol! – Nem akartam hinni a fülemnek, mire határozottan rám szólt:

– Mehetsz haza. Igyekezz, hogy le ne maradj a vonatról!

Rohantam összekapkodni a cókmókomat, s aztán irány a vonat.

– Karesi, ide gyere! – nyújtotta felém a kezét Morvai Feri. Elkaptam, s szinte úgy rántott fel a már mozgó szerelvényre.

Mi lett a sorsa annak az embernek, aki helyett Budapestre mehettem, nem tudom, annak sem a részleteit, hogy Morvai Ferenc milyen kalandos körülmények között került haza Ebedre, mert velem csupán annyit közölt, hogy Nyizsnij Tagilban esztergominak adta ki magát. Odaérve más lehetősége nem kínálkozott, mint az, hogy illegálisan átjusson az országhatárt képező Dunán. Dolník Jóska és Sidó Géza 1949 januárjában érkeztek haza Omszkból, tehát Szibériából, ám hogy a kassai tanító sorsa miként alakult, nem tudták megmondani.

Hazatérés

– Arra, hogy Foksányból Revdába milyen útvonalon vitt bennünket a vonat, nem emlékszem, a városnevek közül csak egyedül Harkovra, aminek okát vele kapcsolatban elmondtam. Azt viszont megjegyeztem, hogy hazafelé Gorkij városon és Moszkván keresztül vezetett az utunk ismét Romániába, Máramarosszigetre. Ott vett át bennünket az oroszoktól a magyar küldöttség, amelyet az a hányatott sorsú

Losonczi Géza vezetett, aki az 1958-as Nagy Imre-pernek másodrendű vádlottja lett volna, ha közben a tárgyalás előtt meg nem hal.

Máramarosszigetig marhavagonokban szállították társaságunkat, de nem úgy, mint odafelé, mert aludhattunk, a vagonok ajtaját nyitva hagyták, vizet, élelmet naponta kaptunk, és a szerelvény meg-megállt valamelyik állomáson, de az is előfordult a nyílt pályán, hogy dolgunkat elvégezhessük. Utunk nem egész egy hétig tartott, beleszámítva azt a pár órát is, amelyet Máramarosszigetről Debrecenig tett meg velünk immár a külön személyvonat. Magyarország földjét 1948. június 20-án érintette újra a lábunk.

Debrecenben első dolog volt, hogy pontosan számba vettek bennünket. Meglepetésemre én is szerepeltem a listán. Mindenkitől megkérdezték, hol élnek a hozzátartozói, kit értesítsenek a hazatértéről. Természetes, hogy én Pató Jánosék címét adtam meg, ám mielőtt útra bocsátottak volna, alapos orvosi vizsgálatnak vetettek alá, még meg is röntgeneztek. Mindezek alapján nálam erős szívtágulást állapítottak meg, amiről igazolást is adtak. Sajnos e papír az évek folyamán elkallódott, így a kilencvenes évek elején, amikor a kárpótlási jegyeket osztották, nem tudtam felmutatni. Az egy másik téma, hogy e papírok „értékesítése" során szégyenletes módon megkárosítottak bennünket. Azok nyertek rajta, akik fél- és egyharmad áron állami engedéllyel tömegesen felvásárolták. Tőkét kovácsoltak belőle, így hát az ötödik, számomra az utolsó rendszerváltásnál is mi húztuk a rövidebbet.

A Nyugati pályaudvaron Magda néném és férje várt rám. Náluk tartózkodtam pár napig, miközben üzenetet váltottam az otthoniakkal. Megírtam nekik, mit tanácsolnak Pató Jánosék és Bitter István, feleségem nagybátyja, aki Budapesten élt a családjával, s a hírre, hogy megérkeztem, eljött Magda nénémékhez engem meglátogatni. Mindnyájan azt javasolták, ne próbálkozzak meg átszökni a határon, mert elkapnak és deportálni fognak Csehországba, ami még rosszabb, éveket is eltölthetek munkatáborban. Azt is elmondták, hogy folyik az ún. lakosságcsere, nem lenne nehéz áthozatni a családomat, az állásszerzés sem ütközik akadályba, sőt még tanulhatok is, ha kedvem tartja. Nagyon hamar megérkezett a válasz, amely tömören így szólt: „Gyere haza!"

Mielőtt mindez lejátszódott volna, Pató Jánosék otthonába belépve Magda néném azzal kezdte:

– Üljél le, Karcsikám, mert egy nagyon szomorú hírt kell közölnöm veled, amit nem akartunk neked megírni, nehogy nagyon letörjön.

– Apám? – néztem rá megdöbbenve.
– Nem, a kisfiad.
– Mikor?
– Még negyvennégy nyarán.
– Hiszen én akkor még nem estem fogságba, miért nem tudatták velem?
– Mi értelme lett volna? Különben Mariska akarta, csak a szüleid nem engedték. Tudták, hogy haza nem engednek, arra meg semmi szükség nem volt, hogy a fronton elkeserítsenek. Nézd, alig van család Magyarországon, amelyik ne veszítette volna el valakijét.

A torkom elszorult, de be kellett látnom, igaza van Magda nénémnek. Később sokat gondolkodtam rajta, mi lehetett az oka, hogy nem sírtam el magam. Hiszen ha öcsém halála eszembe jut, ma is könny szökik a szemembe, kisfiam elvesztését pedig egy keserű döbbenettel tudomásul vettem. Talán azért, mert mint apa és gyereke nem volt lehetőségünk kellőképpen egymáshoz nőni? Vagy annyiszor körüljárt a halál, hogy belefásult a lelkem? Nem tudom, nem értem. Nehéz az ilyesmit megmagyarázni. Különben jól tették, hogy nem írták meg sem mindjárt, sem később, mert legalább az egyetlen tárgy, a fénykép, amit négy esztendőn át sikerült megőriznem, időnként mindhármukat mellém varázsolta. Visszagondolva rá, az is furcsa dolog, hogy amikor a fényképet nézegettem, állandóan a feleségem és a kislányom arcát fürkésztem, a kisfiamén nagy ritkán akadt meg a tekintetem.

„Gyere haza!" – szólított fel a papírra vetett üzenet. Azt se tudom már, távirat volt-e vagy a határon átcsempészett levél, postán aligha küldték, mert oly hamar nem érkezhetett volna meg. Amikor határozottan kijelentettem, megyek, Pató sógor nyomban akcióba lépett. Szobon szolgált egy ismerőse, aki hadnagyi rangban a határőrség parancsnoka volt, vele beszélte meg, hogy juttasson át a határon. Pesten felültettek egy személyvonatra, amely átjárt Csehszlovákiába, de Szob után már csak egyedül ültem a vagonban. A mozdonyvezető is be volt avatva az embercsempészésbe, mert a párkányi állomás előtt a fűtőháznál annyira lelassított, hogy ki tudtam ugrani. Térdre estem, de nagyon nem ütöttem meg magam, sőt a térdem sem bicsaklott ki. Az idő éjfél körül járt, azt hittem, senkivel sem futok össze, de a sínek között ott botorkált egy vasutas lámpával. Rákköszöntem szlovákul: „Dobrý veceser!" Valamit mortyogott, s mindketten továbbmentünk, ő a dolgára, én az országútra, s elindultam a rég nem lá-

tott ismerős úton hazafelé. Civil ruhát viseltem, semmilyen holmi nem volt nálam, és senkivel nem találkoztam a házunkig.

Egy magyar hadifogoly a sok közül szerencsésen hazatért.

Idézet A magyarok krónikája című enciklopédia 636. oldaláról:
„A munkaképes korosztályok háború utáni lélekszámát erősen csökkentette a hadifoglyok nagy száma. Az ország mai területéről 850–900 ezer magyar katona került hadifogságba, közülük 550–570 ezer a Szovjetunióba. A hadifoglyok közül 40 ezerre tehető az elhaltak száma. 1945–1946-ban, a békeszerződés előtt, nyugatról 290 ezren, a Szovjetunióból 300 ezren tértek haza. A nyugati hadifoglyok hazatérése 1947-ben lényegében be is fejeződött. A Szovjetunióból 1947 végéig további 128 ezer, 1948 végéig újabb mintegy 170 ezer és 1949-ben is még több ezer hadifogoly tért haza." (Emberveszteség című fejezet 2. bekezdése, Officina Nova kiadása)

Tehát a mai Magyarországnak e téren ennyi volt a vesztesége. Rólunk, az ismét határon kívül rekedt magyarokról, nem készült külön feljegyzés.

Otthoni civilek a háború idején

E fejezetnek az eseményeit öten mondták el nekem, más-más időben, különböző alkalmakkor: a nagyszülők, néhai Pathó József és Mészáros Rozália, unokájuk, Aranka (a feleségem), valamint szülei, Pathó Károly és Góra Mária.

Góra Mária: Aputoktól az első levelet, amelyet saját kezűleg írt a hadifogságból, 1948 tavaszán küldték át Pestről Magda néniék. Borítékba tett levelezőlap volt. Ezután többször is érkezett üzenet, általában ugyanaz: „Karcsi él, egészséges, nemsokára jön haza." Aznap, amikor megérkezett, egész délután a párkányi vasútállomás környékén kószáltam, de rám esteledett és tovább nem mertem maradni. Ezt megelőzően 1944 őszén érkezett tőle levél Dunaföldvárról, amelyben arra kért, látogassam meg, de nagyanyátok hevesen, sőt

kétségbeesve tiltakozott: „Hogy mehetnél el oda, jányom, azt sem tudod, hol van az a város. Az is lehet, azóta máshová helyezték Karcsit. Apátokat elvitték a nyilasok, dúl a háború, ne adj isten, odaveszel, én meg magamra maradok a kisjánnyal. Ne is válaszolj neki. Majd én megírom Karcsinak, ilyen őrültséget verjen ki a fejéből." Válaszoltam-e a levelére, nem tudom, de többet egy sort se kaptam tőle. Az viszont egyszer sem fordult meg a fejemben, hátha meghalt és soha többé nem látjuk viszont. Mama nagyon kemény asszony volt, jólelkű, de határozott, engem úgy szeretett, mint a saját gyerekét. Ha katonák érkeztek a faluba, úgy intézte a dolgokat, hogy ne legyek szem előtt.

Pathó József: A háború alatt egyre nehezebbé vált a helyzet. A fronton harcoló nős, gyerekes katonák családjának hadisegély járt, egyszer csak kaptuk az értesítést, miszerint én még fiatal ember vagyok, s mivel menyünk a két gyerekével egy háztartásban él velünk, megvonják tőle az amúgy sem jelentős hadisegélyt. Nagyon mérges lettem. Előbb elmentem a jegyzőhöz panaszt tenni, mire ő azt felelte, egyetlen megoldást lát a problémára, hozzak orvosi igazolást, miszerint beteg vagyok. Nem volt nekem semmi bajom, de azért bekopogtam a körzeti orvos rendelőjébe, Buga doktorhoz. Amikor megkérdezte tőlem, mi a panaszom, azt válaszoltam, nem egészségügyi jellegű, mire ő meglepetten nézett rám.

– Igaz, hogy nem vagyok még öreg, mindössze negyvenhét éves, – mondtam –, de már tizenkilenc évesen megjártam a frontot, fogságba estem, most pedig a fiamra került a sor, azt se tudjuk, hol van, s küldték ezt a levelet, hogy köteles vagyok eltartani a családját. Nem felháborító dolog ez?

– Nyissa ki a száját! – lépett közelebb hozzám az orvos, aztán hangosan, hogy a váróteremben is hallják: – Ember, maga súlyos gyomorbeteg! – majd kissé halkabban. – Magának egyetlen foga sincs.

Megjegyzem, valóban nem volt már fogam, azóta se csináltattam helyettük. Az eredetiek, azt mondták, skorbut vagy mi a rosseb miatt hullottak ki. Buga adott orvosi igazolást, így aztán továbbra is hozta a postás a pár pengőt, ami egyre jobban elértéktelenedett. De nem ez volt a nagyobbik baj. Hirtelen meghalt a fiú unokánk.

Góra Mária: Akkor már többször bombázták a falut, olyankor le kellett mennünk a pincébe. Fönt meleg volt, lent hűvös, hiába bugyoláltam be a kicsit, tüdőgyulladást kapott, az orvos nem tudott rajta segíteni, nem volt semmilyen gyógyszere sem.

Aranka: Öcsémről egyetlen emlék maradt meg bennem. Az első szobában feküdt felravatalozva, anyu menyasszonyi fátylával takarták le, és én a sámlira kapaszkodtam fel, hogy megnézzem.

Góra Mária: A mama megtiltotta, hogy a férjemnek megírjam kisfiunk halálát, viszont azt, hogy a nagyapátokat internálták, maga írta meg neki; azt, hogy Komáromból haza is engedték, már nem tudta értesíteni róla, mert hozzánk is elérkezett a front és megszűnt a postaforgalom.

Pathó Károly: Anyám leveléből, amelyet Dunaföldváron kaptam meg, az derült ki, hogy Szálasi hatalomra jutása után az összes muzslai kommunistát, nyilvánvaló, hogy nemcsak őket, letartóztatták és gyűjtőfogházakba vitték. Mint említettem, apámékat Komáromba. Kérdezed, miért nem Baracsra kaptuk a postánkat. Mert az alakulatunk hivatalosan Dunaföldváron tartózkodott, csónakjainkat ott kellett vízre tennünk, Baracsra csak a fogatok húzódtak fel, meg persze Gutrai. Nekem az volt a feladatom, hogy mint a zászlós kocsisa élelmet hordjak a csónakosoknak. Egyszer a Duna túlsó partján észrevettek az oroszok és alaposan megszórták körülöttem az utat aknával. Egyetlen célpontjuk én voltam. Akkor azt hittem, nem úszom meg élve, de valahogy sikerült egérutat nyernem.

Pathó József: A házunkat is bombatalálat érte, szerencsére csak a cserepeket törte össze és a két szarufa végét. Nem tudtam mással pótolni, csak nádkévékkel.

Pathó Károly: A megrongálódott tetőt én javítottam meg, miután negyvennyolc nyarán hazatértem. Azt, hogy apám miként szabadult ki a Monostori Erődből, csak később tudtam meg anyámtól.

Megjegyzem, ezt nekem is elmondta nagymama, amiként most felidézem:

– Nagyapátokért úgy jöttek el a gazemberek, mint a zsiványok, éjjel ránk törtek, azt sem mondták, hová viszik, fellökték a teherautóra és elhajtottak vele. Amikor hátul felhajtották a ponyvát, láttam, többen is ülnek alatta, kijjebb fegyveresek, belül lefogottak. „Mi majd megismertetjük veletek a magyarok istenit, kurva komonisták", kiáltotta be hozzájuk az egyik nagypofájú, aki a sofőr mellé kapaszkodott fel. Még csak hajnalodott, amikor végigszaladtam a falut, hogy megérdeklődjem, kiket vittek még el. Elmentem Schenkengel Ernő jegyzőhöz is, aki azt mondta, nem tehet semmit, őt is felverték éjjel, de

hogy pontosan kiket tartóztattak le, nem mondták meg neki sem. Később, már a szocializmusban, azt állította, adott be kérvényt a párkányi nyilas irodába, hogy engedjék szabadon az elhurcoltakat, meglehet igazat beszélt, mert egyesek haza is jöttek, de az én uram nem. Elindultam hát Komáromba gyalog, megkeresni az egyik ottani főembert. Gondáéktól, akiknél részaratók voltunk, kaptam a tanácsot, mivel az illető rokonuk volt. Azt is javasolták, ne Komáromban keressem fel őt, hanem este Izsán, a lakásában. Szerencsére otthon is találtam. Először hímölt-hámolt, hogy ő nem illetékes, nem tud tenni semmit. Hirtelen azt találtam mondani neki, hogy úgy jöttem hozzá, mint rokonhoz. Biztosan emlékszik rá, hogy együtt mulattunk Gonda Imre lakodalmában, még föl is kért engem táncolni. Valóban ott voltunk, ő is, de a táncot csak kitaláltam. Egy kis gondolkodás után azt mondta, reggel legyek a Monostori Erőd kapujában. Hogy éjszaka hol húztam meg magamat Komáromban, már nem emlékszem rá pontosan, úgy rémlik, mintha a vasútállomáson bóbiskoltam volna, meg valamilyen kapu alatt, de tény, hogy reggel már Dél-Komáromban, az erőd bejáratánál álltam. Nagyapátokat az utolsó pillanatban engedték ki, láttuk, amint a többieket fegyveresek elterelték mellettünk a vasútállomás irányába. Köztük volt Zsitváné Vajda Rozália is a lányával, Mariskával. Mariska már akkor felesége volt Czabán Daninak, pici babájuk volt. Párkányban laktak, ott tartóztatták őt le, s amikor kísérték át a városon, Mariska a gyereket az utcán álldogálók közül valaki ismerősének a kezébe adta. Így sikerült megmentenie. Őt Komáromból anyjával és sok más internálttal együtt Németországba hurcolták valamilyen táborba, hogy is mondják, olyanba, amilyenben a zsidókat pusztították, koncentrációsba, ahol az anyja meghalt, ő viszont hazakerült, meg a férje is, akit már előbb munkaszolgálatosnak vittek el. Hazatérve együtt költöztek át Magyarországra, pontosabban Budapestre.

Pathó nagyapa soha egy szóval nem említette az elhurcoltatását; amikor próbáltam kérdezni róla, mindig másra terelte a szót. Például arra, hogy milyen kegyetlen módon élte át a község a háborút.

Pathó József: Sokféle népség megfordult itt. A háború elején jöttek a lengyelek, akiket a németek kiszorítottak az országukból, és Magyarország fogadta be őket. Egy csoportjukat az addigi ebedi cseh financkaszárnyába szállásolták be, ahonnan szétszéledtek. Két legényember Muzslára került közülük, nagygazdákhoz cselédnek. Itt is maradtak örökre, mivel megházasodtak, gyerekeik születtek, egyszó-

val családot alapítottak. Később egyikük családja magyarnak, a másiké szlováknak vallotta magát, bár azok is inkább magyarul beszéltek.

Miután megszállták Magyarországot a németek, de főleg akkor, amikor közeledett a front, többször átvonultak az alakulataik Muzslán. Egyszer egy tisztet szállásoltak be hozzánk. Parancsnokságuk irodája valahol a község közepén működött, lehet, hogy éppen a községházán, ezért ő csak aludni járt hozzánk. Persze hogy az első szobát foglalta le magának. Annak ellenére, hogy folyvást kesztyűt hordott, finom bőrkesztyűt, a kilincset csak az ujjával nyomta le, az ajtót pedig nem nyitotta, hanem a lábával belökte, mondhatnánk, berúgta. Úgy ment el mellettünk, hogy ránk se nézett, mintha puszta levegő lettünk volna.

A front kétszer vonult át a falun. Először gyorsan, aztán valahonnan Dunaradvány környékéről megindult az ellentámadás és az oroszokat visszaszorították a Garamig. A második hullám már erősebb és kegyetlenebb volt. A magyar fogatosok a főúttal párhuzamosan, a kertek alatt húzódó utcában gyülekeztek. Az egyik orosz tank beállt az utca végébe és tüzet nyitott rájuk. Az emberek, de főleg a lovak közt pokoli vérfürdőt rendezett. A visszavonuló német és magyar alakulatok pedig az ő gyalogságukat kaszabolták, ám az orosz támadás bizonyult erősebbnek. Mi civilek csak a töredékeit láttuk az eseményeknek, no meg a nyomait, mert a pincékből csak akkor merészkedtünk elő, amikor a fegyverropogás hosszabb időre elcsendesedett vagy messziről hallatszott. A harcok elcsitultával következett a fosztogatás. A katonák, amit értek, vittek. Főleg az élelmet keresték, meg az értékesebb holmikat emelték el.

Góra Mária: Mi Arankával a mama húgánál húztuk meg magunkat a pincében. Azért ott, mert Mári néniék háza lejtős részen állt, így az udvar felőli oldaláról úgy tűnt, mintha emeletes lett volna az épület. Az alsó szinten voltak a kamrák, s az egyikből nyílt a pince, bombabiztos hely, csupa betonfalakkal. Nagyon jó rejtekhelynek bizonyult, többen is elfértünk benne. Amikor a harcok átvonultak felettünk, jött az apósom, hogy mehetünk haza. Az utca, különösképpen a mellette levő árkok, tele voltak halott katonákkal. Otthon pedig a kifosztott lakás várt bennünket.

Mészáros Rozália: Én az élelmet, anyutok a ruháit, ágyneműt siratta, ám annak egy részét sikerült visszaszerezni, mert nem cipelték el magukkal a katonák, csak pár házzal odébb vitték, s amikor tovább kellett vonulniuk, otthagyták.

Góra Mária: Sárosan, piszkosan kaptuk vissza, mert a katonák ruhástul, csizmástul feküdtek a dunyhák közé.

Mészáros Rozália: Nekünk szerencsénk volt, hogy a falu végén laktunk, így a katonák tőlünk továbbhúzódtak a község közepe és a felvég felé. Ott garázdálkodtak inkább. Úgy hírlett, asszonyokat is megerőszakoltak. Egy ellenük forduló férfit pedig lelőttek. Hogy mi miképpen történt, nem vált belőle beszédtéma. A falusi ember számára ilyesmi szégyen. Mindenki mindent tudott, de az emberek beletörődve hallgattak, úgy tettek, mintha a szörnyűségek meg sem történtek volna.

Háborúban és forradalomban kiiktatódnak az erkölcsi normák, a legfőbb bűn, a gyilkolás pedig hőstetté válik. Az embereken elhatalmasodnak az alantas ösztönök. Nemzeti erényekkel ilyenkor senki sem büszkélkedhet, ne áltassuk magunkat, hogy a magyar katonák különbek lettek volna másoknál. A társadalmi katasztrófák után mindenki azt sérelmezi, amit neki, övéinek vagy a hozzá közelállóknak kellett elszenvedniük.

Góra Mária: Mama úgy beszélt, mintha az élelmet nem sajnáltam volna, dehogynem, sőt nemcsak a miénket, hanem a szüleimét is Ebeden. Különösen a bödön zsírt meg a füstölt húst, amit édesapa elrejtett, de megtalálták, és mind elzabrálták.

– Azt tudta, mi történt Etel ángyival? – vetettem közbe.

– Csak később hallottam, mert akkor nem járhattam haza a szüleimhez, de te honnan tudsz róla?

– Ebedi emberektől hallottam.

– Etel ángyinak hívtuk egyik nagybátyámnak a feleségét. Történetét én is másoktól hallottam, mert ő soha nem hozta szóba, kérdezni pedig nem akartam. Állítólag az történt, hogy amikor a magyarok visszaverték az oroszokat, mert a háború alatt Ebed is kétszer cserélt gazdát, házának padlásán meghúzódott egy sebesült orosz katona, akit a magyarok, vagy a németek, pontosan nem tudom, kik, megtaláltak. Ángyira ráfogták, hogy ő rejtegette, ezért halálra ítélték. A kisbíróval kidoboltatták, mikor fogják őt felakasztani, de nem került rá sor, mert újra támadtak az oroszok és a falut visszafoglalták. Én ennyit hallottam.

Pathó József: Sok kellemetlen dolgot át kellett élnünk. Nekem a lovamat vitték el, azt sem tudom, kik, mert olyan zűrzavar volt.

Gyönyörű szürke kanca volt, gidrán, az egyik legjobb igáslófajta. Szerencsére a csikóját otthagyták az istállóban. Viszont az oroszok hátrahagytak egy kis termetű hucul heréltet, alig volt nagyobb a pónilónál, de fölöttébb mozgékony vagy inkább izgága. Valószínűleg azért hagyták hátra, mert sebesülés folytán lesántult a jobb mellső lábára. A csűdjébe kapott szilánkot. A seb begyógyult, de a járása sosem jött helyre. Szívós állat volt, arra is képes, hogy egyedül húzza az ekét. Mellé fogtam a csikót, amely fél marmagassággal nőtte túl. Annak ellenére, hogy nehezen szokták meg egymást, azért valahogy elboldogultam velük. Egyszer azonban úgy megbokrosodtak, hogy Höresökpusztánál elszaladtak velem. Azt hittem, a nagy rohanásban szétrázódik alattam a kocsi, alig bírtam kapaszkodni rajta, csak a vasúti síneknél csillapodtak meg. Egy kicsit előrementem az eseményekben, mert ez valamikor negyvenhatban játszódott le, ám közben sok minden megesett. Amit természetesnek vettünk, hogy az oroszok a falvak apraja-nagyját kiparancsolták közmunkára, hiszen ezt tették már a magyarok is. Ők lövészárkokat ásattak, meg tankcsapdákat építtettek velünk, az oroszok pedig a németek által tönkretett vasúti pálya rendbehozatalára tereltek össze bennünket. A németek olyan gépet szerkesztettek, amely a síneken haladva a maga mögötti talpfákat középen kettéfűrészelte. Nekünk a Párkány és Muzsla közötti szakasz újjáépítésében kellett segédkeznünk. Közben megvitattunk különféle dolgokat. Szóba hoztuk Ipolyiékat is, vajon mi történhetett velük? A valós tények csak pár év múlva derültek ki, amikor hazatértek és elmondták. A két háború közötti kommunisták közül páran, mivel féltek a nyilasoktól, úgy határoztak, elébük mennek az oroszoknak. Csatlakozott hozzájuk néhány fiatal is, akik katonaszökevényként bujkáltak. Ipolyi József és Szalai Márton vezette a csoportot, vitték magukkal a pártigazolványukat is, amivel azt akarták bizonyítani, hogy ők szovjetbarátok. Sikerült is találkozniuk az orosz előőrsökkel, akik nem valami barátságosan fogadták őket. A tiszt, akinek igazolni próbálták magukat, káromkodva rájuk förmedt, az igazolványaikat jóformán meg se nézte, kikapkodta a kezükből, széttépte, majd a földre dobva rájuk taposott, őket pedig fegyveres kísérettel hátraküldte. Később hiába könyörögtek, magyarázkodtak, hogy odahaza üldözöttek voltak, bevágták őket a hadifoglyok közé, akiket egyenesen Szibériába vittek. Utolsók között térhettek haza, ám Ipolyit akkor érte a nagyobbik megrázkódtatás, amikor otthon megtudta, hogy a felesége és az egyik fia bombatalálat áldozatai lettek. Nem csoda, hogy sem ő, sem Szalai Márton soha

többé hallani sem akart a kommunista pártról. Naivan azt hitték, hogy a Szovjetunióban mindenki a szocializmus híve, s őket mint csehszlovák kommunistákat majd a keblükre ölelik. Azok közül sem tért vissza mindenki a pártba, akiket a nyilasok internáltak. A mi nemzedékünk nem könyvből tanulta meg, hogy az egyén számára, legyen az akár jelentéktelen falusi kisember, mekkora reszkír elköteleznie magát valamilyen eszméhez, de különösképpen politikai párthoz. Évek, évtizedek múltán is számon kérhetik rajta a hovatartozását.

Pathó nagyapa e paraszti bölcsességét a hatvanas években, éppen hatvannyolc előtt közölte velem, s én magamban mosolyogtam rajta.

A család megcsonkítása

– Mint említettem, négyesztendei távollét után, 1948. június 26-án éjjel érkeztem haza Magyarországról, illegálisan – folytatja visszaemlékezését Pathó Károly. – Másnap jelentkeztem a községházán, ahol Rehorovszky Árpád, csuda tudja, honnan odakerült hivatalnok vette fel az adataimat, mint később kiderült, pontatlanul rögzítette hazatérésem dátumát, mert június 16-tal jegyzett be a lakossági nyilvántartásba. A jegyzői tisztséget megszüntették, a községi bíróét is, a közügyek intézését szlovák komisszár irányította. Apám elmondta, mi minden történt nálunk az utolsó években. Hogy a háború befejezése után, mindjárt negyvenötben, a szlovákiai magyarokat megfosztották állampolgárságuktól, egyedül azon kevesekét hagyták meg, akik bizonyítani tudták, hogy a fasizmus által üldözöttek voltak, így az övét is, de kaptak egy felszólítást Viliam Široký aláírásával, hogy önként települjenek át Magyarországra, mondván, a magyar elvtársaknak segítségre van szükségük a szocializmus alapjainak lerakásában. Néhányan hallgattak is rá, köztük Nagy János is, aki munkaszolgálatosként vészelte át a háborút. Nem sokáig bírta ki odaát, nem tetszettek neki az ottani viszonyok, ezért már negyvennyolc elején hazajött.

Azok is kezdtek hazaszállingózni, akiket családostul deportáltak Csehországba, köztük Józsi bátyámék, Matúz Jánosék és sokan mások.

Anyám mesélte, milyen otrombán viselkedtek a szlovák katonák, akik teherautóra rakták őket. Matúz János édesapja, aki már elég idős ember volt, mint valami makacs gyerek, átnyalábolta a kapuoszlopot, hogy ő nem megy sehová, erre az egyik katona puskatussal a keze fejére ütött. Az öreg széttárt karokkal vágódott hanyatt a sárba. Azt is elmondta, hogy Józsi bátyámék jó helyre kerültek, fizetést kaptak, csomagokat küldözgettek haza, bennük narancsot is, amit mifelénk látni se lehetett akkor. A Csehországba deportáltakat negyvennyolc, negyvenkilencben hazaengedték, nem így azokat, akiket Magyarországra, az ún. lakosságcsere keretében telepítettek át. Az üzletekbe, gyógyszertárakba, még a nyomorult kis trafikokba is szprávcákat ültettek, ami magyarul azt jelentené, gondnokokat, csakhogy ők tulajdonosként viselkedtek. A magyar iskolákat bezáratták, így a muzslait is, amelyet szlovák tanítókkal már 1945. szeptember elsején újra megnyitottak, ennek következtében kislányom is szlovák iskolából hozta haza negyvennyolcban az első bizonyítványát. Feleségem szülei pedig mint „fehér laposok" várták, mikor kerül rájuk sor, hogy átvigyék őket Magyarországra.

A magamfajta falusi ember, akinek amióta az eszét tudja, a puszta megélhetésért kellett dolgoznia, nem szokott hozzá a tétlenkedéshez. Csak mellékesen jegyzem meg, negyvennyolc nyarán nem töltöttem még be a huszonkilencedik életévemet. Hihetetlennek tűnik, hogy három héttel előbb még Nyizsnij Tagilban néztem irigykedve a lágerből a vasútállomás felé vonuló fogolytársaim után, amint elindultak haza, s lám, most már én is itthon vagyok. Kérdeztem apámat, mit tanácsol, hol kezdjek el újra dolgozni. Tőle tudtam meg, hogy a községben alakult egy gépszövetkezet, később első típusú földműves-szövetkezeteknek nevezték ezeket a társulásokat. Annyiból állt az egész, hogy közösen szántottak, s ugyanabba a dűlőbe egyfajta növényt vetettek. Az apámmal egyidős Nagy Ferenc a községháza udvarán közös disznóhizlaldát épített, betonvályúkat öntött, pár napig mellette dolgoztam segédmunkásként, de csakhamar elérkezett az aratás ideje. A nagybirtokra már nem mehettem, mert az aratóbandák jóval előbb összeálltak, nem adódott más lehetőség, feleségem szülei ajánlották fel, menjek hozzájuk részaratónak. Az aratás befejezése után pedig, mint évekkel előbb, vállalva újra a család pénzkeresőjének szerepét, eljártam napszámba a csenkei uradalomra. Szárnyra kelt a hír, hogy a lakosságcserének, amit mi sohasem neveztünk így, hanem kitelepítésnek, véget vetettek. Ám alig fejeztük be Csenkén a kukoricatörést, üzentek értem Ebedről, hogy menjek át apósomékhoz, segítsek szalmát bá-

lázni, mert felszólították őket, készüljenek fel az útra. Tehát mégis érvénybe lépett a fehér lap, amelynek a szövege így szólt:

„Igazolom, hogy Ön a Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt magyar nemzetiségű személyeknek a csehszlovák kormány által a magyar kormánynak 1946. augusztus 26-án átnyújtott névjegyzékében szerepel és ennek alapján a csehszlovák–magyar Vegyesbizottság VII. sz. véghatározata értelmében magyar konzuli jogvédelemben részesül.

Igazolom továbbá, hogy a csehszlovák–magyar Vegyesbizottság VII. sz. véghatározata az Ön számára tényleges áttelepítése napjáig a következő különleges jogi helyzetet biztosítja:

1. Az áttelepülő f. évi július hó 8-tól mentesül a katonai szolgálattal kapcsolatos minden kötelezettségtől.
2. Az áttelepülő f. évi augusztus hó 26-tól semmiféle adót, szolgáltatást és illetéket, illetve egyéb pénzügyi természetű közjogi kötelezettséget teljesíteni nem köteles. Az áttelepülő semmiféle módon nem vonható felelősségre azért, hogy fenti kötelezettségének eddig eleget nem tett, tehát eddigi adótartozásaiért sem.
3. A Csehszlovákiából Magyarországra kitelepítésre kijelölt személy ingó vagyona fölött szabadon rendelkezik.

Felhívom figyelmét arra, hogy a csehszlovák kormány a lakosságcsere-egyezményhez csatolt jegyzőkönyv VII. bek. értelmében kötelezte magát, hogy a vagyonelkobzó intézkedések végrehajtását felfüggeszti, az idézett jegyzőkönyv VIII. bek. szerint létminimumot biztosító segélyt folyósít az állásukból elbocsátott volt közalkalmazottaknak, a IX. bek. szerint pedig a csehszlovák kormány kötelezte magát az 1945. október 25-iki határozata pontos végrehajtására, amely magyarokat illetően a 108/45 Sb. elnöki dekrétum végrehajtását felfüggeszti. E kötelezettség vállalása óta, tehát 1946. február 27-e óta csehszlovákiai magyar tulajdonát, vagy tulajdonrészét a 108/45. Sb. elnöki dekrétum, vagy más törvényes rendelkezés alapján sem elkobozni, sem zár alá venni nem lehet, tehát »národný správca« sem rendelhető ki, viszont kérheti a nemzeti felügyelőség azonnali megszüntetését és elszámoltatását.

Felszólítom, hogy amennyiben személyét bárminemű joghátrány érné, ezt haladéktalanul jelentse hivatalomnak, hogy a hatósági közegek egyezménysértő eljárását a csehszlovák külügyminisztériumnak, továbbá kormányomnak jogorvoslat céljából azonnal tudomásá-

ra hozzam. Dr. Wagner Ferenc sk. Magyar meghatalmazott, Pozsony, 1946. okt. 8-án."

Csupa jog és jogvédelem egyetlen kényszer ellenében, amely nem azt mondja ki, hogy az illetőt örökre elüldözik az otthonából s az ingatlanjait elkobozzák, hanem udvariaskodva, mintha valami nagy kegyben részesítenék: „Ön a Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt magyar nemzetiségű személyeknek a (...) névjegyzékében szerepel."

– Apósomról el kell mondanom, hogy az első világháborúban ő is hadifogságba esett. Szibérián keresztül – mi úton-módon, nem tudom – Vlagyivosztokba került, ahonnan három óceánon át a cseh légiósokkal jutott haza. Így vezették be nevét a csehszlovák katonai nyilvántartásba. Otthon hívő katolikus emberként belépett a Magyar Nemzeti Pártba (később Egyesült Magyar Párt), amelynek helyi képviselője lett Ebeden. Ennek ellenére 1938-ban, a Felvidék visszacsatolása előtt, mint tartalékost, a csehszlovák katonai vezetés őt is mozgósította. Így hát mint képviselő nem vehetett részt a bevonuló magyar csapatok fogadásán, amit erősen fájlalt. Nem tartozott a módosabb gazdák közé, fő bűne, amiért a kitelepítendők listájára tették, valószínűleg az volt, hogy elkötelezte magát a magyar pártnak. Ám ezt sehová nem írták le, csak mondta valaki.

Góra Mária: Benne volt abban Ernő bácsi keze is, hogy szüleimet áttelepítsék. Góra Ernő édesapa unokatestvére, a község jegyzője volt a háború végéig. Egyik lánya Góra Mihály unokatestvéremhez ment férjhez, aki pedig valamelyik szlovákok lakta pilisi községben tanított magyarul. Ernő bácsiék kispekulálták, ha szüleimet áttelepítik, akkor általuk átjuttathatnak a határon ezt-azt, főleg pénzt a lányáéknak, amivel segíthetik őket. Így is történt.

Pathó Károly: Ezt azért érdemes megjegyezni, mert apósomékat már az utolsó transzportba sorolták be, s kínálkozott némi lehetőség arra, hogy itthon maradjanak.

Góra Mária: Igen. Többen is tanácsolták nekik, hogy hagyják felrakni holmijukat a teherautókra, de az értékesebbjét előbb vigyék át a szomszédokhoz, ők pedig rejtőzködjenek el. Ekkor szólt közbe Ernő bácsi, hogy ne tegyék. Induljanak csak el, majd ők is utánuk mennek, mert amíg magyar lesz Csehszlovákiában, a kitelepítés folytatódni fog. Később derült ki, hogy voltak családok, akik nem tartózkodtak otthon, amikor megérkeztek értük az autók, a katonák továbbálltak, és többé vissza se tértek. Mintha elfeledkeztek volna ró-

luk. Édesapa törvénytisztelő emberként még az ilyen embertelen ítéletbe is beletörődött. Persze az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy féltette az állatait, úgy vélte, elviszik őket, mi lesz velük a vagonokban gondozó nélkül. Nem bújtak el. Mindenáron azt akarta, mi is menjünk velük legalább Arankával, elrejtenek bennünket a szalma közé, férjem pedig majd utánunk szökik, de a muzslai szülők hallani sem akartak róla.

Feri öcsém húszéves volt, jegyben járt egy helybéli lánnyal, elment az esperes úrhoz, kérve, eskesse őket össze. Tóth Zoltán okos pap volt, a világ dolgaiban tájékozott, mindig azt kereste, kin hogyan tudna segíteni, mérlegelte, mi lenne jobb, ezért Ferit meggyőzte, ne házasodjon meg, mert ha megteszi, feleségével külön családnak számítanak, és nem mehetnek át a szülőkkel Magyarországra. A két idős ember pedig támasz nélkül el fog pusztulni. Ezután arra kérték a lány szüleit, engedjék, hogy helyettünk őt csempésszék át a határon, de nem egyeztek bele. Csakhamar férjhez adták, sorsa rosszul alakult, fiatal volt még, amikor az élete tragikusan ért véget.

Ami szüleimnél mozdítható volt, mindent teherautókra pakoltak, amelyekről pedig nyitott és zárt vagonokba rakodtak át, s aztán napokig vitte őket a szerelvény Magyarország nyugati határa felé. Végül Sopronban állt meg velük a vonat, ahol megtudták, hogy Ágfalvára viszik őket, egy olyan községbe, amelynek nagy részben német nyelvű a lakossága. Ők is egy német család portáját kapják meg, adta tudtukra még a vasútállomáson a községi tanács elnöke, de hozzátette, legyenek türelemmel, mert kisebb probléma adódott, ám ha a férfiak vele mennek, megmutatja nekik, hol fognak lakni. Ágfalván rettenetes kép várta őket. A porta tulajdonosa, egy özvegyasszony a lányaival még a házban lakott, és kijelentette, nem hajlandó kiköltözni. A férjét az oroszok negyvenötben kiparancsolták elhagyott robbanószereket összegyűjteni a földekről, s az egyik szállítmány a lovas kocsiján felrobbant, szétszaggatva a lovakat, kocsit, embert. Családfő nélkül nem telepítették ki őket Németországba, csupán az egyik szomszédnak kellett velük megosztania a lakását. A mieinkre úgy tekintettek, mintha önként települtek volna át. Ráadásul az ottani hatóságok azt a gazemberséget is elkövették, hogy a szlovákiai falvakból átvitteket több településen szórták szét, hogy ne csak a helybeliek, hanem az áttelepítettek is idegenek legyenek egymásnak.

Édesapa, aki mélyen vallásos ember volt, látva, hová kerültek, milyen körülmények közé, úgy viselkedett, mint aki megháborodott.

Kezét égnek emelve kiáltotta: „Isten, ha vagy, látnod kell, mit tesznek velünk. Hogyan engedheted meg?" Visszamentek a vasútállomásra, ahol megmakacsolta magát és azt mondta, nem fognak Ágfalvára menni. A melléjük kirendelt hivatalos személy megvonta a vállát, és azt felelte, ő ugyan nem bánja, de akkor kirakják őket az állomáson, és menjenek oda, ahová akarnak. Ugyan hová mehettek volna? Visszaút nem volt.

Édesapa utána már csak rövid ideig élt. Néha neves személyekre vonatkoztatva mondják a rádióban, hosszan tartó súlyos betegség következtében hunyt el. A betegség kiváltó okát nem szokás firtatni, az övéhez aligha kéne külön magyarázat.

Feri nem tudott megmaradni a faluban. A vasúton talált magának munkát, megnősült, családot alapított és Sopronban telepedett le, de ha beszéd közben ifjúkora szóba jön, soha nem azt mondja, Ebeden történt ez vagy az, hanem hogy otthon. Pedig a régi meghitt otthonunk mindkettőnk számára örökre elveszett. Csak a temető az, amire időnként mondhatom, hazamegyek, oda is csak a nagyszüleimhez, rokonaimhoz, mert szüleim idegen földben nyugszanak. Nyolcvankét éves vagyok, nem tudom, látom-e még egyszer a sírjukat.

A csomagolásban én is segítettem. Az utolsó térés rakománnyal kimentem a párkányi állomásra, hogy elköszönjek a szüleimtől és a testvéremtől. Miután elvitte őket a vonat, visszagyalogolva Ebedre a házunkhoz, tudtam, hogy minden helyiség üres, egyedül a kutyát nem tudták elvinni, mert Ferinek sem hagyta megfogni magát, valahol elrejtőzött a kertben. Az egyik katona erélyesen rászólt Ferire: „Nincs időnk ebeket hajkurászni." Az ajtót zárva találtam, sőt lepecsételve, leültem hát a konyha lépcsőjére, fejem az ölembe hajtottam, és némán zokogni kezdtem. Olyan érzésem volt, mintha mély álomba sírtam volna magamat. Arra ébredtem, hogy a kutyánk nyalogatja a kezemet. Felkeltem, próbáltam magammal csalogatni, de megrettent, és nyüszítve visszaszaladt a kertbe. Soha többé nem láttam. Becsuktam magam mögött a kiskaput, ahogyan mifelénk mondják, a verőckét, az utca üres volt, sehol egy teremtett lelket nem láttam, de nemcsak kívül éreztem ürességet, azon a napon a lelkemet rabolták ki. 1948. október 24-et írtak.

VI. rész

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK SZÜRKE EMINENCIÁSA

Kit illessen meg az elsőbbség?

– A feleségem szüleinek kitelepítése mélyen lesújtott mindnyájunkat. Rajtuk nem tudtunk segíteni. Azt az ötletet, hogy a feleségem és kislányom velük menjen, én pedig szökjek át hozzájuk a Dunán, én sem tartottam elfogadhatónak, hiszen akkor haza se kellett volna jönnöm Budapestről.

Hogy a régi rendszer helyett valami más jön létre, már a Szovjetunióban tudtam, de hogy milyen, fogalmam sem volt róla. A folyamat már akkor beindult, amikor én még az Urálban raboskodtam, 1948 februárjában. 1948. február 25-én Prágában a kommunista párt kezébe került a hatalom. Csakhogy a falusi emberek a rendszerváltozásból vajmi keveset éreztek, nem akkor, hónapok múlva sem.

Közeledett a tél, gondoskodni kellett a család fűtőanyagáról, ami tájainkon ősidők óta a fa volt. November elején a csenkei erdőben megkezdődött az ölfavágás. Aki részt vehetett benne, fizetségképpen rőzsét kapott és kiáshatta a tőkéket, ezért a fákat kissé magasabban fűrészeltük ki, s a rőzsekévékbe ölfadarabokat is belekötöttünk. Az élelmes szegényemberben gyerekkorától kezdve munkált az effajta turpisság. A favágás egész télen át folytatódott, közben megkezdődött az aratóbandák szerveződése.

A társadalmi változás első jele abban mutatkozott meg, hogy a negyventagú aratócsoport – a marokszedők nem tartoztak közéjük, mert mint már elmondtam, őket a kaszások fogadták fel –, a Vadkerti-féle kocsmában gyűlt össze, és megalakította a szakszervezetet. A háború előtt ilyesmiről szó sem lehetett. Elnöknek Komló Mártont, titkárnak pedig engem választottak meg az egybegyűltek. E szervezkedésre az adott lehetőséget, hogy valamennyi nagybirtokot, beleértve az egyháziakat is, államosították, s az egymáshoz közel fekvőket közös igazgatás alá vonták. Minden nagyobb major termelési részleggé vált, amelynek létrehozták a saját szakszervezeti részlegét. Az addigi béresek, cselédek, napszámosok, részaratók szakszervezeti tagok lettek. Nem ők indítványozták ezt, hanem a hatalomra juttatott kommunista párt központi vezetősége. A szakszervezetet elnevezték forradalmi mozgalomnak, szlovákul revolucsné odborové hnutyie, rövidítve ROH, amely így forgott aztán közszájon a magyarok között is. Fennállt egészen az 1989-es rendszerváltozásig, de érdekvédelmi szerepet csupán megalakulásának első hónapjaiban látott el, mert később, mint minden civil szerveződés, akkori szóhasználattal, tömegszervezet, érdekvédelem szempontjából a kirakatpolitika részévé vált, egyet kivéve, amiről majd ezután szólok.

Szervezkedésünk folytán a munka egy pillanatra sem torpant meg, dolgoztunk úgy, mint azelőtt. Gondoztuk a szőlőt, kapáltunk, szénát kaszáltunk, de közben éberen figyeltük az eseményeket. Mivel Csenke, tán helyesebb lenne, ha úgy emlegetném, Csenkepuszta – valójában ez volt a neve – az állami gazdaság karvai igazgatóságához tartozott, engem beválasztottak az ottani szakszervezet üzemi bizottságába. A járási titkárság Párkányban értekezleteket tartott, ahová engem is meghívtak. Ott találkoztam először Turczel Lajossal, akit Kiskeszin választottak az üzemi bizottság titkárává. Akkor még egyikünk sem sejtette, hogy melyikünket merrefelé viszi az útja. Ő egyetemet végzett jogi doktor volt, én a nyolc elemimmel napszámos, származásunkat illetően viszont hasonló tőről fakadtunk, így hát jól megértettük egymást. Mindkettőnket leginkább az izgatta, mi lesz a sorsa a szlovákiai magyarságnak.

Mihelyt megjelent az Új Szó, azonnal megrendeltük a családnak. Általa értesültem arról, hogy már hónapokkal előbb Pozsonyban megalakult egy Magyar Bizottság, amelynek egyik feladata, hogy magyar kulturális egyesületet hozzon létre, s a magyar iskolák újraindítására is lehetőség kínálkozik.

Levelet írtam a kulturális szervezet előkészítő bizottságának, küldjenek információt, miként lehet alapszervezetet alakítani. Nem emlékszem rá, hogy választ kaptam volna, ám csakhamar megtudtam, hogy az alakuló gyűlésre, amelyet 1949. március 5-én tartottak Pozsonyban, tőlünk Nagy Ferencet hívták meg. Amikor hazatért és elkezdtem őt faggatni, mondja el, mi történt a gyűlésen, röviden azt felelte: „Sok mindent beszítek, de attú nem lesz több a kenyír." Én pedig ettől a véleménytől nem lettem okosabb. Következő levelemre Fellegi István aláírásával érkezett válasz, miszerint alakíthatunk alapszervezetet, de a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének, rövidítve a CSEMADOK-nak, nem lehetnek tagjai büntetett előéletűek, akik a Horthy-rendszerben kompromittálták magukat, és azok a szlovákiai magyarok sem, akik reszlovakizáltak. Ez utóbbi feltétel alaposan megnehezítette a dolgomat, mert Muzsla lakosságának többsége reszlovakizált. Mint később kiderült, országos méretben 135 317 magyar családfő írt alá nyilatkozatot, aminek alapján családjának minden tagja szlovák nemzetiségűvé vált. A háború, a deportálások és a lakosságcsere után Szlovákiában megmaradt félmilliónyi magyar közül ez az 1946-ban kiagyalt cselszövés 362 679 személyt érintett, tehát az itteni magyarságnak több mint a felét.

A feltételek közé tartozott az is, hogy az egyesületbe belépő személyek által aláírt nyilatkozatot jóvá kellett hagyatni a járási nemzeti bizottság népművelésügyi szakfelügyelőjével (szlovákul: oszvetoví inspektor), aki Párkányban Július Žingor volt. Az illető beszélt magyarul, minden további nélkül ellenjegyezte az általam elé terjesztett nyilatkozatokat. Pecsétet viszont Kálai István, a JNB elnöke tett a papírokra. Már csak azt kellett elintézni, hogy a helyi komisszár és a csendőr engedélyezze az alakuló gyűlés összehívását.

A komisszár tisztét Danáš István töltötte be, akit a két háború között a csenkei egyházi birtokon csőszként alkalmaztak. Gyerekkoromban sokat dolgoztam a keze alatt, kedveskedve beszélt hozzánk, biztatva ösztönzött, hogy pontos munkát végezzünk, de ha megjelent valamelyik feljebbvalója, rögtön hangos szóra váltott, mi több, még a botjával is hadonászott. Ilyenkor jókat kuncogtunk rajta.

A magyar szervezet alapításához szükséges minden feltételt teljesítettünk, hogy az alakuló gyűlést összehívhassuk, amelyre 1949. március 27-én került sor, megint csak a Vadkerti-féle vendéglőben. Muzslán az volt a szokás már gyerekkoromban is, hogy a lakosság számára fontosabb közlendőket vasárnap, mise után, a templom előtt

hirdették ki. Mi is innen hívtuk meg a lakosságot a CSEMADOK alakuló gyűlésére, amelyen ünnepi beszédet én mondtam.

Igaz, hogy az első szervezet Érsekújvárban alakult meg március 20-án, egy héttel előbb, mint nálunk, a központi nyilvántartásba mégis a muzslai alapszervezet tagságának a névsora került be elsőnek, valószínűleg azért, mert a minden feltételnek megfelelő írásbeli jelentés: jegyzőkönyv, a tagoknak aláírásokkal és pecsétekkel ellátott belépési nyilatkozata elsőként érkezett meg Pozsonyba. De mit számít ez? Az viszont sok mindent elárul, hogy a harmadik alapszervezet, a nyitragerencséri csak kilenc hónappal később, negyvenkilenc decemberében, pontosan karácsony második ünnepén tartotta alakuló ülését. Az is érdekes lehet, hogy az én tagsági igazolványom száma, ami egyben sorszám is volt, 201 lett. Ez pedig azt jelenti, hogy az első alapszervezetek létrehozását megelőzően voltak az egyesületnek egyéni tagjai. Csak feltételezem, hogy azokat az embereket vették nyilvántartásba, akik a március 5-i pozsonyi alakuló gyűlésen részt vettek.

A muzslai alapító tagok névsorát mindmáig megőriztem, abban a sorrendben vannak rögzítve, amilyen sorrendben aláírták a belépési nyilatkozatot, íme:

1. Pathó Károly
2. Zalaba András
3. Pathó Imre
4. Pathó Gyula
5. Komló Mártonné
6. Komló Márton
7. Gál Kálmán
8. Bakó János
9. Tóth Béla
10. Bagota István
11. Halasi István
12. Matúz János
13. Zsitva Etel
14. Bakó Margit
15. Nagy Ferenc
16. Szórád András
17. Vajda István
18. Krakó István
19. Kovács István
20. Pathó András
21. Diós Ráfel
22. Árendás János
23. Pathó Erzsébet
24. Becse József
25. Takács József
26. Pathó László
27. Gonda Ferenc
28. Mészáros József
29. Rab László
30. Szabó Gyula
31. Nagy Imre
32. Kovács Géza
33. Galgóc Gyula
34. Zsitva László
35. Sulci József
36. Kurdi János
37. Kucsera Imre
38. Mészáros Imre

39. Szalai János
40. Mészáros Emil
41. Pathó Rudolf
42. Diós Károly

A kocsma tánchelyisége szűknek bizonyult, jóval többen jöttek el, mint amennyi az alapító tag volt. Ez lett az első összejövetel a faluban, ahol magyar szó hangozhatott el negyvenöt óta először a nyilvánosság előtt.

Az alábbi jegyzőkönyv a CSEMADOK archívumában is megmaradt: „Felvéve Muzslán 1949. márc. hó 27-én a Vadkerti vendéglő nagytermében megtartott »CSEMADOK« alakuló közgyűlésén.

A gyűlést Pathó Károly, az Előkészítő Bizottság ajánlatára megválasztott tiszteletbeli elnök nyitotta meg. Néhány szóval méltatta az egyesület fontosságát, majd átadta a szót Sebestyén József érsekújvári kiküldöttnek, ki tágabb keretben ismertette a szervezet célját. Sebestyén József előadását Weigli Gyula, szintén érsekújvári kiküldött beszéde egészítette ki.

A tiszteletbeli elnök javaslatára a gyűlés megszavazta a jelölőbizottságot, mely összeállította a jelölőlistát.

A gyűlés a jelölteket egyhangúlag elfogadta, elnök Pathó Károly, alelnök Zalaba András, titkár Pathó Imre, pénztáros Pathó Gyula, ellenőrök Komló Mártonné, Gál Kálmán. Vez. tagok: Tóth Béla, Bagota István, Halasi István, Matúz János, Zsitva Etel, Bakó Margit.

A gyűlés ünnepélyességét Sebestyén József, Bakó Margit, Galgóc Gyula, Szabó István szavalatai és a zenekar indulói emelték.

A gyűlést az Internacionálé hangja zárta le.

Jegyzőkönyv hitelesítésére Zsitva Etelt és Pathó Andrást kérte fel az elnök.

Muzsla 1949. márc. 27-én. Pathó Imre titkár.

hitelesítők: Zsitva Etel
Pathó András”

Az alakuló gyűlésen valóban ott volt Szabó István is, aki hosszú időn át aktív tevékenységet fejtett ki a szervezetben. Ő azért nem lehetett a Csemadok helyi szervezetének alapító tagja, mert magyar állampolgár volt. Katonaként került a községbe, megnősült és ott is maradt. Az alapszabály értelmében csak csehszlovák állampolgárok léphettek be az egyesületbe, meg persze kivéve a reszlovakizált magyarokat, ám nekem sikerült elérnem, nemcsak Muzslán, másutt is, hogy közülük sokan tagokká válhassanak, hogy miként, arról majd később szólok.

1949-ben öt fontos cselekedetet vitt végbe a Csemadok Muzslán. Első a húsvéti bál megrendezése, amelyre, mi sem természetesebb, Belovič csendőr nem adott engedélyt, arra hivatkozva, hogy húsvéthétfő

munkanap. Mit lehetett tenni, elmentünk Párkányba Kálai Istvánhoz, aki Belovičot jól leteremtette és maga írta alá az engedélyt.

A magyar iskola megnyitásának ügyében a pozsonyi pártközponthoz fordultam tanácsért személyesen. Fábry István, a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó referens fogadott, aki jelenlétemben telefonon felhívta a Megbízotti Hivatalt, s bejelentette, hogy rövidesen megjelenek náluk a muzslai magyar iskola megnyitásának ügyében. Ott egy idősebb, szlovák férfi irodájába tessékeltek be, akiről csak annyit jegyeztem meg, hogy vastag szemüveget viselt. Ő ugyanazokat a feltételeket sorolta fel, amelyeket a Csemadok szervezésével kapcsolatban már ismertem, tehát többek között azt is, hogy a reszlovakizált szülők gyerekei nem járhatnak magyar iskolába. Hazatérve elkezdtük az aláírásgyűjtést a szülők között. Nagyon aktív segítőtársam akadt a fiatalon elhunyt Bagota Margit személyében. Mindössze huszonöt aláírást sikerült begyűjtenünk, amelyekkel elmentem a szlovák iskola igazgatójához, ha jól emlékszem, Repickýnek hívták. Miután meghallgatott, nem mondhatnám, hogy repesett az örömtől. Valószínűleg ellenlépéseket tett annak érdekében, hogy negyvenkilenc szeptember elsején magyar osztály ne nyíljon a községben.

Közben magyar jelszavakkal és magyar énekszóval indultunk el Párkányba május elsejének reggelén, a környékbeli falvak lakosságával és a párkányiakkal együtt immár szabadon felvonulni. Ez azt jelenti, hogy nem állta utunkat rendőrkordon, mint a harmincas évek közepén. Több mint tíz év telt el azóta, hogy május elsejét, ha korlátok között is, megünnepelhettük. Természetes, hogy nagy lett a lelkesedés.

Negyedik rendezvényünk a hagyományos szüreti mulatság volt. Itt már tényleg felengedett a hangulat. A lányok népviselete piros, fehér, zöld részekből állt össze, éspedig úgy, hogy piros volt a mellény, fehér a szoknya és zöld a kötény, fejüket pedig gyöngyökkel díszített párta ékesítette.

A Vadkerti kocsma elé egy tágas sátrat állítottunk fel, teleaggatva szőlőfürtökkel. A mulatság délután kezdődött felvonulással. A menet élén a bíró és bíróné haladt lovas kocsin, utánuk lányok énekszóval egymásba karolva lépkedtek, a legények közül, aki tehette, lóháton ült, a suhancok maskarának öltözve külön kocsin összevissza ülve duhajkodtak. Este pedig mindnyájan a ponyvás sátor alatt cigánymuzsikára ropták a táncot. Amelyik legény a szőlőfürtökből a táncpartnerének lopni merészelt, a fent leírt ruhát viselő csőszlányok feladata volt a tetteseket fülön csípni és megbírságolni.

E népszokás, amelyet negyvenkilenc őszén újítottunk fel, rövidebb kihagyásokkal mindmáig fennmaradt. A 2004-es rendezvényen a bíróné szerepét immár tanárnő unokám, Cserge Anikó, illetve akkor már Zács Lászlóné alakította.

Az első mulatságot egy kisebb incidens zavarta meg egy pillanatra. A sátorra kitűztük a csehszlovák és a magyar zászlót, s az utóbbit Belovič acsarkodva le akarta szedni, ám Danáš István odajött és ráparancsolt, hogy hagyja a helyén.

A Csemadok muzslai színjátszói karácsony előtt léptek először színpadra egy új darabbal, amelynek az volt a címe, Varga Ábris hazatér. A szövegkönyvet én vittem le Pozsonyból. A darabot nem tudom, ki írta, ám Aranka lányom megőrizte a fényképet, amelyen a szereplők láthatók, köztük ő és a feleségem is, de színpadon a családból csak Aranka szerepelt nyolcévesen. Ő a fénykép hátuljára a színdarab címét úgy jegyezte fel, hogy „Varga Ábris özvegye". Legyen neki igaza, ám a lényeg az, hogy egy újabb tradíciót, az amatőr színjátszást sikerült mindjárt, mihelyt alkalom nyílt rá, az első évben feleleveníteni. Ezen ötödik megmozdulásban én már nem vehettem részt, mert olyan dolog jött közbe, ami az életem folyását teljesen megváltoztatta.

Megjegyzés: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés történetének szerzői szerint a fenti színdarabot Vándor Kálmán írta és a címe Özvegy Varga Ábrisné.

„Létrejöttek" az alapszervezetek és más egyebek

Az 1990-es évek végén adta ki a budapesti ISTER Kiadó négy kötetben A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 című könyvsorozatát Filep Tamás Gusztáv és Tóth László szerkesztésében. A Köz-művelődés-történet című fejezetet, amely a Csemadok történetét is felvázolja, Tóth László költő, író, művelődéstörténész írta, annak a Tóth Bélának a nevelt fia, aki Muzslán egyik alapítója volt

a Csemadok alapszervezetének. Tóth Béla tanító lett, hosszú időn át az izsai általános iskola igazgatója. Pathó Károlyhoz élete végéig jó barátság fűzte. Érthetetlen, hogy Tóth László a tanulmányában egyetlen mondat erejéig sem említi meg Pathó Károly nevét. A sorozat 2000-ben megjelent negyedik kötetének névmutatójában az áll a neve után, hogy szerkesztő és közösségszervező volt. Ám hogy miféle közösséget, netán közösségeket szervezett, egyetlen szó sem utal rá sehol. A II. kötet 392. oldalán emlékezik meg róla Lacza Tihamér mint a Szabad Földműves című lap főszerkesztőjéről, a IV. kötet pedig a 123. oldalán adja tudtára az olvasónak, hogy 1979-ben mint szerkesztőt, művelődésszervezőt Munka Érdemrenddel tüntették ki. Így szerepel aztán a neve, igaz, keresztnév nélkül, egyik kiváló írónknak egy novellájában – negatív figuraként. Rosszulesett neki, fontolgatta, hogy levelet ír az írónak, de nem láttam értelmét, ezért lebeszéltem róla.

Izgató kérdések fogalmazódnak meg bennem: Nincs Pathó Károlyra vonatkozó levéltári anyag, amely tanúsítaná pozitív szerepét, főleg az ötvenes években? Képtelenség, hogy ne legyen. Vagy tán elsikkadt? Mikor, ki, illetve kik által? Akik tudtak róla, hogy íródik a szlovákiai magyarok művelődéstörténete, miért nem hívták fel az 1949-ben született Tóth László figyelmét Pathó Károlyra, akit könnyen megtalált volna Párkányban. A kötetek tele vannak élő személyek szóbeli közléseire való hivatkozásokkal; Pathó Károly írásos dokumentumokkal, korabeli feljegyzéseivel tudta volna, de most már csak nekem tudja bizonyítani közösségszervező szerepét, illetve szerepeit. Kinek, illetve kiknek állhatott érdekében, hogy a szlovákiai magyarok megmaradását elősegítő tevékenységét elhallgassák, hogy a Csemadok szerkezeti felépítésében szerzett érdemeit egyetlen alapszervezet, a muzslai megalapítására szűkítsék? Bizonyára lesznek kutatók, akik e vonatkozásokban is igyekeznek majd feltárni a tényeket.

Tóth László említett tanulmányának Az ötvenes évek alcíme alatt írt fejezetéből fontosnak tartom kiemelni a következő részeket:

„Felülről érkezett az utasítás a közművelődés megszervezésére, egy közművelődési szervezet létrehozására is.

A Szlovákia Kommunista Pártja Központi Titkársága mellett 1948. szeptember 7-én létrehozott öttagú Magyar Bizottság – Fábry István, Lőrincz Gyula, Kugler János, Major István és id. Rabai Ferenc – kapta a feladatot egy ezzel kapcsolatos javaslat kidolgozására. A Magyar Bizottság – mely december 9-én Daniel Okáli belügyi és Laco Novo-

meský oktatási és művelődésügyi megbízottal bővült ki – december 20-án egy csehszlovákiai magyar kulturális szövetség, egy nőszövetség és egy ifjúsági szövetség létrehozására tett javaslatot. A három elképzelés közül végül is csak az első valósult meg. A kulturális szövetség létrejöttét nem egy intő jel előzte meg. (Az alakuló közgyűlésre az eredetileg tervezett 1949. február 26-a, s a pozsonyi Redut helyett végül is március 5-én került sor a Belügyi Megbízotti Hivatal hangversenytermében; nem az eredetileg e posztra felkért Fábry Zoltán, hanem a nála jóval lojálisabbnak vélt, Budapestről pártmunkára hazahívott Lőrincz Gyula elnökletével – de az első Köztársaság közismert és a szegényparasztság és a proletárság körében népszerű magyar munkásvezére, kommunista szenátora, Major István is szerepelt az elnöki tisztségre kiszemelt személyek között. Ő 1945-ben pártja vezetőinek tanácsára reszlovakizált, szóban forgó elnöki jelölését azonban éppen az hiúsította meg, hogy az alakuló szervezetnek reszlovakizáltak nem lehettek a tagjai.)

Az új szervezet neve Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok; korábbi helyesírásban: Csemadok) lett – az elnevezés egy visszaemlékező szerint Lőrincz Gyulától származik –, s megalakulásával a második világháború utáni csehszlovákiai magyar (köz)művelődés és művészeti élet egyik sokféle elemből összetevődő, monstruózus és egyedi tartópillére lett, melyhez hasonló mértékű és szervezettségű, hasonlóképpen kiterjedt feladatkörű formációt sem Magyarországon, sem az utódállamok magyarságának 1945 utáni életében nem találhatunk (talán a két háború közötti Szlovenszkói Magyar Kultúregyletet, illetve a második világháború alatti Szlovákiai Magyar Kultúregyletet és a Felvidéki Magyar Kultúregyletet lehetne úgy-ahogy elődjének tekinteni).

A Csemadok szervezését megelőzően, 1948 nyara óta folyó előkészületek után, ugyanazon év december 15-én megjelent – igaz, ekkor még csak hetilapként – a második világháború utáni csehszlovákiai magyar társadalmi és szellemi élet, illetve művelődés tulajdonképpeni nyitányát jelentő Új Szó (napilappá azonban már csak a Csemadok létrejöttét követően, 1949. május 1-jén alakult). Ez megkönnyítette az erősen megtépázott és földre tepert csehszlovákiai magyarság talpra állását, fizikai és szellemi-kulturális önösszeszedésének, egymásratalálásának, egységesülésének újbóli kezdeteit. Igaz, a frissen létrejött kulturális egyesületnek eredetileg a legkevésbé sem ezt a szerepet, hanem a felsőbb irányelveknek és párthatározatoknak a magyar lakosság körében való érvényesítése szolgai segítését szánták, és ezt

várták el tőle a legmagasabb helyeken. Efelől szemernyi kétséget sem hagytak Ondrej Pavlík tájékoztatási megbízottnak a Csemadok alakuló közgyűlésén elhangzott szavai: »Közös feladatunk küzdeni a nemzetiségi előítéletek ellen… Nagy hiba lenne, ha valaki azt gondolná, hogy ez a kultúregyesület a csehszlovákiai magyar lakosság érdekeinek valamilyen védelmezője lesz… Csehszlovákiában a magyar nemzetiségű polgároknak ugyanúgy, mint a cseh és szlovák polgároknak, egy dologban kell látniuk fő feladatukat: hozzájárulni népi demokráciánk felépítéséhez, és meggyorsítani a szocializmushoz vezető fejlődést… A magyar nemzetiségnek megvannak ugyanazon politikai és tömegszervezetei, mint a cseh és szlovák dolgozóknak. Ezeknek funkcióját semmilyen módon nem helyettesítheti a ma megalakuló kultúregyesület. És ha valaki ilyen értelemben akarná értelmezni feladatait, akkor mindjárt az elején meg kell mondanunk, hogy a nacionalizmus sodrába került, hogy ezt az egyesületet nem az egység megteremtésére, hanem azoknak a réseknek a szélesítésére akarja felhasználni, melyek a magyar dolgozók és Csehszlovákia többnemzetiségű dolgozóinak együttműködésében léteznek… A kultúregyesületnek… feladata lesz, hogy segítsen a kommunista pártnak és minden tömegszervezetnek minél gyorsabban megszüntetni a Dél-Szlovákiában mindmáig létező szlovákellenes elfogultságot.« (…) Az új egyesület azonban, minden felső elképzelés és intelem ellenére, mégsem lett – s talán nem is lehetett – más az alapvető emberi és állampolgári jogaikat és anyanyelvüket frissiben visszakapott, s lassanlassan a szervezkedés lehetőségéhez, lapokhoz, iskolákhoz, intézményekhez jutó csehszlovákiai magyarok számára, mint az önmagukhoz való visszatalálásuk terepe, fóruma. Azaz, miként Szabó Rezső, az egyesület későbbi jeles tisztségviselője mondja egy helyütt, az történt, hogy »a pártközpont által mesterségesen életre hívott« egyesület központi vezetésének akaratától kissé függetlenedve, odalent, a falvakban, az alapszervezetek szintjén létrejött »egy másik Csemadok«, azoknak a nyelvüktől, kultúrájuktól és nemzeti identitásuktól még nem sokkal korábban is megfosztottak ezreiből, akik az alakuló közgyűlésen elhangzottakból »alighanem csak azt hallották ki, hogy Pozsonyban magyarra fordították az ország vezetőinek a szavát, és a gyűlésen magyarul lehetett beszélni; hogy szervezkedni lehet, és a faluban az lesz a Csemadok elnöke, akit a falu magyarjai megválasztanak; hogy újra lehetnek magyar énekkarok, színjátszó csoportok, előadások, mint régen, az SZMKE idejében«.

Az első helyi szervezetek – Érsekújvárott, Muzslán, Gerencséren – még az alakuló közgyűlés havában, márciusban létrejöttek, az év végére pedig már 63 alapszervezete és 3380 tagja volt a Csemadoknak. Az első esztendők felfokozott lendületére, a szervezkedés-terjeszkedés ütemére jellemző, hogy 1950-ben már 274-re emelkedett a helyi szervezetek száma, a taglétszám ugyanakkor 16 000-re, az évtized derekán, 1955-ben pedig az előbbi megközelítette az ötszázat, a tagság lélekszáma pedig az ötvenezret. Azaz, a csehszlovákiai, pontosabban: a szlovákiai magyarság körében – hiszen a kezdeti eufória hatására a Csehországba deportáltak és ott maradottak körében is létrejött Csemadok-szervezetek működését (összesen öt Karlové Vary környéki községben volt helyi szervezet 335 taggal) nem engedélyezték, a nevében országos hatáskörűnek deklarált egyesület tevékenységi területét Szlovákiára korlátozták – csakhamar a legnépesebb tömegszervezetté, legerősebb, legbefolyásosabb társadalmi erővé vált. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának nevezetes *Szlovákiai jelentése* a nyolcvanas évek elején afféle »kispárt«-szerepet tulajdonít neki, melynek segítsége nélkül kezdetben »nem lehetett megoldani semmiféle gazdasági vagy politikai feladatot«: »Bár nevében kulturális egyesület volt – olvasható a *Jelentésben* –, elsősorban a szövetkezetek szervezésében, a munkaversenyek elindításában, a magyar funkcionáriusok kiképzésében tevékenykedett. Igen jelentős szerepet vállalt a magyar iskolák újbóli megalapításában.« Ilyképpen a központi állami és pártszervek felülről lefelé irányuló akaratának közvetítésében reá kiszabott, reá oktrojált szerepét szerencsésen ellensúlyozva, a Csemadok a középosztályi vezető réteg és mérvadó, tapasztalt értelmiségi erő nélkül maradt, anyagi erejétől megfosztott nemzeti kisebbség értelmiségének pótlása, szervezése, anyagi erejének visszaállítása, művelődésének és művészeti életének újjászervezése, nemzetiségi közösségként való önmagára ébresztése és összefogása érdekében is pótolhatatlan, semmi mással nem helyettesíthető tevékenységet tudott kifejteni. (A kezdet kezdetén mindehhez az Új Szó talált nemcsak hivatalos, hanem természetes szövetségesre is – ami azért sem volt nehéz, mert mind a lap, mind a Csemadok élére ugyanazt a személyt: Lőrincz Gyulát nevezte ki a pártakarat –, amit mi sem jellemez jobban annál, hogy míg a Csemadok létrejöttében, alapszervezeteinek kiépülésében az anyanyelvi tájékoztatásnak az Új Szó által jelentett csatornái bizonyultak mellőzhetetlennek, addig a lap napilappá történő átalakulásának, olvasói és előfizetői bázi-

sa megszervezésének elősegítését köszönhette a Csemadok lendületesen gyarapodó tagságának.)" (237–241. old.)

Apróbb pontatlanságoktól eltekintve a fent leírtak igazat mondanak. Csupán azt hallgatják el, miként jött létre a Csemadok. Csak úgy magától? A hír hallatára, hogy magyarul lehet beszélni, kitört a lelkesedés, és százával alakították az egyszerű falusi emberek az alapszervezeteket? Az ilyenfajta „alulról építkezés" abban az időben lehetetlen lett volna. Kellett valaki, aki felülről jött, aki mellé oda merhettek állni, akinek a szavát elfogadták, aki meg tudta mondani, hogy saját érdekükben mit tegyenek. Ki volt ez az ember?

– 1949 őszén levelet kaptam Fellegi Istvántól, a Csemadok titkárától, hogy keressem fel őt a pozsonyi irodájában, amelynek címe: Rázusové nábrežie, a házszámára már nem emlékszem – mondja Pathó Károly. – Az épület ott állt, ahol ma a Devín Szálló. Nem vártam, hogy valami fényes palotában találom Fellegit, de hogy annyira rozoga épületben kapott helyet az irodája, amilyenben ráleltem, meglepett. A helyiségben mindössze három embert találtam, illetve a titkáron kívül két női alkalmazottat, Veczler Dórát és Kőnig Ilonát.

A titkár hellyel kínált, leült velem szemben és kérdezgetni kezdett, amiből nem sejtettem, milyen szándékkal hívott fel Pozsonyba. Egyszer csak feltette a kérdést, nem lenne-e kedvem alkalmazottként a Csemadokban dolgozni. Mondtam, ezt meg kell beszélnem a családommal. Otthon nem nagyon lelkesedtek érte, de nem is ellenezték, így aztán 1949. november 27-én munkába álltam Pozsonyban. Fellegi azt mondta, én leszek a szervező titkár, s az lesz a feladatom, hogy tagokat toborozzak a Csemadoknak, vagyis hogy járjam be egész Dél-Szlovákiát. Csakhogy én senkit nem ismertem. A Magyar Bizottság tagjai közül is csak Major Istvánnal találkoztam még a harmincas években, amikor eljött a muzslai munkásotthonba, meg mint már említettem, Fábry Istvánnal, amikor a magyar iskolák megnyitásának ügyében felkerestem.

Elkértem Fellegitől azoknak a névsorát, akik részt vettek a március 5-i alakuló gyűlésen, s e lajstrommal a zsebemben útnak indultam. Heteken, hónapokon át úttalan utakon jártam a falvakat, városokat. Vonattal kevés helyre lehetett eljutni, az autóbusz-közlekedés gyér volt még, sok utat gyalog tettem meg, de előfordult, hogy lovas kocsin, szánon vittek át egyik helységből a másikba. A Királyhelmeci járásban egy kerek hónapot töltöttem el anélkül, hogy hazamentem

volna a családomhoz. Leginkább szárazkoszton éltem, de gyakran előfordult, hogy az emberek, miután megbarátkoztak velem, meghívtak magukhoz vacsorára, és még éjszakai szállást is adtak.

Kezdetben nehéz volt a kapcsolatteremtés, mert az emberek óvatosak voltak, sőt sok helyen féltek is, hiszen alig egy éve még folyt a kitelepítés, a Csehországba deportált családok többsége rossz élményekkel tért haza, sokan abban is kételkedtek, hogy szabad már a városok utcáin magyarul beszélni, előfordult ugyanis, hogy annak idején Pozsonyban némelyeket, ha megszólaltak magyarul, megfenyegették, mi több, leköpködték, megverték. Tévedés azt hinni, hogy nagy lelkesedéssel fogadták a Csemadok megalakulását, és gombamód kezdtek szaporodni az alapszervezetek. Engem az ösztönöm vitt rá, hogy segítőtársakat keressek. Ha az alakuló gyűlés résztvevője hasonló gondolkodású ember volt, mint a muzslai Nagy Ferenc, csak annyit kértem tőle, mondja meg, a falujukban vagy a környéken ki az, aki valamikor színdarabot tanított vagy valamilyen magyar mozgalmat szervezett. Szinte mindenütt akadt ilyen egyén, néhol több is, akik aztán alkalmassá váltak arra, hogy társakat találjanak tagok beszervezésére. Ha összegyűlt a kellő létszám, legkevesebb húsz ember, visszamentem az alapszervezet alakuló gyűlésére.

Nem tudom, milyen forrásból merítette adatait Tóth László, én határozottan emlékszem rá és fel is jegyeztem, hogy az alapszervezetek közül (Érsekújvárt és Muzslát kivéve) az első alakuló gyűlést 1949. december 26-án tartották meg Nyitragerencséren, ahol hagyományai voltak a két háború közötti Szlovákiai Magyar Kultúregyletnek, ám az csak valóban találgatás, hogy az idézetben felsorolt egyletek valamelyikét a Csemadok elődjének lehetne tekinteni.

A Csemadok megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából az 1995-ben megszüntetett HÉT 1999. március 6-án kiadott ünnepi különszámában meglepődve olvastam „A Csemadok 1949-ben megalakult szervezetei a központi archívumban található dokumentumok alapján" cím alatt felsorakoztatott hatvanegy település nevét, utánuk pontos dátumot feltüntetve, az alapszervezet megalakulásának idejét. Én azt a jegyzéket soha nem láttam. Dr. Szabó Rezső a visszaemlékezéseiben mondja, hogy kezdetben a nyilvántartás is pontatlan volt. Így igaz, a tagok nyilvántartását én tettem rendbe, minden egyes Csemadok-tagról kartotékot vezettünk, amelyeket, miután létrehoztuk a járási titkárságokat, nekik adtuk át. Ezután rendszeresen ellenőriztük a statisztikai adatok pontos vezetését, így a tagok nyilvántartását is.

A HÉT különszámában feltüntetett adatok minden bizonnyal utólag kerültek be az archívumba, akkor, amikor valaki valamelyik évforduló kapcsán szükségét látta, hogy áttekintés íródjék arról, melyik alapszervezet mikor alakult meg. Sorrendben harmadikként a nyitragerencséri volt, amelyről a HÉT különkiadásában az áll, hogy 1949. december 4-én jött létre, ami, mint látjuk, nem fedi a valóságot. Ez a tény is bizonyítja, a hatvanhárom alapszervezet (a HÉT-ben csak hatvanegy) és a 3380 tag már negyvenkilencben, légből kapott számok. Azt a lehetőséget nem zárom ki, hogy némelyik településen már negyvenkilencben megkezdődött a szervezkedés, hiszen én is erre biztattam az embereket, fel is jegyeztem, hogy a Dunaszerdahelyi és az Ipolysági járásban Mondok Gábor, illetve Major Sándor fejtettek ki alapos szervezőmunkát, alakíthattak is alapszervezeteket, de nem valószínű, hogy a hivatalos hozzájárulásokat is megszerezték. Mint felvázoltam, rengeteg akadályt kellett leküzdeni ahhoz, hogy az alapszervezet hivatalosan is létrejöhessen. Ám nem ez a fontos, hanem az, hogy az emberek belátták, szükség van e szervezetre, ezért a kezdeti tétovázás után egyre többen csatlakoztak hozzá.

A gerencséri alapszervezet alakuló gyűlése azért is vált emlékezetessé számomra, mert én ott vizsgáztam. Részt vett rajta Fellegi István is, aki mindvégig hallgatott, viszont minden megnyilvánulásomra figyelt, s a végén megjegyezte, nagyon meg van elégedve velem. Akkor hangzott el először az egybegyűltek megszólítására a kultúrtársak fogalom, amelyet az „elvtársak" analógiájaként találtunk ki, általa jelezve, hogy a Csemadok befogadó szervezet kíván lenni. Ugyanakkor elővigyázatosnak is kellett lennünk, mert később akadtak alapszervezetek, amelyek gyűlésein nemegyszer megjelentek ittas vagy csak forrófejű egyének, akik a jogfosztottság ideje alatt elszenvedett sérelmek megtorlását követelték.

Gerencséren példás rendben folyt le a gyűlés, megválasztották az elnököt Sebők Dezső személyében, és persze a vezetőség többi tagját is. Cselekvési programot készítettek, meg műsort is, mint pár hónappal előbb Muzslán, ami aztán velejárója lett minden további Csemadok-gyűlésnek.

A gerencséri után valóban sorra alakultak meg az alapszervezetek, amelyeknek mintegy 75 százaléka az én segítségemmel jött létre. Miután lezajlott az alakuló ülés, az emberek alig akartak hazamenni. Rendszerint bor került az asztalra, és megindult a bizalmas

társalgás, amely általában úgy kezdődött, hogy megkérdezték, mi újság Pozsonyban. A magyar kommunisták mikor kerülhetnek vissza a pártba? Milyen jogokat kapnak a magyarok? Felmerülhet a kérdés, hogy a dél-szlovákiai magyarokat miért izgatta oly nagyon, hogy a régi kommunisták mikor kerülhetnek vissza a pártba?

Pathó Károly véleménye szerint azért, mert a Csemadok helyi szervezetinek alapításában a legtöbb településen ők voltak a legbátrabbak, akik szembe mertek fordulni a komisszárokkal és a csendőrökkel. Ritka kivételtől eltekintve nem is reszlovakizáltak, tehát joguk volt arra, hogy tagjai legyenek a magyar egyesületnek. Az alakuló üléseken be is választották őket a vezetőségbe.

Biztosan így van. Ám a csehszlovákiai magyar kommunisták háború utáni helyzetéről és hangulatáról sokkal többet árul el a budapesti Századvég Kiadó által 1994-ben közreadott Moszkvának jelentjük… kötet, alcíme Titkos dokumentumok 1944–1948. Anyaga az Orosz Föderáció Újkori Dokumentációs Központjának archívumából került elő. A könyv 176–177. oldalán olvasható, hogy Rákosi Mátyás 1947. április 3-án magához kérette G. Korotkevicset és arra kérte őt, hogy a magyar és a csehszlovák kommunisták közötti rendkívül feszült, rossz viszonyról tájékoztassa a szovjet vezetést. „Nem hívtak meg a kongresszusukra – mondta Rákosi. – Mi ennek ellenére meghívtuk őket a miénkre, de ők nem is válaszoltak. Most folyik a lakosságcsere. Volt egy megállapodásunk a csehszlovák kommunistákkal, amely szerint az MKP képviselőt küld Szlovákiába, hogy az ott megszervezhesse több magyar kommunistának és családjának Magyarországra költözését. Gottwald megtagadta a vízum kiadását. Elvtársainkat erőszakkal Csehországba szállítják, s ott mint napszámosokat dolgoztatják őket. Szlovákiában valósággal üldözik a magyar kommunistákat.

Ennek következtében a magyar kommunisták elkeseredett haraggal viseltetnek a csehszlovák kommunisták iránt. (…)

A szlovákiai magyarok azt mondják, hogy a szlovák kommunisták elárulták őket. (…)"

A hosszú beszámoló végén – amelyben sok egyébről is olvashatunk – az áll, hogy lejegyezte G. Korokevics (saját kezű aláírás). Ki lehetett ez a titokzatos alak? Föltételezhető, a KGB tisztje, Kun Miklós szerint „alacsonyabb beozstású szovjet csinovnyik". „Jegyzeteihez" tegyük hozzá, hogy a CSKP vezetése 1947 végén – mint már szó esett

róla – igen szívesen megszabadult volna a magyar kommunistáktól, ám e szándékával elkésett.

E rövid kitérő világosan mutatja, a szlovákiai magyar kommunistákat mi ösztönözhette arra, hogy többre becsüljék a szülőföldjükhöz és a nemzeti kisebbséghez való kötődésüket az internacionalizmus iránti elkötelezettségnél. Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy Rákosi Mátyás csupán a szlovákiai magyar kommunisták miatt aggódott, s nem minden szlovákiai magyar sorsáért.

– Meg kell vallani, a gyűléseken egyes szónokok butaságokat is beleszőttek a mondanivalójukba, mint például: „Petőfi elvtárs is megmondta már kétszáz évvel ezelőtt…", másik: „A mi hajónk szilárd oszlopokon áll, arról nem menekülhetnek el a görények."

Az emberek tapasztalatlanok voltak, ezért nagy gondot kellett fordítani az előkészületekre. Volt olyan nap, hogy két-három települést is meglátogattam, mert előbb előkészítő bizottságot kellett alakítani, eleget tenni a bürokratikus elvárásoknak, nehogy a helyi hatalom, főleg a csendőrök, beléjük köthessenek. Bizony olyasmi is előfordult, hogy az alakuló ülést a hatóság érvénytelenítette, és elölről kellett kezdeni a szervezést. Legtöbb gondot az okozta, hogy a reszlovakizált magyarok belépési nyilatkozatára a járási népművelési szakfelügyelők, a hivatalos álláspontra hivatkozva, nem tették rá a jóváhagyó pecsétet, ám ha személyesen kerestem fel őket, némelyeket sikerült megnyernem, hogy ne ellenkezzenek. A szakfelügyelők szlovák emberek voltak, így hát természetes, hogy valamelyikük jelentette a Megbízotti Hivatalnak Pozsonyban, hogy a Csemadokba szlovák nemzetiségűeket is toboroznak, ugyanis a reszlovakizáltakat hivatalosan szlovákoknak tekintették. Ezért valamikor 1950-ben, elején-e vagy a végén, nem emlékszem rá pontosan, csak arra, hogy tél volt, a dél-szlovákiai járások szakfelügyelőit értekezletre hívták össze Szencre, ahová a Csemadok részéről Fellegi István engem küldött ki. Szlovákul csak annyit tudtam, amennyit az elemi iskolában tanultam, vagyis alig valamit, ezért magyarul szólaltam fel, mire a somorjai inspektor közbeszólt:

– Szégyen, hogy a Csemadok olyan embereket alkalmaz, akik nem tudnak szlovákul.

A Megbízotti Hivatal képviselője, egy Kusý nevű illető vett védelmébe. Csak feltételezem, hogy édesapja vagy valaki hozzátartozója lehetett Miroslav Kusý professzornak, mert a nemzetiségi politikát illetően hasonló nézeteket vallott, mint manapság ő. Nyíltan ki merte

jelenteni, hogy a reszlovakizálás politikai kényszer volt, legtöbben nem meggyőződésből, hanem félelemből írták alá a nyilatkozatot, ezért ennek alapján nem lenne szabad ezen magyarokat korlátozni abban, hogy a gyerekeiket magyar iskolába járassák és tagjaivá váljanak a Csemadoknak. Osztotta véleményét egy Polónyi nevű szakfelügyelő is. Ezek után történt meg, hogy agitációnk hatására (is) tömegével íratták át a szülők gyerekeiket szlovák iskolából magyarba, és felvehettünk reszlovakizált magyarokat is a Csemadokba, ha a járási hivatalok ezt egyénenként jóváhagyták. A reszlovakizációt csak ötvennégy elején érvénytelenítették. Természetes, hogy ezután már nem korlátozták szigorú külső feltételek a tagfelvételt. Ez még azonban váratott magára.

1952 végére szinte minden magyarlakta községben, városban megalakult az alapszervezet. Vagyis megalakítottuk – hivatalosan. Ekkorra felengedett a feszültség, sőt néhol euforikus lelkesedés lett úrrá az embereken. Például Garamvezekényen a kultúrház előtt piros-fehér-zöldbe öltözött lányok sorfala között, taps kíséretében kellett bevonulnom az épületbe, ahol egy helyi poéta saját versével köszöntött, amelyben a magyarok megszabadítójának titulált. Mit mondjak, nem volt ínyemre, de illett jó képet vágni hozzá. Az emberek őszinték voltak és önfeláldozók, példa rá, hogy saját szerény jövedelmükből hoztak össze közös vacsorát, nemcsak Vezekényen, másutt is. Rövid idő alatt rengeteg jó barátra és segítőtársra leltem. Százakat lehetne, tán illenék is felsorolni, de sorvadó memóriámnak köszönhetően már csak néhányuk neve jut eszembe, kezdem keletről nyugat felé: dr. Simai Béla Kassáról, Sinka Gyula Losoncról, Major Sándor Ipolyságról, Verebes István Garamvezekényről, Csicsay István Csilizközből, Balonyról, Mondok Gábor Dunaszerdahelyről. Ezek az emberek valószínűleg azért jelennek meg mindjárt az emlékezetemben, mert a környékbeli településekre is hatást gyakoroltak, de ilyenek akadtak számtalan más helyen is.

Három év leforgása alatt mintegy negyvenezer ember adatai kerültek be a nyilvántartásunkba. Alapszabályunk értelmében az alapszervezetek vezetőségei havonta kétszer üléseztek, a tagság pedig havonta egyszer. Össze is jöttek az emberek hűségesen, s témájuk mindig akadt. Olyasmi volt ez, mint amikor a gőzgépben megnyitották a szelepeket. Feszültségoldó és hangulatkeltő szerepe volt a találkozásoknak.

Ennyi tagsági gyűlésre kimenni képtelenség lett volna, pedig elvárták. Én naponta kijártam, de sem Fellegi, sem az őt követő titkár

nem volt hajlandó utazgatni, illetve nagy ritkán, akárcsak az elnök, Lőrincz Gyula, akit teljes mértékben lekötött az Új Szó meg a pártban betöltött szerepe. Ötvenegyben kaptunk egy öreg személygépkocsit, de a rengeteg hibája miatt többet kellett tolnunk, mint amennyit ülhettünk benne, végül – morbid dolog – eladtuk halottaskocsinak és vettünk helyette egy új Minort, de az sem igen vált be. Hozzájárult, hogy az utak többsége elhanyagolt makadám-, vagy csak kaviccsal meghintett földút volt, tele szekérkerekek vájta gödrökkel. Száz-százötven kilométert megtenni rajtuk félnapokig tartott. Emlékszem, egyszer egy politikai probléma megoldása miatt – választások előtt a magyarokat ki akarták szorítani a képviselőjelöltek közül – ki kellett utaznom Bátorkeszire. Az Új Szótól kölcsönkapott személygépkocsin még kora délután elindultam Pozsonyból, este tíz órára értem oda, ám az emberek türelmesen vártak rám. Cseppet sem kételkedtek abban, hogy nem érkezem meg.

Akkor legfontosabb politikai feladatnak tekintettük a szlovák komisszárok felváltását a lakosság által választott magyar személyekkel. Így lett Muzslán is apám a helyi nemzeti bizottság elnöke. Ebben nem működtem közre.

A Csemadok nem vett részt a földműves-szövetkezetek megalakításában, mint sokan gondolják, sőt le is íródott, irodánk semmiféle irányelvet erre vonatkozóan nem adott ki. Arra viszont törekedtünk, hogy a szövetkezetek élére ne kerülhessenek idegenek.

Dél-Szlovákia magyarok által lakott területein a Csemadok alapszervezeteinek lendületbe jött működése által fordított folyamat ment végbe, mint az ország egészén. A cseh és a szlovák közélet formálója a kommunista párt lett, a magyaré a Csemadok, mert Csemadok-tagokból álltak össze a pártalapszervezetek, amelyekben a helyi szlovákok kisebbségbe kerültek, természetes, hogy a nemzeti bizottságokban is. Ám hogy ez így alakuljon, nagyon gyors és határozott szervezőmunkát kellett elvégezni, amely ismételten rám hárult.

Miután 1951-ben hat hónapos politikai tanfolyamon kellett részt vennem Hideghéten (ez volt az első magyar nyelvű tanfolyam, leszámítva a gyorstalpaló tanítóképzést), ki kellett építenem a Csemadok járási titkárságait. A tanítóképzés megszervezésében nem vettem részt, a jelöltek toborzásában viszont igen, ami párhuzamosan folyt alapszervezeteink megalakításával. Nem voltak magyar tanítók, csak alig több mint százan, s a magyar iskolákba a Csemadok agilis tagjainak jóvoltából ötvenegyben több mint harmincezer gyereket írattak

át a szüleik szlovákból magyar iskolába, így nem volt más lehetőség, mint gyorsan összeszedni azokat az embereket, akik alkalmasak voltak arra, hogy a gyerekek elé álljanak, de valamiféle útbaigazítást kellett kapjanak, milyen szakmai fogások kellenek ahhoz, hogy tudjanak valahogy tanítani. Igen nagy túlzás lenne, ha azt állítanám, mindent magam csináltam, de a szálakat valakinek kezében kellett tartania. A magyarok vágyainak felébresztője, az álmok megvalósításának fő szervezője én voltam, milyen tisztségben, magam sem tudom, mert olyasféle beosztás, hogy szervező titkár, az ötvenes évek elején még nem létezett. Fellegi csak mondta, hogy ez a szerepem, amit igyekeztem is becsületesen ellátni.

Már több mint egy éve dolgoztam a Csemadokban, amikor behívott a pártközpontba Fábry István és azt mondta: „Illő lenne, ha párttag lennél." S átadta az igazolványomat, amely szerint én a CSKP-nek 1948. június 3-mal lettem a tagja, vagyis még akkor, amikor Fábry azt sem tudta, a világon vagyok, meg én sem, hogy ő, hiszen abban az időben még Nyizsnij Tagil fogolytáborának egyik pricsén álmodoztam arról, hogy egyszer majd hazakerülök. Persze e gesztus azzal járt, hogy mint magyar kádert engem is besoroltak a hideghéti tanfolyamra.

A tanfolyamról kikerülve azonnal nekiláttam a járások titkárságainak megszervezéséhez. Huszonhét járásban működtek alapszervezeteink, tehát huszonhét személyt kellett találnom, aki alkalmas lehetett arra, hogy ezernyi akadályt leküzdve egy-egy járás területén szervezze a magyar, kulturálisnak nevezett közéletet.

A járások élén szlovák funkcionáriusok álltak, akik basáskodtak a lakosság felett. Meggyőzés helyett erőszakoskodással igyekeztek a parasztságot bekényszeríteni a szövetkezetekbe. Az „agitátorok" közé magyar embereket is bevontak, de tudomásom szerint nem mint Csemadok-tagokat. Teljesíthetetlen beadási kötelezettségeket róttak ki a gazdálkodókra, amelyek ellen, hogy legalább élelme maradjon a családnak, úgy próbáltak védekezni, hogy a levágásra szánt sertéseiket szalmakazlakkal beborított ólakban rejtegették, a gabonát elásták vagy szétterítették a padláson. Persze hogy akadtak spekulánsok és feketézők is, mint általában a nagy tilalmak idején, de a többség rákényszerült a fenti „csalafintaságra", amit házkutatásokkal, illetve a porták átkutatásával és a padlásokra szétszórt mag összesöprésével próbáltak ellensúlyozni. A megalázó padlássöprések emléke mindmáig él, amelyeket rajtaütésszerűen végeztek. Épp egy ilyen al-

kalommal tartózkodtam otthon: berobogott hozzánk a Párkányi járás párttitkára, Hanus és a JNB elnöke, Cimmermann, a keresztnevükre már nem emlékszem, és felszólították apámat mint a HNB elnökét, azonnal menjen velük a faluba padlást söpörni. Közbeszóltam:

– Apa, ne menjen sehová!

– Miféle hang ez, és egyáltalán ki maga? – fordult felém harciasan a titkár.

– Hallotta, a fia vagyok.

– Milyen jogon avatkozik a dolgainkba?

– Maguk meghamisították Muzsla kataszterét, sokkal több föld után róják ki a kontigenst, mint amennyi valójában van.

– Rágalmaz bennünket? Ezért még felelni fog.

– Előbb maguk fognak felelni a tetteikért – mondtam higgadtan.

Nagy dérrel-dúrral elmentek. Nekem pedig visszatérve Pozsonyba első teendőm lett felkeresni Karol Bacíleket, a párt szlovákiai vezető titkárát, és elmondani neki, mi történt. Pár nap múlva Bacílek mind a két funkcionáriust leváltatta, illetve hagyta, hogy följebb buktassák őket, de úgy, hogy sem rajtam, sem a Párkányi járás lakosságán boszszút ne állhassanak.

A szövetkezetesítést helyeseltük, viszont a szervezés folyamán elkövetett erőszakoskodások, amelyek egész Dél-Szlovákiában ellenérzéseket váltottak ki, sok gondot okoztak a Csemadokban. Nem győztük csillapítani az indulatokat. Nekem az volt a meglátásom, hogy a falusi embereket nem kellene durván bekényszeríteni a szövetkezetekbe, többségük tudja, hogy számára mi a jobb. A társulásoknak már régebben is voltak különböző formái, amelyekre építeni lehetett volna. A figyelmeztetés sajnos nem használt, hatalmaskodásra mindig hajlanak azok, akiknek ilyen az alaptermészetük, s ha lehetőségük nyílik rá, rögvest megtalálják a módját.

A másik negatív jelenség, ami ellen küzdenünk kellett, a szeparálódásra való hajlam. Gútán például azt akarták, nem is kevesen, hogy külön alakíthassanak szövetkezetet a magyarok, mivel igen sok náluk az áttelepült meg a bevándorolt szlovák, akikkel nem kívánnak egy közösséghez tartozni. Erről vitatkoztak az egyik Csemadok-gyűlésen is. Nem értettem egyet az elkülönülni akarókkal, próbáltam megértetni velük, hogy védetlenné teszik magukat az államhatalommal szemben, de nem hallgattak rám, sőt odáig fajult a dolog, hogy kifelé tartva a községből néhány hőbörgő meg akarta állítani az autónkat azzal a szándékkal, hogy engem megverjenek.

A másik hasonló incidens a középiskolák alapítása miatt ért. Döntenünk kellett, hogy előbb Kassán vagy Pozsonyban nyissanak-e magyar gimnáziumot. Az elnökség Kassa mellett döntött, s nekem ezt kellett továbbítanom a Megbízotti Hivatalba. A pozsonyiak viszont egyedül engem kárhoztattak miatta. Egyik este valaki a lakásom ajtaját, majd az ablakát verve kiabálta be: „Gyere ki, te áruló!"

Hiba lenne azt leírni, hogy minden úgy ment, mint a karikacsapás, az emberek sokfélék, sokan közülük annyira türelmetlenek és lobbanékonyak, hogy ha nem érvényesül mindjárt az akaratuk, tettlegességre is képesek miatta. Gútán végül jól működő egy szövetkezetet hoztak létre, s a magyar középiskolák hálózata is hamar kiépült. Meg a Csemadok szerkezete is.

A járási titkári tisztségbe alkalmas személyeket viszonylag könnyen megtaláltam. Egyedül Karlové Varyban nem kellett senkit keresnem, mert ott élt egy Komáromból odakerült Karika nevű férfi, keresztnevére nem emlékszem, arra viszont igen, hogy a járási pártbizottságon dolgozott, aki a városban, de főleg a környékén ott maradt magyar deportáltakat gyűjtötte össze az egyesületbe. Alapszervezetük alakuló ülésére, amelyet 1951 őszén tartottak, engem is meghívtak. Velem utazott hozzájuk Fábry István, aki amellett, hogy a pártközpontban dolgozott kezdettől fogva, tagja volt a Csemadok központi vezetőségének. A Művelődéstörténeti kronológiában Kluka Imre neve szerepel. Én ilyen nevű emberre nem emlékszem. Ettől függetlenül elnöke lehetett az ottani Csemadoknak.

Első fizetett alkalmazottunk, aki járási megbízottként kezdett el dolgozni, a muzslai Bagota István lett, mint ipolysági titkár. 1952 végére a járásokban minden titkári állást sikerült betöltenünk. Mondták is néha a központi irodában, ha valamelyikkel gond támad, beszélj vele, a te kádered. Azért nagyon sok probléma nem akadt. Működésük által sokkal könnyebbé vált a dolgom, illetve több időm és energiám maradt más ügyek intézésére.

Figyeltem, hogyan építi ki a párt saját apparátusát, s követik példáját a tömegszervezetek, akkor hát nekünk is jogunk van hasonlóra, csupán egy bökkenő akadt, a Csemadokot nem sorolták be a Nemzeti Frontba. Mi 1954-ig a Tájékoztatási és Népművelési Megbízotti Hivatalhoz tartoztunk, ami bizonyos szempontból előny volt, de később már inkább hátrány lett. Mindenesetre kezdetben a párt éberségét sikerült kijátszanunk, valószínűleg azért, mert funkcionáriusai megelégedtek azzal, hogy a Nemzeti Frontba tömörülő tömegszerve-

zetekben, főleg a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságában és annak apparátusában igen aktívak voltak a magyar fiatalok. A Csemadok későbbi funkcionáriusai közül többek között ott kezdte pályáját: Sárkány Árpád, Major Ágoston mint a CSISZ KB titkára, Sziegl Ferenc és Szőke József, a KB apparátusának dolgozói, Tolvaj Bertalan, a KB tagja és Dobos László, aki a KB elnökségének vált a tagjává.

Kezdetben a funkcionáriusok nem láttak veszélyt a Csemadokban, mert azt hitték, tagságát kielégíti a színjátszás, a tánc, az énekkarokban való szereplés, csak akkor döbbentek rá, hogy számukra valami nemkívánatos dolog történt, amikor észrevették, hogy a mezőgazdasági termelést mindenütt magyarok irányítják Dél-Szlovákiában, a helyi nemzeti bizottságok elnökei és titkárai magyarok, akik a Csemadok által kerültek pozícióba.

Miután sikerült kiépítenünk a járási titkárságok hálózatát, négy kerületben: Pozsonyban, Nyitrán, Besztercebányán (losonci székhellyel) és Kassán kerületi titkárságokat hoztunk létre. A szerkezet tehát felépült.

1952–53-ban tisztségviselőink számára három hónapos tanfolyamokat szerveztünk, egyiket Karván, a másikat Budmericén. Az egyik tanfolyam vezetője Fellegi István lett, a másiké Varga János, aki Losoncon kezdte pályafutását mint kerületi titkár. Fellegivel a kezdeti hónapok után sok vitám támadt, mert hiába könyörögtem neki, néha ő is látogassa az alapszervezeteket, nem volt rá hajlandó. Nyíltan kijelentette, nem fog felkelni hajnali ötkor, hogy Piripócsra utazzon haszontalan beszédeket, vitákat hallgatni. Lustasága miatt az elnökségi ülésen is kénytelen voltam őt bírálni. Mentségére legyen mondva, lekötötte idejét a folytonos hurcolkodás Pozsonyban, mert állandóan áthelyeztek bennünket a város más-más pontjára. A tagság számának gyarapodásával az adminisztráció is egyre igényesebbé vált. Az én feladatom pedig az első járási és kerületi konferenciák megszervezése lett. Az irányelvek kidolgozása, hogy miként válassza ki a tagság a küldötteket a járási, majd a kerületi konferenciákra, jelölteket a választott szervekbe, vagyis a bizottságokba és azok elnökségeibe, végül a központi bizottságba. Ezt a szerkezetet 1953 őszén sikerült a fenti módon kialakítani, pontosabban a Csemadok IV. országos közgyűlésére, amelyet 1953. október 3–4-én tartottunk meg Pozsonyban.

Közben rengeteg minden lejátszódott körülöttünk.

1951 elején az ország legfelső vezetésében megindult a harc a szlovák „burzsoá nacionalisták” ellen, majd ötvenkettőben koholt vá-

dak alapján, mint hazaárulókat, halálra ítélték Slánskýt és társait, hasonlóképpen, mint Magyarországon Rajkékat. Mi sem természetesebb, hogy a szlovákiai magyarok között is elkezdték keresgélni a burzsoá nacionalistákat. Ki mást találhattak volna, mint a régi kommunisták közül Patócs Gábort Somorján, Táncos Istvánt Gútán, Pálffy Antalra pedig, aki eredetileg szociáldemokrata volt, ráfogták, hogy trockista, opportunista, jobboldali elhajló. Ezek az emberek a párton belül küzdöttek a Csemadok céljainak megvalósításáért. Erkölcsi kötelességemnek tartottam kiállni mellettük. Szerencsére csak nyilvánosan bírálták őket, így nagyobb bántódásuk nem esett.

Ami örömmel töltött el bennünket, párthatározat alapján 1952 júliusában a Megbízottak Testülete (nem hivatalosan a szlovák kormány) Szlovákia magyarlakta területeire vonatkozóan elfogadta a kétnyelvűségről szóló rendeletet. Újra megnyíltak a két háború között kitűnően működő népkönyvtárak a magyar településeken is. Komáromban visszahelyezhettük régi helyére Jókai Mór szobrát. Megindult a magyar könyvkiadás, megszerveztük a Magyar Könyvbarátok Körét. Már 1951-ben a Csemadok saját kulturális lapot indított Fáklya címen, majd sorra jelentek meg a többi magyar lapok nemcsak a felnőttek, hanem a gyerekek, illetve az ifjúság számára is. Igaz, ezeknek mind más-más lapgazdája volt, ám a szerkesztők többsége szorosan kötődött kulturális szervezetünkhöz. Hogy a fent felsoroltak megvalósításáért ki mit tett, megtalálható az erre vonatkozó szakirodalomban.

Az utóbbi időben többen is megemlékeztek róla, hogy 1950 júliusában a komáromi Duna-hídon a Csemadok központi titkárságának képviselői több ezer kötetes könyvadományt vettek át, a szlovákiai magyaroknak szánt ajándékot, a magyar művelődési minisztériumtól. Ezek a képviselők mi voltunk ketten Fellegivel. Az átvétel csupán jelképes volt, mert a könyvek hajón érkeztek, s folytatták útjukat tovább a pozsonyi kikötőbe, ahol ugyancsak mi ketten pakoltuk ki, majd a két munkatársunk, Veczler Dóra és Kőnig Ilonka segítségével csomagokba raktuk, s e csomagokból minden alapszervezetnek küldtünk egyet-egyet.

A hivatásos magyar színjátszás megindítására már 1950 őszén történt kezdeményezés Pozsonyban a szlovák Állami Faluszínház keretében, de végül sikerült elérnünk, hogy Komáromban önálló színtársulatunk alakuljon, ami 1952. október 1-gyel kezdte meg működését.

Lőrincz Gyula Fellegit győzte meg, hogy legyen a színház igazgatója, és helyette felhozta vezető titkárnak Varga Jánost.

Az én szerepem kezdetben pénztárnok lett volna, így is volt hivatalosan papírra fektetve, de ezt a feladatot soha nem én láttam el, mert mint elmondtam, teljes mértékben lekötött az alapszervezetek megalakítása, amit 1951 áprilisától, vagyis a Csemadok I. országos közgyűlése után immár hivatalosan is folytathattam, mert a küldöttek ekkor választottak meg szervező titkárnak.

Emlékezetes maradt számomra a III. közgyűlés, amelyet 1952. május 24–25-én tartottunk, nemcsak azért, hogy ez alkalomból sikerült a pozsonyi Új Színpadon (Nová scéna) közönség előtt szerepeltetnünk a frissen alakult vagy újjászervezett énekkarainkat, néptánccsoportjainkat, amelyeknek a fellépését a közgyűlés küldöttei lelkesen fogadták, hanem akkor született meg a Csemadok tevékenységét évtizedekre meghatározó program, amelynek koncepcióját én dolgoztam ki és terjesztettem a küldöttek elé. Munkámnak azt a címet adtam, Milyen irányba fejlődjön a Csemadok. Valójában azt öntöttem formába, hogy konkrétan mit tegyen, tehát nem puszta alapelveket sorakoztattam fel, amelyeket már azelőtt többször is elmondtak.

Gyerekkoromtól kezdve vonakodtam mindenfajta merevségtől, logikátlan korlátozástól. A kulturális élet szervezése szempontjából nagyon fontos, hogy engedjünk minden értéket szabadon kibontakozni. Már akkor, az ötvenes évek elején, megmutatkoztak az első jelei annak, hogy a társadalom a polgárosodás felé veszi irányát. Az addig földhöz kötött fiatalok tódultak be a városokba, elözönlötték a gyárakat, a közép- és főiskolákat, élni, szórakozni akartak. Tudtam, ha a parasztság pénzhez jut, első dolga lesz, hogy a több száz éves nádfedeles, egészségtelen hajlékait, amelyek a tébécé melegágyai voltak, lebontja, és újat épít helyettük. A népviseletéhez, régi szokásaihoz sem fog ragaszkodni. Gazdasági körülményeinek megváltozása óhatatlanul felborítja addigi szokásrendjét, egész életvitelét. Ehhez nem kellett jóstehetség, csak nyitott szemmel járni. A gazdaság fejlődése nehezen indult be, de hogy új gazdálkodásmód és értékrend veszi kezdetét, kétség nem férhetett hozzá.

Híve voltam a hagyományok megőrzésének, de nem úgy, mint Fellegi István, Egri Viktor és Martincsek (Mártonvölgyi) László. Főleg ez utóbbi folyvást azt hangoztatta, gátat kell vetni a falu elvárosiasodásának. Ő ügyvéd volt, fogalma sem lehetett arról, hogy milyen valójában a falusi emberek élete, lelkivilága, illetve mennyire sokrétű a

szlovákiai magyarság. Ezt azért tartom fontosnak felvetni, mert mindjárt az elején, bármily meglepő, főleg a szűk értelmiségi körökben kezdett kialakulni egy olyan nézet, hogy nincs többé szükség magyar nótára, operettre, mert azok giccsek, olyanok, mint a szép tál, amiből hiányzik a finom étel, tehát üres. Mennyivel értékesebb a kevésbé díszes edény, amelyet ízletes étel tölt meg. Rájöttem, hogy nem is a népi hagyományokat féltik, hanem csak népieskednek. „Milyen szép a nádfedeles ház, kéményén gólyafészekkel, meg a sok szoknyás menyecskék" – mondta nagy pátosszal egyszer Mártonvölgyi. A színjátszóink pedig a János vitézt, Marica grófnőt, Csárdáskirálynőt is akarták játszani, nemcsak a prózai műveket. Egri, Fellegi ellene voltak a zenés vígjátékoknak olyannyira, hogy a betiltásukat fontolgatták. Szembeszálltam velük. „Miért ne kerülhetne a szép tálba tetszetős étel?" – replikáztam. Egyáltalán nem voltam ellene a néptáncnak, -dalnak, ostobaság is lett volna, de láttam, hogy egy-egy fellépés után, mulatozás közben a kórustagoknak eszük ágában sem volt a Hej, Jancsika, Jancsikát énekelni, hanem rázendítettek valamelyik mulatós nótára, dalra, és akkor érezték igazán jól magukat, ha a cigánybanda is velük muzsikált, illetve a fülükbe húzta. Nemegyszer mulatoztam velük önfeledten magam is. Vitáink évekig elhúzódtak, s végül a tények engem igazoltak. Az emberek nemcsak szerepelni, hanem szórakozni és mulatni is akartak. Miért fordultunk volna el tőlük emiatt? Korlátozni őket viszont olyan vétek lett volna, amely a közösségszervező törekvéseinkben bosszulta volna meg magát.

Egy ember üggyé válik

– Miután felkerültem Pozsonyba és állandóan jártam Dél-Szlovákia falvait, városait, alig találkoztam a családommal. Aztán hirtelen közbejött valami. Meghallottam, egyik munkatársunk, Stern Viola panaszkodott az irodában, hogy hosszabb tanfolyamra kell mennie, és nincs kire hagynia a lányát, akit egyedül nevel.

– Mennyi idős a lánya? – kérdeztem.

– Nyolcéves – felelte.

Megközelítőleg egyidős Arankával, gondoltam, azt pedig tudtam, hogy a hölgynek saját lakása van.

– Elfogadná, hogy a feleségem vigyázzon a lányára?

– Megtenné? – nézett rám csodálkozva.

Kolléganőim tájékozottak voltak családi helyzetemről, meggyőzték Violát, milyen nagyszerű megoldás kínálkozik számára azáltal, ha befogad bennünket a lakásába. Így aztán feleségem és lányom 1950 augusztusában felköltözhettek Pozsonyba.

– Inkább csak felutaztunk ott lakni – veti közbe Pathó Károlyné –, mert a kikötés úgy szólt, hogy a ruhánkon kívül semmit, még egy kanalat se vigyünk magunkkal, mert Sternék lakásában minden megtalálható. Mi mást tehettünk volna, mentünk, ami számomra nem volt egyszerű dolog. Ebeden, Muzslán kívül addig valójában csak Párkányt és Esztergomot ismertem, ahová piacra szoktam járni, eladni ezt-azt, főleg tejterméket, tojást, pucolt csirkét, zöldbabot, amit nélkülözni tudott a család, s ezek révén némi aprópénzhez jutott. Nagy fáradsággal megszerzett kereset volt ez, mert az út oda-vissza tizennyolc-húsz kilométert tett ki gyalog, s közben órákig kellett álldogálni, míg elkelt a portéka. De hát fiatal voltam, bírtam a megterhelést, és nem egyedül jártam az utat, mások is ezt csinálták, így társak között sohasem unatkoztam. Nem tétlenkedtem én Sternné lakásában sem, mert a lányokat reggel elkísértem az iskolába, aztán főztem, takarítottam, délután pedig felügyeltem a két gyerekre, hogy tanuljanak. Egyszer azt vettem észre, hogy a háziasszony, amikor egyik hétvégén hazajött, itt-ott pénzt helyezett el a lakásban csalinak, mintha véletlenül ottfelejtette volna. A cselédekkel szoktak ilyesmit tenni a régebbi nagyságák, hogy próbára tegyék őket, mennyire megbízhatóak. Borzasztó sértődnek találtam a dolgot, főleg azt, ahogy szó nélkül átvette tőlem a takarítás közben megtalált különböző értékű bankjegyeket.

– Nekem is nagyon idegen volt Pozsony – szólt közbe Aranka. – Samira (így hívták Sternné lányát) nem barátkozott velem. Az is kellemetlen volt, hogy átjárt a szobánkon. Persze nem tehetett mást, mert az övéké a mienkből nyílt, s ez utóbbin keresztül lehetett csak kijutni a konyhába és a vécére. Fürdőszoba nem volt, ezért a konyhában mosakodtunk mindnyájan lavórban, akárcsak Muzslán, s anyunak Samirát ki kellett szolgálnia. Az is nyomasztóan hatott rám, hogy tiszta szlovák környezetbe kerültem, s annak ellenére, hogy Muzslán már három évig szlovák iskolába jártam, sem beszélni, sem megérteni nem voltam képes a szlovák nyelvet. Hogy tudtam volna hát társalogni az osztálytársaimmal, akik pedig nagyon kedvesek voltam hozzám. A tanító néni meg kimondottan szeretett. Nem sokáig

kellett anyunak kísérgetnie, jöttek értem az osztálytársaim, és hazafelé is egészen a kapuig kísértek. Egyszer meghívtak gyerekzsúrra is, ahol ők igen jól érezték magukat, bolondoztak, nevetgéltek, illetve vihorásztak, mint általában a gyerekek, én meg félrehúzódva gubbasztottam az egyik sarokban. Egy délután azonban felkeresett bennünket egy igen magas, sovány férfi, aki magyarul beszélt és azt mondta, Pozsony külvárosában, a Téglamezőn megnyílt a magyar iskola, örülne, ha én is oda járnék. Kapva kaptam a lehetőségen, ám anyu egy kicsit tétovázott. Azt se tudja, hol van a Téglamező, mondta, mire a férfi elmagyarázta. Utána pedig az lett a baj, hogy nagyon messze esik tőlünk.

– Én magyar iskolába akarok járni – jelentettem ki határozottan, s ezzel eldőlt a vita. – Hogy az első évben ki tanított, nem emlékszem rá, viszont a következőben Szabó Rezsőné, Lilla néni. A Téglamezőről rövidesen a város közepén levő Zoch utcai magyar iskolába vittek át, majd felvételt nyertem a Duna utcai tanítóképzőbe, ami hozzájárult ahhoz, hogy tizenegy év múlva visszakerülhettem szülőfalumba, s egy évre rá a nagyszüleim családi házának udvarán, ahol huszonegy esztendővel előbb szüleim tartották lakodalmukat, s éjfélkor édesanyám fején a fátyolt muzslai módra megkötött menyecskekendő váltotta fel, ugyanez velem is megtörténhessen. Persze addig sok minden jó és rossz dolog megesett velünk. Az egyik az, hogy miután Samira mamája befejezte a tanfolyamot, nekünk el kellett költöznünk tőlük. Hónapokon át a Tatra Szálló egyik szűk szobájában laktunk, majdnem szemben a Csemadok mai épületével. Anyu jobb híján villanyrezsón főzött kölcsönkért edényekben, de még csak saját tányérjaink, evőeszközeink sem voltak. Apu folyvást kiutazott, s amikor hazajött, el-elküldött sétálni. Nem értettem, miért, azt gyanítottam, nem szeret. Lent bámészkodtam az utcán, lopva bekukucskáltam a földszinten levő fényes kávéház ablakán, vagy a mozi várótermében üldögéltem. Végül ötvenegy nyarán lakást kaptunk az első pozsonyi lakótelepen, amely a régi kisvasútállomás és a cérnagyár közötti területen épült fel. Úgy nevezték: Petyszto bitov, magyarul Ötszáz lakás. Nyugodt, csendes hely volt, pedig utána már a városszéli gyárnegyed következett. Olyan volt a lakótelep, akár egy nagy falu. Főutcáján is gyér a közlekedés, ma sem túl forgalmas, egyedül a trolibusz nagy szusszanásai zavarták meg időnként a csendet. A lakók közvetlenek, sőt kedvesek voltak egymáshoz, így hozzánk is. Mindamellett, hogy valamennyien szlovákok voltak, barátságukba fogad-

tak bennünket. Szomszédainkat aztán még a lakodalmunkba is meghívtuk Az egyik család apró gyerekei közül hol az egyiket, hol a másikat kértem el, hogy babakocsijában tologathassam. Ekkorra jól megtanultam szlovákul, sőt anyu is kezdte törni a nyelvet.

Alig melegedtünk meg a szépen berendezett összkomfortos új lakásunkban, amely által előző viszonyainkhoz képest hirtelen a paradicsomba csöppentünk, váratlan baleset ért. Muzsláról feljött egyik barátnőmmel ketten tartózkodtunk a lakásban, s mint afféle ugrabugráló gyerekek, addig szaladgáltunk, míg ki nem törtük az erkély ajtajának ablakát. A lepottyanó üvegszilánkok egyike beleállt a lábamba, közvetlenül a bokacsont mögött. A sérülés nem ejtett nagy sebet, de épp eleget ahhoz, hogy vérmérgezést kapjak. Délután bementünk az egyik kórházba meglátogatni az ott gyógykezelt muzslai nagymamámat, aki rápillantva a lábamra, rémülten megkérdezte, mi történt velem. Azt, hogy semmi, nem fogadta el, szólt a nővérnek, aki rögtön a szolgálatos orvoshoz vezetett. Pár perc múlva a műtőben kötöttem ki, tegyem hozzá, nagy szerencsémre, mert – mint az orvos mondta – ha egy órát késünk, akár az életembe is kerülhetett volna, de legkevesebb le kellett volna vágni a lábamat.

Az iskolában barátnőim is akadtak, anyunak mégis folyvást azt hajtogattam, miért nincs nekem testvérem. Valószínűleg unatkoztam, mert szüleim mindketten dolgoztak, én pedig addig, míg anyu haza nem jött, egyedül ténferegtem vagy a házak körül, vagy a lakásban. Aztán 1953. február 3-án megszületett Marika, majd rá két évre, 1955. március 1-jén Erzsike húgom. Bezzeg nem maradt többé időm az unatkozásra… Nagylány voltam már, testvéreimnél 12–14 évvel idősebb, de büszkén tologattam babakocsijukat a házak közt, sőt pár év múlva előfordult, hogy az első eltitkolt randevúimra is csak úgy mehettem el, ha őket is magammal viszem. Mi sem természetesebb, rögvest elárultak anyunak, hogy négyesben sétálgattunk. Egyszer olyan megjegyzést hallottam az egyik járókelőtől, hogy szegény fiatalok, ilyen korán már két gyerekük van. Másrészt pedig profitáltam abból, hogy kicsi húgaim voltak. Aput kulturális rendezvényekre, fogadásokra hívogatták, anyu nem merte a két gyereket rám hagyni, megegyeztek hát egymással, menjek én apuval. Persze ehhez megfelelő ruha, télikabát kellett. Addig nagyon szerényen öltöztettek, mert a hivatalnoki fizetés nem volt túl magas, szüleim megtakarított pénze kellett a lakás berendezésére, konyhafelszerelésre, illetve kölcsöntörlesztésre, mert mint mondtam, addig semmink sem volt.

Muzsláról sem hoztak fel semmit, sőt nagyszüleimet is segítették, mert építkeztek, így fogalmam sincs, hogy tudták előteremteni nekem a divatos ruhára valót. Az addigi lódenkabátom helyett koromhoz illő valódi szőrmebundát kaptam. Nagymama szerint városi kisasszonyt csináltak belőlem. Amikor apuval először társaságban megjelentem, már nem emlékszem rá pontosan, hol, mintha a Diótörő című balett előadásán lettünk volna a Nemzeti Színházban vagy operán, esetleg fogadáson a Redutban, lényegtelen, valaki csípősen megjegyezte, tán szándékosan úgy, hogy én is halljam, „nagy kujon ez a Pathó, hogy ilyen csinos kis pipit csípett fel". Nekem ez igencsak tetszett. Mégiscsak a Redutban lehettünk, mert apu táncolni is elvitt, én pedig direkt kihívóan peregtem, hadd üsse meg a guta az irigyeket. Úgy rémlik, az is akkor történt, hogy a mellettem ülő magyar konzul felesége felhívta a figyelmemet, ha befejezem az evést s már többet nem kérek, a tányéron a kést és a villát helyezzem egymás mellé, mert a pincér csak ezután emeli el előlem. Többször is elvitt magával apu társaságba, ahol mindenki nagyon kedvesen viszonyult hozzám, s a hölgyek tapintatosan nevelgettek az etikettre.

Ettől kezdve már nem anyu varrta a ruháimat, hanem varrónőhöz jártunk mindketten. Ma is csodálom, miként tudta spórolni a pénzt. Soha hiányt nem szenvedtünk, de fölöslegesen kiadni egy fillért sem volt szabad. A kislányok megszületése után apu nem engedte őt többé munkát vállalni, azt hiszem, balesetemből vonták le a kellő tanulságot. Televízió még nem létezett, de engem gyakran elengedtek moziba, a legtöbb szabadidőnket mégis olvasással töltöttük. Meg persze beszélgettünk is sokat. Viszont nagymosáskor én is hajnalban keltem, s mielőtt elindultam volna az iskolába, már ki is teregettünk. A lakók közös mosógépe a padláson volt, s egy családra hetente egyszer kerülhetett sor.

– Amikor felkerültetek Pozsonyba, anyu még népviseletben járt? – kérdeztem.

– Nem tudom, nem emlékszem rá, de inkább őt kérdezd meg.

– Dehogy jártam népviseletben, mindenki engem csodált volna. Akkor már a falusiak is kezdtek átöltözni városias ruhába, ám a régi ruháimat annak ellenére, hogy soha többé nem vettem fel, évtizedekig megőriztem. Ha érdekel benneteket, elmondom, milyenek voltak.

– Hogyne érdekelne – feleltem.

– Ruháink, mint minden népviselet, több darabból álltak össze. Köznapi ruhánk egyszerű rakott szoknya volt, amelyet saját magunk

varrtunk, s hozzá a blúzt is. Az ünnepi, vagy miként mi neveztük, templomi viseletünket, három szoknya képezte, két fehér alsó, gyolcsból, fölötte pedig színes, pliszírozott szoknya, selyemből. Hozzá színes blúz, csipkével díszített gallérral, elöl masni rajta, alul 10–15 cm alj, saját anyagából. Minden ruhához kivarrott kötény tartozott, a templominak a szélét csipke díszítette, hátul ugyancsak kivarrott csat fogta össze a derékon. A színes ruhához fekete kötény járt, a fehérhez, rózsaszínhez fehér.

Ruháimat tizenhárom éves koromtól kezdve magam varrtam, a hozzájuk való mintát édesapám készítette el falemezből. Édesapám, öcsém ingeit is én varrtam meg, tehát a szabás módját is megtanultam. Nem is tartozott az életrevaló lányok közé Ebeden, aki nem tudott varrni. Szüleim drága pénzen vették meg nekem a máig meglévő Lada varrógépet. Akkor az volt a legkeresettebb márka. De ezt már említettem.

Csizmát a lányok nem hordtak. Nyáron félcipőben jártunk, télen fűzős szárú egészcipőben. Lábra szabott cipőimet éveken keresztül Kónya suszter készítette. A ruhának valót meg a harisnyát pedig a muzslai Szabó Emil tanító édesanyjánál, Marádics Hermin néninél vásároltuk, akinek méteráruboltja volt a faluban. Állandó kuncsaftjait karácsony előtt mindig megajándékozta valami aprósággal. A Marádics lánykori vezetékneve volt, a keresztneve pedig Hermina. Ebeden és Muzslán, ha a női keresztnév a-ra, esetleg ia-ra végződött, mint például Valéria, Viktória, Rozália, a szó végét elhagyták, s lett belőlük Valér, Viktor, Rozál, mégsem tévesztette őket össze senki a férfiakkal.

Lánykoromban sapkát sohasem hordtunk, csak akkor kötöttünk kendőt a fejünkre, ha télen nagyon hidegre fordult az idő. Az a párta, amelyet most a színpadon táncoló lányok fején látok, nem tartozott az ebedi viselethez. Mi általában hajadonfőtt jártunk, és loknis hajat hordtunk. Hullámos hajfürtjeinket magunk alakítottuk ki arra alkalmas sütővassal, amelyet konyhai sparhelt parazsában hevítettünk fel. Nagyon vigyázni kellett vele, mert ha túlmelegedett, a hajat meg is égethette, ha pedig csak langyos volt, nem sikerült a lokni. A lány ügyességéről a frizurája is tanúskodott.

A menyasszonyi ruhám narancssárga, virágos vastagselyemből készült, és varrónő varrta. A fejemet fehér gyöngykoszorú ékesítette, széles fehér fátyollal. A lakodalom éjszakáján éjfélkor menyecskeruhát öltöttem, fejemről pedig az egyik nyoszolyólány levette a koszo-

rút, és menyecskekendőt kötött helyette. A fátyolt tányérra terítették, asztalra helyezték a két örömszülő pár közé, és megkezdődött a menyecsketánc. A vendégkoszorú tagjai körülálltak, s aki táncba vitt, annak pénzt kellett tegyen a fátyolra. Persze hogy senki sem maradt ki közülük. Szégyen lett volna.

– Ugyanígy történt minden a mi lakodalmunkban is – mondtam én –, azzal a különbséggel, hogy Aranka menyasszonyi ruhája hófehér tüllből készült, s megszegve az addigi hagyományt, amely a háború után vette kezdetét, nem ért a földig, a fátyol is rövid volt, nem kellett tartaniuk a koszorúslányoknak. Viszont éjfélkor neki is „parasztos" menyecskekendőt kötöttek a fejére, és pöttyös ruhát öltött magára. A Csilizközben a menyasszonyi tánc rég kiment a divatból, édesanyám a rokonságunk előtt nagyon restellte a miénket, próbálta is lebeszélni róla a muzslaiakat, de nagymama határozottan kitartott a szokás mellett. Az összegyűlt pénz arra lett jó, hogy kölesönt kaphassunk hozzá a párkányi takarékpénztártól, amelyen bútort vettünk. – Nem vagytok gazdagok – jegyezte meg tréfálkozva nagyapa –, de foltos ruhában már nem kell járnod, mint a régi tanítóknak gyerekkoromban. Anyagiakban legfeljebb ennyi választott el bennünket szakmai elődeinktől. Ha nem segítettek volna bennünket a szüleink, no meg nem költöznek be a nagyszülők a lakóháznak átalakított egykori gazdasági épületbe, átengedve nekünk a régi családi házat, nehezen tudtunk volna megkapaszkodni Muzslán, sőt tán a pedagóguspályán is.

Hogy mindezt megelőzően feleségem szüleinek mi mindent kellett kiállniuk Pozsonyban, jóval később tudtam meg. Apósom, Pathó Károly soha nem panaszkodott. Ifjú évei, a háború és a hadifogság testileg, lelkileg olyannyira megedzették, hogy bárminemű megpróbáltatást könnyedén kiállt. Kérésemre a visszaemlékezéseit így folytatta:

– 1954-ben Varga Jánost, a Csemadok vezető titkárát politikai tanfolyamra küldték, majd annak befejezése után áthelyezték az SZLKP KB propagandaosztályára referensnek. Ő felügyelte a nemzetiségi sajtót és a Csemadok, valamint az Ukrán Kulturális Szövetség munkáját. Mivel a Csemadok legközelebbi országos közgyűlését 1955-re terveztük, addig a vezető titkári teendők ellátásával engem bízott meg a KB elnöksége. Ez idő alatt sikerült elérni, hogy a Csemadok, mint a többi tömegszervezet az országban, tagjává váljék a Nemzeti Frontnak. Ez komoly változást jelentett, mert kulturális egyesüle-

tünk társadalmi szervezetté vált, legalizálódott addigi mozgástere, joggal végezhetett politikai szervezőmunkát a lakosság körében.

Számomra e párthatározatnak csupán formális jellege lett, mert ugyanazt tettem ötvennégy előtt is, mint utána. Rendszeresen jártam az emberek közé, s mindig azokat a problémákat vitattuk meg, amelyek izgatták őket, és folyamatosan szerveztük kulturális életünket.

Az elnökség végül úgy határozott, hogy engem javasol a szervezet vezető titkárának, ami azt jelentette, ha a pártközpont elfogadja a javaslatot, a közgyűlés jóváhagyása után politikai középkáderré avanzsálok. Szándékosan nem mondom a választást, mert ekkorra már beindult a pártállam gépezete, és a választásokat mindenütt felváltotta az egy jelöltre vonatkozó, támogató szavazás. A Csemadok sem képezhetett kivételt. A kommunista párt irodáiban, járásoktól fölfelé, a tömegszervezetek központi irodáiban, az állami intézményekben, nagyüzemekben káderosztályokat hoztak létre, amelyeknek az lett a feladata, hogy a tisztségviselőket, illetve az alkalmazottakat kiválogassák, tovább képezzék, leginkább politikailag, figyelemmel kísérjék szakmai-politikai fejlődésüket, vagyis folyvást káderezzenek.

A Csemadok személyzeti osztályának vezetője Steiner Gábornak, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar munkásmozgalom egyik fő szervezőjének a lánya, Karda Jolán lett. Feladatának eleget téve elkezdte gyűjteni a káderanyagomat. Segítőtársként csatlakozott hozzá Varga János a központi pártirodából. Pár hónap elteltével azt vettem észre, suttognak körülöttem a Csemadok-központban. Aztán hamarosan tudomásomra hozták, hogy Fellegi István, aki tagja volt a Csemadok KB elnökségének, Komáromban olyan nyomokra bukkant, hogy én a háború alatt keretlegényként a munkaszolgálatos zsidókkal kegyetlenkedtem. Krausz Mátyás komáromi lakos olyan nyilatkozatot írt alá, és adott át Felleginek, miszerint többször is bántalmaztam a munkaszolgálatosokat.

Ez merő tévedés – mondtam Karda Jolánnak –, mert éppen a fordítottját tettem, amire könnyű tanúkat találni. Mondtam, keressék meg Galántán Müller Gyulát, Luknár Artúrt Pozsonyban, aki azelőtt Likninstein volt, Zselízen Gregor Mátyást, előbbi nevén Grószt, aki az ottani állami gazdaságot igazgatja, Stekler Rezsőt Dunaszerdahelyen, s ha ők is azt állítják, amit Krausz Mátyás Komáromban, kérem, hogy szembesítsenek velük. Biztos voltam a dolgomban, mert akivel a háború alatt vagy a hadifogságban kapcsolatba kerültem, s megtudtam róla, hogy él, akár Szlovákiában, akár Magyarországon lakott, jeleztem neki,

ha másként nem, telefonon, hogy én is életben vagyok. Egyszer Budapesten jártamkor felcsengettem dr. Szerdahelyi Istvánt, volt uráli lágerparancsnokot, aki nagy örömmel jelezte vissza, tud rólam, sőt azt is hallotta, hogy valami Csemadoxnak vagyok a titkára.

Miután a Csemadokhoz kerültem, nyilvánvaló, hogy többször is kértek tőlem életrajzot, amelyben mindig pontosan leírtam, hol szolgáltam a háború alatt és mit csináltam. Semmit nem hallgattam el, hiszen nem volt mit titkolnom, de nem is dicsekedtem semmilyen érdemekkel.

A káderezők egyszer azt kezdték el firtatni, hol harcoltam a fronton, és milyen fegyverekből hányszor tüzeltem a szovjet hadsereg katonáira. Hogy soha semmilyen fegyverből nem adtam le lövést, hihetetlennek tartották, azt pedig, hogy negyvenegyben Újbecsén fogadásból egy háztetőn sétáló galambot vettem célba a pisztolyommal, de csak a kúpcserepet találtam el, s mindössze erre terjedt ki a fegyverhasználatom négy év leforgása latt, egyszerűen nevetségesnek vélték. Azt hitték, hülyét akarok csinálni belőlük, pedig igazat mondtam.

A türelmem akkor fogyott el, amikor Karda Jolán és Varga János azzal hozakodtak elő, én a tanúkat előre megfőztem, hogy csupa jót mondjanak rólam, például Bernyík Ernő katonakollégámat Garamlökön. Mivel hivatkoztam rá, felkeresték őt, de csak a feleségét találták otthon, aki azt mondta, régóta várnak rám, mert a férjével már találkoztam, és megígértem neki, hogy meglátogatom őket. Ezt úgy értelmezték a káderesek, hogy én jeleztem, készüljenek fel rá, felkeresik őket a Csemadoktól és felőlem fognak érdeklődni. Ezt helyben leírták és alá is íratták Bernyíknével.

A valóság az volt, hogy egy alkalommal személygépkocsival Lévára igyekeztünk járási vezetőségi ülésre, s amikor elhaladtunk egy munkásruhában levő biciklis férfi mellett, emlékszem, kerékpárjának kormányán malteros kanna lógott, mondtam a sofőrnek, fékezzen. Ernő nagyon megörült nekem, mondta, ő is tagja a Csemadoknak és okvetlenül menjek el hozzájuk, amit megígértem, de elfoglaltságom miatt teljesíteni nem tudtam. A rosszindulatú feltételezés annyira felháborított, hogy az egyik elnökségi ülésen azt találtam mondani Karda Jolánnak, hagyják abba Varga Jánossal a gonoszkodásaikat, mire Lőrincz Gyula magából kikelve rám förmedt:

– Még mered vádolni Karda elvtársnőt, Steiner Gábor lányát?

– Én nem vádolok senkit, de Steiner Gábor lányának sincs joga hamis vádakkal illetni engem.

– Most meg már Steiner Gábor emlékét gyalázod? Azonnal takarodj innen, és vissza se gyere többé! Az ilyen aljas alakoknak, mint te, nincs helyük a Csemadokban!

Fogtam a kalapomat és hazamentem. Egy hónapig be se jártam a munkahelyemre, helyette a Duna-parton tervbe vett Kultúra és Pihenés Parkjának terepmunkálatain dolgoztam. Egy hónapig fizetés nélkül csákányoztam. Elhatároztam, nem vagyok hajlandó mindenféle rágalmakat eltűrni, inkább jelentkezem bányásznak. Soha nem volt célom értelmiségi pályára lépni, hiszen abban a tudatban nőttem fel, hogy a két kezem munkájából kell eltartanom a családomat. Még negyvenkilenc nyarán megszereztem a vezetői jogosítványt a járművek minden kategóriájára. Akár ebből is megélhettem volna. Ha azt hiszik, kibabrálnak velem, tévednek, gondoltam. Közben Lőrincz tudatta velem, hogy a pártközpontban olyan döntés született, nem mehetek tömegek közé, ezért helyettem mást kell javasolni a vezető titkári funkció betöltésére. Ez már több a soknál, gondoltam, ezt nem lehet szó nélkül hagyni, ezért fogtam magam és felkerestem Bacíleket, s megkérdeztem tőle, igaz-e, amit Lőrincz Gyula állít.

– Ilyen határozat nem született – felelte. – Valóban nem követtél el semmi rosszat? – nézett rám szigorúan.

– Nem – jelentettem ki határozottan.

– Akkor menj vissza a munkahelyedre, és ha bebizonyosodik, hogy rágalmaznak, te választhatod meg, hogy a jövőben kivel akarsz együtt dolgozni – aztán intézkedett, hogy a káderezést, illetve ügyem tisztázását vegyék át az SZLKP KB káderosztályának a dolgozói.

Ismét felsoroltam, kiket ajánlok felkeresni a volt munkaszolgálatosok közül, kiegészítve a névsort Fuksz Andrással, Krausz Árpáddal és Deuts Nándorral, akikről tudtam, hogy Győrben élnek. A rabbi neve nem jutott eszembe, hiszen csak egyszer láttam őt, meg a nevét leírva is, de nem jegyeztem meg.

Továbbá felsoroltam néhány katonakollégámat, akikkel Beloruszsziában és Lengyelországban kóválygogtunk. Azt is megmondtam, hol érhetők el: Bernyík Ernő Garamlökön, Méhes Jenő Szencen, Keszeli Mihály Gútán, Báti András Csolnokon, Dankó József Tokodon és Majtényi János Esztergomban.

A felsoroltak mindannyian kedvező véleményt mondtak rólam. A jegyzőkönyveket meg is mutatták nekem. Egyedül Krausz Mátyásnál akadt probléma, akihez aztán a két „nyomozót” személyesen kellett

elkísérnem. Vittem magammal a katonakorombeli csoportképet is. Krausz nem tudta, melyikünk kicsoda, azt hitte, mindhárman a pártközpontból vagyunk.

– Meg tudná mondani, hogy hívták azt a keretlegényt, aki bántalmazta önöket? – kérdezte az egyik kísérőm.

– Valami Pathó vagy Bathó volt, de az is lehet, hogy Patkó – felelte bizonytalanul Krausz –, de szinte mindegy, mert a legtöbbje gazember volt.

– Ön Pathó nevét írta le. Felismerné őt, ha találkozna vele? – hangzott el a második kérdés.

– Természetesen.

– Ezen a fényképen biztosan rajta van – mondtam, és elébe tettem a csoportképet. Krausz hosszasan nézegette, aztán a fotón rám mutatott.

– Ezt mintha láttam volna, de ez rendes ember volt.

– Krausz úr, arra emlékszik, hogy egyszer Luzsica Lászlónak bútort vittek a katonák a maga üzletéből?

– Azt honnan tudja?

– A fuvart én intéztem, és az egyik rakodó is én voltam. Nézze meg jól a képet és tekintsen rám!

– Hát persze, maga az. – Majdhogynem a nyakamba borult. – Maga sokat segített nekünk, meg Luzsica úr is.

– Csakhogy baj van ám – szólt közbe az egyik káderes. – Ön írásban vallott Pathó Károly ellen.

– Visszavonom, kérem. Mondtam Fellegi Istvánnak is, hogy nem vagyok biztos a névben, de ő mindenáron azt akarta, hogy írjam le, végül is ő vetette papírra, én csupán aláírtam. Elnézést kérek érte – fordult felém.

Ezzel a téma befejeződött. Fellegi István viszont pártfegyelmit kapott, megrovást. Hogy Lőrincz Gyulának mit mondtak, mit sem, nem tudom, de a közgyűlés előtt még arról próbált meggyőzni, önként vonuljak vissza, meglátom, jobb helyet talál számomra, mint a Csemadok. Elintézi, hogy kinevezzenek állami gazdaság igazgatójának Bajcsra. Közben már távollétemben felrendelte Losoncról az ottani kerületi titkárt, Konc Bélát, helyettesíteni engem azzal a szándékkal, hogy ő lesz majd a Csemadok KB megválasztott vezető titkára. Azt mondtam Lőrinczneknek, velem ne sakkozzon, nem megyek sehová, ki fogom várni a fejleményeket, s ha nem én leszek a jelölt, majd találok magamnak munkát, nincs szükségem a gyámkodására.

A jelöltek jóváhagyása a pártközpontból közvetlenül a közgyűlés előtti este érkezett meg, előbb telefonon, majd borítékban, amelyben ez állt: elnök: Lőrincz Gyula, vezető titkár: Pathó Károly, helyesebben Július Lőrincz és Karol Pathó, mert a neveket hivatalosan csak szlovákul lehetett használni, ami akkor az ügy szempontjából nem bírt jelentőséggel. Amikor Lőrincz átvette az üzenetet, felállt, s szinte elérzékenyülve elkezdett ölelgetni. – Mindig tudtam, hogy tiszta vagy, bűnt nem követtél el – mondta.

Én nem voltam ennyire meghatva. Természetesnek vettem, hogy a vádak hamisnak bizonyultak. Az V. Országos Közgyűlést a tervezett időben, 1955. február 5–6-án tartottuk meg. Mihelyt a küldöttek megláttak, elkezdtek körém seregleni. Az utóbbi pár hónap alatt minden járási titkársághoz eljutott a híre az ellenem irányuló vádaknak, mindenütt vitatták a „Pathó-ügyet", amelyet aztán évtizedekig így emlegettek. Amit Bacílek mondott, hogy majd magam választhatom meg, kikkel dolgozom együtt, azt jelentette, változtatást javasolhatok az elnökség összetételében is, amit nem tettem meg, hagytam, hogy Fellegi István is tagja maradjon. Azonban sajnáltam, hogy a szervezet munkájáról nem én tájékoztathattam a küldötteket, Lőrincz Gyula tette meg helyettem, viszont a IV. Közgyűlésen elfogadott program megmaradt eredeti formájában. Másodtitkárnak a nálam kilenc évvel fiatalabb Szabó Rezsőt javasoltam, örültem, hogy senkinek nem volt ellene kifogása, tehát jóváhagyták. Mindamellett, hogy egymást kiegészítő közvetlen munkatársak és jó barátok lettünk, rengeteget vitatkoztunk, mert sok olyan dolog akadt, főleg a hatvanas években, amiről merőben eltért a véleményünk. Nemegyszer nyilvánosan is kénytelen voltam őt bírálni, de ezért soha nem haragudott meg rám, és én sem nehezteltem rá, mert ugyanazért az ügyért küzdöttünk más-más nézőpontot képviselve is, a szlovákiai magyarok megmaradásáért. Mindkettőnk számára az ennek érdekében kifejtett munka volt a fontos.

Mindehhez, úgy érzem, Lőrincz Gyuláról is el kell mondanom valamit. Nálam majdnem tíz évvel volt idősebb, tehát még a Monarchia ideje alatt született Diószegen. Gyerekfejjel élte meg Magyarország feldarabolását, Trianon után szülőföldjén maradt, a dunaszerdahelyi gimnáziumban érettségizett, utána szlovák és magyar mesterektől festeni tanult. Képzőművészeti tanulmányait Budapesten fejezte be, s pályakezdő éveit Prágában, Pozsonyban és Párizsban töltötte. Végül Budapesten állapodott meg, ahonnan

1946-ban jött vissza Pozsonyba, tehát nem fedi a valóságot, hogy pártmunkára hívták volna őt haza. A jogfosztottság éveiben szó sem lehetett ilyesmiről, hiszen mint mondtam, a magyar kommunistáktól is meg akartak szabadulni. Hogy mikor lett Lőrinez kommunista, sohasem kérdeztem meg tőle, azt viszont tudtam, hogy fiatal korában részt vett a baloldali értelmiségiek mozgalmaiban. Kellett, hogy politikai érdemei legyenek, különben nem bíztak volna meg benne olyannyira, hogy folyvást kulcsszerepeket osszanak rá. Az én pályám teljesen másképpen alakult, mint az övé. Ő reprezentánsa lett a szlovákiai magyarságnak, én pedig tudatos és szorgalmas napszámosa. Kettőnk egymáshoz való viszonyának csak egyik oldalát tükrözi az „ügyemmel" kapcsolatban tanúsított magatartása. Tisztességtelen dolog lenne tőlem, ha elhallgatnám, hogy kezdetben sokat köszönhettem neki. Ő segítette családomat lakáshoz, tetemes összeget kölcsönzött a berendezés megvásárlásához is. A szervezőmunkában azonban nem segített, még csak tanácsadással sem, de nem is akadályozott benne. Dicsérő elismerés nélkül egyszerűen tudomásul vette, amit csináltam. Nem én voltam az egyedüli, akihez így viszonyult. Tiszteltem őt, ám azt a gyengéjét, hogy karrierje védelmének érdekében szinte megalkuvóan viselkedett, nem tudtam elfogadni, mert művelt ember volt, kiváló festőművész, jó megjelenésű férfi, ezért semmi szükségét nem láttam a hozzá nem illő simulékonyságnak. Ennél még roszszabbnak, sőt a magyarság szempontjából ártalmasnak tartom a fiatalokhoz való viszonyát. Jellemző volt rá, ha valakiről úgy vélte, túl magasra nőtt mellette, igyekezett mihamarabb megszabadulni tőle. A szuverén egyéniségek szinte idegesítették, mintha attól félt volna, hogy elébe kerülnek, s aztán nem ő lesz a szlovákiai magyarok vezéralakja. Ezt a pozícióját nem kis áldozatok árán sikerült is egészen haláláig, azaz 1980-ig megtartania. Mindezek ellenére érdemeit elvitatni felelőtlenség lenne. Ellentmondásos személyiség volt, illetve azzá vált, mint a legtöbb értelmiségi, aki a Kárpát-medencében politikai szerepet vállalt a huszadik század közepén. Kétségtelen, hogy az ellentmondásokkal teli kor tett mindannyiunkat olyanná, amilyenekké váltunk.

De vajon melyik kor mentes az ellentmondásoktól, s melyik nem teszi próbára a közéleti szerepet vállalókat? Kérdés az, hogy kik szolgálnak valóban közügyet, s kik emeltetnek megérdemelten piedesztálra? A történelem tele van hamis hősökkel, akik mások érdemei és

felmagasztalása által válhattak naggyá. Ezt csak úgy általában jegyeztem meg.

A titkári szék nem üldögélésre szolgált

– Az a tény, hogy vezető titkára lettem a Csemadoknak, semmilyen változást nem idézett elő az életemben. Törekvéseim a már előbb megfogalmazott célom elérése érdekében továbbra is megmaradtak, csupán formájuk változott, mindig az adott lehetőségekhez igazodva. A szervezet hálózatát, már ami a járási és a kerületi titkárságokat illeti, 1955-re sikerült kiépíteni, most már a lehető legjobb tartalommal kellett megtölteni e szerkezetet. Persze, ezt a munkát is megkezdtük már ötvenöt előtt. Legfontosabbnak tartottam a járási titkárok felkészítését a szervezőmunkára.

A központi irodát is teljes mértékben átszerveztük. 1952–55 között a titkárság hármas felállásban működött. A vezető titkári tisztséget Varga János töltötte be ötvennégyig, a szervező titkár én voltam, a kulturális titkár pedig az ugyancsak Muzsláról feljött Vajda József. Az V. Országos Közgyűlés azonban csak két titkári állást hagyott jóvá, vezető titkár, mint tudjuk, én lettem, másodtitkár pedig dr. Szabó Rezső. Megjegyzem, jogi doktorátusát a biztatásomra szerezte meg, ami azt jelenti, hogy a Magyarországon félbeszakadt tanulmányait – amelyekhez alig valamivel kellett több, mint az államvizsga letétele, mivel vonakodott tőle, ösztönöznöm kellett – Pozsonyban fejezte be.

Később sokan felrótták, hogy én miért nem szereztem diplomát. Mint sokan mások, én is beiratkoztam a frissen megnyílt pozsonyi tanítóképzőbe, de nem fejeztem be, aminek több oka volt. Részben a nagymérvű lekötöttségem, de nem ez volt a nyomósabb ok. Olyan silány követelményrendszerrel szembesültem, amelyre sajnáltam az időmet pazarolni, ugyanakkor olyan tanárral is találkoztam, aki velem szemben szinte megalázóan viselkedett. Szlovák nyelvet tanított, ha azt egyáltalán tanításnak lehetett nevezni. Az órákon összehordott tücsköt-bogarat magyarul, aztán meghirdette a vizsga időpont-

ját. Rátapintott, hogy bár a szókincsem gazdag, gyengém a főnév- és melléknévragozás, természetes, hogy aztán ezzel gyötört folyton. Ritkán használt szavakat halászott elő, hogy ragozzam őket, hasonló módon, mint kisiskolás koromban daráltatták velem az egyszeregyet. Módszerét pedagógiai gyámoltalanságnak tartottam. Rossz jegyet nem adhatott, mert annyira gyenge nem voltam, viszont a hallgatók előtt többször is megjegyezte: „Pathó elvtárs, maguk igen jól tudják hangoztatni, hogy a magyaroknak mennyire fontos a szlováknyelv-tudás, maga meg kérem, nem tanulja meg a ragozást." Az illető pöszén beszélt, és gúnyos szavait elnyújtva, szinte énekelte. Fütyülök én az ilyen alakokra, gondoltam, semmi szükségem az ostoba provokációira, otthagytam. Egyébként soha sehol nem szóltam a szlováknyelv-tudás fontosságáról, amit nem tagadtam, de éppen az volt a célom, hogy a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik kiindulópontja a többnemzetiségű államban élő népek nyelvének egyenjogúsítása kell legyen. Az igazgató és a tanárok szinte könyörögtek, menjek el letenni az érettségit, de nem voltam hajlandó rá. Az olcsó bizonyítványt értéktelen papírnak tekintettem. Arról viszont nem feledkeztem meg, hogy saját érdekemben a művelődésnek több formáját is kötelezőnek tartsam, amihez jó érzékkel tudtam megválogatni a szak- és a szépirodalmat.

A központi iroda kiépítését még Varga János idejében kezdtük el, amihez neki kitűnő érzéke volt. A megkezdett munkát utána Szabó Rezsővel folytattuk. Vajda József előbb Kassára költözött kerületi titkárnak, onnan pedig Rozsnyóra ment, ahol a művelődési ház igazgatójaként dolgozott egészen nyugdíjas koráig.

A központban három osztályt építettünk ki előadókkal és instruktorokkal: a szervezési, a népművelési és a kulturális osztályt, miáltal az alkalmazottak száma igencsak megnőtt, hiszen a kerületi és járási titkárok, valamint az irodákhoz tartozó személyzet is központi alkalmazottként szerepeltek. Addig nem volt baj, ameddig pénzt tudtunk szerezni a béralapra. 1953-tól, bár önállóan működött, de szervezetileg miénk lett a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, s ugyanabban az évben alakítottuk meg a Népes nevű első hivatásos magyar népművészeti együttest, amelynek igazgatójává Béres Józsefet, művészeti vezetőnek Ág Tibort és Takács Andrást neveztük ki. Fáklya címen már 1951-ben saját kulturális havilapot indítottunk, amely 1956 decemberétől 1995 májusáig HÉT, illetve A HÉT címen jelent meg, hetilapként. Alkalmazottaink száma 1954 végére megközelítette a 230-at.

Járási és kerületi titkárainkat arra ösztönöztük, hogy intenzíven szervezzék az öntevékeny színjátszást, szorgalmazzák az énekkarok és néptánccsoportok alakítását és folyamatos működését. Nem emlékszem rá, pontosan mikor, egy alkalommal a járási titkárokat Pozsonyból vonattal vittem tanulmányútra Strážnicére, hogy közösen nézzük meg az országos dal- és táncünnepélyt, amely aztán arra motivált bennünket, hogy mi is létrehozzunk hasonlót.

Az első dal- és táncünnepélyt, igaz, csak járási szinten, 1955-ben Henczy Béla, akkori ipolysági járási titkárunk szervezte meg. Ha jól tudom, Kisgyarmatról származott, előbb Ipolyságon tevékenykedett, ahonnan Párkányba költözött a családjával. Egyike volt a legaktívabb titkárainknak.

Az országos, vagy ahogy mi neveztük akkor, a központi dal- és táncünnepélyek tervét közösen dolgoztuk ki Szabó Rezsővel. Előtte megnéztük, mit hogyan csinálnak a csehek, szlovákok, lengyelek és az ukránok.

Az első úgynevezett seregszemlére – valóban az volt, mert csak a szereplő csoportok jelentek meg rajta nézőközönség nélkül – a losonci kultúrházban került sor 1956. december 30-án. Az volt vele a célunk, hogy szakemberek segítségével felmérjük, milyen szinten működnek a csoportok, alkalmasak-e arra, hogy fesztivált rendezzünk velük. Annak bizonyultak. Ezért aztán 1957. augusztus 24–25-én a II. Országos Dal- és Táncünnepélyt már nagyszámú közönség előtt, a zselízi Schubert parkban szerveztük meg, amelynek ünnepi szónokai Karol Bacílek és Lőrincz Gyula voltak. Ami kissé kellemetlenül érintett, valaki elkezdett engem éljenezni, amit a tömeg is átvett. Láttam, hogy ez nagyon nem tetszik Lőrinczneknek, Bacílek viszont elnézően mosolygott. Persze hogy aztán nekik is jutott az ovációból.

Karol Bacílekkel kezdettől fogva jó kapcsolatom alakult ki. Ő őszintén gondolta azt, hogy Szlovákiában szükség van a magyarok bizalmának megnyerésére, amihez megfelelő eszköznek tartotta a Csemadokot mint nagyszámú tömegbázissal rendelkező kulturális szervezetet. Valamikor ötvennégyben Nyitrán egy aktívaértekezleten nyilvánosan bírálta Lőrincz Gyulát és Fábry Istvánt, hogy nem fordítanak elég nagy gondot a Csemadok taglétszámának a növelésére, amely, ha szorgalmaznák, elérhetné akár a 80–100 ezret is. Én nem voltam ott, de hamar eljutott hozzám a hír, az újságok is írtak róla.

Említettem már, hogy az erőszakoskodó párkányi funkcionáriusokat miként sikerült leszállíttatni vele a lóról. A másik panaszt, amely-

lyel hozzá fordultam, a zselízi járási pártbizottság vezető titkára váltotta ki. Az illető Nagysallón családostul befészkelte magát az egyik deportált család házába, s amikor visszatértek Csehországból, arra sem volt hajlandó, hogy legalább a melléképületekbe engedje be őket. Előbb személyesen mentem el a titkárhoz rábírni őt, keressen más lakást magának, de olyan fennhéjázóan beszélt velem, hogy további értelmét nem láttam a győzögetésnek. Amikor elmondtam Bacíleknek, mit tapasztaltam, azonnal leváltotta a titkárt, s ahogy ez akkoriban szokás volt, politikai tanfolyamra küldte, így pár napon belül családjával együtt el kellett hagynia a járás területét. A deportált család pedig visszaköltözhetett a saját házába.

Persze nem futkostam én nap mint nap Bacílekhez panaszkodni, sok problémát meg tudtunk oldani alacsonyabb beosztású személyekkel is. Ám ha nem sikerült, olyankor mindig szemrehányást tett, mondván: „Miért a lábhoz mész, ha tudod, hol találod meg a fejet?" Szót tudtam érteni Július Ďurišsal és František Kubačcsal is, sőt nemcsak én, hanem a munkatársaim is, akik úgy szokták őket emlegetni, az öreg Ďuriš vagy az öreg Kubač. Én udvariasságból mindig szlovákul kezdtem velük beszélni, ám Ďuriš anyanyelvi szinten tudott magyarul, s az első mondatom után át is váltott. Az öregek figyelmesen meghallgattak és segítettek, ha kellett. Sajnos az utánuk következő nemzedék már nem így viszonyult hozzánk. Jozef Lenárt udvarias, de kimért volt, és elvárta, hogy tárgyalópartnere mindig a szervezet elnöke, Lőrincz Gyula legyen. Beosztottjai pedig úgy gondolták, a hatalom birtokában kioktathatnak, raportra hívogathatnak bennünket. Ahhoz, hogy erre jogot formálhassanak, sajnos a magyar pártfunkcionáriusok is nagyban hozzájárultak.

Alig oldódtam fel az ellenem irányult támadás okozta feszültségből, újabb következett.

Idézet Pathó Károly későbbi feljegyzéseiből:
„Ez a támadás nem a személyem ellen irányult, hanem az ellen a működési koncepció ellen, amit ugyan elnökségi és KB jóváhagyással, de valóságban én alakítottam ki, tehát központi szinten én személyesítettem meg.

Varga János ismertette velem – persze utólag, amikor már nem akadályozhattam meg –, hogy a Csemadok működéséről milyen értékelés készült, amelyet az SZLKP KB elnöksége elé terjesztettek. Lényegét a következő négy pontban lehetett összefoglalni:

a) A Csemadok tevékenységével azt a látszatot kelti, hogy Dél-Szlovákiában át akarja venni a kommunista párt vezető szerepét.
b) Maga köré tömöríti a magyar nemzetiségű ifjúságot, s ezért szinte lehetetlennek tűnik a CSISZ-be való beszervezése és aktivizálása.
c) A Csemadok állam akar lenni az államban, nem veszi igénybe a Kulturális Ügyek Megbízotti Hivatalához tartozó Népművelési Intézet irányító tevékenységét.
d) Nem aktivizálja tagságát az országos tömegszervezetekbeni tevékenységre.

Az SZLKP KB elnöksége e megállapítások alapján hozta meg határozatát, amelyet Lőrincz Gyula, a Csemadok elnöke mint a központi pártbizottság elnökségének és titkárságának tagja is megszavazott. Végül a propagandaosztály vezetője, Pilát (keresztnevére nem emlékszem) ismertette velem, amely emlékezetem szerint így szólt:

a) A Csemadok tevékenysége összpontosuljon a műkedvelő színjátszás és a műsoros estek rendezésére. Gyűlést az alapszervezetek évente egyszer, vagyis csak évzáró taggyűlést tartsanak.
b) A Csemadok aktivizálja tagságát az országos tömegszervezetekben: CSISZ-ben, a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalomban (FSZM) és a Csehszlovák–Szovjet Baráti Szövetségben.
c) A Népművelési Intézet építse ki szakemberek bevonásával a nemzetiségi osztályt és mentesítse a Csemadokot az állami szervek hatáskörébe tartozó tevékenység alól. A jövőben a szlovák DILIZA vállalat adja ki a magyar nyelvű színdarabokat és műsorfüzeteket.

Első érzésem az volt, hogy e három pontba sűrített határozat egy csapásra agyonütött bennünket. Mozgásterünket annyira beszűkítette, hogy a további erőfeszítések hiábavalók lesznek.

E határozat következményeként megszűnt a Csemadok KB népművelési és népművészeti (kezdetben kulturális) osztálya, az apparátus kultúrpolitikai dolgozóinak létszáma hat személyre korlátozódott: vezető titkár, másodtitkár és négy instruktor.

Felmerülhet a kérdés, mi válthatta ki a pártközpont részéről e huszárvágást? A lényegét, bár sejteni nem volt nehéz, valójában akkor tudatosítottam, amikor 1959-ben egy »megbeszélés« során elkotytyantotta Vasiľ Biľak.

Említettem már, hogy 1952-ben a Megbízottak Testülete rendeletet hozott a kétnyelvűségről Szlovákia magyarlakta területeire vonatkozóan, aminek a következő dolgokra kellett volna kiterjednie:

– az anyanyelv használatának joga a hivatalokban,
– kétnyelvű helységnév- és útjelző táblák kihelyezése,
– a vasútállomások jelölését szolgáló kétnyelvű táblák kifüggesztése.

A rendeletet törvénybe nem iktatták, sőt ki sem hirdették, csupán lehetőséget kínáltak vele, ám a többségben levő szlovák járási tisztségviselőknek eszük ágában sem volt alkalmazni. Az országot járva egyedül a Nagykaposi járásban láttam kétnyelvű útjelző és helynévtáblákat. A rendeletet tudomásom szerint soha nem vonták vissza, csak éppen – mivelhogy megtehették – elszabotálták az alacsonyabb beosztású funkcionáriusok, akik között bizony magyarok is akadtak bőven.

Ami elkeserített, a Csemadok ellen hozott párthatározat kiprovokálói közé tartoztak a CSISZ központi funkcionáriusai, akik több ízben panaszkodtak amiatt, hogy a Csemadok elszipkázza előlük a magyar fiatalokat, ezért nem tudnak aktív tevékenységet kifejteni közöttük. A sors fintora, hogy ezek az emberek később szinte valamennyien a Csemadok élvonalbeli tisztségviselőivé váltak.

Napokon át törtük a fejünket, mit lehetne tenni. Végül arra a megállapodásra jutottunk, hogy meg kell találnunk a kibúvókat. A párthatározat ellen akkoriban nem lehetett apellálni. Mondtuk magunk közt, rendben van, ne tartsanak az alapszervezetek gyűléseket, de minél több műsoros estet szervezzenek, amelyek bevezetőjében a tisztségviselők mindig szóljanak pár szót az egybegyűltekhez, amivel erősítsék bennük a nemzeti tudatot. Ezt tettük mi is a járási, valamint az országos dal- és táncünnepélyeken, amelyeket évről évre szerveztünk, majd elvegyülve a társaságokba, megvitattuk a tagságot foglalkoztató problémákat.

A határozat nem terjedt ki arra, hogy fel kell számolnunk a központi és járási előadó-testületeinket, ám lehetőséget adott arra, hogy az előadásokért járó honoráriumokat az előadóknak kifizettessük a Népművelési Intézettel és a Tudományos Ismeretterjesztő Társasággal. Az pedig, hogy a magyarságnak hol milyen előadásokra, szakmai segítségre van szüksége, mi térképeztük fel és irányítottuk hozzájuk a szakembereket. Azt viszont nem akadályozhattuk meg, hogy a TIT olyan előadásokat is becsempésszen az általunk javasoltak közé, amelyek mind tőlünk, mind tagságunktól idegenek voltak, olykor még bosszantóan gyarlók is.

A színdarabok és műsorfüzetek kinyomtatásának többségétől is mentesültünk, viszont mindent megrendelhettünk a DILIZA nevű vállalattól ingyen.

A fent leírt megszorításokon kívül más súlyos csapások is értek bennünket.

1955. január 1-gyel feloszlatták a Csehszlovákiai Magyar Népművészeti Együttest, a Népest. Ennek egyszerű oka az volt, hogy nem kaptuk meg a fenntartásához szükséges anyagiakat. Mivel én helyettesítettem a vezető titkárt, többen is megpróbálták a felelősséget rám hárítani. Igaz, volt némi lelkiismeret-furdalásom miatta, mert az együttes vezetői folyvást azzal jöttek, hogy hol egy zenész, hol egy táncos hiányzott a műsorhoz, így hát sorra vettük fel az embereket, aminek az lett a következménye, hogy 1954 szeptemberében teljesen kimerült a béralapunk. Kilinceselni kezdtünk Pozsonytól Prágáig, így nagy nehezen összeszedtünk annyi pénzt, hogy a béreket ki tudtuk fizetni. Végül azt az utasítást kaptuk, hogy meg kell szüntetni a Népes működését. Persze a költségvetés túllépése csak látszatok volt. Azt is mondhatnám, hagytak besétálni a csapdába, vagy inkább beleereltek bennünket. Mi ugyanis időben beadtuk igényünket minden kiadásra, kaptunk is szóbeli ígéreteket, de mint mindig, az 1954-re szóló költségvetésünk hivatalos jóváhagyása is hónapokat késett. Nyugodt voltam, mert a költségvetés tervezetét személyesen tárgyaltam meg a Szlovák Nemzeti Front Központi Bizottságának illetékeseivel, akik nem tettek ellenvetést, ami azt jelentette, igénylésünket elfogadták. Ezért mertünk újabb és újabb személyeket felvenni a Népesbe.

Később jöttem rá, hogy a Népes feloszlatása része volt a Varga János és Karda Jolán ellenem kitervelt ármánykodásának. Varga nem tudta elviselni, hogy a Csemadok vezető titkári tisztségéből áthelyezték őt a pártközpontba, ahol kisebb fizetésért dolgozott, miközben engem bíztak meg a helyettesítésével. Mindenáron rám akarta bizonyítani, hogy alkalmatlan vagyok rá.

A Népes feloszlatására vonatkozó, valójában politikai döntést azzal indokolták, hogy a Sľuk nevű szlovák állami együttesbe fogják beépíteni a lengyel, az ukrán és a magyar együtteseket, ami által olyan művészegyüttest hoznak létre, amely egyaránt fogja ápolni a szlovák nemzet és a szlovákiai nemzetiségek hagyományait, illetve kultúráját. Lőrincz Gyulának tetszett az elgondolás, mi viszont tudtuk, hogy ebből semmi sem lesz, de nem tehettünk ellene semmit.

Lőrincz mint elnök, feladatul adta, menjünk ki Hódiba, a Népes székhelyére, és tapintatosan, pánikkeltés nélkül adjuk az emberek tudtára, hogy az együttes megszűnt létezni. Megmondom őszintén, hogy én nem voltam hajlandó kimenni, feltehető, hogy egyéb fontos elfoglaltságomra hivatkoztam, no meg arra, hogy a népművészeti ügyek Szabó Rezső doktor hatáskörébe tartoznak, s így ő volt kénytelen az együttes feloszlatását bejelenteni. Tegyem hozzá, nem gyávaságból nem mertem vállalni a hálátlan feladatot, hanem elkeseredésem miatt. Én nem voltam az a típus, aki lépten-nyomon »pártunk és kormányunk« helyes döntéseiről szónokolt, ünnepi beszédekben sem. Mindig úgy beszéltem, mintha én hoztam volna határozatokat, illetve ha fontos volt kiemelni, a Csemadok Központi Bizottsága, de nem az elnöksége. Mondtam volna az embereknek, hogy vannak fórumok, illetve pártfunkcionáriusok, akik gazemberségeket követnek el ellenünk? Szándékosan nem kerestem sem magamnak, sem másoknak a bajt. Jött az anélkül is.

A Népes feloszlatása után kerek egy esztendővel megszüntették az addig hozzánk tartozó Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadót, illetve beépítették a Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadóba. Ez is csalafinta módon történt. Csemadok-értekezleteken több alkalommal feltették a kérdést az olvasók, miért drágábbak a magyar könyvek Szlovákiában, mint a szlovák vagy a cseh nyelvű kiadványok. Mi továbbítottuk a kérdéseket, amire mindig azt a választ kaptuk, azért, mert alacsonyabb példányszámban jelenhetnek meg, mint az utóbbiak. Hogy rentábilis legyen a magyar könyvkiadás, mondták, csak úgy valósítható meg, ha egy nagyobb kiadó végzi, amely a nyereségei által képes kiegyenlíteni a különbséget. Kötetenként négy-hat koronáról volt szó, ami ma elenyészőnek tűnik, csakhogy ez a csekély összeg akkor egy-egy könyv árának 20-30 százalékát tette ki. A Csemadok elnöksége elfogadta a kínálatot, én viszont fájlaltam. Minden ilyen társulást veszteségként könyveltem el. A legveszélyesebbnek azonban sikerült elejét venni."

Idézet A (cseh) szlovákiai magyar művelődés története IV. kötetéből: „1954. október 29. – Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága elnökségi határozatának kelte, mely szerint az iskolaügyi megbízott feladata néhány tantárgy szlovák nyelvű oktatásának bevezetése azokon a településeken, ahol a lakosok keveslik a szlovák nyelv oktatására hozott intézkedéseket."

– Az erre vonatkozó tervezetet az akkori iskolaügyi megbízott, Ernest Sýkora dolgozta ki, amiről én csak 1959 tavaszán értesültem hivatalosan, amikor már Vasiľ Biľak volt a megbízott. Biľakot már évekkel előbb megismertem a Csehszlovákiai Ukrán Kultúregyesület által, akkor, amikor először részt vettem a dal- és táncünnepélyükön. Abban az időben ő volt az eperjesi (Prešov) kerület vezető párttitkára. Engem barátságosan fogadott, vacsora közben mi másról beszélgethettünk volna, mint a nemzetiségi ügyekről. Feltételezem, köze volt hozzá, hogy a Nagykaposi járásban, amely az Eperjesi kerülethez tartozott, kétnyelvűek voltak a helynévtáblák. Mint sorstársnak, őszintén mondtam el neki a véleményemet, hiszen az ukrán nemzeti kisebbség vezetőinek is ugyanaz kellett, hogy legyen a céljuk, mint nekünk. Később azonban tapasztalnom kellett, hogy Csehszlovákiában egyéni karrier ellenében ők kezdték el önként feladni a kisebbségeknek járó jogokat.

Megjegyzem, a csehszlovákiai lengyelekkel is szoros kapcsolatrendszert alakítottunk ki. Most, hogy az utóbbi időben oly nagy port kavart a határon túli magyarok kettős állampolgárságának kérdése, eszembe jutott, az ötvenes évek elején a sziléziai lengyelek azon csodálkoztak, hogy nekünk, szlovákiai magyaroknak, miért nincs magyar állampolgárságunk is, mint ahogy nekik van lengyel. Észrevételeimet felvetettem a Csemadok-központban, de akkor nálunk ez nem lehetett téma. Úgy véltük, ha kirukkolnánk vele, csak magunknak, szlovákiai magyaroknak ártanánk. Meggyőződésem, hogy helyesen döntöttünk. Az ötvenes évek Magyarországának politikai vezetőitől aligha kaptunk volna ehhez támogatást, sőt a szlovákok korábban felfigyeltek volna a Csemadok szerkezeti felépítésének veszélyes voltára, s mindent megtettek volna azért, hogy terveink ne váljanak valóra. Nem hozhattuk volna létre azt a szellemi, politikai erőt, amelynek megléte és működése nélkül például nem tudtuk volna megvédeni iskoláinkat. Ugyanis az történt, hogy ötvenkilenc tavaszán, pontos dátumra nem emlékszem, Lőrincz Gyulát és engem magához hívatott Biľak és ismertette velünk a Sýkora-féle tervezetet. Számomra nem volt új a dolog, nagyjából ismertem, vitatkoztunk is róla a Csemadok-központban. Lőrincz Gyulának az volt az elképzelése, hogy a szlovákiai magyarok számára is hasonló iskolákat kellene létrehozni, mint amilyenekkel a délszláv államok vegyes lakosságú területein számolnak. Ott azt tervezik, illetve már működnek is olyan iskolák, amelyekben például a szlovén és a magyar gyerekek közös osztályokban

tanulnak, az egyik órán szlovénül, a másikon magyarul. Így aztán kölcsönösen megtanulják egymás nyelvét és kultúráját is. Én annak ellenére, hogy a magyar iskolák újraszervezésében közreműködtem, az alapszervezetek megalakításával párhuzamosan segítettem a magyar iskolák megnyitását is, oktatáspolitikával nem foglalkoztam behatóbban. Csodálkoztam is rajta, hogy Lőrincz mennyire tájékozott, arra azonban ráéreztem, hogy az elgondolás, amiről beszélt, nemcsak naivság, hanem veszedelmes is a határon túli magyarokra. Elnökség elé nem került a téma, ezért csak Szabó Rezsővel beszélhettem meg, akivel egyetértettünk abban, hogy semmi esetre sem szabad elfogadni olyan beavatkozást, ami az anyanyelvi oktatás rovására mehet.

Amikor Biľak ismertette velünk a tervezet lényegét, én mindjárt tiltakoztam ellene, Lőrincz Gyula viszont tréfával próbálta elütni a dolgot. Addig vitatkoztam az iskolaügyi megbízottal, míg végül azt találtam tőle kérdezni, mi haszna lenne abból a csehszlovák államnak, ha a magyar gyerekek azáltal, hogy szlovákul tanulnak, anyanyelvi szókincsük tetemes hányadát elveszítik, végül se szlovákul, se magyarul nem fognak tudni rendesen. Egyébként is a szocialista országok rövid időn belül integrálódni fognak – tudtam, hogy e törekvésnek Biľak is híve –, akkor pedig ezen európai közösségben minden nemzet nyelve egyenrangúvá válik. Hiszen a lenini nemzetiségi politika is erről szól, vagy talán nem? Biľak elkomolyodott, aztán rövid hallgatás után azt felelte: „Mire az integráció megvalósul, akkorra Dél-Szlovákiának a Dunáig szlovák jellege kell legyen. Te nem ismered a szlovák koncepciót?" Nagyon meglepődtem. A szlovák koncepcióról valóban nem tudtam, pedig könnyen felfigyelhettem volna rá. Hiszen tapasztalhattam, hogy egyes szlovák funkcionáriusok lekezelően bánnak velünk, meg hogy sok magyar, aki magyarként jutott politikai, közéleti funkcióhoz, szlovák iskolába járatja a gyerekeit, még a Csemadok élvonalában is voltak ilyenek. Bírálta is érte őket a tagság, de hiába. Igaz, leginkább a hátuk mögött, mert ők ritkán mentek el taggyűlésekre, ám én gondoskodtam róla, hogy eljussanak hozzájuk a „vizet prédikál, bort iszik" féle megjegyzések, sajnos hiába.

Biľaktól úgy köszöntünk el, hogy én azt mondtam neki, ne reszkírozzák meg az anyanyelvi oktatásba való durva beavatkozást, mert nagyon rossz visszhangot fog kiváltani a magyarok között. Később Lenártot is, amikor a magyarok számára kedvezőtlen döntést akartak hozni, azzal riogattam, ha azt akarják, hogy a magyarok kivonuljanak az utcákra, ám tegyék, de számolniuk kell vele. Ezzel mindig sikerült

lefegyverezni őt. Nem mondom, hogy túl gyakran került rá sor, de előfordult többször is.

Úgy látszik, Biľakra is hatott a figyelmeztetésem, mert 1960. december 15-én a Csehszlovák Nemzetgyűlés törvénybe iktatta, hogy az ország területén élő nemzetiségek (ők sosem mondták ki, hogy mi nemzeti kisebbség vagyunk) iskoláiban az oktatás nyelve az adott nemzetiségek anyanyelve kell legyen. E probléma aztán – mármint az iskolák tanítási nyelvébe való beavatkozás – közel húsz éven át nem került napirendre.

Azt azonban, amit Biľak a szlovák koncepcióról mondott, mélyen az emlékezetembe vésték. Tehát nemcsak egyesek részéről megnyilvánuló spontán törekvés a magyarok asszimilálása, hanem alaposan átgondolt tervezet, illetve hosszú távra szóló politikai program, amit ki tudja, kik, mikor eszeltek ki, és mi módon akarják megvalósítani. Egyetlen mondat elég volt ahhoz, hogy megértsem, ami támadás ellenem irányult, nemcsak engem célzott meg és nem is csak magát a Csemadokot. Jozef Lénárt egyszer meg is mondta Lőrincz Gyulának, hogy a Csemadok a csehszlovák állam számára szükséges rossz. Lőrincz ritkán közölt velünk ilyeneket, de ezt megmondta.

Ha felidézem az ötvenes évek eseményeit, akkor a szlovák koncepció részének kell tekintenem a Népes megszüntetését, a személyem ellen irányuló vádaskodást, a Csemadok mozgásterének korlátozását, apparátusának leépítését és a felszólítást, hogy tagságát más tömegszervezetekbe irányítsa át. Akkor ezt nem tudtuk, de ösztönösen ráéreztünk, hogy milyen szándék bújik meg az intézkedések mögött. Nem nehéz következtetni rá, mi történt volna, ha Varga Jánoséknak engem sikerül eltávolítaniuk és helyembe olyan embert ültetnek, akinek nincs megfelelő kapcsolata a Csemadok járási és helyi vezetőivel.

Meggyőződésem, hogy a személyem elleni támadást Bacílek állíttatta le, illetve hagyta bebizonyítani, a vádak rosszindulatú rágalmak. Irántam való szimpátiáját valószínűleg apámnak köszönhettem. Azután, hogy a járási mitugrászokat Párkányban kicseréltette, egyszer ellátogatott Muzslára, s a községházán találkozott apámmal, aki biztosan jó benyomást tett rá, mert aztán többször is emlegette, érdeklődött felőle, hogy van, egészséges-e. Az viszont nem lehet kétséges, hogy tudott a szlovák koncepcióról – ügyes taktikával tán éppen ő irányította – és a Csemadok elleni intézkedések felett is szemet hunyt. Tudtam, vagy inkább sejtettem, e témával kapcsolatban hiába

mennék hozzá panaszt tenni, mert azzal hárítana el, a párt legfelsőbb fórumának határozatát neki sincs joga megváltoztatni. Ezért én is kidolgoztam magamnak egy koncepciót, amelynek a lényege az volt, hogy a falusi fiatalok mint CSISZ tagok vegyék igénybe a földművesszövetkezeti klubokat, a városiak pedig a szakszervezetekét, hiszen akkoriban alig akadt állami alkalmazott, aki ne lett volna tagja a szakszervezetnek, ezért a jogos igényt sem falun, sem városon nem tagadhatták meg az illetékesek. A Csemadok járási titkárainak pedig azt mondtam, szakmai segítségért minél gyakrabban forduljanak a népművelési intézetekhez, s a rendezvényeikről írt tájékoztatókban, később a felsőbb állami szervekhez küldött kimutatásokban, tüntessék fel a társrendezők (CSISZ, FSZM, Nőszövetség stb.) nevét akkor is, ha azok semmit sem csináltak. Így duzzadt fel aztán Dél-Szlovákia lakosságának kulturális aktivitása két-háromszorosára, mert a jelentést leadták a „társrendezők" is. Akkor vált nevetségessé a dolog, amikor a „falu és városszépítési akciók" jöttek divatba, s egy-egy ember által ledolgozott órák számát három-négy tömegszervezet is kimutatta. Ez viszont már nem az én vétkem volt. Tény az, hogy az alapszervezeteink működésében törés nem állt be.

A Népes megszüntetésén nem bírtam túltenni magam. Folyvást azon töprengtem, mit lehetne tenni felújítása érdekében. Tudtam, ha sikerül is valamit elérni, olyan együttesünk már soha nem lesz, mint a Népes volt. A főiskolások közül is bejártak hozzám az irodába néhányan, különösen Gyüre Lajos és Mede István voltak azok, akik állandóan rágták a fülemet, találjak ki valamit. Már megválasztott vezető titkár voltam, amikor egy fogadáson Bacílek csak úgy odavetve a mondatot, megkérdezte:

– No, mi van a Csemadokkal? – Mire én azt feleltem.

– Köszönöm szépen, megvan, csak nagyon hiányzik neki a Népes.

Erre megállt és azt mondta:

– Alakítsátok meg újra! Lehetne a magva a jó nevű komáromi munkásénekkar.

Kapva kaptam az ajánlaton, a legközelebbi ülésen tájékoztattam róla az elnökséget. Mindenki egyetértett abban, hogy meg kell tenni a szükséges lépéseket, csupán azon vitatkoztunk, hol legyen az együttes székhelye, Komáromban, Pozsonyban vagy Nyitrán. Többen is Komáromot javasolták. Azzal érveltek, hogy a színház részeként működhetne, már csak azért is, mert a színháznak van autóbusza, amivel a csoport tájolását is lehetne végezni. Így működik például az

ukránok színháza és együttese, közös igazgatás alatt. Végül Pozsony mellett döntöttünk. Valójában félhivatásos együttes létrehozására kaptunk ígéretet, aminek előnyét abban láttuk, hogy a Pozsonyban tanuló diákok számára nyújt majd lehetőséget a kórusban való éneklésre és a néptáncok elsajátítására. Meg hát a diákok folyvást cserélődnek, így sokuknak lehetősége nyílik az együttes munkájába bekapcsolódni, s az ott tanultakat magukkal vihetik majdani munkahelyükre.

Mindenképpen azt akartam, hogy az együttes a Csemadok KB mellett működjön, ám az elnökség tagjai Lőrincz Gyula javaslatát fogadták el, miszerint az új magyar együttes, a Lučnicához hasonlóan, a CSISZ szlovákiai központi bizottságának irányítása alá tartozzon. Nagyon bosszantott a dolog, hogy az sem lesz a miénk, ami szinte az ölünkbe hullott. Az elnökség tagjainak gyámoltalan gyávasága következtében visszaadjuk a szlovákoknak. Nemegyszer kénytelen voltam pörölni is, mert addig, amíg Lőrincz elvtárs nem érkezett meg, az elnökség „hozzá hű", többségben levő tagjai nem merték elkezdeni az értekezletet, s ha netán távol maradt az ülésről, nélküle nem hoztak határozatot. Dühömben egyszer még azt is mondtam nekik, hogy ez nem más, mint beszariság.

Az együttes megalakítására vonatkozó javaslat kidolgozásával engem bíztak meg. Iparkodtam az elkészítésével, hogy mielőbb beterjeszthessük jóváhagyásra az SZLKP KB illetékes osztályára. Így született meg 1955 őszére a még ma is létező Ifjú Szívek. Nevét, ha jól emlékszem rá, Lőrincz Gyula javasolta, tehát az ő ötlete volt, hogy így nevezzék. A Csemadok KB elnöksége jóváhagyta, de az is biztos, elsőként én írtam le az értekezlet jegyzőkönyvében.

Az 1955-ös esztendő volt az, amikor szervezetünket a legtöbb csapás érte, ám mint az elmondottakból kitűnik, megtörni nem tudtak bennünket. Rengeteget utaztunk, mármint a titkárok és az instruktorok, látogattuk sorban a titkárságokat és az alapszervezeteket, tartottuk a kapcsolatot a hazai nemzeti kisebbségekkel, sőt átmentem Budapestre is meglátogatni a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének elnökét, Bielik Györgyöt. Jó barátság alakult ki közöttünk, amit akkor is fenntartottunk, amikor Pozsonyba került mint a Magyar Népköztársaság konzulja. A szövetségüktől nem voltam elragadtatva, mert csak tessék-lássék szervezet volt központi irodával, tagság nélkül, amit szóvá is tettem. Megjegyzem, ilyen szervezetet szántak nekünk, (eseh)szlovákiai magyaroknak is 1949-ben. Budapesten ellátogattam a Népművelési Minisztériumba is, ahol arra

kértem a minisztert, törődjenek többet a nemzetiségekkel, illetve a magyarországi szlovákokkal, mert ha több jogot adnak nekik, meg persze anyagi támogatást is, azzal minket, szlovákiai magyarokat is segítenek. Már akkor az alacsonyabb beosztású szlovák funkcionáriusok Pozsonyban azt kezdték hajtogatni, hogy mit akarunk mi szlovákiai magyarok, mindenünk megvan, nézzük meg, mit kapnak a szlovákok Magyarországon az államtól. De hogy tettek is volna valamit az ottani szlovákok megmaradásáért, nincs tudomásom róla. Feltételezem, hogy akik a lakosságcsere befejezése után Magyarországon maradtak, azokról a szlovák politikai elit eleve lemondott, miként rólunk is Rákosiék. Az államhatalom viszonyát a nemzetiségekhez a szocialista tömbben mindvégig belügynek tekintették. Hamar ráébredtem, hogy annyi jogunk lesz, amennyit saját erőnkből ki tudunk vívni magunknak. Ötvenhat elején jártam Magyarországon, láttam jeleit a politikai feszültségeknek, amelyekről sejteni lehetett, előbb-utóbb robbanáshoz fognak vezetni. Ezt érezték a Budapesten élő rokonaim is. Megsejtéseink sajnos beigazolódtak. A tények közismertek, értékelésük és értelmezésük még sok munkát fog adni a történészeknek. Én csak azt mondom el, ami belőle engem idehaza érintett.

A Megbízottak Testületének elnöke, Rudolf Strechaj október végén állami, párt- és tömegszervezeti vezetőket hívott értekezletre, köztük engem is. Előtte felszólítottak, adjak tájékoztatást arról, mit kíván tenni a Csemadok a magyarországi „ellenforradalmi hullám" Dél-Szlovákiára való átterjedésének megakadályozására.

A kérdésre a választ megírtam, és felolvastam Lőrincz Gyulának, aki miután meghallgatott, előbb a fogát szívta, aztán azt mondta, ha jónak látom, mondjam el. A jelenlevők közül elsőnek kértem szót. Felszólalásomban javasoltam, hogy az illetékes párt- és államhatalmi szervek haladéktalanul léptessék érvénybe a Megbízottak Testületének 1952. július 1-jén a kétnyelvűségről hozott rendeletének minden pontját. Az SZLKP KB elnökségének 1954. évi, a magyarkérdés rendezését szolgáló határozatai a gyakorlati életben is a lehető legjobban érvényesüljenek, s akkor nem lesz semmi ok az aggodalomra.

Strechaj nem hagyta mondanivalómat befejezni, pontosabban belém fojtotta a szót.

– Inkább arról beszélj, Pathó elvtárs, hogy miért vannak magyar kulákok a helyi nemzeti bizottságokban, és ti mit tesztek az aknamunkájuk ellen! – kiabálta.

Mivel láttam, nem beszélhetek tovább, a kezemben levő papírt lecsaptam az asztalra és azt válaszoltam:

– Tudomásom szerint a dél-szlovákiai nemzeti bizottságokban nincsenek aknamunkát végző kulákok, de ha netán akadnának is, azért nem én vagyok felelős és a Csemadok többi tisztségviselője sem, hanem mint Szlovákia legfelsőbb államhatalmi szervének feje, te, elnök elvtárs.

Mi sem természetesebb, kegyvesztett lettem, amit úgy adtak tudtomra, hogy az állami ünnepek alkalmával rendezett fogadásokra két éven át nem hívtak mg. Közben azt vettem észre, titkosrendőrök szimatolnak utánam eléggé ostobán, mert előfordult, hogy az utcán is a nyomomba szegődött egy-egy leskelődő alak, aki a lakásomig kísért, és hosszú ideig a közelben ácsorgott.

Strechaj kirohanása nem az első eset volt, hogy a rám nem tartozó dolgokért engem akartak felelősségre vonni. Egyszer Václav David titkár, aki Bacílek után a második ember volt a pártközpontban, s épp a tömegszervezeteket felügyelte, csak úgy kutyafuttában a folyosón rám szólt, hogy becsukat.

– Miért? – néztem rá mosolyogva.

– Mert Komáromban dúl a magyar nacionalizmus.

– Miben nyilvánul meg?

– A szállodában mindenki magyar, a takarítónőktől az igazgatóig. Ágyneműt nem váltanak azért, hogy a szlovák dolgozóknak piszkos ágyakba kelljen belefeküdniük.

– Nekem mi közöm ehhez?

– Te vagy a Csemadok vezető titkára, nem?

– Viszont a szálloda igazgatója nem én vagyok. Ha legközelebb ott jársz, őt kérdezd meg, miért nem mosat – s ezzel faképnél hagytam.

E bugyutaságot csak azért mondtam el, hogy érzékeltessem, mennyire igyekeztek felkorbácsolni a közhangulatot a magyarok ellen, s minden apró hibáért, amit tapasztaltak, a Csemadok vezetőit kárhoztatták úton-útfélen.

Megbeszéltem a munkatársaimmal, a hivatalnokok mondjanak, amit akarnak, nem hagyjuk magunkat provokálni.

Kulturális rendezvényeinket nem korlátozták, s mi örültünk, hogy egyre több csoport mind nagyobb számú közönség előtt léphetett fel a járási dal- és táncünnepélyeken, majd Zselízen, s végül 1961 júniusától kezdve Gombaszögön, az országos fesztiválon. Egyszer mentem bele abba, hogy Zselíz helyett az Érsekújvár melletti parkban legyen megszervezve az országos rendezvény, de megbántam.

Ötvenhat miatt a Csemadoknak egyetlen politikai áldozata lett, a párkányi járási titkár, Kovács Flórián. A nyitrai kerületi titkár, Sebők Dezső tájékoztatása alapján egy vers lemásolása közben érték őt tetten az „štb"-sek, akik nyomban letartóztatták, és a bíróság gyorsított eljárással fél év börtönbüntetésre ítélte. Semmit nem tudtunk tenni érte. Régóta ismertem Flórit, még a két háború közötti munkásmozgalom révén, járási Csemadok-titkárnak, akárcsak a többit, én javasoltam. A központban úgy is szokták emlegetni a titkárokat, „a te kádereid". Büszke voltam rá, hogy nemcsak munkatársi, hanem baráti viszony alakult ki köztük és köztem.

A fél év letelte után ügyvédi felszólítás érkezett a Csemadok-központba, miszerint Kovács Flórián mint a szervezet alkalmazottja nem kapott felmondást, ezért kéri elmaradt bérének kifizetését.

A felmondás megírása az én feladatom lett volna, de nem tettem meg, mert abban reménykedtem, ha büntetését letölti, folytathatja nálunk a munkáját. Az ügyvédi beavatkozás után ez már nem volt lehetséges. Egyébként szervezetünk alapszabálya szerint akit politikai vétség vagy államellenes tevékenység miatt a bíróság elítélt, az nem lehetett tagja a Csemadoknak, ebből kifolyólag tisztségviselője sem. Nekünk külső alkalmazottaink soha nem voltak. Mielőtt tájékoztattam volna az ügyről az elnökség tagjait, leutaztam Párkányba és a járási vezetőségtől kértem információt. Ők azt mondták, a bírósági ítélet után a titkárt kizárták a Csemadokból. Meglepetésemre még a testvére is, aki tagja volt a vezetőségnek, ellene szólt. Beszéltem Kovács Flóriánnal és az ügyvédjével is, aki makacsul hajtogatta, ha nem fizetünk, bírósághoz fordul. Ezután tártam az elnökség elé a problémát. Egyáltalán nem lepődtem meg, amikor némelyek úgy nyilatkoztak, ha a Csemadok elveszti a pert, a járási titkár elmaradt bérét és a bírósági költségeket is nekem kell megfizetnem a saját zsebemből. Kértem, legalább a bér felét fizesse ki a Csemadok, hiszen családos emberről van szó, valamiből élniük kell, s már maga a büntetés is lesújtóan hatott rájuk. Javaslatomat elfogadták. Valaki még hozzátette, ha esetleg rehabilitálnák, akkor visszavehetnénk őt és megkaphatná az elmaradt fizetését. Újra lementem Párkányba, most már nemcsak a Csemadok vezetőségét kértem, a járásbíróságot is, ha lehet, rehabilitálják Kovácsot. Ezt sajnos nem sikerült elérnem, viszont a bíró azt mondta, egyezzünk meg tárgyaláson kívül. Az elnökség ajánlatát az ügyvéd elutasította, viszont az ő keresetüket is a bíróság. Hatvannyolc elején lett volna újabb lehetőség Kovács Flórián rehabi-

litálására, persze csak Csemadok-vonalon, de ő ezt sem vette igénybe. Ismerve a további politikai fejleményeket, azt mondom, helyesen tette. Ha esete nem hagyott volna bennem mély nyomot, nyilvánvaló, hogy közel ötven év múltán most nem idéztem volna fel.

Akit csak lehetett, igyekeztem megnyerni, segítse kulturális munkánkat. Még a katolikus plébánosok és a református lelkészek között is találtam támogatókat, pedig akkoriban nem volt kívánatos, hogy bevonjuk őket a népművelésbe. Nem voltam vallásos, ma sem vagyok az, de nyíltan ki mertem mondani, attól, hogy valaki az, éppen úgy építheti a szocializmust, mint a nem hívő emberek. Ezt én így is értettem, hiszen tagságunk túlnyomó többsége erősen kötődött a vallásához. A szocializmus egyik nagy melléfogásának tartottam, hogy mindenkit ateistává akart „átnevelni". Másik balfogás volt a nemzeti kisebbségek államilag támogatott asszimilálása által a „szocialista nemzetállamok" létrehozására való törekvés. Törvényszerű, hogy egyikkel sem sikerült célt érni. Annak érdekében, hogy a szlovákiai magyarok ily módon való bekebelezése ne valósulhasson meg, minden tőlem telhetőt megtettem. Természetes, hogy a szlovák vezetés ezt nem nézte tétlenül.

1960 közepén elküldtek egyéves politikai tanfolyamra. Tudtam, ez azt jelenti, megelégelték a Csemadokban kifejtett tevékenységemet. Lőrincz Gyula – minden bizonnyal az ő ötlete volt a tanfolyam – arról győzögetett, hogy ez mennyire hasznomra fog válni.

– Kitűnően meg fogsz tanulni szlovákul – mondta –, szakközépiskolai képesítést nyersz, ami feljogosít arra, hogy utána diplomát szerezz. Be kell látnod, ma már nem fogadható el, hogy vezető személyeknek legalább érettségijük ne legyen.

Meg kell mondanom, hogy a hosszabb politikai tanfolyamok szakosítottak voltak, s meglepetésemre engem a mezőgazdaságtant tanulók közé soroltak be.

A tanfolyamot Pozsonyban végeztem, ám annak ellenére, hogy a városban laktam, csak hétvégeken járhattam haza. Délelőtt előadásokat hallgattunk, délután szemináriumokon vettünk részt, este pedig individuálisan tanultunk, dolgozatokat írtunk és kiselőadásokat készítettünk a szemináriumokra, ahol ismereteinket nemcsak elmondani kellett, hanem viták során megvédeni a kifejtett álláspontunkat. Igényes munka volt, de fölöttébb vonzó, hiszen a tanfolyam résztvevői mind tapasztalt emberek voltak, akik a mezőgazdaságban nőttek fel, a tanáraink pedig jól felkészült szakemberek. Az elmélet és gyakorlat szerencsés találko-

zásának lehettem nem csupán tanúja, hanem alanya is. A két egymáshoz tartozó dolog integrálódott bennem. S valóban gazdagodott a szlováknyelv-tudásom is, mi tagadás, a fő- és melléknevek nemekbe való besorolásában továbbra is ejtettem hibát, s mint a legtöbb magyar, a „sza, szi" visszaható névmásokkal álltam és állok ma is hadilábon. Ha más ejt hibát, észreveszem, meg miután kimondtam valamit rosszul, azt is. Sajnos a legtöbb magyar így kínlódik a szlovák nyelvvel, aminek biztosan megvan az oka. A tanfolyamon ezzel nem sokat törődtek, a legfontosabb az volt, hogy az ember ki tudja fejezni mondanivalóját. Különben is írásban kellett felkészülni, ami lehetőséget adott a korrigálásra. A növénytermesztéstől és növényvédelemtől kezdve az állattenyésztésen át az üzemszervezésig mindennel foglalkoztunk. Ez volt nálunk az az időszak, amikor a termelés a talaj tápanyagpótlása, új fajták kinemesítése, a vegyszeres növényvédelem és az állattartásban a védőoltások bevezetése folytán, mind minőségi, mind mennyiségi szempontból, óriásit változott. Nem beszélve arról, hogy az izomerő szerepét fokozatosan felváltották a gépek. A mezőgazdaság addig elképzelhetetlen módon szakosodott. Mindez ugrásszerűen megváltoztatta a falusi emberek életmódját és életszínvonalát.

Gyorsan elröppent az egy év, következtek a záróvizsgák, amelyeket kitűnően letettem. Mivel elmúltam már negyvenéves, kivételt kaptam rá, hogy főiskolán folytathassam tanulmányaimat, ahová felvételi vizsga nélkül juthattam volna be. Megköszöntem a lehetőséget, de nem éltem vele. Nem állt szándékomban a mezőgazdaságban dolgozni, szerettem volna folytatni munkámat a Csemadokban, ahová hatvanegy júniusában vissza is tértem. Nyomban belevetettem magam a szervezésbe, mert csak egy hónap választott el bennünket a VI. Országos Dal- és Táncünnepélytől, amelyet Gombaszögön kívántunk megrendezni. Az új helyszín megválasztása Lőrincz Gyula ötlete volt. Ifjú korában kötődött a Sarló-mozgalomhoz, amely ott szokta szervezni találkozóit. Valóban szép, vonzó hely, ahová később évről évre ezrek gyűltek össze, gyerekektől az öregekig, minden korosztálya a szlovákiai magyarságnak.

Sorsom további alakulásába egy emberi tragédia szólt bele. A Szabad Földműves című lap főszerkesztője, Major Sándor, akiről már szóltam a Csemadok járási titkárságainak létrehozásával kapcsolatban, irodájában főbe lőtte magát. Sokféle híre járt, hogy tettét mi váltotta ki, többek között az is, hogy zsarolta őt a titkosrendőrség, én soha nem néztem utána, mi volt a tényleges ok, valószínűleg nem

egy, és kellett hozzá pszichikai labilitás is. Őszintén sajnáltam őt. Ami Major Sándor tragikus halálából ránk tartozott, helyébe új főszerkesztőt kellett találni. Hogy ki legyen az a személy, Lőrincz Gyula tömören így határozta meg: – Vagy te, vagy Szabó Rezső.

Rezső, mint említettem, másodtitkára volt a Csemadoknak, de csak 1959-ig, mert abban az évben javaslatomra ő lett a HÉT főszerkesztője, amit örömmel vállalt. Amikor engem tanfolyamra küldtek, egy évig ő helyettesített, a HÉT-hez pedig Major Ágostont helyezték.

Lőrinczék végül úgy határoztak, engem neveztetnek ki a Szabad Földműves főszerkesztőjének. Azért mondom többes számban, mert ő, Fábry István és Kleinik Ferenc felváltva győzögettek, hogy vállaljam el a felkínált szerepet. Láttam, nincs kiút, ezért nem sokáig hagytam iparkodni őket.

– Nem kell bizonygatnotok, hogy nekem mi lesz a jobb, látom, ti mindenáron meg akartok szabadulni tőlem. Ám legyen, de nekem is van hozzátok mondanivalóm. Elmegyek, mert elegem van belőletek. Furcsa emberek vagytok ti, mondhatnám azt is, képmutatók. Amikor együtt vagytok, dicséritek egymást, ha pedig négyszemközt beszél veletek az ember, kígyót-békát szórtok a másikra.

Ekkor mindhárman együtt voltak, ajkukat összeharapva, hagyták, hogy megleckéztessem őket. Valóban nehéz volt velük dolgozni, nemcsak nekem, a velem hasonlóan gondolkodó elnökségi tagoknak is.

A tizenhárom tagú elnökségből Fábry István, Kleinik Ferenc, Kugler János, Egri Viktor, Szabó Béla és Balázs Béla mindig egy követ fújtak Lőrinczcel. Mint említettem, nélküle egyszerű problémákat sem mertek megvitatni arra hivatkozva, hogy Lőrincz elvtárs majd hozza az információkat a pártközpontból, s nekünk azokhoz kell igazodni. Pintér Ferenc, Szűcs Béla, Vadkerty Katalin, Csanda Sándor és Szabó Rezső pedig az én nézeteim felé hajlottak, miszerint nem vagyunk gyerekek, akik felett folyvást gyámkodni kell. Azért vagyunk az elnökség tagjai, hogy felelősséget merjünk vállalni a szervezet munkájáért. Néha heves viták bontakoztak ki a két csoport között, ám tévedés ne essék, nem generációs ellentétek osztottak meg bennünket, hiszen Balázs Béla a legfiatalabb elnökségi tag volt, Pintér Ferenc pedig Lőrincz Gyulával egyidős. Mi, nevezhetném akár belső ellenzéknek is, elsősorban a Csemadok szuverenitásáért küzdöttünk, míg az előbbiek konformisták voltak.

A Lőrincz, Fábry és Kleinik hármas, hogy rám tukmálják érveiket, tücsköt-bogarat összehordtak. Példálóztak a Szovjetunióval, hogy ott

sem tölthet be egy személy egy feladatot három választási ciklusnál tovább. Meg hogy mi lesz, ha a közgyűlés küldöttei már nem fognak rám szavazni. Ismerve a politika akkori játékszabályait, érveiket nevetségesnek tartottam, ezért bementem a pártközpont propagandaosztályára megkérdezni, nekik mi a véleményük velem kapcsolatban. Az osztály vezetője, Pavol Jacko minden kertelés nélkül a következőket mondta: „Pathó elvtárs, nekünk nem tetszik, hogy erősen Magyarország felé orientálódsz." Kérdésemre, hogy miben nyilvánul ez meg, így folytatta: „A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségével való kapcsolatodat arra használod fel, hogy Budapesten megbeszélést folytass Gosztonyi János miniszterrel. Vedd tudomásul, arra csak nekünk van jogunk, hogy meghatározzuk, ki tárgyaljon Gosztonyival és miről.

Személyes kapcsolatot vettél fel és ápolsz a Déryné Színház vezető dolgozóival, akikért egy alkalommal autót is küldtél a rajkai határátkelőhöz.

Túl gyakran látogatod Magyarország bratislavai konzulátusát, és a főkonzult rendszerint meghívod a Csemadok rendezvényeire, de nemcsak őt, hanem magyarországi ismerőseidet, barátaidat is, akik között politikai dolgozók is vannak. Nem gondolod, hogy túl sokat megengedsz magadnak? Nekünk kötelességünk az ilyen önkényeskedéseknek gátat vetni és meg is tesszük. Vedd tudomásul, hogy a Csemadokban meg fogjuk szüntetni a Pathó-kultuszt."

Tehát innen fújt a szél. Jacko igazat beszélt. Mint már elmondtam, valóban jártam Gosztonyinál, azt is, hogy miért. A konzulokhoz – nemcsak Bielikhez – baráti kapcsolat fűzött, meg más személyekhez is, főleg azokhoz, akik a kultúra terén tevékenykedtek, legyenek azok politikusok vagy éppen előadóművészek. A Déryné Színháznak egy előadó körutat is szerveztünk Dél-Szlovákiában, s annak befejezése után köszönőlevelet írtam a társulatnak. Levelem kifüggesztették, így hónapokig volt látható náluk. Különösen jó kapcsolatom alakult ki Ascher Oszkárral, aki több alkalommal is járt nálunk, s egyszer, amikor az országhatárról nem volt mivel bejönnie Pozsonyba, telefonált, ha lehet, küldjek érte autót. Természetes, hogy küldtem. Nem gondoltam volna, hogy ezt még valamikor bűnömül róhatják fel. És ha tudtam volna is, megteszem. Az viszont, hogy túlzott tisztelet, vagyis kultusz alakult volna ki irántam, enyhén szólva túlzás volt, inkább csak súlya volt szavamnak és úgy éreztem, elfogadnak az emberek, éppen azért, mert nem voltam tekintélyelvű, a tekintélyuralom-

nak pedig éppen az ellensége. Jackotól sem nyeltem le szó nélkül a kioktatást, de szavaiból megértettem, nem maradhatok a Csemadoknál. Ettől nemcsak hiányérzetem támadt, hanem fájt is a dolog, mert azt vették el tőlem, amire ráépítettem az életemet. Leginkább attól féltem, hogy egy évtizedig végzett következetes munkám eredményét fogják majd tönkretenni, de ezt csak a váratlanul jött első benyomás keltette félelem okozta, mert amikor higgadtan átgondoltam a dolgokat, rájöttem, ha nem sikerült is a soha ki nem mondott célomat, a szlovákiai magyarok autonómiáját megvalósítani, a Csemadok nem kis segítségemmel olyan szervezett rendszerré vált, amelynek szerkezetét megbontani az adott társadalmi körülmények között szinte lehetetlen lett. Meg már olyan rejtett politikai erőt képviselt, amivel az államhatalom kénytelen volt számolni. Azt is tudtam, hogy a határon túli magyaroknak, s egyáltalán a nemzeti kisebbségeknek Közép-Európában sehol nincs hasonló szervezetük, s már csak ezért is a Csemadok tekintélye túlgyűrűzik Csehszlovákia határain.

Amikor Lőrinczéknek igent mondtam, vagyis vállaltam a Szabad Földművesnél felkínált tisztséget, egyetlen kikötésem volt, a vezető titkári funkcióba Szabó Rezsőt javasolják. Attól tartottam, Major Ágostont akarják a helyembe ültetni, akit Lőrincz Gyula hozott át a CSISZ-ből, miután az ott betöltött funkciójából kiöregedett. Hogy az az ember mennyire megbízhatatlan, bebizonyította az Érsekújvárban megrendezett legsikertelenebb országos dal- és táncünnepély, amelynek ő kellett legyen a főszervezője. Munkáját másoknak kellett elvégezni, nem volt, aki összehangolja a részleteket, mert ő napokon át a muzslai szőlőhegyen szórakozgatott. Szervezőtitkárként nemegyszer gorombáskodott is a kollégákkal. Egy ideig maradt még a HÉT-nél, de aztán önként átment a rádió szlovák nyelvű adásához.

Javaslatomat sikerült elfogadtatni, de mielőtt elköszöntem volna, az ellenem ágálók elkezdtek győzögetni, maradjak továbbra is az elnökség tagja. Ekkor olvastam fejükre a vétkeiket, hozzáfűzve, hogy megalkuvó és képmutató magatartásukat milyen ártalmasnak tartom. A Csemadoknak nem fordítok hátat, mondtam, a pozsonyi alapszervezetben fogok tevékenykedni egyszerű tagként. Ezt az ígéretemet azonban nem tartottam be, mert rövidesen megválasztottak alelnöknek, és javasoltak a központi bizottságba, ahová meg is választottak. Az alapszervezet elnöki tisztségét dr. Bertha Géza ügyvéd látta el, akivel nagyon jól megértettük egymást, de jó volt együtt dolgozni dr. Földes Józseffel és Ordódy Vilmossal is. Remélem, nem fog-

nak rám neheztelni a többiek, ha élnek még, hogy nem folytatom a felsorolást. Még annyit megjegyzek, mint a főiskolások egyike, ott kapcsolódott be nagyon aktívan a Csemadok munkájába Duray Miklós, aki bátor magatartásával csakhamar felhívta magára a figyelmet.

Az, hogy dr. Szabó Rezső lett utánam a Csemadok KB vezető titkára, megnyugvással töltött el. Ő a hatvanas években ugyanolyan makacs kitartással küzdött a szlovákiai magyarság megmaradásáért, illetve jogaiért, mint én az előző évtizedben.

VII. rész

A „DOLGOZÓ NÉP” SZOLGÁLATÁBAN

A Szabad Földműves arculatának kialakítása

„A Szabad Földműves az Új Szó mellett a legtöbbet forgatott lap volt a szlovákiai magyar falvakban. A földműves-szövetkezetek előfizették a tagoknak, így példányszáma stabilan harmincezer körül mozgott. Vitathatatlan érdeme, hogy hasznos tanácsokkal és ismeretekkel szolgált, kulturális rovatában pedig gyakran közölt verseket és elbeszéléseket, valamint recenziókat és bírálatokat könyvekről, színházi előadásokról.

A Szabad Földműves arculatát Pathó Károly alakította ki, aki húsz éven át – 1961 és 1981 között – irányította a szerkesztőséget” – írja Lacza Tihamér A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 című könyvsorozat II. kötetében.

Tegyük hozzá, a lap első száma 1950. január 1-jén jelent meg. Egy évig Kugler János volt a főszerkesztője, majd tíz éven át Major Sándor.

– Nem mondhatnám, hogy az újságírók nagy lelkesedéssel fogadtak a lapnál – kezdi erre vonatkozó visszaemlékezéseit Pathó Károly. – Hátam mögött azt suttogták, hogy „kultúrjampecet” ültettek a nyakukra, aztán meg azt is, hogy hogy mertem elvállalni olyan munkát, amihez nem értek. Majdcsak megtanulom ezt is, gondoltam magamban. Hiszen ők sem voltak szakképzett újságírók, éppen úgy faluról jöttek, mint én, többségük azokban a középiskolákban érettségizett, ame-

lyeknek létrehozásánál többek között én is bábáskodtam. Ami a Szabad Földművest illeti, attól viszont én nem voltam elragadtatva. Silány lapocska volt, hetente kétszer jelent meg, hat-hat oldalon, tízezer példányszámban, ami az akkori körülmények között nem volt sok.

A szerkesztőségben sem uralkodtak valami jó viszonyok. A feszült hangulathoz biztosan hozzájárult a főszerkesztő tragikus halála is, vagy már azelőtt kialakult, nem tudom, okát nem firtattam, mert más kötötte le a figyelmemet, mégpedig az, hogy miként lehetne a Földművesből (egymás közt így neveztük) érdekes, vonzó lapot formálni.

A szerkesztőségnek két osztálya működött, egyik a propagandaosztály, a másik a mezőgazdasági volt. Az osztályok vezetői szerkesztették a lapot, a riporterek pedig cikkeket írtak. Ez a munkamegosztás ment is úgy-ahogy. Nekem viszont a kollégák mindjárt az elején azzal okoztak gondot, hogy folyvást áskálódtak egymás ellen. Hol az egyik, hol a másik nyitott be hozzám gyerekes vádaskodással. Miután meghallgattam őket, azt feleltem mindegyiknek, majd megoldjuk a problémát, de elvárom tőlük, hogy a szerkesztőségi ülésen ugyanígy elmondják panaszukat, mint nekem négyszemközt. Meglepődtek. Volt, aki suttogva odahajolt hozzám, vigyázzak ám, mert a szerkesztőség helyiségeiben lehallgató-készülékek vannak elhelyezve. Szegény Major elvtárs is telefonálni lejárt az utcai nyilvános fülkébe. Én biztosan nem fogok, mondtam, a poloskákat pedig ott egye meg a fene, ahol vannak, nincs itt semmi rejtegetni való, államellenes tevékenység sem folyik, és biztosan nem is fog, mert bennünk van annyi bátorság, hogy amit egymás közt beszélünk, azt meg is írjuk. A Csemadokban a nyílt, őszinte beszédet szerettem, örülnék neki, ha ők is ehhez igazodnának.

Az emberekhez igyekeztem közvetlen, barátságos lenni, elsőként velük beszéltem meg, hogy jó lenne megváltoztatni a lap arculatát. Az, hogy hetente kétszer jelenik meg, se ló, se szamár, vagyis se napi-, se hetilap. Egyesek úgy vélték, jó lenne elérni, hogy napilappá váljon, mire azt feleltem, előbb fel kell mérni, mekkora rá az igény. Volt a lapnak – igaz, csak laza szerkezetű – szerkesztőbizottsága, és voltak külső munkatársai, levelezői is, általuk és a mezőgazdaságban dolgozó ismerőseimtől kezdtem információkat gyűjteni. A végeredmény az lett, hogy az Új Szó mellett egy másik magyar napilap nehezen élne meg, amivel teljes mértékben egyetértettem, sőt azt is láttam, hogy a szlovák napilapokkal szemben az Új Szó állandó lépéshátránnyal küszködik, ami természetes volt, mert az információkat

az előbbiek kapták, amiket nyomban közölhettek, viszont a magyar újság mindig másodkézből jutott a hírekhez. Ezért azok a magyarok, főleg fiatalok, akik már jól tudtak szlovákul, egyre inkább a szlovák lapokat vásárolták, igaz, az olvasásukat általában hátul, a sportrovatnál kezdték.

Pár hét múltán arra a megállapodásra jutottunk a kollégákkal, hogy legyen a Földműves hetilap. Pár nap alatt kidolgoztam a koncepcióját, amit ismertettem a kiadóvállalat vezetőségi ülésén. Lapunk költségvetés szempontjából a Mezőgazdasági Kiadóhoz tartozott, vezetőségének hivatalból lettem a tagja. Ellenvetés nem hangzott el, kérelmünket tehát csak szentesíttetni kellett a Megbízotti Hivatal illetékeseivel, pontosabban Michal Chudík mezőgazdasági megbízottal, aki a tervezetemet elfogadta és megígérte, a kellő pénzösszeget is megkapja hozzá a kiadó a következő évi költségvetésében.

1961. augusztus 1-jével kerültem a laphoz, s egy esztendő múlva a Szabad Földműves hetilapként tizenhat oldalon jelent meg, viszont akkorra átszerveztem a szerkesztőségét is. A két meglévő osztályt meghagytam. Helyettesem továbbra is Perl Elemér maradt mindaddig, amíg nyugdíjba nem ment. Ő általában adminisztratív munkákat végzett. A propagandaosztály élére Tóth Dezsőt neveztem ki, aki velem együtt jött át a Csemadoktól a szerkesztőségbe. A mezőgazdasági osztályt pedig Sándor Gábor vezette. A belső munkatársakat szerkesztő-riporterekké minősítettem át, ezt a lap színvonalának emelése szempontjából láttam szükségesnek. Ugyanis azelőtt a riporterek, miután teljesítették havi normájukat (megvolt, hány gépelt oldalt kötelesek havonta leadni), fütyültek rá, milyen szövegekkel telnek meg az oldalak. Az üresen maradt részekre kénytelenek voltak a szerkesztők innen-onnan ollózni. Ezt nem folytathatjuk, mondtam. Mindenki kapott a lapban egy rovatot, azzal a feladattal, a lehető legérdekesebb eredeti anyaggal töltse meg. Persze mindenki írhatott mást is, anyagot is szerezhetett a többi rovat számára, de elsőként teljesítenie kellett a kötelességét. Nem a szerkesztő-riportereknek kellett az egész rovatot teleírniuk, hanem mások írásait, a külső munkatársakét és levelezőkét kellett a rovatukban elhelyezniük. Az osztályok vezetői koordinátorok lettek, miáltal egymásra utalva mindnyájan kénytelenek voltak csapatmunkát végezni.

A kiadóhoz több lap tartozott, rajtunk kívül szlovák nyelvűek mind, viszont csak három bírt nagyobb jelentőséggel. Súlyát tekintve első volt a Roľnícke noviny (Mezőgazdasági újság), utána követ-

keztünk mi, és harmadik helyen állt a Beseda (szabad fordításban Társalgás), amely falusi képeslap volt. Mindhárom közül a mi újságíróinknak lett a legjobb fizetésük. Mégsem ezzel nyertem meg a kollégák bizalmát.

Jacko ellenem történt kirohanása nem tántorított el attól, hogy a Földműveshez kerülve a mezőgazdaságban is ne keressek magyarországi kapcsolatokat. Mindjárt az első hetekben felkerestem Martonvásáron az MTA kísérleti gazdaságát és az ottani Mezőgazdasági Kutató Intézetet. Akkoriban vált N. Sz. Hruscsov szovjet pártfőtitkár kezdeményezésére nagy divattá a kukoricatermelés favorizálása, ki is vittek engem Martonvásárról az Agárdi Állami Gazdaságba megmutatni a kísérleti termelés eredményeit. Vegyszeres gyomirtással ki tudták iktatni a kézi kapálást, és egyéb eljárásokkal növelni a hozamot. Az ottani kutatási eredményekben megláttam Dél-Szlovákia számára a jobb lehetőséget, hazajövet a tapasztalataimról írtam egy terjedelmesebb cikket. Miután megjelent, sorra jöttek gratulálni a kollégák, hozzátéve, nem hitték volna, hogy ennyire értek a mezőgazdasághoz. Valójában tanultam, elsősorban az újságírást és mindent, ami a szakterületünkkel összefüggött. Az emberekkel való bánásmód és a szervezés egyáltalán nem okozott gondot, mert azt tíz év alatt alaposan elsajátítottam a Csemadoknál, meg hát vizsgáztam is belőle. Eszem ágában sem volt, hogy irodában ülő, hivatalnok-főszerkesztő legyek. Amikor a kollégák kiutaztak anyagot gyűjteni, ha csak tehettem, én is beültem velük a kocsiba, és sorba látogattam a szövetkezeteket, állami gazdaságokat. Kiutazásaim során rengeteg ismerősre leltem. Az előbbiekben már elmondtam, hogy a magyarlakta településeken a nemzeti bizottságok és a szövetkezetek élére igyekeztünk Csemadok-tagokat juttatni, akiknek többsége meg is állta a helyét. A tisztségviselők szinte kivétel nélkül ismerőseim, sőt barátaim voltak, akik örömmel vették, hogy olyan szakterületre kerültem, amely által a segítségükre lehetek. Biztattam őket, írjanak tapasztalataikról, de legtöbbjük azzal érvelt, nincs ideje írni, meg nem is kenyere az írás, inkább elmondják, amire kíváncsi vagyok, és írjam meg én vagy küldjek hozzájuk riportert.

Amikor kiutaztunk, a sofőrön kívül általában hárman-négyen ültünk a kocsiba, így annyi helységet vettünk célba, ahányan voltunk. Reggel szétszóródtunk a falvakban, délután pedig összeszedett bennünket a sofőr. Én magam is gyűjtöttem anyagot, amiből olykor több cikket is írtam, ezért joggal elvárhattam a kollégáktól is, hogy ezt te-

gyék. Semmi nem tudott úgy felbosszantani, mint az, ha valaki kiutazott témát keresni és azzal tért vissza, hogy nem talált.

A lap arculatát az is megváltoztatta, hogy mi nemcsak a jó eredményekről írtunk, hanem a sikertelenségekről is, amelyeknek igyekeztünk feltárni az okát. Egyáltalán nem volt szükség arra, hogy a nagyüzemi termelés előnyeiről cikkezzünk, a szövetkezetek már évekkel előbb megalakultak, a termelés fellendülőben volt, csupán arra kellett keresni a választ, mit lehetne könnyebben és jobban végezni. E témára irányultak szakcikkeink, viszont elég gyakran írtunk a nemkívánatos negatív jelenségekről is. Mi tagadás, előfordultak visszaélések, lopások és konfliktusok is egyes szövetkezetekben, amelyeket igyekeztünk feltárni, de soha nem ártó vagy romboló szándékkal. Mindig a tagság, vagyis a dolgozók érdekeit helyeztük előtérbe. Ezért természetes, hogy megnőtt az érdeklődés a lap iránt. Mintegy másfél év leforgása alatt a példányszámot háromszorosára tudtuk emelni. Elfogyott volna több is belőle, de sajnos a papír korlátozott mennyiségben állt rendelkezésünkre.

Hogy a szövetkezetek előfizették a tagoknak a lapot, jól hangzik, csak hát ezt is meg kellett szervezni. Amikor sikerült valahol megnyerni rá a vezetőséget, mindössze egy kikötésem volt, mégpedig az, hogy nem szeretném, ha a lap kötegei az irodákban porosodnának. Bár ez a megjegyzés, mint később tapasztaltuk, fölösleges volt, mert az emberek szinte követelték, hogy megkapják a lapot. Megjegyzem, elég sok példányszám elfogyott az újságárusoknál is. Míg a szlovák lapok heteken át ott fakultak ki a standokon, köztük nyalábszámra a Pravda és a Roľnícke noviny is, nekünk teljesen megszűnt a remittendánk. Éppen ezért tudtunk több mozgóbérhez jutni.

A hatvanegyben kidolgozott koncepciómnak részét képezte a rovatok tartalmának meghatározása is. A bel- és külpolitikai rovatban hírek helyett hírösszefoglalókat és kommentárokat közöltünk. Természetes, hogy a legnagyobb súlyt a mezőgazdasági termelésre helyeztük. Különösképpen a tapasztalatcserét tartottuk fontosnak, de gyakran közöltünk elméleti írásokat is szlovák szakemberektől, akik valójában külső munkatársaink voltak, csak hát írásaikat le kellett fordítanunk magyarra. Ez megtévesztheti a lap múltja iránt érdeklődőket, mert aki nem tudja e tényt, úgy is felfoghatja, hogy valahonnan átvett cikkekről van szó, de egyáltalán nem, mert ilyesmi nálunk kizárt dolog volt. Persze nagyon szívesen vették volna a szlovák testvérlapok újságírói, ám szó sem lehetett róla. Következetesen ragasz-

kodtunk az eredeti anyaghoz. Közöltünk tudósításokat is az eléggé nagyszámú levelezőnktől, akik számára gyakran tartottunk összejöveteleket, ahol alapos elemzéseket végeztünk, nagyító alá téve minden fontosabb írást, előadásokat is tartottunk, többek között az újságírói munkáról, a műfajokról, stílusról és egyéb tudnivalókról. Ezt azért tartottam fontosnak, mert sokféle rovatunk volt. Tévedés, hogy a kulturális rovatban közöltünk irodalmat, mert e célra külön irodalmi rovatot hoztunk létre, amelyben lehetőséget adtunk a hazai magyar szerzőknek, de közöltünk – úgy mondtuk, vonal alatt – folytatásos regényeket is a kortárs íróktól, lehettek azok akár dél-amerikaiak is.

A gyermekrovatban: gyermekirodalmat, rejtvényeket, fejtőrőket, ismeretterjesztő írásokat jelentettünk meg teljes egy oldalon.

Sportrovatunk is eltért a hagyományostól, mert mi nem az élsporttal foglalkoztunk, hanem a vidék sportjával, annak sokszínűségével, benne az iskolai vetélkedőkkel, bajnokságokkal. A kulturális rovatban a vidék kultúrájáról írtunk, közöltünk pedagógiai írásokat, de leginkább a Csemadok tevékenységével foglalkoztunk. Helyet adtunk a keresztrejtvényeknek, és rendszeresen lehoztuk a rádió-, majd a tévéműsorokat is.

A nagyüzemi termelés mellett nagy gondot fordítottunk a kistermelőkre. Számukra hetente felváltva jelentettünk meg négyoldalas szakmellékleteket, amelyek által a lap terjedelme elérte a heti húsz oldalt. Tévedés ne essék, a mellékletek szóltak a nagyüzemi termelésről is, de úgy íródtak, hogy leginkább a kistermelők vehették hasznukat. Mellékleteink a következők voltak: kertészet, gyümölcstermesztés; szőlészet, borászat; kisállattenyésztés, méhészet; vadászat, halászat stb.

Különösen aktívak voltak a méhészlevelezőink meg a halászok, vadászok. Ha írásaik nem fértek be a szakmellékletekbe, közöltük őket a lap többi oldalán.

Egyik levelezői értekezleten, Ipolyságon, már nem emlékszem rá pontosan, mikor és ki mondta, tömören úgy jellemezte a Szabad Földművest, hogy olyan, mint egy jól felszerelt falusi bolt, amely minden igényét kielégíti a vásárlóknak. Örömmel hallottam, mert pontosan ez volt vele a célunk.

Igyekeztem a lap köré csoportosítani a mezőgazdaság jól képzett, kiváló szakembereit, akiket ha tapasztalatcsere céljából értekezletre hívtunk, negyven-ötvenen is összejöttek. Különösen nagy hasznukat vettük azután, hogy létrejöttek a Járási Termelési Igazgatóságok,

amelyekbe tapasztalt szakemberek kerültek, mint például az érsekújvári Vajda István, a későbbi JNB elnök, aki jó barátom is lett, akárcsak Táncos Tibor Nagymegyerről, Kovács Ferenc Köbölkútról, Makrai Miklós és Danis Ferenc az ipolysági szakközépiskolából és még sorolhatnám. Kitűnő munkatársunk lett Szamák István, a gabonafélék dél-szlovákiai nemesítője, aki több tudományos szakcikket írt lapunknak.

Nagyszerűen beváltak az egy-két napos levelezői értekezletek is, ahová többségében fiatalok jöttek, ugyancsak negyven-ötvenen, néha még többen is. Csak azokat említem meg közülük, akikből mára többkötetes kiváló író, szakíró lett, és még ma is rendszeresen írnak: Csáky Károly, Motesíky Árpád, Pénzes István, Vérese Miklós. Meg kell említenem a fiatal nyelvi szerkesztőket, illetve lektorokat, Mács Tündét, Grendel Ágotát, Gyepes Aranká t és Andrejkovics Annát. E szerény fizetésű beosztásban Gyepes Aranka tartott ki tovább. Az írók közül lapunknál kezdték újságírói, írói pályájukat: Gál Sándor, Barak László, Kövesdi Károly, Polák Imre és Tóth Elemér, akik a lapnak belső munkatársai voltak, de sokan mások is, akik nálunk jelentették meg első írásaikat. Nem tudom, ezért lett volna-e „a legalacsonyabb színvonalú országos terjesztésű szlovákiai magyar lapok" egyike, miként ez leíródott. Tény, hogy túl magasra nem tettük a mércét, nyilvánvalóan azért, hogy a kezdők merjenek elindulni. Meg hát az egyszerű falusi olvasóinkat sem akartuk elidegeníteni a laptól avantgárd irodalommal, nem mintha egy-egy modern verset, novellát nem közöltünk volna. Időnként körkérdéseket is intéztünk olvasóinkhoz, hogy írják meg véleményüket a lapról, mi érdekelné őket jobban, miről írjunk részletesebben, mi az, ami fölösleges. Ilyenkor több tucat levelet kaptunk, az évek folyamán sok százat, csupán egyetlenegyszer egy olyat, amelyiknek a magát meg nem nevező írója azt válaszolta, kiválóan alkalmas a lap vécépapírnak, mert érdes. E levél nélkül túl szép lett volna a sok dicsérő visszajelzés.

Egyre igényesebbek lettünk a lap nyelvezete iránt is. Főszerkesztői irodám könyvespolcán ott sorakoztak a magyar értelmező szótár kötetei, s amikor dolgoztam – megjegyzem, minden számot betűről betűre átolvastam –, hol az egyiket, hol a másikat emeltem le. Persze mindent bennük sem lehetett megtalálni, ezért gyakran fordultam segítségért Jakab István és Deme László nyelvészekhez. Jakab Pistával néha vitáim is keletkeztek, ilyenkor telefonáltam Deme professzornak a Komenský Egyetemre, ahol egy ideig vendégtanárként

dolgozott, néha személyesen is felkerestem, később pedig írtam neki levelet Budapestre, kérve őt, legyen közöttünk bíró. Előfordult, hogy nekem adott igazat, aki általános ismereteimre támaszkodva, olykor ösztönösen éreztem rá a helyes kifejezésmódra, míg vitapartnerem a nyelvtudomány felől közelített a problémához.

Különösen nagy gondot okozott a szlovákiai helységnevek írása, amire vonatkozóan a pártközpontból gyakran adtak ki egymásnak ellentmondó utasításokat. A szlovákiai magyar lapok a települések neveit összevissza írták, egyik magyarul, másik szlovákul, ezért valamikor a hatvanas évek közepén a szlovákiai pártközpont sajtóalosztályának referense, Karol Hradecký összehívta a főszerkesztőket, ránk bízva, mi próbáljunk egyet érteni abban, hogy e téren milyen elveket fogunk követni. Abban állapodtunk meg, a magyarok által lakott települések neveit magyarul fogjuk írni, ám utánuk zárójelben feltüntetjük a szlovák megnevezést is. Ha egy-egy cikkben többször is leíródik egy név, csak az első után tüntetjük fel szlovákul. Hradecký közbeszólt, hogy a hivatalos közleményekben viszont csak szlovákul írhatjuk a helységneveket, mert ez párthatározat, mire Dénes Ferenc, az Új Szó főszerkesztője kijelentette, az ő lapjuk pártlap, tehát hivatalos, ezért ők csak szlovákul fogják írni minden szlovákiai település nevét függetlenül attól, milyen nemzetiségű a lakossága. Így hát nem oldottuk meg a problémát. Mi a Földművesnél viszont úgy határoztunk, egy kicsit próbára tesszük olvasóinkat, mégpedig úgy, hogy a magyar helyesírás szabályai szerint írjuk a szlovák megnevezéseket, összekeverve bennük a szlovák és a magyar betűket, például így: Udvard helyett Dvorynadzsitavou, melléknévként használva még egy i betűt is hozzábiggyesztettünk. Deme László mosolygott rajta, de helyeselte, mondván, így írják a jugoszláviai magyarok is.

Valószínűleg az olvasóink sokallták meg e szamárságot, mert pár hónap múlva megjelent nálam Karol Hradecký, szóvá téve, ne vacakoljunk, így nem lehet keverni a két nyelvet. Mondta, mindjárt jön Dénes elvtárs is, megisszuk a kávét, ami már ott gőzölgött előtte a kisasztalon, aztán ránk zárja az ajtót, s addig ki nem enged bennünket, amíg dűlőre nem jutunk. Meg is egyeztünk Dénessel abban, hogy a főszerkesztői értekezlet javaslata szerint járunk el, ám mielőtt elköszönt volna, megjegyezte, lássam be, Kassa neve mégsem íródhat le magyarul, hiszen lakosságának túlnyomó része szlovák, meg hát azért is ragaszkodik hozzá, hogy a cikkeinkben továbbra is Košice-ként jelenjen meg, mert az újkori történelemben fontos szerepet játszott.

– Miben? – néztem rá csodálkozva.

– Hát a Košicei kormányprogram deklarálásában – felelte.

– Tudod, mit? Ti írjátok a helységneveket, ahogy akarjátok, mi maradunk a főszerkesztői értekezlet javaslatánál – s azzal elköszöntünk egymástól.

Azt a salamoni ítéletet pedig, hogy minden, többségében magyarok lakta település nevét lehet magyarul írni, csak azokét nem, amelyek a cseh és szlovák történelem nagyjainak nevét viselik, mint például Hurbanovo (Ógyalla), Štúrovo (Párkány), Gabčíkovo (Bős), Kolárovo (Gúta) stb., Lenárték sütötték ki. E településnevek után zárójelbe téve sem engedélyezték kinyomtatni a „régi" magyar neveket. Mi azonban, ha csak lehetett, megszegtük e rendeletet is.

A párt propagandaosztályának illetékesei árgus szemekkel figyelték a magyar lapokat, különösképpen a vezércikkeket, irodalmi rovatokat, glosszákat. Velünk a húsz esztendő alatt soha nem kötekedtek. Amelyik főszerkesztővel igen, ott nézetem szerint elsősorban ők követték el a hibát általában azzal, hogy bejártak a központba véleményt kérni, mit szabad közölni, mit nem. Én ilyet soha senkitől nem kérdeztem. Őszinte legyek, nem is próbálkozott nálunk senki olyan írást megjelentetni, amibe beleköthettek volna, hacsak az enyémekbe nem, amelyek a nemzetiségi kérdés megoldásával foglalkoztak, de erről majd később szólok.

Már a hatvanas évek elején a Novotný-féle vezetés a túlzott központosítás következtében rengeteg hibát követett el. Ami a lakosságra különösen rossz hatást gyakorolt, az élelmiszer-ellátás szervezetlensége, kiváltképpen a hosszan tartó húshiány volt. Alighogy sikerült e hibát kiküszöbölni, kezdtek felhalmozódni a politikai problémák, amelyeket bonyolított a nemzetiségi kérdések megoldásának elodázása. Ez esetben ne csak a nemzeti kisebbségekre gondoljunk, hanem elsősorban a csehek és a szlovákok egymáshoz való viszonyára. Csehszlovákiában kezdettől fogva, tehát 1918-tól, Szlovákiának mind gazdasági, mind politikai szempontból alárendelt szerepe volt a cseh országrész mellett, ami a szlovákokat egyre inkább izgatta. Minket, magyarokat pedig elsősorban a saját hátrányos helyzetünk nyugtalanított. Végül pedig mindenki szeretett volna megszabadulni a közigazgatás diktatórikus módszereitől, amelynek fonalai Prágában futottak össze.

Ami minket, főszerkesztőket különösképpen bosszantott, kéthetente egyszer felparancsoltak bennünket Prágába, csupán azért, hogy ott meghallgassuk egy-egy referens tájékoztatóját a CSKP KB elnökségének üléséről. Hiába mondtuk, sokkal egyszerűbb és olcsóbb lenne, ha az

illető leutazna Pozsonyba, és ott adná elő mondanivalóját, nem hallgattak ránk, mert úgy tartották „demokratikusnak", ha a cseh és a szlovák újságírók – köztük mi magyarok is – minél többször találkoznak. Én mindig a Roľnické noviny és a Beseda főszerkesztőjével, Ondrej Magnával és Zdeno Polakovičcsal utaztam. Télen vonattal hálókocsiban, nyáron pedig személyautóval. Mondhatom, jó barátságba kerültem velük, különösképpen Magnával, aki az Érsekújvárhoz közeli Besenyő községből került fel Pozsonyba, mérnök közgazdászdiplomát szerzett, s annak idején, akárcsak én, a magyar hadseregben szolgált. Szlovák létére jól beszélt magyarul, ám ennek ellenére Polakovič kedvéért mindig szlovákul társalogtunk. Ha kocsival utaztunk, egy Veľké Meziřiči nevű városban szoktunk megállni – az étkezésre a mi nemzedékünk nem volt igényes –, vettünk egy főtt csülköt, amivel mindhárman jóllaktunk, ha pedig vonattal mentünk, akkor reggel a prágai állomáson megettünk egy krumplis laskát, leöblítettük egy korsó sörrel, és mentünk meghallgatni a „hegyi beszédet". A haszontalan sablonos tájékoztatókat legtöbbször viták követték, amelyek általában akkor bontakoztak ki, ha nemzetiségi problémák vetődtek fel. Egyszer én is felszólaltam, ha jól emlékszem rá, valamikor hatvanöt-hatvanhatban lehetett, a minket, magyarokat hátrányosan megkülönböztető dolgokról szóltam, meg arról, hogy az ország szégyene a romokban heverő párkányi híd, amelyet ideje lenne már felújítani. A magyar főszerkesztők közül senki sem csatlakozott hozzám, de ami furcsa volt, hazafelé a kocsiban a szlovák barátaim is mélyen hallgattak. Egyszer csak váratlanul kitört belőlük, miért kellett nekem a csehek előtt a magyarkérdéssel előhozakodnom. Amiről beszéltem, egyedül Szlovákiára tartozik, a cseheknek semmi közük hozzá. Nekünk Pozsonyban kell megoldanunk a problémáinkat.

– Nézzétek, egyelőre cseh irányítás alá tartozik az ország. Ti küzdötök a szlovákság jogaiért, én meg erkölcsi kötelességemnek tartom, hogy a magyarság érdekében emeljem fel a szavamat mindenütt, ahol csak lehet. Szerintem a kettőt nem lehet egymástól elválasztani, szembefordítani pedig nagy hiba lenne. – E téren soha többet nem alakult ki köztünk vita, még hatvannyolcban sem, amikor a legmesszebbmenőkig kiéleződtek az ellentétek az országban.

A határon túli kapcsolatok kiépítése

Azután, hogy Jacko felrótta magyarországi kapcsolataimat a Csemadokban, a Mezőgazdasági Kiadónál, illetve a Megbízotti Hivatalban már senki sem törődött vele, hogy mint a Földműves főszerkesztője, milyen ügyekben, hol járok Magyarországon. Abból a helyzetből indultam ki, hogy Csehszlovákiában elsősorban az ipari termelés volt a gazdaság fejlesztése szempontjából fontosabb, míg odaát a mezőgazdaság, ezért az utóbbinak állt inkább érdekében a növénytermelés és az állattenyésztés korszerűsítése, tehát ott kellett keresnem azokat az új eljárásokat, amelyek propagálásával a lap segíteni tudta Dél-Szlovákia fellendülését.

Sok lenne felsorolni azokat a termelőszövetkezeteket, amelyeket Magyarországon meglátogattam, a tapasztalataikat feljegyeztem és továbbítottam. Szakembereiktől pedig cikkeket is rendeltem lapunknak.

Egyes téeszek vezetői már a hatvanas évek elején arra törekedtek, hogy a jövedelem növelése és a munkaerő állandó lekötése érdekében melléküzemágakat hozzanak létre, mint például Szentesen Virágos Kis István elnök, aki büszkén diesekedett a saját sörgyárukkal. Ami vele kapcsolatban meglepett, míg nálunk a szövetkezeti elnökök fizetése – jól meghaladva az átlagbért – háromezer korona körül mozgott, az övé elérte a tizenöt ezret. (A forint árfolyama akkor egyenlő volt a koronáéval.) Tegyem hozzá azt is, a béreket mindkét országban törvény szabályozta.

Felvettem a kapcsolatot három magyarországi lap szerkesztőségével is, amelyek a következők voltak: Szabad Föld, főszerkesztője Szentkirályi János, Magyar Mezőgazdaság, amelynek a szerkesztősége élén Horváth Sándor állt, aki azt is elárulta, hogy apja százholdas parasztember volt, vagyis akkori fogalmak szerint kulák, ám ennek ellenére ő lehetett a szocializmusban főszerkesztő, persze már a Kádár-éra alatt. Rácz Lajos pedig Szegeden a Csongrád Megyei Hírlap élén állt. Kapcsolattartásunk nem az én egyoldalú közeledéseimben nyilvánult meg, ők is át-átjöttek hozzánk, s ilyenkor közösen látogattuk meg az itteni szövetkezeteket. A mi szakembereink is tudtak nekik új dolgokat mondani, meg persze mutatni is. Akkortájt lendült fel nálunk a korszerű sertéshizlalás, a tenyészállatok nevelése, Vajda Istvánék pedig újfajta takarmánykeverékekkel rukkoltak elő.

Kölcsönösen érdeklődtek a szakemberek egymás mezőgazdasági gépei iránt. Különösen vonzották a magyarországiakat a periodikusan megrendezett csehszlovákiai gépkiállítások, ahol üzletkötésekre is sor került. Tehát mi, a Szabad Földműves újságírói a két ország között hídszerepet vállaltunk.

Felvettem a kapcsolatot a magyar mezőgazdasági minisztériummal, amelyet akkor Fehér Lajos irányított, ő hívta fel figyelmemet a magyar szőlőtermelés kibontakozására. Bárhová mentem az országban, szinte mindenütt találkoztam régi katonakollégákkal. Egykori századomból kettő éppen pincemester volt, egyikük Tokajhegyalján, a másik Komáromban. Igazi élmény volt újra látni őket.

Ha csak egyedül, illetve szerkesztőségünk tagjaival jártam volna át Magyarországra mint újságíró, s hívogattam volna hozzánk az ottani kollégákat tapasztalatcserére, kevés lett volna. Mindkét oldalon arra biztattam a szakembereket, minél gyakrabban látogassák egymást tapasztalatszerzés és véleménycsere céljából, amit sokan meg is tettek. Szerettem volna ebbe bevonni a többi határon túli magyar nemzetrészt is, hiszen mindenütt mezőgazdasági területeken éltek. Elsőként Kárpátalja felé igyekeztem nyitni, csakhogy ez kemény diónak bizonyult, nem is valósulhatott meg a szándékom. A Kárpátaljai Igaz Szó című lappal ugyan fel tudtuk venni a kapcsolatot, de hogy hivatalossá tehessük, ahhoz a moszkvai illetékesek beleegyezése kellett. Sebaj, gondoltam, elintézem én ezt a prágai szovjet nagykövetségen, ahová egyik szokványos értekezlet után be is kopogtam. Igen barátságosan fogadtak, meg is ígérték, hogy közbenjárnak kérésem teljesítése érdekében, de ugyancsak meglepődtem, amikor a hivatalos választ megkaptam. A Szabad Földműves testvérlapjának a Szaratovban megjelenő Komunyiszt című lapot jelölték ki, sőt egy meghívót is mellékeltek hozzá 1964 nyarára. Nofene, gondoltam, most, ha tetszik, ha nem, utazni leszek kénytelen Szaratovba. Moszkváig repülővel, onnan pedig vonattal tettem meg az utat a Volga menti metropolisba. Mint ott megtudtam, a XIX. század egyik kiváló személyisége, orosz író, filozófus és forradalmár, Csernyisevszkij városába, akire roppant büszkék a szaratoviak. Egyébként vendéglátóim, különösképpen a lap főszerkesztője, Ivan Matvejevics Sirsin minden apróságot igyekezett módfelett felnagyítani. Akkora cécót rendeztek körülöttem, mintha személyemben valami neves államférfi érkezett volna hozzájuk. Négy héten keresztül élvezhettem már-már terhessé váló vendégszeretetüket, ám ez idő alatt sok mindent tapasztaltam. No,

nem annyira a „fejlett" mezőgazdaságukban, inkább a rengeteg ellentmondás által.

A Szaratovi körzetnek négy járását utaztatták be velem. Mindenhová külön autóval vittek, előttünk fényjelzővel ellátott rendőrautó haladt, s amikor a járás szélére értünk, ott kíséretem tagjaival együtt egy másik limuzinba tessékeltek át. Kérdeztem Sirsint, mi a csudának ez a nagy parádé, mire ő azt felelte, a háború befejezése óta én vagyok a körzet első külföldi delegátusa, ráadásul, ahol járunk, nem akármilyen terület. A Volga túlsó partján ért földet a Szovjetunió első űrhajósa, Gagarin. Arra a helyre is elvittek, megcsodálni az égbe nyúló óriási obeliszket, de ez hagyján, a főszerkesztő kezembe adott egy zacskót, hogy a földből vigyek magammal egy maréknyit emlékül. Egyszer meg azt kérdezte, milyen érzés számomra tudni, hogy előttem nem más, mint maga Hruscsov elvtárs járt azon az úton, amelyen haladunk. Erre már majdnem elnevettem magam, vigyáznom kellett, hogy meg ne kérdezzem, mikor avatták szentté Hruscsov elvtársat. Művelt emberektől – mert Sirsin nem volt buta – ostobaságnak tartottam a már-már vallási fanatizmusra jellemző érzelgősséget. Hogy Csernyisevszkijre büszkék, azt elfogadtam, meg azt is, amikor a város ipari fejlődését bizonyították számadatokkal, vagy arról beszéltek, milyen művészeti ágak gazdagítják városuk hírnevét, de hogy én átszellemülten lépkedjek azon a földön, amelyet Nyikita Szergejevics Hruscsov cipőjének talpa érintett, gyerekes csacsiságnak tartottam. Aztán amikor elém tettek egy művészi gonddal összeállított képeskönyvet a Szovjetunióról, belém bújt a kisördög. Csak azért is megkérdeztem, miért maradt ki belőle Sztálin. Kérdésemet döbbent csend fogadta, ezért hát folytattam.

– A szovjet katonák milliói indultak rohamra és haltak meg Sztálin nevével ajkukon. Ez tán nem tartozik a Szovjetunió történelméhez?

– Sztálin sok hibát követett el – szólalt meg halkan egy fiatalember.

– Ezt én is tudom – feleltem –, de hogy létezett, azt letagadni nem lehet.

Néhányan bólogattak, de aztán igyekeztek másra terelni a szót. Nem bántam. Úgy éreztem, e témából ennyi elég. Bosszantott, hogy azelőtt Sztálint istenítették, újabban pedig Hruscsovot. A lap főszerkesztő-helyettese, aki apai név nélkül csak úgy mutatkozott be, Jakov Gorelik, azt kérdezte tőlem, Szaratovon kívül melyik várost látnám legszívesebben, mire én azt válaszoltam, Szverdlovszkot.

– Miért? – nézett rám csodálkozva.

– Mert a közelében voltam hadifogoly, de az Urálban töltött négy évem alatt egyszer sem láthattam.

– Te harcoltál a Szovjetunió ellen?

– Túlzás lenne, ha azt mondanám, igen – feleltem. Aztán röviden elmeséltem a katonaságomat, meg azt is, miként adtuk meg magunkat a solti hídfőnél.

– Hol? – kérdezte meglepetten.

– A solti hídfőnél – ismételtem meg szavaimat.

– Hiszen én is jártam ott – mondta. – Valószínűleg azért maradt meg az emlékezetemben, mert heves harcokra számítottunk, s ehelyett egyetlen lövés nélkül foglaltuk el. Csatárláncunkkal szemben menetoszlopokba állított hadifoglyok vonultak.

– Az egyiknek az élén éppen én lépdeltem.

Gorelik olyan epizódokat sorolt fel, amelyek azt bizonyították, valóban ott járt. Mondtam neki, emlékszem is egy tisztre, akinek nem volt kezében fegyver, csak egy irattáska lógott a vállán, oda is jött hozzám, mondott valamit, de keveset értettem belőle.

– Elképzelhető, hogy én voltam – felelte. Aztán elmondta, hogy mint szakképzett újságíró haditudósítóként szolgált. Soltnál ezért nem láthattam a kezében fegyvert. Vele valóban jó barátok lettünk. Meghívott vendégnek a lakásukba is, ami hasonló volt, mint a miénk Pozsonyban. Orvos felesége vidám, kedves teremtés, az egyik ottani kórházban dolgozott, gyerekeikről nem beszéltek, nem is kérdeztem, vannak-e.

Bárhová mentünk társaságba, mindenütt több nővel találkoztam, mint férfival. Mivel magányos voltam, a hölgyek felváltva kértek fel táncolni, ami ugyancsak eltért a mi szokásainktól, s amikor valamelyik feltűnően kezdett el kacérkodni velem, Gorelikné mindig közbelépett, mégpedig úgy, hogy lekért, és erélyesen rászólt az incselkedőre, hogy lépjen le, mert én nős, családos ember vagyok. Az is előfordult, hogy este a szállodában hívott fel telefonon valamelyik facér nőszemély, és randevúra próbált kicsalogatni. Tájékoztattam róla Sirsint, mi történt, mire ő szinte parancsolóan mondta, nehogy kitegyem a lábam a szobámból, netán női látogatókat fogadjak. Figyelmeztetését feleslegesnek tartottam, mert annál megfontoltabb voltam, hogy holmi futó kalandokba bocsátkozzam ismeretlen hölgyeményekkel, ám nem valószínű, hogy a főszerkesztő csak a nők miatt vigyázott rám. Ha ő nem kísérgethetett, akkor mellém rendelt valakit, de szigorúan megtiltotta, bárhová is egyedül menjek. Előfordult,

hogy felügyelőim csak a szobám ajtaja előtt váltak el tőlem. Egyáltalán nincs mit csodálkozni rajta, hogy ez a rendőri szigorral fenntartott fegyelem később kegyetlenül megbosszulta magát.

Húsz esztendő alatt négyszer jártam Szaratovban, utolsó alkalommal már nem Sirsin utazott fel velem Moszkvába – egyedül egyszer sem engedett el –, mert nyugdíjba vonult, hanem pozícióbeni utóda, a tőle jóval fiatalabb és lezserebb Ivan Nyikolajevics Sabajev. Amikor Moszkvában elkísért a szállodába, arra hivatkozva, hogy szeretné meglátogatni rokonait, további kellemes ott-tartózkodást és jó utat kívánva elköszönt tőlem. Így adódott első és egyetlen lehetőségem arra, hogy egyedül kószálhassak a szovjet fővárosban, és nem hivatalosan szóba elegyedjek emberekkel. Az alkalmat nem kellett keresnem. Mihelyt leültem a szálloda társalgójában, nyomban mellém telepedett két férfi, és meghívtak egy pohár italra. Elfogadtam, s persze be is mutatkoztam nekik illendően. Tán monadanom sem kell, rögvest észrevették, külföldi vagyok, de azt, hogy csehszlovákiai magyar, sehogy sem tudták megérteni. „Finn vagy te – mondták –, csak másnak adod ki magad." Nevettem, de nem fogadtam el, hogy finn vagyok. Hosszasan eldiskuráltam a két cimborával. Úgy összebarátkoztak velem, hogy éjféltájt, amikor elköszöntem tőlük, lelkemre kötötték, ha legközelebb Moszkvában járok, okvetlenül keressem fel őket. Címüket már előbb beírták velem a noteszomba.

A vonatban is érdekes útitársam akadt, egy örmény professzor személyében, aki előadói útra indult valamelyik nyugat-európai állam egyetemére. Ami feltűnt nála, hogy gyengén beszélt oroszul. Meg is kérdeztem tőle, milyen nyelven tartja majd az előadásait, mire azt felelte, angolul. Tegyem hozzá, amit most elmondtam, a hetvenes évek közepén történt, még semmi jele sem mutatkozott annak, hogy a rendszer nem éri meg az ezredfordulót.

Még az első ottlétemről kell, hogy néhány szót szóljak. Vendéglátóim több kolhozba is elvittek tanulmányútra. A hosszú Volga-hídon, Szaratovból átmentünk az Engels nevét viselő óriási községbe, amelynek lakossága eredetileg német volt, a háború alatt deportálták őket, aztán már csak egy töredékük tért vissza. A többiek helyére oroszok kerültek, önként-e vagy odatelepítés által, nem firtattam. Fölösleges is lett volna, mert igaz választ biztosan nem kapok. A lakosság többsége az iparban dolgozott, de volt a községnek kolhoza is. Náluk láttam először olyan öntözőberendezést, amely kerekeken gördült és igen nagy területet fogott be egyszerre. Nálunk akkor még az öntözőhálózat csöveit bokáig

érő sárban tapicskolva, vállukon hordták át egyik helyről a másikra az emberek. Ez volt az egyetlen dolog, amiben megelőztek bennünket, mert egyébként külterjes gazdálkodást folytattak. Mi mást is tehettek volna, amikor például a Reflektor kolhoznak hatvanezer hektár szántóföldjéhez gyerekektől az aggastyánokig 4500 fős község tartozott. Búzából nem is tudtak nagyobb hektárhozamokat elérni 10–12 mázsánál, azt is csak tavaszi fajtákból, viszont nálunk a jól bevált szovjet Bezosztája 30–40 mázsát termett, később még többet is. Ők azzal büszkélkedtek, hogy egy hektár szántóföldre fél mázsa műtrágyát szórtak, ki tudja, milyet, nálunk pedig már 5–6 mázsa kombinált tápanyag került ugyanakkora területre, meg istállótrágya is jócskán, négy-öt évente. Persze hogy a hirtelen feltört sztyeppeken jobb eredményt nem lehetett elérni. Tegyem hozzá, a Bezosztája-fajtákkal nem is próbálkozhattak, mert az őszi búzájuk rendre kifagyott, ezért vetettek csak tavaszi búzát. A kukoricájuk azonban meghálálva az öntözést, szépen fejlődött, dús, üde volt, meg a napraforgójuk is. Nem túlzok, ha azt mondom, láttam akkora napraforgótáblát, hogy egy óra hosszáig haladt mellette az autónk, persze nem száz kilométeres sebességgel, mert ahhoz jobb útviszonyok kellettek volna. De mit mondjak, nálunk is akkoriban kezdték alkalmazni az aszfaltburkolatot. Mellesleg megjegyzem, nyomasztóan hatott rám az óriástáblás monokultúra.

A kolhozokban is szívesen látott vendégként, azaz külföldi delegátusként fogadtak, akinek kijárt a megkülönböztetett ellátás. Rendszerint a szabadban köszöntött ránk a dél, vagy éppen a vacsora ideje. Ilyenkor pokrócot terítettek a földre, melyet teleraktak jobbnál jobb falatokkal, hozzá márkás italok dukáltak, nem ám holmi sztolicsnaja vodka, hanem grúz vagy örmény konyak és pezsgő. Soha nem voltam nagyétkű, most meg ráadásul kiújult a régi gyomorégésem is, nem győztem hát szabadkozni, hogy nekem elég az a pár falat, amit megettem. Ők különösen kedvelték az olajos halkonzerveket, amelyek láttán önkéntelenül eszembe jutottak a húsz évvel korábban nap mint nap kimért tíz deka szárítotthal-adagjaink, meg az ilyen-olyan kása. Érdekes, az Urálban, az első esetet kivéve, soha nem égett a gyomrom, s mint mondani szokás, megehettem volna a vasszöget is.

Ha idehaza írtam, márpedig illett írni a Szovjetunióban látottakról, valótlant sohasem vetettem papírra. Mindig abból indultam ki, mit miből hoztak létre, s e szempontból valóban megérdemelték az elismerést. Porig lerombolt falvakat, városokat kellett újjáépíteniük, s közben küszködniük – még hozzánk viszonyítva is – a sok évtizedes lemaradás-

sal. Sokat nem foglalkoztam a témával, inkább, ha szükséges volt, tőlük kértem cikket, általában megadott témára. Amikor találkoztam a kollégákkal, mint egyenrangú, természetes módon viszonyultam hozzájuk, még azt is meg mertem mondani nekik, mit kellene másképpen csinálniuk, hogy a mezőgazdaságuk eredményesebb legyen. Fölöslegesnek tartottam feltörni a hatalmas kiterjedésű szűzföldeket, aztán meg ugarokat hagyva pihentetniük a földet, mint hajdan nálunk is szokás volt. Sokkal többre mennének a belterjes gazdálkodással, aminek jelei a hetvenes évek végén, igaz, csak kismértékben, de már kezdtek megmutatkozni. Túlzás lenne, ha azt állítanám, ehhez az én ösztönzésem is hozzájárult, bár ki tudja. Amit őszintén megcsodáltam, az a balakovói kolhoz példásan gondozott, egészséges gyümölcsöse volt.

Egyszer aztán valóban úgy utaztam Szaratovba mint a csehszlovák, helyesebben a szlovák delegáció egyik tagja, mégpedig 1967. november elején, a NOSZF ötvenedik évfordulója alkalmából. A delegációt mindössze három ember alkotta: Alexander Dubček, az SZLKP KB első titkára, Ján Višvader, a Hlas ľudu (magyarul Népszava) című kerületi lap főszerkesztője és én. Nyilvánvaló, hogy küldöttségünk vezetője Dubček volt, ám mindhármunkat feltessékeltek a dísztribünre, és a többezres tömeg előtt külön-külön köszöntöttek bennünket.

Dubčeket már a korábbi évekből ismertem, politikai nézeteit is, amelyek mindjobban kikristályosodtak és közel álltak az enyémekhez. Ő nem volt közlékeny ember, de azért lehetett vele szót váltani; az úton mi másról beszélgethettünk volna, mint a társadalomban felgyülemlett rengeteg problémáról. Én a szlovákiai magyarokat érintőket is a megoldásra váró össztársadalmi gondok közé soroltam, amivel Dubček egyetértett, de nagy érdeklődést nem mutatott irántuk. Hatvanhét őszét nem sok idő választotta el hatvannyolc januárjától, amikor Novotnýt Prágában leváltották a CSKP éléről, és őt választották a helyébe. Persze ennek az volt az előzménye, hogy mielőtt elindultunk volna Szaratovba, 1967. október 30–31-én ülésezett a CSKP Központi Bizottsága, ahol Dubček új politikai koncepcióval lépett fel, követelve a párton belüli demokratizálódást, új program kidolgozását a konzervativizmus és a szektásság ellen. Alapjában véve ez a merész fellépése indította el azt a folyamatot, amelyet manapság Prágai Tavaszként szokás emlegetni. Csakhogy akkor már a Brezsnyev vezette konzervatív vonal határozta meg, miként alakulhat a Szovjetunió felügyelete alá tartozó térség gazdasági-politikai helyzete.

Elmulasztott lehetőségek

1968. január 3–5. között ülésezett a CSKP Központi Bizottsága, amelynek egyik határozata alapján különválasztották a párt első titkári funkcióját a köztársasági elnökétől, vagyis Antonin Novotnýt megfosztották a legfőbb tisztségétől. A párt első titkárának Dubčeket javasolták, illetve a kongresszusig megbízták e szerepkör betöltésével. Rá negyedévre Novotnýt végképp félreállították, s helyébe március 30-án a nemzetgyűlés Ludvík Svoboda hadseregtábornokot választotta köztársasági elnöknek.

Kérdés, mit tett ez idő alatt a szlovákiai magyarság legfelsőbb fóruma, a Csemadok Központi Bizottsága, illetve annak elnöksége?

A már többször is megemlített A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története IV. kötetének 104. oldalán ez áll: „1968. március 2. – A Csemadok Központi Bizottságának a nemzetiségi kérdés rendezésével kapcsolatos javaslatai Pozsonyban."

– A dátum tévesen van megjelölve, mert nem március másodikán, hanem tizenkettedikén ülésezett a központi bizottság. Nekem mindjárt az év elején az volt a megérzésem, elérkezett a pillanat, amikor kivívhatjuk jogainkat. Erre mindenekelőtt az adott reményt, hogy nyilvánosságra hozták a párt akcióprogramjának tervét, amelyben szó szerint ez állt: „A CSKP KB a nemzetiségi kérdés megoldását a demokratizálódási folyamat szerves részének tekinti." Tévedés ne essék, ez a törekvés nem a magyar nemzetiség problémáinak megoldására irányult, hanem – mint már utaltam rá – arra, hogy megszüntesse a szlovákság másodrendűségét az államban, amely már az első köztársaság megalakulása óta fennállt, és nem változott a második világháború után sem. Tudvalevő, hogy a magyarok helyzete pedig még rosszabbra fordult. Én a januári változást követően nyomban nekiálltam egy tervezet alapelvei összeállításának, amely a szlovákiai magyarok kollektív jogainak megalapozására irányult. Előrebocsátom, úgy véltem, a kollektív jogok fogalmát nem tanácsos kimondani, mert meddő vitákhoz vezethet. A célt kell elérni, amihez koncepciók kellenek. A témához nem ösztönösen álltam hozzá, mert az előző években igen behatóan foglalkoztam a nemzetiségi kérdéssel. Minden hozzáférhető szakirodalmat vele kapcsolatban áttanulmányoztam, s az elméletet összevetettem a gyakorlattal.

Szabó Rezsőnek, A Csemadok és a prágai tavasz című 2004-ben kiadott könyve egyik fejezetének a címe: A Csemadok javaslatai a CSKP KB XIII. kongresszusa előkészítéséhez – 1968. március 8. (338. oldal) Alatta: (A CSKP akcióprogram-tervezetét kiegészítő javaslatok). Végén, a 348. oldalon található a dátum és az aláírás: Pozsony, 1968. március 9. Lőrincz Gyula.

– Nem tudom, ki hatalmazta fel Lőrincz Gyulát arra, hogy a Csemadok nevében javaslatokat terjesszen be azelőtt, mielőtt erről a szervezet központi bizottsága tárgyalt volna. Valószínűleg mint a párt legfelső fórumának tagja tekintette magát erre jogosnak. Ilyesmi nála nem volt szokatlan. Tizenkettedikén, amikor a Csemadok KB tagjait tájékoztatta az országban kialakult változásokról, egy szóval sem említette, hogy a Csemadok nevében javaslatokat fogalmazott meg és továbbított a pártvezetéshez. Ennek tudatában teljesen felesleges lett volna bizottságot alakítani javaslatok kidolgozására, ami pedig a KB ülésen megtörtént. E bizottság mindössze három napot kapott arra, hogy az elhangzó véleményeket feldolgozza és 1968. március 15-én kollektív javaslatként a CSKP KB-hez felterjessze.

Az én elgondolásaim, amelyek Néhány gondolat a nemzetiségi kérdéshez címen a Szabad Földművesben, cikk formájában is megjelent, 1968. március 9-én íródtak le. A kéziraton a szerkesztőség titkárnőjének a jele, „Lő" is megtalálható, ami azt bizonyítja, Lőrincz Jánosné (mellékesen jegyzem meg, Dráfi Mátyás színművész édesanyja) gépelte le. Ezt csupán a hitelesség kedvéért említem meg. Ennél lényegesebb, hogy mit tartalmazott.

„A demokratizálódási folyamatot, amely januárban a CSKP Központi Bizottsága ülésén a progresszív erők győzelmével kezdődött, csak üdvözölni és a legmesszebbmenőkig támogatni lehet.

Ugyanis a hosszú időkön keresztül erőszak útján meghonosított, tehát látszólagos egység, gátolta a társadalom progresszív erői alkotó és fejlődést gyorsító kezdeményezésének kibontakozását, s így a szó legszorosabb értelmében ez a gyakorlat ellentétben volt a marxista filozófia egyik alaptörvényével, mely szerint a társadalmi fejlődés az ellentétek harcának következménye." E szavakkal indult a bevezetés.

Mivel várható volt, hogy Novotnýt második tisztségéről is rövidesen lemondatják, fontosnak tartottam javasolni, hogy az országgyűlés szüntesse meg az elnöki funkciót a köztársaság élén és helyette

elnöki tanácsot hozzon létre, amelyben a cseh és szlovák politikusok mellett helyet kapnának a nemzeti kisebbségek, így a magyarok képviselői is.

Helyesnek tartottam a szlovákoktól eredő azon elgondolást, hogy az ország addigi szerkezete alakuljon át, amiről a következőket írtam: „Alapos megfontolás után csak támogathatjuk azokat a törekvéseket, amelyek a két államalkotó nemzet – a csehek és a szlovákok – teljes egyenjogúságának biztosítékát egy Csehszlovák Föderatív Szocialista Köztársaság létrehozásában látják. (…)

Fejlődésünk jelenlegi szakaszában azonban nagyon helytelen lenne a nemzetiségi kérdés megoldását csupán a cseh és a szlovák viszony rendezésére korlátozni, a nemzeti kisebbségeket pedig – tehát minket, magyar nemzetiségű dolgozókat is – türelemre inteni. Ha a nemzetiségi kérdés megoldásának szükségszerűségéről beszélünk, akkor e kérdés komplex megoldására gondolunk. (…)

Úgy kell megoldani a magyar kérdést, hogy nekünk is, mint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság egyenjogú polgárainak jöjjenek létre az előfeltételek és adassanak meg a lehetőségek ahhoz, hogy saját problémáinkat – az egész ország érdekeivel összhangban – magunk oldassuk meg.”

Elítéltem, mert nemcsak a dél-szlovákiai magyarok, hanem a lakosság összességének is hátrányára szolgált az 1960-ban végrehajtott közigazgatási rendszer átszervezése, amely megszüntette az ún. kis járásokat. Általában az addigi három járásból tákoltak össze egyet, miáltal a Dunaszerdahelyi és Komáromi járást kivéve mindegyikben kisebbségbe szorították a magyarokat. Ennek következtében a kétnyelvűség alkalmazása a hivatalokban lehetetlenné vált. Valójában ez is volt vele a cél. Az új járásokban domináns szerepet kaptak a szlovákok által lakott északi részek, s ezekből verbuválódtak a járások hivatalnokgárdái is. Az már szinte természetes volt, hogy az összes hivatal a járási székhelyen működött, ezért minden ügyes-bajos dologért oda kellett a polgároknak utazniuk. Például Kiskeszirőll Érsekújvárba, ami csak oda több mint hetven kilométeres utat jelentett autóbuszról vonatra való átszállással. Kórházi kezeléshez is csak ilyen keservesen juthattak az arra rászorultak. A lakosság ily módon való kiszolgáltatottsága és összekeverése „a kölcsönös bizalmatlanság elmélyülésének csíráit hordozza magában”, írtam a cikkben és mondtam el a Csemadok KB ülésén is.

Javasoltam a járások átszervezését, éspedig úgy, hogy azokon belül a magyar nyelv hivatalos, közigazgatási nyelvvé váljon, „egyenjogú

polgárok egyenrangú nyelvévé". Példának felhoztam a Dunaszerdahelyi járást, ahol ez egyáltalán nem okozott gondot. Nyíltan kimondtam, az önigazgatás elvének érvényesülése szempontjából magyar többségű járások létrehozására van szükség.

Felhívtam a figyelmet a magyar alap- és középiskolák megerősítésére. Az, hogy a magyar szülők magyar vagy szlovák iskolába íratják-e be gyerekeiket, kijelentettem, nem magánügy, különösképpen akkor nem, ha a szülő közszereplést vállal. Micsoda dolog az, hogy a magyar funkcionáriusok, beleértve a Csemadok vezetőinek nagy részét is, meg számtalan magyar pedagógus és iskolaigazgató, szlovák iskolába járatja gyerekét. Hol van itt a szavak és a tettek közötti összhang, amit, mint párttagok, kommunista becsületként emlegetnek a gyűléseken? Hogy várhatják el, hogy az egyszerű dolgozók bizalommal legyenek irántuk?

Szóltam Dél-Szlovákia iparosításának gondjairól. A mezőgazdaság gépesítése és kemizálása következtében a falusi munkaerő tetemes hányada felszabadul, s ha nem tud szülőföldjén elhelyezkedni, elvándorol. Ezért minél több ipari üzemet kell építeni és szorgalmazni a magyar műszaki értelmiség, akkori szóhasználatomban, „technikai értelmiség" képzését. Ehhez nyilvánvalóan megfelelő szlováknyelv-tudásra van szükségük a fiataloknak, de nem azért, hogy az ország bármely részén boldogulhassanak, mint azt előszeretettel hangsúlyozták a vezető funkcionáriusok, köztük a magyarok is, hanem hogy megállják helyüket a cseh és szlovák főiskolákon, jól megértsék egymást szlovák kollégáikkal, és ne hagyják háttérbe szorítani magukat a munkahelyükön, ami már tapasztalható volt a meglévő ipari létesítményekben.

Iparosítás alatt elsősorban, majdhogynem kizárólag, a mezőgazdasági termékek feldolgozására szolgáló üzemeket, gyárakat értettem. Indokolva ezt azzal is, mekkora népgazdasági kárt jelentenek a szállítási költségek, például Kelet- és Dél-Szlovákiából Csehországba.

A magyarok autonómiájának lényegét egyes kerületi szervek irányítása alá tartozó, egymástól függetlenül működő járások létrehozásában láttam. „Ezáltal, bár külön-külön, de a valóságban mégiscsak élveznék a közigazgatási autonómia előnyeit, és ugyanakkor fejlesztésük összhangban lenne az illetékes kerület fejlődésével is", írtam és mondtam, amit így folytattam: „A megoldás másik lehetősége gyakorlatilag a magyar nemzetiségű dolgozók területi és nemzeti közigazgatási autonómiájában nyerhetne kifejezést. Én azonban úgy lá-

tom, hogy ennek létrehozásához nincsenek meg a szükséges előfeltételeink. Hiányzik az egyik legfontosabb tényező: az összefüggő területi egység.

Természetesen abban az esetben, ha a kérdés megoldását az egyes kerületek keretein belül tartják ésszerűbbnek, szükség lesz arra, hogy a nemzetiségi ügyek intézése és az állam kerületi és központi irányító szerveihez fűződő kapcsolatok fenntartása céljából, nemzetiségi, kerületi és központi intézményeket is létesítsenek."

Amikor e nézeteimet elmondtam, a Csemadok KB tagjainak többsége lelkesen fogadta. Voltak, akik odajöttek hozzám, és a kezemet szorongatták, köztük Tolvaj Bertalan is, aki úgy vélekedett, amit elmondtam, „miniszteri gondolatok". Örültem, hogy az emberek egyetértettek velem, s bíztam benne, létrejön egy közös politikai akarat, amely képes lesz arra, hogy a magyar nemzetiségi kérdés komplex, azaz gazdasági, politikai és kulturális rendezésére törvényt fogadtasson el az ország új, progresszívnek tűnő vezetésével, amelynek támogatásához meg tudják nyerni a szlovák lakosságot is.

Sajnos nem ez történt. A szlovákiai magyarságot nyílt támadások érték. Mintha a jogfosztottság éveinek hangulata kezdett volna életre kelni, ami igen elkeserítette a magyar lakosságot. Meg kell vallanunk, az ideges hangulathoz, amely kölcsönös volt, nagyban hozzájárult az Új Szó is, amely tele volt helyi követelésekkel és rezolúciókkal. Hiába próbáltam jobb belátásra bírni a szerkesztőket, minden kicsinyes problémával foglalkozó írásnak helyet adtak. Vitába szálltak olyan elvakult nacionalistákkal, mint Daniel Okáli és a hozzá hasonlókkal, akik lépten-nyomon konfliktusokat provokáltak ki, azzal a szándékkal, hogy bebizonyítsák, a magyarokkal nem lehet egy államban élni, ezért még mindig időszerű a lakosságcsere.

A Szabad Földműves ennek ellenkezőjére törekedett, pontosabban a békés együttélés mellett álltunk ki, ugyanakkor olyan koncepciókat vázoltunk fel, amelyek a társadalom megújulására és a nemzetiségi kérdés igazságos megoldására irányultak. Én magam is több terjedelmes cikket írtam. Az egyik, amelynek azt a címet adtam, hogy Mit akarunk mi, magyarok? , a Pravdában is megjelent. Fő mondanivalója a minket, magyar nemzeti kisebbséget megillető jogokat taglalta, hogy nem a szlovák nép ellen, hanem vele egyetértésben kívánjuk rendezni a csehszlovák államon belüli helyzetünket.

Azt sem hallgathatom el, hogy évekkel visszamenően a Csemadok KB elnökségének tagjaival is voltak vitáim a nemzetiségi kérdésről,

amelyek hatvannyolcban ismét fellángoltak. Némelyek valamiféle nyugat-európai modellekre hivatkozva úgy vélekedtek, hogy a szlovákiai magyarságnak mint „nemzetiségnek" megvan a lehetősége arra, hogy idővel nemzetté váljon. Agyrém, mondtam. Ezek szerint annyi magyar nemzet lesz Európában, ahány állam területén élnek magyarok? Én ragaszkodtam hozzá, hogy mi nem nemzetiség vagyunk, hanem nemzeti kisebbség, mivel van anyanemzetünk, amelynek nyelvünk és kultúránk által része vagyunk, annak ellenére, hogy a legújabb kori történelem folyamán elszakítottak bennünket tőle. A közénk vont államhatár nem indokolhatja, hogy külön úton járjunk. Egyszer azt is felvetettem, hogy az első Csehszlovák Köztársaságban érvényesülő kisebbségi jogaink is többet adtak, mint amennyit a szocialista rendszer törvényei szavatolnak. Ha többet nem tudunk elérni, akkor legalább a kisebbségi jogokat követeljük vissza.

Erre Lőrincz Gyula: – Mi nem vagyunk semmiféle kisebbség, mi egyenjogú állampolgárok vagyunk.

Rajtam kívül, ránk vonatkoztatva, nem is igen használta más a nemzeti kisebbség fogalmat akkor. Csak jóval később honosodott meg és vált természetessé.

Valamikor március végén jelent meg a Roľnícke novinyban és a Lud című lapban 38 dél-szlovákiai szlovák, leginkább Magyarországról áttelepültek nyilatkozata, amelyben védekezésre szólítják fel a szlovákokat a magyar nacionalista és irredenta törekvésekkel szemben. Próbáltam meggyőzni őket arról, hogy a dél-szlovákiai magyarok és kulturális szervezetünk, a Csemadok, a békés együttélés híve, nem arra törekszünk, hogy a köztársaságot feldaraboljuk, netán elszakítsuk tőle a magyarok által lakott területeket, hanem arra, hogy az ország mindannyiunk közös hazája legyen, amelyben egymással békében élve mindannyian otthon érezzük magunkat. Cikkem szlovák fordítását a Roľnícke noviny is közölte.

Írtam egy magyar mezőgazdasági főiskola szükségességéről, amit szintén elmondtam a Csemadok KB ülésén is.

Hogy a Szabad Földművesben a magyar nemzetiségi kérdés megoldására milyen javaslatok jelentek meg, ma is megtalálhatók a lap akkori számaiban, sajnos már csak a történész kutatók számára szolgálhat tényanyagként.

Hatvannyolc elején az addig intézményként működő Matica slovenskát kulturális tömegszervezetté nyilvánították, ezért arra hívtam fel a Csemadok KB tagjainak figyelmét, hogy a Csemadok tevé-

kenysége is korlátozódjék a szlovákiai magyarok kulturális életének szervezésére, viszont el kell érnünk, hogy a politikai vezetés tegye lehetővé a szlovákiai magyarok közigazgatási, oktatásügyi és kulturális intézményrendszerének kiépítését.

Abba a bizottságba, amelynek a Csemadok javaslatait kellett kidolgoznia a magyar nemzetiségi kérdés megoldására, nem kerültem be. Jogos félelem élt bennem, hogy a javaslatból lényeges dolgok fognak kimaradni. A KB ülésein rengeteg ötlet elhangzott, ám amit én terjesztettem elő, nem ötletek voltak. Közel húsz éven át érlelődtek bennem. Különösen az izgatott, hogy magyar intézményrendszer helyett a csehszlovák törvényhozás olyan hivatalrendszert hoz létre, amely az ország területén élő összes nemzeti kisebbség és etnikum ügyes-bajos dolgaival lesz kénytelen bíbelődni, miközben legkisebb gondja is nagyobb lesz Dél-Szlovákia komplex problémáinak kezelésénél, ezért az alábbi levéllel fordultam a Csemadok KB elnökségéhez:

„Bratislava, 1968. április 26-án.

Titl.
CSEMADOK Központi Bizottságának
Elnöksége
B r a t i s l a v a

Kedves Elvtársak!

A március 12-i állásfoglalásunk egyik fontos láncszemének – amely egyben az önigazgatási jogunk gyakorlati érvényesülésének egyik fontos biztosítékát is jelenti – konkretizálásához szeretnék az alábbi javaslatommal hozzájárulni. Ugyanis az említett ülésen a felvetett sok probléma miatt nem volt rá lehetőség, hogy az egyes részletkérdéseket mélyebben elemezzük.

Javaslatom lényegében a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Megbízotti Hivatalának létrehozását szolgáló közös álláspontunk továbbfejlesztését és némi módosítását szolgálja.

A lényeg az, hogy én a szó legszorosabb értelmében kétségbevonom egy magyar-ukrán, tehát közös Nemzetiségi Minisztérium létjogosultságát, mégpedig azért, mert:

a.) a két nemzetiségi csoport létszámából és területi megosztásából származó különbségek nemcsak a helyzetük gyakorlati megoldásának ketté választását, hanem a központi végrehajtó szervük elválasztását is megköveteli,

b.) minden nemzetnek és nemzeti kisebbségnek megvannak a sajátosságai és így a sajátos nemzetiségi problémái is mind az alsóbb fokú államhatalmi és közigazgatási szervek, mind pedig a közoktatás, a közművelődés, a gazdaságfejlesztés, vagyis a társadalmi élet minden szakaszán,

c.) véleményem szerint éppen a fenti következtetésekből adódik, hogy a két nemzetiségi csoport központi végrehajtó közös szerve nem tudna kifejteni hatékony munkát a nemzeti kisebbségek érdekeinek védelmében és nem válhatna a központi végrehajtó szervek, tehát a Szlovák Nemzeti Kormány olyan intézményévé, amely a társadalmi élet irányításában és fejlesztésében is aktívan közreműködne. Egy ilyen közös minisztériumnak csupán az a szerep juthatna, hogy kivizsgálja a nemzeti kisebbségket ért sérelmeket és azok felett rágódva – két malomkő között őrlődő tehetetlen intézménnyé, vagyis villámhárítószerű problémalevezetővé válna, amit előbb-utóbb sem a kormányszervek, sem pedig a nemzetiségi kisebbségek nem vennének komolyan.

Tehát arra a következtetésre jutottam, hogy nem Nemzetiségi Minisztériumra, hanem külön Magyar Nemzetiségi Minisztériumra van szükség!

Előnye:

Egy ilyen minisztérium – kellő jogkör mellett – hatékony alkotó eleme lehetne a Szlovák Nemzeti Kormánynak, vagyis komoly szerepet tölthetne be a magyar nemzetiségű dolgozók politikai, gazdasági és kulturális életének fejlesztésében.

Tehát ez a minisztérium nem egy magyar nemzetiségi területi autonómia központi szerveként működne (ezt a félreértések elkerülése miatt hangsúlyozom), hanem mint a Szlovák Nemzeti Kormány egyik minisztériuma – a kormány intézkedéseivel és törvényerejű rendelkezéseivel összhangban és a SZNT törvényeihez igazodva – oldaná meg a sajátos nemzetiségi, tehát magyar problémákat.

A jogköre kiterjedhetne:

1.) A magyar nemzetiségi iskolák egész hálózatának irányítására és iskolarendszerünk fejlesztésére.

2.) A közművelődés önálló irányítására és fejlesztésére.

Megjegyzés: A fönti két pontba foglalt tevékenységével a teljes kulturális autonómia központi szerveként működne.

Kulturális autonómiával azonban nem lehet és nem szabad megoldani a magyar nemzetiségi kérdést. A pártunk akcióprogramja ön-

igazgatási jogot ígér. Igaz, hogy a gazdasági és a társadalmi élet nagyon sok területén ez az önigazgatás a legjobb esetben is csak járási szinten érvényesülhet – a közoktatáson és a közművelődésen kívül.

Ahhoz azonban, hogy az önigazgatás helyi és járási szinten gyakorlatilag is érvényesüljön, a központi szervek területén is szükség van biztosítékra. Ez a biztosíték szerintem a Magyar Nemztiségi Minisztérium lehetne, amelynek az említett két ágazata mellett – amit önállóan irányít – kiterjedhetne a tevékenysége a további ágazatokra, ahol nem közvetlen irányító szerepet töltene be, hanem hasonló jogkört élvezne, mint a jelenlegi megbízotti hivatalok, vagyis a szlovák nemzeti minisztériumokkal együttműködésben fejtene ki tevékenységet. Ez a tevékenysége főleg abban jutna kifejezésre, hogy a nemzetiségi érdekek ismeretében és mély helyzetelemzések alapján – és fejlesztési tervek segítségével – síkra szállna Dél-Szlovákia arányos és szükségszerű fejlesztéséért, a magyar nemzetiségű dolgozók sajátos, tehát speciális érdekeiért.

Az ilyen jellegű tevékenysége kiterjedhetne:

1.) Dél-Szlovákia alsóbb fokú államhatalmi szerveire, a járási, városi és a helyi nemzeti bizottságokra és az irányításuk alatt működő gazdasági objektumokra, illetve szakaszokra,
2.) Dél-Szlovákia gazdasági fejlesztésére – az ipar, a mezőgazdaság és a közélelmezés szakaszán,
3.) A munkaerőgazdálkodásra,
4.) Dél-Szlovákia, illetve a magyarlakta vidék egészségügyi intézményeire.

– . –

A Magyar Nemzetiségi Minisztérium felépítésének összhangban kell lenni feladatkörével. Ezért a minisztériumon belül létesíteni kellene:

1.) Közoktatásügyi főigazgatóságot,
2.) Közművelődésügyi főigazgatóságot,
3.) Belügyi szakosztályt helyi gazdálkodásügyi alosztállyal,
4.) Gazdaságfejlesztési szakosztályt, ipari, mezőgazdasági, közélelmezésügyi és munkaerőgazdálkodásügyi alosztállyal,
5.) Egészségügyi szakosztályt.

– . –

Kiegészítő megjegyzések:

1.) Természetes, hogy a Magyar Nemzetiségi Minisztérium főigazgatóságainak, osztályai és alosztályai működésének és intézkedései-

nek, minden esetben összhangban kell lenni a Szlovák Nemzeti Kormány határozataival és az illetékes szlovákiai minisztériumok intézkedéseivel és rendelkezéseivel.

2.) A minisztérium említett osztályai, amelyek rendszeresen konzultálnak az illetékes minisztériumokkal – ennek ellenére sem lehetnek a reszortminisztériumok alárendeltjei, sem pedig partnerei. Közvetlen felettesük csak a Magyar Nemzetiségi Minisztérium lehet, amelynek keretébe tartoznak.

3.) A reszortminisztériumokkal – mint egyenlő az egyenlővel – a Magyar Nemzetiségi Minisztérium tart fenn közvetlen kapcsolatot és az terjeszti be a javasolt intézkedéseket. Tehát végső soron a Magyar Nemzetiségi Minisztérium vezetősége, személyesen pedig a miniszter felel a kormány és a SZNT előtt a minisztérium összes tevékenységéért.

– . –

Végül megjegyzem, hogy javaslatomat kénytelen voltam ily formában beterjeszteni, tekintettel arra, hogy a Csemadok KB mellett működő bizottsággal személyes kapcsolatom nincs.

Amennyiben az elvtársak igényt tartanak arra, hogy a javasolt nemzetiségi szerveink kapcsolataihoz és felépítéséhez, valamint feladataik körvonalazásához is véleményt fűzzek, úgy azt szívesen megteszem.

Ha netalán a fenti javaslatommal kapcsolatban lényegbe vágó, tehát elvi jelentőségű nézeteltérések merülnek fel, úgy kérem az egész kérdéskomplexum gyakorlati elemzésének megejtése céljából a Csemadok Központi Bizottsága rendkívüli ülésének mielőbbi összehívását.

Elvtársi üdvözlettel:
Pathó Károly

Megjegyzem, az általam elképzelt intézményrendszer szerkezeti felépítését meg is rajzoltam, ám a bizottság tagjai közül senki sem volt rá kíváncsi. Azonban április 30-án megjelent egy nyilatkozat, amelyben a következőket olvashattuk:

„…Köztársaságunk föderatív átszervezése megköveteli, hogy a szlovák nemzeti szervek saját jog- és hatáskörükben biztosítsák az állami szervekben, hogy ahol többnemzetiségű a lakosság, az SZNT, a KNB-ék és a JNB-ék mellett nemzetiségi bizottságok létesüljenek,

amelyek állandóan feldolgozzák az említett problémákat, megoldanák a nemzetiségek problémáit, valamint a szlovák lakossággal való együttélés kérdését. Meg kell oldani azt a kérdést is, miként legyenek nemzetiségeink képviselve köztársaságunk központi szerveiben."

A nyilatkozat végén pedig ez állt: „A tanácskozás résztvevői végül azt javasolták, hogy a SZNT elnöksége hatáskörében megfelelő apparátussal rendelkező titkárságot kell létesíteni a nemzetiségi ügyek intézésére."

Mivel a nyilatkozat engem nagyon meglepett, május 6-án kérdést intéztem a Csemadok vezető titkárához, dr. Szabó Rezsőhöz, hogy a javaslattevő bizottság tagjai mi jogon módosították a KB március 12-én elfogadott álláspontját.

– Nincs itt módosításról szó, mert amiben megállapodtunk, csupán átmeneti intézkedések – felelte.

Megnyugodtam. Annál is inkább, mert az elnökséghez intézett levelemre is kedvező magyarázatot adott, mondván:

– Javaslatoddal megkéstél, mert az elnökség már előbb arra az álláspontra jutott, hogy nem nemzetiségi, hanem magyar nemzetiségi minisztériumot kell létrehozni. Eltérés a két álláspont között csak annyi, hogy míg te az iskolaügy és a kultúra irányítását a magyar nemzetiségi minisztérium keretében akarod megoldani, addig nekünk az a véleményünk, hogy a magyar iskolaügy és kultúra irányítása maradjon az illetékes szlovákiai minisztériumok keretében, ahol államtitkárság létesítését javasoljuk, mely titkárság vezetőjének majdnem olyan jogköre lesz, mint az említett reszortok miniszterei-nek. – Majd hozzátette: – A magyar minisztérium létrehozásával az illetékesek egyetértenek.

Aztán elterjedt a hír, hogy az illetékesek háromféle autonómiát ígértek a magyaroknak: kulturális, nemzetiségi és vertikális autonómiát, ám a Csemadok elnöksége mindhármat visszautasította, „mert mi nem autonómiát, hanem egyenjogúságot akarunk".

Amikor láttam, hogy a párt és a Csemadok vezetőinek közös nyilatkozata egyáltalán nem átmeneti intézkedéseket fogalmazott meg, a Csemadok KB ülésén nyílt kérdésekkel fordultam az elnökséghez:

„Igaz-e, hogy háromféle autonómiát ígértek az illetékesek? Ha ígértek, akkor miért nem választották közülük a legmegfelelőbbet? Miért álltak ki április 30-i nyilatkozatukban a megoldás olyan formája mellett, amely az önigazgatási jogunk gyakorlati érvényesülését még járási szinten is csak nagy nehézségek közepette biztosíthatja?

S ha valóban az említett háromféle autonómia ígérve volt, akkor Lőrincz Gyula elvtárs, mint a központi bizottságunk elnöke, a Pravda május 24-i számában közölt interjújában miért óvakodott attól is, hogy javaslatunkat a marxista–leninista nemzetiségi politika alapján értelmezett egyenjogúságunkra való hivatkozással védje meg?

A járások átszervezésével kapcsolatos javaslatunkat miért nem támasztotta alá érvekkel? Miért adott kitérő választ, hogy »A rezolúciónknak ezt a részét érzem a legvitathatóbbnak«, s hogy »…a helyzet megoldása nehézségeket okoz a politikai szerveknek«.

Vagy a kétnyelvűség elvének gyakorlásával kapcsolatos kérdésre miért válaszolta azt, hogy »Reálisnak tartom, hogy a vegyes lakosságú körzetekben, főleg azoknak az öregeknek az érdekében, akik már nem tudják elsajátítani a szlovák nyelvet, a közéleti kapcsolatokban magyarul is lehessen beszélni.«? Tehát Lőrincz elvtárs főleg az »öregeket« és a »lehessen«-t hangsúlyozta, de egy szóval sem hivatkozott arra, hogy köztársaságunk egyenjogú polgárai, éppen az egyenjogúságuk értelmében formálhatnak jogot arra, hogy az általuk lakott területen a közéletben a magyar nyelvet is használhassák."

Lőrincz Gyula soha nem válaszolt az őt ért bírálatokra, viszont ha úgy látta, akaratát nem tudja a Csemadok tisztségviselőire ráerőszakolni, vagy magából kikelve válaszolt, vagy faképnél hagyta a társaságot. Példának mondok el egy jelentéktelennek tűnő esetet. 1966-ban a IX. Közgyűlésen Duray Miklós azt javasolta, hogy a központi bizottságba kerüljön be dr. Koczka István, a Népművelés című folyóirat főszerkesztője. Javaslatát azzal indokolta, hogy a lapnak fontos szerepe lehet a szlovákiai magyarok kulturális életében, ezért fontos lenne, ha a főszerkesztő részt vehetne a Csemadok legfelső fórumának munkájában. Lőrincz Gyula a javaslatot azzal próbálta elhárítani, hogy a KB-tagok jelöltjeinek névsora már jóvá van hagyva, mire én szót kértem, és felajánlottam, hogy helyettem Koczka Istvánt vegyék fel a jelöltek listájára, mivel nekem épp elég teendőm van a Szabad Földművesnél. Ebből aztán igen nagy kavarodás támadt, mert Lőrincz elkezdett kiabálni, hogy a revizionisták tönkre akarják tenni azt, amit elértünk. Én megpróbáltam indokolni a javaslatomat, miszerint inkább fontos, hogy a Népművelés című lap főszerkesztője legyen KB-tag, mint én, de az elnök még jobban bekeményített, mire a küldöttek is elkezdtek közbekiabálni, mégpedig olyan mondatokat, hogy „Lőrincz elvtárs, a fák nem nőnek az égig!". Majdnem botrány lett a dologból. A szünetben az elnökség külön helyiségbe vonult.

Egyszer csak odajött hozzám Lőrincz, belém karolt és azt súgta: „Gyere, menjünk ki az emberek közé, mutassuk meg nekik, nem haragszunk egymásra!" Ezt a kétszínűséget soha nem tudtam tőle elfogadni. Ez hozta létre és tartotta fenn közöttünk a szűnni nem akaró feszültséget. Amikor hatvannyolc tavaszán látta, hogy egyre jobban felgyülemlenek a problémák, a pártközpontban elérte, hogy Dénes Ferencet nyugdíjazzák és bízzák meg a Szovjetbarát című, alapjában véve jelentéktelen lap szerkesztésével. Megjegyzem, Dénes két évre rá, aránylag fiatalon, meghalt, Lőrincz Gyula pedig hatvannyolc májusától ismét az Új Szó főszerkesztője lett, s arra hivatkozva, hogy két funkciót nem tölthet be egyszerre, lemondott a Csemadok országos elnökének tisztségéről. Később, a konszolidáció beindulásakor pedig azt állította, a jobboldali erők kényszerítették őt lemondásra.

Lexikális adat: „1968. június 8–9. – A Csemadok Központi Bizottságának dunaszerdahelyi tanácskozásán az egy hónappal korábban lemondott Lőrincz Gyula helyébe Dobos Lászlót választják meg országos elnöknek."

Azon az értekezleten, furcsa előzmények után, én is részt vettem. Előtte való nap megjelent nálam, a Szabad Földműves szerkesztőségében Bábi Tibor költő, a Csemadok apparátusának tagja a következő szavakkal:

– Az öreg küldött.

– Melyik öreg? – kérdeztem.

– Hát tudod, az apánk. Azt mondja, megegyezett Dobossal, hogy ő legyen a Csemadok elnöke. Az emberei mind Dobosra fognak szavazni, ha őt, mármint Lőrincz Gyulát díszelnöknek választatja meg, de azóta gondolkodott a dolgokon és úgy látja, jobb lenne, ha te lennél az elnök. Persze, a díszelnöki tisztséghez ragaszkodik. Mit mondjak neki, vállalod?

– Mondd meg neki, hogy ez szélhámosság. Ilyesmibe én nem vagyok hajlandó belemenni, és amit kitervelt, elítélem. Így mondd meg neki, szélhámosság és elítélem!

Nagyon felkavart a dolog. Ez most a legfontosabb probléma, díszelnököt választani a Csemadok élére?

Mivel az elnöki tisztség betöltetlen volt, valóban választani kellett újat, ám a KB-tagok abban állapodtak meg, hogy ne csak új elnöke legyen, hanem új elnöksége is a központi bizottságnak. Ehhez, az eddigi szokáshoz híven, összehívták a KB pártcsoportját, mire Duray Miklós kijelentette, ha a párttagoknak joguk van külön ülésezni, a

párton kívüli KB-tagok is ülésezni fognak, és új tagokat is javasolnak az elnökségbe. Nekem fölöttébb tetszett a fiatalember határozott kiállása. Aztán olyan helyzet alakult ki, hogy a KB-tagoknak kettőnk közül kellett választaniuk. Hiába erősködtem, hogy én nem akarok elnökségi tag lenni, a több szavazatot én kaptam. Nem sokkal, csak fél százalékkal előztem meg Durayt. Később újságcikkben és Szabó Rezső könyvében is mindketten szerepelünk az elnökség névsorában. Én úgy emlékszem rá, Duray Miklós nem vált a Csemadok KB elnökségének tagjává. (Megjegyzés: Valószínűleg jól emlékezik vissza Pathó Károly, mert a szlovákiai magyarokról két Ki kicsoda? kötet jelent meg, az egyik 1993-ban, a másik 2001-ben, s mindkettőben az olvasható, Duray Miklós a Csemadok KV – azaz kerületi választmányának –, majd a KV elnökségének volt a tagja.) Most utólag mondom, kár, hogy nem került be akkor a KB elnökségébe, mert biztos, hogy velem együtt, vagy akár nélkülem, keményen küzdött volna annak az intézményrendszernek a létrehozásáért, amelyre hónapokkal előbb javaslatot tettem, illetve a március 12-én elfogadott határozatok megvalósításáért.

A Csemadok Dunaszerdahelyi KB ülése után az elnökség folyvást azzal foglalkozott, hogy a meglévő szlovák közigagatási szervekben ki milyen tisztséget kapjon. Új fogalom honosodott meg: „a magyar reprezentáció". Hatvannyolc előtt kizárólag egy embernek jutott e szerep, ezért semmi csodálkoznivaló nincs rajta, ha a fiatalok osztozni kívántak benne, engem viszont joggal aggasztott, hogy e törekvés tévútra terel bennünket. Egyik elnökségi ülésen figyelmeztettem is rá, mondva:

– Nem vagyok ellene, hogy magyarok kerüljenek be a Szlovák Nemzeti Tanácsba, kormányba, a szlovák hivatalokba, de nem ezt tartom elsődlegesnek. Ragaszkodnunk kell eddigi elveinkhez, koncepciónkhoz, én ezekért fogok küzdeni továbbra is.

Mire Dobos László így válaszolt:

– Az elvekért való küzdelemnek csak akkor van értelme, ha hozzá egyéni ambíciók kapcsolódnak.

A maga szempontjából lehet, hogy igaza volt. Ő és a nemzedéke eleve értelmiségi pályára készült, ezért más alaphelyzetből indult, mint én. Engem a karrier nem érdekelt. Mindig az a feladat kötött le, aminek teljesítését maga a feladatkör betöltése várt el tőlem, tán úgy is fogalmazhatnék, a szlovákiai magyarság. Ha fatalista lennék, azt mondhatnám, engem életem folyamán a sors állított em-

bert próbáló kihívások elé, és mindig igyekeztem lelkiismeretesen helytállni.

Miután Dunaszerdahelyen bekerültem a Csemadok KB elnökségébe, annak minden értekezletén részt vettem. Bosszantott, hogy szinte másról sem esett szó, mint a „magyar reprezentáció" tagjainak a kiválasztásáról. Állítólag Ondrej Klokoč, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke felkérte a Csemadok elnökségét, kooptálás végett jelöljön hét magyar személyt a törvényhozó testületbe. Köztük én is számításba jöttem, nem tiltakoztam ellene, bízva abban, hogy így lehetőségem nyílhat törvényjavaslatok beterjesztésére, de nem így alakult a dolog, mert csak Dobos Lászlót és dr. Szabó Rezsőt fogadták el. Végül a Csemadok elnösége valójában tíz embert választott ki különböző funkciók betöltésére:

1.) Dr. Szabó Rezsőt, az SZNT alelnökének,
2.) Dobos Lászlót a nemzetiségi ügyek miniszterének,
3.) Szabó Gyulát mezőgazdasági miniszternek,
4.) Németh Jenő mérnököt a mezőgazdasági miniszter helyettesének,
5.) Dr. Mede Istvánt belügyminiszter-helyettesnek,
6.) Dr. Turczel Lajost iskolaügyiminiszter-helyettesnek,
7.) Fónod Zoltánt a kulturális ügyek minisztere helyettesének,
8.) Dr. Somogyi Jánost egészségügyiminiszter-helyettesnek,
9.) Krocsány Dezsőt építésügyiminiszter-helyettesnek,
10.) Tolvaj Bertalant a kormány nemzetiségügyi titkársága vezetőjének.

Az egy másik kérdés, hogy ezen emberek közül ki jutott és ki nem funkcióhoz, és további sorsuk miként alakult. Nem tartanám helyénvalónak, ha én most beszélnék róla. Egyébként is, hogy mi hogyan történt, nyomon követhető az azóta megjelent különböző kiadványokban, többek között a már emlegetett Szabó Rezső által összeállított kötetben is.

Amikor először felmerült a kérdés, hogy magyarok is bekerülhetnek a Szlovák Megbízotti Hivatal helyett létrehozott Szlovák Kormányba, mezőgazdasági miniszterhelyettesként az én nevem is szóba jött. Erre Dobos László azt mondta:

– Nem biztos, hogy Pathó elvtársat a szlovák elvtársak elfogadnák.

– Engem nem kell a szlovák elvtársaknak sem elfogadniuk, sem visszautasítaniuk, mert én nem fogadom el a jelölést. Nálam sokkal megfelelőbbnek tartok egy tehetséges fiatal mérnököt, Németh Jenőt – mondtam.

Javaslatomat elfogadták, így került fel Jenő a listára, s mint kiváló szakember töltötte be tizenöt éven át a miniszterhelyettesi tisztséget, s ez idő alatt a mzőgazdasági tudományokban is szaktekintélylyé vált. Miközben a magyar reprezentáció tagjainak a kiválasztása megtörtént, én továbbra is kitartóan ragaszkodtam, igaz, nem sok sikerrel, azokhoz az alapelvekhez, amelyeket hatvannyolc tavaszán a Csemadok KB elfogadott, meg az ország közigazgatásának átszervezéséhez is, beleértve az általam megtervezett magyar intézményhálózatot és az új, magyar többségű járásokat. Ma is őrzöm azt a tervezetet, amely megjelölte, hogy melyik település melyik járáshoz tartozzon. A nyomaték kedvéért térképet is rajzoltam hozzá, ám az ott maradt a Csemadok archívumában. Ki tudja, megvan-e még?

Még hatvankilenc március 3-án, a Csemadok X. rendkívüli országos közgyűlésének összehívása előtt is olyan cikket írtam a Szabad Földművesben, az új járások kialakításának szükségességéről, amelyben e mondatok voltak olvashatók: „…sajátos körülményeink arra figyelmeztetnek bennünket, hogy irreális volna, ha mi egy dél-szlovákiai magyar nemzetiségi jellegű terület kialakítását szorgalmaznánk, de ugyanakkor reális előfeltételek vannak ahhoz, hogy úgy módosítsák az egyes járások határait, hogy a magyarságunk többsége magyar nemzetiségű járásokhoz tartozzon, s így lehetősége nyíljon arra, hogy ne csak községi, hanem járási szinten is jelentékenyebb tényezőként vehessen részt saját sorsa irányításában, tehát az önigazgatási jogot gyakorlatban érvényesíthesse."

E cikkem utolsó előtti bekezdésében így folytattam a gondolatsort: „Magától értetődik (…), hogy mi a magyar nemzetiségi jellegű járásokat nem azért kérjük, hogy a Dél-Szlovákiában élő szlovák dolozókat háttérbe szorítsuk és elnyomjuk. De igenis kérjük azért, hogy a szlovákiai magyarság – a szlovák nemzettel való testvéri együttélés szellemében – járási szinten is számottevőbben és hatékonyabban vehessen részt saját sorsa irányításában.

Szerintem ez a kérdés kölcsönös jóakarattal megoldható és az elmélyült humanizmusáról közismert szlovák nemzetnél előbb vagy utóbb megértésre találunk."

S ezt én akkor őszintén így is gondoltam. A Szabad Földművesben az én írásaimon kívül több szerző is foglalkozott a szlovákiai magyarok jogainak helyreállításával, de a szlovákok részéről soha vád nem ért miatta bennünket, fenyegető leveleket sem kaptunk, mint például az Új Szó.

Mindezt megelőzően mély megrázkódtatás érte az országot. Aligha kell részletesebben szólnom róla, mi volt az.

Hatvannyolc nyarának közepén lent voltam a Balatonon a családommal, ahol felkeresett Fehér Gyula, Fehér Lajos öccse a magyar mezőgazdasági minisztériumból. Egy-két elejtett szavából következtetni tudtam rá, hogy valamiféle politikai intézkedés fog bekövetkezni Csehszlovákia ellen, bár nem kellett hozzá külső figyelmeztetés, érezhető volt ez anélkül is. Az, aki egy kicsit is konyított a politikához, sejthette, a szocialista országok részéről bekövetkezik valamiféle beavatkozás, de hogy az egy alaposan előkészített katonai megszállás lesz, mindenkit, köztük engem is, megdöbbentett. Két cikkben foglalkoztam vele, amelyben azt írtam, fölösleges volt, mert a szocializmust komolyabb veszély nem fenyegette. Ha valaki a fiatalok közül azt gondolná, 1968 augusztusában minden hirtelen összeomlott, téved. A dél-szlovákiai magyarok egy része még örült is annak, hogy magyar katonai egységek jöttek, gondolván, véget érnek a magyarok elleni kirohanások és a falakra pingált „za Dunaj"-ozás. (Maďari za Dunaj, azt jelentette, Magyarok a Dunán túlra, még a kitelepítések idején született jelszó, amelyet hatvannyolcban újra elkezdtek hangoztatni.)

Augusztus huszonegyedike után is sokan bíztak abban, én magam is, hogy a reformok folytathatók és a nemzetiségi problémák megoldásában is sikerül eredményeket elérni. Persze nem annyit és úgy, ahogy azt hatvannyolc elején elképzeltük. A politikában, de általában az élet minden területén, az adott időben – úgy szoktuk mondani, a kellő pillanatban – kínált lehetőségek elmulasztása pótolhatatlan veszteségeket okoz.

Lexikális adat: „1969. március 17–18. – A Csemadok X. rendkívüli országos közgyűlése Pozsonyban, mely a szervezet nevét Csehszlovákiai Magyarok Kulturális és Társadalmi Szövetségére változtatja."

Én azon a közgyűlésen már nem vettem részt, mert kértem az elnökséget, hogy engem ne javasoljon tovább KB-tagnak. Semmi értelmét nem láttam annak, hogy pár ember különböző magas beosztásokban csupán reprezentánsa legyen a szlovákiai magyar kisebbségnek, miközben semmi lehetősége sem nyílik arra, hogy jogainkat törvények által érvényre juttassa. Sőt egyre több kompromisszumra és meghátrálásra kényszerültek azok, akik akkor vagy később funkciókhoz jutottak. Megint felidézek egy példát. A közgyűlés előtt Nagy Jenő, az akkor már illegálisan működő „Gabonaváros" nevű rádióadó számára készített riportot a Csemadok elnökségének néhány tagjával, köz-

tük velem is. Amikor a magyar nyelv hivatalokban való használatának jogáról esett szó, a kollégák azon vitatkoztak, mely járásokban legyen rá lehetőség, azokban-e, amelyben a magyarok számaránya meghaladja a tíz százalékot, vagy csak azokban, amelyekben húsz százalék fölött élnek. Én azt mondtam, ne kössük ezt százalékarányhoz, mert akkor a hivatalok el fogják szabotálni. A vegyes lakosságú területeken a magyar legyen egyenrangú hivatali nyelv a szlovákkal, mire valaki megjegyezte, ez nacionalista álláspont. Nem szlovák ember mondta, hanem magyar a magyarnak – egyenes adásban. Senki nem tette neki szóvá. Ez a magatartás engem letaglózott. Nem szoktam megsértődni, de ekkor azt mondtam, nem maradok köztük tovább. Jóllehet, ez a mondat döbbentett rá, hogy a Csemadok vezetői egyetlen javaslatomat sem fogadták el, de még csak nem is mérlegelték alkalmazásuk lehetőségét, s hogy amit addig tettek, nem volt több megalkuvó taktikázásnál.

Dobos László személyesen kért, telefonon is felhívott, vállaljam a jelölést az elnökségbe. Még azt is ígérte, ha nem teljesítik a követeléseinket, kivonulunk az utcára. Elkéstünk, Lacikám, mondtam. Éreztem, sokáig neheztelt rám, meg rajta kívül mások is, holott inkább nekem lett volna erre jogom – nem magam miatt.

Velem kapcsolatban többen is megjegyezték, hátat fordítottam a Csemadoknak. Soha ilyet nem tettem. A Csemadok vezetői fordítottak hátat nekem, igaz, már egy másik garnitúra, a konszolidálók, mi több, némelyek közülük még rágalmaztak is és ártani akartak, de ez már megint egy másik téma.

Bűnösöket pedig találni kellett

Az 1968. augusztus 21-e után történt politikai események jól ismertek. Közülük csak annyit szeretnék kiemelni, hogy a Dubček-féle garnitúrát fokozatosan leépítették, végül 1969 áprilisában őt is félreállították, majd 1970 elején megkezdődött a párton belüli tisztogatás, amely aztán kiterjedt a tömegszervezetekre, illetve a párton kívüli állami alkalmazottakra is.

Pár hónap leforgása alatt 67 ezer embert zártak ki a CSKP-ból, 259 ezernek szüntették meg a párttagságát, 147 ezren pedig önként távoztak a kommunista pártból. Hogy mennyi volt közülük a magyar, arról nincsenek számadatok. Ezek az emberek törvényszerűen hátrányos helyzetbe kerültek. Az ország első embere Gustáv Husák lett, aki hiába jelentette ki, hogy egyetlen mérnököt sem kíván látni, aki lapáttal a kezében dolgozik, igen sok értelmiségi vált fizikai munkássá, köztük magyarok is. Például dr. Szabó Rezső három évig dolgozott segédmunkásként. Hogy ő és más Csemadok-tisztségviselők is e sorsra jutottak, ahhoz valakiknek közreműködniük kellett.

Dobos Lászlót és Szabó Rezsőt előbb a kommunista pártból zárták ki, majd megvonták tőlük állami tisztségüket, mégpedig úgy, hogy 1970. április 29-i dátummal megszüntették a tárca nélküli nemzetiségi minisztériumot. A Csemadok országos vezetőségéből rá egy évre, 1971. március 29-én távolították el őket többedmagukkal.

Az előzményekre, majd a személyét ért támodásokra így emlékezik vissza Pathó Károly:

– 1971. március 4-én Michal Hruškovic, az SZLKP KB kulturális osztályának vezetője (egyetemi tanár, később diplomata) értekezletre hívott a pozsonyi pártközpontba. Rajta és rajtam kívül a következő személyek voltak jelen: Lőrincz Gyula, Krocsány Dezső, Rácz Olivér, Varga János, Sziegl Frenc, Nyári István és Sárkány Árpád.

Az értekezlet témája: 1968-ban burzsoá nacionalista irányzat jött létre a pártban, a magyar burzsoá nacionalisták a Csemadokba tömörültek, és ott aktivizálódtak. Ezért a Csemadok vezetőségét le kell váltani, s helyette új vezetőséget választani.

Arra a kérdésre, hogy a hatvanas évek végén miért erősödött a magyar nacionalizmus Szlovákiában, én azt válaszoltam, azért, mert a magyarok jogos követeléseit az ország politikai vezetése nem teljesítette. A jelenlevők nem értettek velem egyet. De hát nem is elvi kérdések megvitatása céljából hívtak össze bennünket, hanem azért, hogy a Csemadok éléről eltávolítandó személyek helyébe – bár ezt már előbb eldöntötték – határozzuk meg, kik kerüljenek. Az elnöki tisztség betöltésére Lőrincz Gyulát, vezetőtitkárnak pedig Varga Jánost javasolták.

– Ki ért a javaslattal egyet? – kérdezte Hruškovic.

Mindnyájan felemelték a kezüket, csak én nem.

– Te miért nem szavazol, Pathó elvtárs? – fordult felém az osztályvezető.

– Előbb szeretnék Lőrincz elvtársnak két kérdést feltenni.

– Tessék!

– Az egyik: Önként mondott-e le hatvannyolcban az elnöki tisztségről, miként ez akkor megjelent az Új Szóban, vagy a jobboldali elemek nyomására, ahogy ezt most állítja? Másik kérdésem: Bábi Tibort ő küldte-e hozzám azzal a javaslattal, hogy velem szövetkezne szívesebben, nem pedig Dobos Lászlóval, netán ezt csak Bábi találta ki, mert végül is Lőrincz elvtárs a Csemadok tiszteletbeli elnöke lett?

Első kérdésemre Lőrincz Gyula nem válaszolt, a másikra is csak ennyit dörmögött:

– Kérdezd meg Bábit. – Mire én:

– A javaslat ellen szavazok.

Rövid csend következett, amit Krocsány Dezső tört meg.

– Elvtársak! Nem hallgathatunk róla (többes számban mondta, ami nem lényegtelen), hogy van közöttünk egy személy, aki a hatvannyolcas magyar reprezentáció tagjaként Dél-Szlovákiát el akarta szakítani Csehszlovákiától, még térképet is rajzolt, amelyen feltüntette, hol húzódjék az új országhatár. Erről is beszéljünk. Némelyek helyeslően bólogattak.

– Ki volt az az illető? – kérdezte Hruškovic.

– Én – feleltem. A szemek kíváncsian felcsillantak.

– Elmondanád pontosan, miről van szó?

– A magyar reprezentációnak nem voltam tagja. Azt, hogy a magyarok közül ki milyen pozícióhoz jutott, Krocsány elvtársnak jobban kell tudnia, mint nekem, hiszen az egyik kiválasztott éppen ő volt. – Magamban, nem fogsz velem kibabrálni, ezért így folytattam: – Hogy el akartam-e szakítani Dél-Szlovákiát az országtól? Nyugodtan kijelenthetem, igen. Krocsány elvtársnak mint politikai dolgozónak jól kell ismernie Lenin műveit. (Krocsány előzőleg kerületi pártapparátusban dolgozott.) Bizonyára emlékszel Leninnek arra a mondatára – fordultam felé –, miszerint, ha csak egy négyzetméternyi területet tudunk megmenteni a szocializmus számára, meg kell mentenünk. Veszélyben volt a szocializmus Csehszlovákiában, vagy nem úgy gondoljátok? – Döbbent csend, mire én halkabbra véve a szót, folytattam. – Tudjátok, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács mellett alakult egy bizottság, amely az 1960-ban létrejött járások átrendezésével foglalkozott. Én e bizottság számára próbáltam tervezetet kidolgozni.

Hruškovic közbeszólt: – Ennek semmi köze ahhoz, ami az előbb elhangzott. Én e témáról írtam a disszertációmat, pontosabban arról, hogy az 1960-as közigazgatási területátrendezés a szlovákiai magyarok rovására történt.

Krocsánynak leesett az álla. Ezzel e téma befejeződött. Csupán annyit fűzök hozzá, életem folyamán négyszer indítottak politikai támadást ellenem, mind a négy esetben magyarok, s hogy nem sikerült elbuktatniuk, mindig szlovák embereknek köszönhettem, akikről azt sem mondhatom, hogy a barátaim voltak.

Én Lőrincz Gyula új csapatával soha többé nem vettem részt értekezleten, igaz, ők sem tartottak rám igényt. Megtalálták a módját, miként szabadulhatnak meg a számukra kellemetlen személyektől, meg azokat az embereket is megtalálták, akik a piszkos munkát helyettük elvégezték. Pontosabban, akikkel elvégeztették.

Szabó Rezső könyvében a Csemadok KB tagjainak névsorában szerepel a nevem. Kijelentem, hogy a Csemadoknak sem az 1969. március 18-án megtartott X. (rendkívüli) Országos Közgyűlésén, sem a konszolidáció alatti és utáni közgyűlésein nem vettem részt, ezért beleegyezésemmel az országos választmányba sem kerülhettem be. Viszont megmaradtam régi helyemen, a Szabad Földműves élén.

A bajbajutottak közül csupán két emberen tudtam segíteni. Az egyik Lőrincz László újságíró volt, akinek, mert kizárták a pártból, távoznia kellett az Új Szótól. A legjobb külpolitikai kommentátorok közé tartozott, így hát jól járt vele a Szabad Földműves. A másik Mács József író volt, akit a HÉT-től akartak eltávolítani. Elmentem a pártközpont propagandaosztályára Karol Mrocekhez, és meggyőztem őt, hogy Mácsért közösen vállaljunk kezességet. Ha mégis elbocsátanák a HÉT-től, én felveszem őt a Földműveshez. Mrocek beleegyezett, így aztán együtt kerestük fel a propagandaosztály vezetőjét, aki azt mondta: – Ha vállaljátok érte a felelősséget, akkor miért kellene átmennie a Szabad Földműveshez, dolgozhat a HÉT-nél is. – Így maradhatott Mács Jóska eredeti munkahelyén, és folytathatta újságírói munkáját egészen nyugdíjba vonulásáig. Ilyen „apróságokon" múlott az itteni magyarság számára fontos személyek további sorsa. A fönt maradókat legkevésbé sem érdekelte, mi lesz azokkal, akiket kiebrudaltak. A rendszerváltáskor aztán – mint eljutott hozzám a hír – egyesek krokodilkönnyeket hullatva esdekeltek bocsánatért.

Lőrincz Gyula ekkor már nem volt az élők között. 1980. december 14-én halt meg, hetvenegy évesen. Pár hónappal halála előtt fes-

tői munkásságáért megkapta a legmagasabb állami kitüntetést, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzeti művésze lett.

Sajnos a Szabad Földművestől is el kellett mennie két fiatalembernek, éspedig Kajtor Pálnak és Kovács Zoltánnak. Nemcsak őket, többeket is támadtak nálunk, de Kovácsot különösen. A vállalati pártbizottság foglalkozott a „tetteikkel". Úgy tűnt, már-már sikerül megvédenem őket, mire azzal hozakodtak elő, Kovács Zoltánra tényekkel alátámasztott jelentés érkezett, hogy hatvannyolcban, a szülővárosában „szocialistaellenes propagandát végzett". A levelet elém tették, láttam rajta a pecsétet, aláírást. Őt alig ismertem, próbaidősként tartottuk nyilván, épp abban az időben akartuk állandósíttatni. Ez utóbbi szóból kitűnik, nem a szerkesztőség volt a munkaadónk, hanem a kiadóvállalat, amelytől mindketten önként mentek el. Kajtor Pali régi levelezőnk volt, később az ipolysági szövetkezet elnökévé választották. Kovácsnak viszont nem tudom, mi lett a további sorsa.

A konszolidáció beindításakor 1968-as „elhajlása miatt" feloszlatták a kiadóvállalatunkat is. A Beseda című folyóiratot megszüntették, a Roľnícke novinyt függetlenítették, ami azt jelenti, saját kiadót kapott, minket pedig átsoroltak a Príroda (Természet) nevű kiadóhoz. Lapunk újságíróinak átvilágítását már az itteni pártvezetőség által felállított igazolóbizottság végezte. Hatvannyolcban kifejtett aktivitásom miatt egy szóval sem vádoltak, pedig a magyar nemzetiségi kérdés megoldása érdekében senki olyan erélyes hangvételű cikkeket nem írt, mint én. Egyvalamit azonban nehezen nyeltek le.

Miután 1969. április 17-én Gustáv Husák kezébe került a hatalom, támogatásának érdekében a prágai újságírók egy csoportja akciót indított. Szerkesztőségünk tagjai közül többen is aláírták a nyilatkozatot, amelyben elkötelezték magukat az új pártvezetés mellett. Egyikük engem is felszólított, hogy csatlakozzam, mire én azt feleltem, fölöslegesnek tartom az ilyen túlbuzgóságot, mert semmi jelentősége sincs. Mindenki elkötelezte magát akkor, amikor az átvilágításon átesett. Az aláírásgyűjtésnél fontosabb, hogy ki-ki becsületesen végezze a munkáját. Láttam, nem tetszik, de nem törődtem vele. Már hatvannyolc előtt tagja voltam a Csehszlovák Újságírók Szövetsége elnökségének Prágába igen hamar eljuttatták rólam a hírt, hogy megtagadtam az aláírást, de a nem helyeslő fejcsóválásnál tovább nem mentek el. A kiadóvállalatnál is ejnye-ejnyéztek, de nekik is azt mondtam, amit a kollégáimnak. Én az ilyen erőfitogtató megnyilvá-

nulásoknak sohasem voltam a híve. Engem elsősorban az érdekelt, hogy jó lapot szerkesszünk, amit szívesen olvasnak az emberek, és amennyire lehet, jó tanácsokkal könnyítsük munkájukat. Meg persze, szórakoztassuk is őket. E tekintetben túl is léptük feladatkörünket, mert továbbra is szerveztük a tanfolyamokat, levelezői találkozókat, véleménycserélő értekezleteket, s végül borversenyeket is, ami különösen nagy élményt jelentett a benevezőknek. A mezőgazdaságban dolgozó lányok számára szépségversenyt, a fiúknak pedig futballbajnokságot szerveztünk. E fiatalok többsége a magyar mezőgazdasági szakközépiskolákból került ki. Szinte mozgalommá vált mindaz, amit elindítottunk. Mi tagadás, törekvéseink rejtve ugyan, de mindenekelőtt az asszimilálódás megfékezésére irányultak, amiről azoknak sem kellett tudniuk, akik segítettek a szervezésekben.

Még 1968-ban próbáltunk egy új lapot indítani Élővilág címen, de csak egy száma jelent meg tízezer példányban. Nem nagy érdeklődést váltott ki, ezért nem kísérleteztünk vele tovább. Utána Mezőgazdasági Termelés címen indítottunk szaklapot, amelynek koncepcióját magával Dubčekkel beszéltem meg Prágában. Sajnos ez a lap sem vált be. Kiadónk vezetői úgy határoztak, hogy a Mezőgazdasági Termelés a Szabad Földművestől független, önálló havilap legyen, szerkesztésével egyik munkatársunkat, Obenau Károlyt bízták meg. Egyedül többet nem tudott tenni, minthogy csupa fordításokból állította össze a példányszámokat. Nem csoda, hogy szinte senkinek sem tudta felkelteni az érdeklődését. Egy év után meg is szűnt. Maradtak továbbra is a négyoldalas mellékleteink, amelyeket szívesen olvastak az emberek.

Hatvannyolc után sikerült megerősítenem az addig laza szerkezetű szerkesztőbizottságot. Elnökének Németh Jenő miniszterhelyettest kértem fel, aki lelkiismeretesen végezte a munkáját, és szakmai szempontból a lehető legnagyobb segítségére szolgált a lapnak. Persze, köszönettel tartozom a szerkesztőbizottság többi tagjának is, akik között több régi jó barátom volt, még a Csemadok szervezeti felépítésének idejéből. Nem tudom, él-e még közülük valaki.

Így telt el további tizenegy évem a lapnál. Azt is mondhatnám, békés esztendők voltak. Hogy miért használom a feltételes módot? Mert ez idő alatt is akadtak, illetve lehet, hogy csak egy személy, aki ostoba módon megpróbált besározni.

1979. október 9-én töltöttem be hatvanadik életévemet, s ez alkalommal munkaérdemrenddel tüntettek ki. A méltatásban az állt,

hogy lapszerkesztői és művelődésszervezői munkásságomért, tehát korántsem politikai érdemekért adták. Ezt nem azért mondom, mintha nem lettem volna híve a szocialista rendszernek, de pártpolitikus soha nem voltam, ezért a hatalmi harcoktól távol tudtam maradni. Mi tagadás, sok politikai intézkedés helyességében kételkedtem, amit csak a hozzám legközelebb állókkal vitattam meg.

Az elismerés jólesett, de különösebb örömet nem szerzett. Hatvanadik születésnapomat a vállalaton belül ünnepeltük meg kollégák és szerkesztőbizottsági tagok körében. Barátaim, ismerőseim közül viszont sokan köszöntöttek, ki levélben, ki személyesen, így például Muzslán is, amikor megrendeztük az egyik nagyszabású borversenyünket az ottani kultúrházban, ami egyúttal a magyar mezőgazdasági szakemberek szakmai találkozója is volt, előadásokkal egybekötve. Ekkor történt, hogy rá pár napra akadt, aki megírta rám a negyedik, egyben utolsó feljelentést, amit a következő személyekhez juttatott el:

Jozef Lenárthoz, az SZLKP KB első titkárához,

Ján Janovic mezőgazdasági miniszterhez és

Lőrincz Gyulához, a Csemadok KB elnökéhez, országgyűlési képviselőhöz.

A levélben az állt, hogy Pathó úr, aki szocialistaellenes tevékenységet folytat, ellensége a rendszernek. A kommunista pártból kizárt opportunista elemeket támogatja, s elnézi, hogy azok szocialistaellenes vicceket terjesszenek. Nem csoda, hogy Pathó úr így viselkedik, hiszen a Horthy-rezsim idején olyan hadifogolytábornak volt a parancsnoka, amelyben szlovák, orosz és zsidó foglyokat őriztek. A Szabad Földműves pénzét arra herdálja el, hogy önmagát ünnepeltesse, a szerkesztőknek pedig arra sem jut, hogy szolgálati autóval utazhassanak anyagot gyűjteni.

Ideje már véget vetni Pathó úr uralmának.

Aláírás: Régi kommunisták.

Lőrincz Gyula felhívott telefonon, hogy látogassam meg őt a lakásán, szeretne mutatni valamit. Hát ezt a levelet mutatta meg. Mosolygott rajta, badarságnak tartotta, s az volt a véleménye, akárcsak nekem is, hogy valaki a munkatársaim közül áskálódik ellenem. Még emlékezett az ötvenes években történt ármánykodásra. Tudta, közkatonaként szolgáltam, így kizárt dolog, hogy táborparancsnokként tevékenykedhettem volna. Eszem ágában sem volt keresgélni, ki az intrikus, arra viszont kíváncsi voltam, miként fogadta a másik két címzett a levelet. Lenárt és Janovic is nevetett rajta.

Az egész zagyvaságból leginkább az háborított fel, hogy az illető anyagi visszaéléssel is megvádolt. Ha a közvetlen környezetem tagja volt az illető, tudnia kellett, hogy meg nem érdemelt javakra igényt soha nem tartottam, s ezt munkatársaimnak sem engedtem meg. Hadd támasszam ezt alá példákkal is.

Amikor kiutaztunk anyagot gyűjteni, álatában együtt ebédeltünk vagy uzsonnáztunk valamelyik szerény vidéki étteremben. Egy alkalommal a kéméndi szövetkezet Fehér akác nevű csárdájában, ahol az ebéd elköltése után a főnök nem akarta elfogadni a pénzt, mondván, a cech el van intézve. Telefonon értesítette a földműves-szövetkezet elnökét, hogy ott vagyunk, aki azt válaszolta neki, tekintsen bennünket nem fizető vendégeknek. Hát nem, mondtam, s elsőként vettem elő a pénztárcámat. A kollégák aztán a kocsiban morgolódtak. Meg akkor is, amikor a komáromszentpéteri szövetkezet kertészetében az első osztályú zöldpaprikából tömték meg táskáinkat, s én leméretem velük, akárcsak a magamét, és kifizettük az árát.

– Miért csináljuk ezt, főnök, hiszen van itt elég – mondták, mire én:

– Ti parasztgyerekek vagytok, elfelejtettétek, hogy ingyen semmi sem terem meg? Nem látjátok naponta a görnyedező embereket, akiknek isten tudja, hányszor le kell hajolniuk, amíg a magból palánta lesz, és végül termést hoz? Az ő jövedelmüket akarjátok ingyen elvinni?

– Ugyan már, főnök, ők is lopnak, meg minden elvtárs, aki idelátogat, kivéve a legnagyobbakat, mert azoknak a lakására viszik.

Nem vitatkoztam velük tovább. Az ilyen visszaélésekről nem egy alkalommal írtunk a lapban. Elkeserített, hogy némely szövetkezeti vezetők természetesnek, sőt kötelességüknek tartották a magasabb tisztséget betöltő párt- és állami funkcionáriusok ilyetén való megajándékozását.

Egy alkalommal megtörtént, hogy visszatérve a szolgálati útról, gépkocsink vezetője a csomagtartóból pucolt csirkét, házi pálinkát, zöldséget pakolt ki, hogy az az enyém.

– Hogy került ez a kocsiba? – kérdeztem. Megmondta, hogy melyik szövetkezetben az elnök utasítására rakták a csomagtartóba. – Ha még egyszer ezt megengedi, fegyelmit indítok maga ellen.

– De hiszen a szerkesztő elvtársak…

– Ők is meg fogják bánni, és maga is, ha megengedi, hogy ilyesmit a kocsiba rakjanak.

Nyilvánvaló, hogy e magatartásom a kollégák előtt nem növelte népszerűségemet. Abból pedig majdnem botrány lett, hogy a nekem

szánt „ajándék" árát másnap postai utalvánnyal küldtem el az illető szövetkezet címére. Az elnök, aki jó ismerősöm lévén, egy darabig játszotta a sértődöttet, aztán megbékélt. Megvallása szerint először azt hitte, ez nem egyéb, mint extravagancia, mert rajtam kívül soha senki ilyet nem tett.

Az említett feljelentés után még másfél évig dolgoztam a lapnál. 1981. április 9-én mentem nyugdíjba. Az első években még megírtam néhány cikket, de később már nem vonzott az írás. Csendben visszavonultam. Azóta huszonnégy év telt el. Még a hetvenes években vásároltunk egy szövetkezeti lakást Párkányban, ahová feleségem leköltözött, én pedig addig, míg nyugdíjas nem lettem, legfiatalabb lányomnál laktam Pozsonyban.

Nyolcvanhárom éves koromig a szüleim után örökölt muzslai házunk kertjében kertészkedtem, szőlészkedtem, ízlésemnek megfelelő bort is készítettem, amivel ha meglátogatott valaki, szívesen megkínáltam. Különösen élvezetesek voltak a nyarak, amikor kora reggeltől napnyugtáig a kertben tartózkodhattam. Csak akkor dolgoztam, ha enyhe volt az idő, rendszerint reggel és estefelé. A nap heve elől behúzódtam a filagória alá olvasgatni és rádiót hallgatni, miközben jókat szundítottam. Ma is érdekelnek a világ eseményei, no, meg a könyvek. Jó volt élni. Ma sem lenne rossz, ha nem gyötörnének néha erős fájdalmak. Hogy érdemes is volt-e? Értelmetlen kérdés. Az élet értelméről sok okoskodást olvastam, megmosolyogtató közhelyeket. Egyedül a munkának látom értelmét, ami tartalommal tölti meg az ember életét. Elmúltam nyolcvanöt éves, fiatalon már nem halok meg. Múltamat ritkán idézem fel, most már egyre ritkábban, s ha visszagondolok egy-egy eseményére, azt veszem észre, hogy lassacskán mindent beborít a köd.

●

Pathó Károly e könyv megjelenését már nem érhette meg. A mű nyomdai előkészítése idején, 2006. február 16-án hunyt el Párkányban. Testét szülőfalujának temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Fényképmelléklet

A nyolcéves Pathó Károly édesapjával, Pathó Józseffel, 1927-ben

Országzászló-szentelés Muzslán, 1939-ben

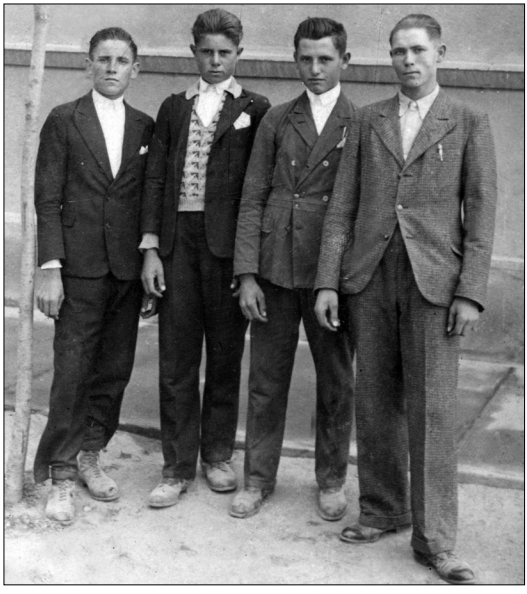

Pathó Károly muzslai kamaszkori barátaival

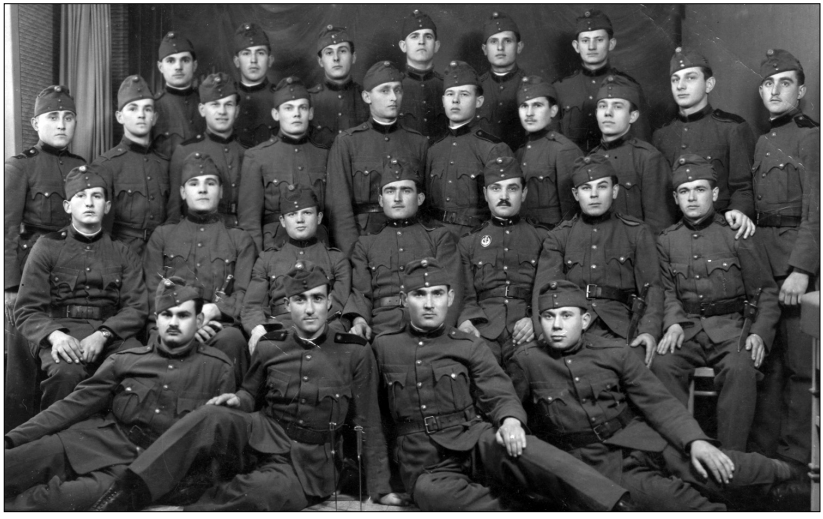

Pathó Károly, a felső sorban jobbról a második, 1941-ben, Esztergomban

Pathó Károly és felesége, Góra Mária első gyermekükkel, Arankával, 1942-ben

Az egyetlen tárgy (fénykép), amelyet a háború és a hadifogság alatt meg tudott őrizni (felesége, lánya és kisfia)

Hadifogságban, 1946-ban

Pathó Károlyné Góra Mária szülei: Góra István és Bitter Ilona Ebeden, a kitelepítés előtt

Az első színdarab a háború után Muzslán, 1949-ben (Varga Ábris özvegye); Aranka az egyik gyerekszereplő

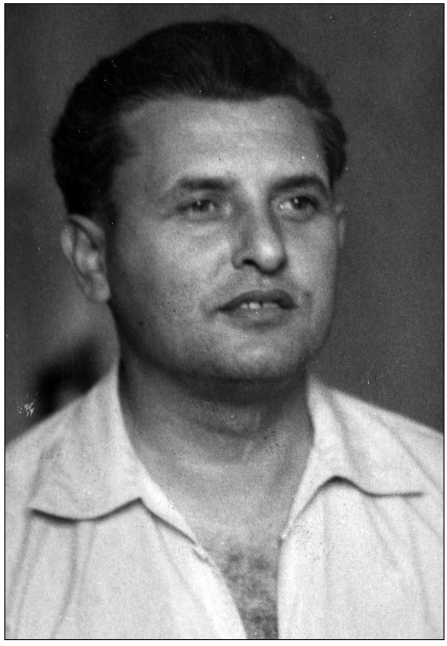

Pathó Károly még kétkezi munkás korában, 1949-ben

A Csemadok apparátusa (zömében járási titkárok) 1954, Pathó Károly szervezőtitkár

A Csemadok tisztségviselői, járási, kerületi és központi szinten az ötvenes évek második felében, Pathó Károly vezetőtitkár

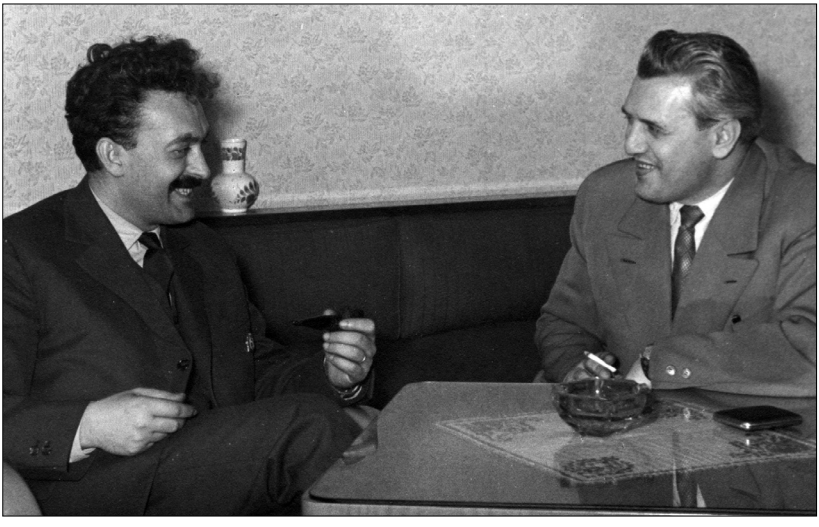

Dr. Szabó Rezső szervezőtitkár, Pathó Károly vezetőtitkár

Táncccsoportok vezetőinek találkozója az egyik országos dal- és táncünnepély előtt, az ötvenes években

Szarka Béla, Vajda József, Pathó Károly és a feleségek az ötvenes évek elején

A Csemadok szervezőtitkárként az ötvenes évek elején Ipolynyéken

A lengyel és az ukrán kulturális szervezetek Pathó Károllyal az ötvenes évek második felében. E hármas kapcsolatot Pathó Károly hozta létre

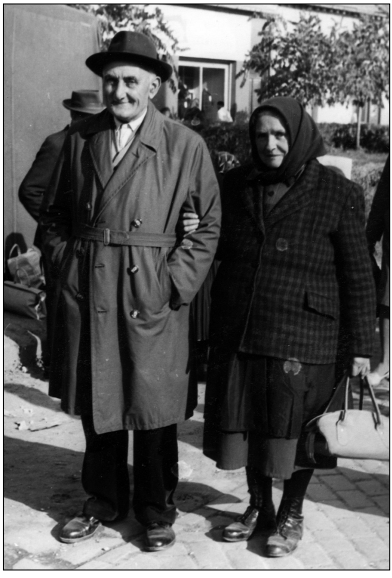

Pathó Károly szülei Muzslán: Pathó József és Mészáros Rozália, 1965-ben

A budapesti rokonok társaságában. Balról jobbra: Fischer (Pató) János, felesége, Pathó Magdolna (akikhez „hazatért” a hadifogságból) 1958-ban

Jozef Nosko, a mezőgazdasági kiadó igazgatója, Špronc igazgatóhelyettes, Perl Elemér, a Szabad Földműves főszerkesztő-helyettese, Pathó Károly főszerkesztő, Ondrej Magna, a Roľnícke noviny főszerkesztője, 1960-as évek

A Szabad Földműves szerkesztősége a hetvenes években

Az első borverseny megnyitása, az 1970-es évek elején. Jobbról a második Németh Jenő mezőgazdasági miniszterhelyettes

Kistermelők között a hetvenes években

Vendég az egyik aratóünnepélyen

Családi fénykép 1975-ből

Az újságíró-szövetség területi elnökének és titkárának a társaságában Szaratovban, 1976-ban

Borverseny Muzslán 1978-ban

A Szabad Földműves megjelenésének 30. évfordulóján. Pathó Károly mellett balról Kugler János, a lap első főszerkesztője, 1980-ban

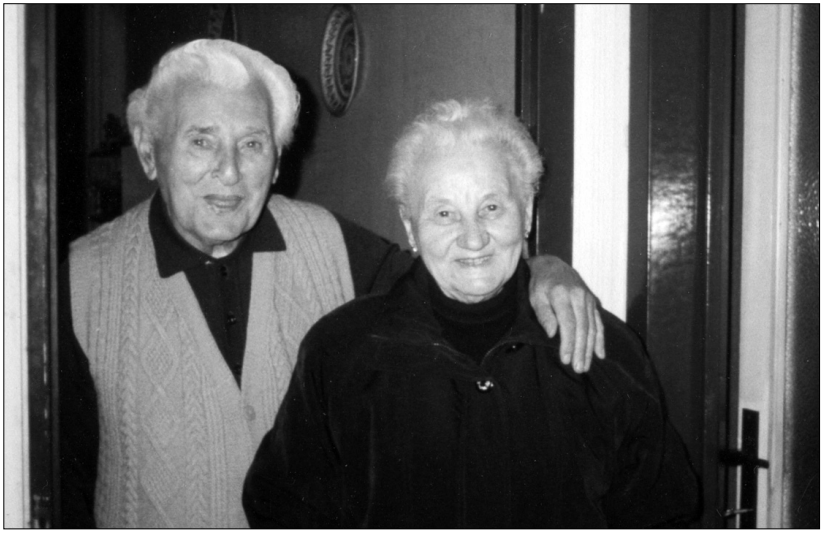

Pathó Károly és felesége, 2005-ben

A család legkisebb tagjával, Zács Anikóval, 2005 őszén

Tartalom

I. rész A család

Az első mérföldkő megérintése 5
Törékeny dolog az élet 13
Ébredő értelem 23
Családalapítás 39

II. rész Katonaság

„Gyere, pajtás, katonának…” 47
A nagy háború előszele 56
Első találkozás az embertelenséggel 62
Kié lett a rövidebb gyufaszál? 69

III. rész A háború

A veszedelmes ember 73
A hosszú visszavonulás 78
Felesküvés Szálasi ellen 83
Finálé 87

IV. rész Elszakítva a családtól

Csalódás 93
A vonat rendben megérkezett 97
Visszakaptuk a nevünket 102
Élet a lágerben 106

V. rész Az Uráltól a Dunáig

A remény szertefoszlott, de… 121
Hazatérés 126
Otthoni civilek a háború idején 129
A család megcsonkítása 136

VI. rész A szlovákiai magyarok szürke eminenciása

Kit illessen meg az elsőbbség? 143
„Létrejöttek" az alapszervezetek és más egyebek 149
Egy ember üggyé válik 167
A titkári szék nem üldögélésre szolgált 180

VII. rész A „dolgozó nép" szolgálatában

A Szabad Földműves arculatának kialakítása 203
A határon túli kapcsolatok kiépítése 213
Elmulasztott lehetőségek 220
Bűnösöket pedig találni kellett 237

Fényképmelléklet 247

CSICSAY ALAJOS
Mérföldkövek ködben

Első kiadás
Felelős kiadó: Hodossy Gyula
Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc
A borítót és a kötetet tervezte:
Mészáros Angelika MAARTGRAFIK
Megjelent 600 példányban
Nyomta: KASICO, a.s., Zsolna
Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006

ALAJOS CSICSAY
Míľniky v hmle

Prvé vydanie
Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy
Zodpovedný redaktor: Ferenc Kulcsár
Obal a tlačiarenská príprava:
Mészárosová Angelika MAARTGRAFIK
Náklad: 600 výtlačkov
Tlač: KASICO, a.s., Žilina
Vydavateľstvo: Lilium Aurum, Dunajská Streda, 2006

ISBN 80-8062-308-2

Megannyi hiteles adat bizonyítja, hogy a szlovákiai magyarok asszimilációjára, kiváltképpen a második világháború után, olykor nyílt, máskor fondorlatos politikai koncepciók, sőt programok készültek. E kísérletek azonban rendre meghiúsultak, elsősorban annak köszönhetően, hogy a csehszlovák pártállamban a központi akarat ellenére, azt is lehetne mondani, a politikai vezetés éberségét kijátszva, létrejött egy példátlan politikai-kulturális erő, amely közel fél évszázadon át védőpajzsként szolgált a megmaradásért folyó küzdelemben. Csemadoknak nevezték el, amelyet kirakatszervezetnek szántak, mint más államok nemzeti kisebbségeinek egyesületeit, ám szerkezeti felépítésének köszönhetően nem az lett. Alapszervezeti, választott helyi, járási, kerületi és központi testületei, hivatásos alkalmazottai – apparátusai – által minden elképzelést felülmúlt. Tagjai szervezték újjá a magyarlakta Dél-Szlovákia gazdasági, politikai és kulturális életét. Olyan működőképes szerkezete épült fel, amely a párt- és államhatalom által szinte kezelhetetlenné vált. Betiltása nemzetközi politikai botrányt kavart volna, ezért nem adatott más lehetőség, mint respektálni.

Megdöbbentő és szinte hihetetlen, hogy e szervezet szerkezeti rendszerét egy ember építette fel. Mikor, hogyan, és ki volt az illető? Erre ad választ ez az érdekfeszítően olvasmányos könyv, és sok egyéb másra is.

Műfajilag behatárolni szinte lehetetlen: lapjain egy személy, illetve családja életútján át végigkísérhetjük a (cseh)szlovákiai magyarok 20. századi történetét. A szerző szándékosan nem regényt írt, teljesen mellőzi a fikciót, viszont kitűnően bánik a szociológia, illetve a különböző társadalomtudományok adta lehetőségekkel, miközben ezernyi emberi arcot villant fel, izgalmas szituációkat elevenít meg, azaz tár elénk.

220,- Sk 7 €
ISBN 80-8062-308-2
9 788080 623081